

Роднае Слова

11/239/2007
ЛІСТАПАД

ЗАСНАВАЛЬНІК:
МІНІСТЭРСТВА
АДУКАЦЫІ
РЭСПУБЛІКІ
БЕЛАРУСЬ

УСТАНОВА
«РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
“РОДНАЕ СЛОВА”»

Часопіс выходзіць
з 1988 года
(у 1988 – 1991,
№№ 1 – 48,
выдаваўся пад назвай
“Беларуская мова
і літаратура ў школе”)

Галоўны рэдактар Уладзімір КУЛКОВІЧ

Першыя намеснікі галоўнага рэдактара Мікалай ПРЫГОДЗІЧ, Іван САВЕРЧАНКА

НАВУКОВЫЯ КАНСУЛЬТАНТЫ:

Радаслава АЛАДАВА
Уладзімір ГНІЛАМЁДАЎ
Віктар ГЎЧАНКАЎ
Ірына КАЗАКОВА
Аляксандр ЛАКОТКА
Уладзімір ЛАМЕКА
Сцяпан ЛАЎШУК
Алег ЛОЙКА
Аляксандр ЛУКАШАНЕЦ
Зінаіда МАЖЭЙКА
Валерыі МАКСІМОВІЧ
Уладзімір МАРТЫНАЎ
Уладзімір МАРХЕЛЬ
Мікола МІШЧАНЧУК
Міхась МУШЫНСКІ
Вольга НЯЧАЙ
Міхась ПІЛПЕНКА
Вячаслаў РАГОЙША
Іван РОЎДА
Васіль СТАРЫЧОНАК
Павел СЦЯЦКО
Міхась ТЫЧЫНА
Надзея УСАВА
Генадзь ЦЫХУН
Іван ЧАРОТА
Тацяна ШАМЯКІНА
Іван ШТЭЙНЕР
Міхась ЯЎНЕВІЧ

РЭДАКЦЫЙНАЯ КАЛЕГІЯ:

Марына АБРАГІМОВІЧ
Галіна АДАМОВІЧ
Аксана БАГДАНАВА
Зінаіда БАДЗЕВІЧ
Сяргей ГАБРУСЕВІЧ
Тамара ГАБРУСЬ
Вольга ДАДЗІЁМАВА
Уладзімір КАЯЛА
Уладзімір КОНАН
Віктар КРАСНЕЙ
Іван КРУК
Яўген ЛАЎРЭЛЬ
Іван ЛЕПЕШАЎ
Аляксандр ЛУГОЎСКІ
Ева ЛЯВОНАВА
Вольга ЛЯШЧЫНСКАЯ
Аляксандр МАКАРЭВІЧ
Зоя МЕЛЬНІКАВА
Павел МІХАЙЛАЎ
Жана ПРЫЙМАК
Васіль РАГАЎЦОЎ
Тамара САЎЧУК
Уладзімір СЕНЬКАВЕЦ
Валянціна СМЫКОЎСКАЯ
Уладзімір СОДАЛЬ
Аляксандра СТАНКЕВІЧ
Тамаш ТАМАШЭВІЧ
Ірына ТАЯНОЎСКАЯ

РЭДАКЦЫЙНАЯ РАДА:

Генадзь АРЦІМЁНАК
Рыма БАБАШКА
Марыя БУБЕШКА
Вера БУЛАНДА
Віктар ВАБІШЧЭВІЧ
Аляксандр ГЕРЦЫК
Святлана ГРЫЦКЕВІЧ
Мікола ЖУКОВІЧ
Лілія КАЗЛОЎСКАЯ
Вольга КУЗЬМІЧ
Людміла КУТУЗАВА
Любоў ЛАЗАРЧЫК
Наталля ЛЕВІЧАВА
Вера ЛЯШУК
Ірына МЕЛЬНІКАВА
Мікалай НАВУМЧЫК
Зоя ПАДЛІПСКАЯ
Тамара ПРАДЗЕД
Аляксей ПЯТКЕВІЧ
Валянціна РАМАНЦЭВІЧ
Вольга РУСЛІКА
Наталля САМУСЕВА
Аляксей СОЛАХАЎ
Марыя ФЛОР’ЯНОВІЧ
Кацярына ЦІМАШКОВА
Людміла ЦІТОВА
Яўген ШУНЕЙКА
Святлана ЯЗЕРСКАЯ

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Віктар Жыбуль (*Філалогія*: Палітра пісьменніка, Майстэрства перакладу, Пісьменнік і мова; *Методыка і вопыт*: Моваю класіка; *На ростанях*: На крыжавых дарогах, Пошукі і знаходкі, Скрыжаванні, Сцежкамі Якуба Коласа, Захавальнікі спадчыны),

Эдвард Карбановіч (*Філалогія*: Пад зоркаю матулі, Літаратура ў кантэксце жыцця, Тэорыя літаратуры, Скарбніца старажытнага пісьменства; *Методыка і вопыт*: Спасцігаючы класікаў, Настаўнік прапануе, Імя ў школьнай праграме, Курсы на выбар, Крытыка і бібліяграфія; *Культура Беларусі*: Нацыянальная драматургія; *На ростанях*: Вясёлыя прысвячэнні, Літаратурнае краязнаўства, Постаці, Людзі і даты),

намеснік галоўнага рэдактара Міраслава Шавыркiна, адказны сакратар Дзмітрый Літвіненка, дзяжурны рэдактар Віктар Жыбуль, Ларыса Сагановіч, літаратурны рэдактар Вольга Сідарава, камп’ютэрны набор Наталлі Ярмоленкі, камп’ютэрная вёрстка Канстанціна Лісецкага, галоўны бухгалтар Святлана Яфімчык.

Крысціна Пучынская (*Філалогія*: Самабытнае слова; *Методыка і вопыт*: Лінгвістычныя заданні; *Калі закончыўся ўрок*: Гуляй і вучыся; *На ростанях*: Беларускія мудрагелінкі, Нацыянальны вобраз свету, Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён),

Ларыса Сагановіч (*Філалогія*: Мовы рысы непаўторныя, Мова мастацкіх твораў, Скарбы мовы, Культура маўлення, Важная падзея; *Методыка і вопыт*: Прапануем план-канспект, Лінгвістычны досвед),

Тамара Саўчук (*Калі закончыўся ўрок*: Радасць творчых адкрыццяў),

ФІЛАЛОГІЯ

Тычына Міхась. “Маці ўсё ведае і так ...”: Вобраз маці ў творчасці Якуба Коласа	3
Сматрыцкая Таццяна. Лёс мастака ў таталітарным грамадстве: Вобраз Алеся Маёвага ў рамане “Подых навальніцы” Івана Мележа	6
Ганчарова-Цынкевіч Таццяна. Ззянне і гранне: Да праблемы колеру ў паэзіі Змітрака Бядулі	7
Грамадчанка Таіса. У імя любові да чалавека: Псіхалагічная тэма ў сучаснай беларускай прозе	9
Клімаў Ігар. Гісторыя старабеларускіх перакладаў Бібліі	13
Станкевіч Роза. Пра перапракладальнае ў перакладзе: Нацыянальныя рэаліі ў перастварэннях паэзіі Янкі Купалы і Якуба Коласа на балгарскую мову	17
Коўш Вольга. Фразалагізмы ў беларускай і балгарскай мовах: Клішаваныя выразы са значэннем недаверу	20
Каўрус Алесь. З творчай лабараторыі Цішкі Гартнага: Слова даўняе і сучаснае	23
Шур Васіль. Анамастыкон Палесся ў паэзіі Уладзіміра Верамейчыка	26
Гаўрош Ніна, Нямковіч Ніна. “Пясняр – слуга слугі усякай, пясняр і цар усіх цароў!”: Творчасць і творца ў беларускіх афарыстычных выслоўях	30
Алісевіч Святлана. Індывідуальна-аўтарскае выкарыстанне перыяду	34
Лепешаў Іван. Слова, што вяртаюцца да жыцця: <i>гарбата, пакрыёма, перакінчык</i>	37
Гапоненка Ірына. Беларуская лацінка прызнаная ў свеце.	38

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Рагуля Аляксей. “Дом маленькі ды чысты і поўны спакою”: Беларускі ідэал і рэчаіснасць у творчасці Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча. IX клас	39
Таўкун Вікторыя. Літаратурная дзейнасць Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча: Дальтанкарткі. X клас	44
Лаўшук Сцяпан. Хацеў іграць не апошняю скрыпку: Штрыхі да партрэта Міхася Скрыпкі	46
Скрыпка Міхась. “Загады вешае Барсук...”: Байкі	47
Нагорная Валянціна. Крылатыя выразы ў паэме “Новая зямля” Якуба Коласа: З тэматычнага слоўніка	48
Багамолава Алена, Яўтушэнка Ніна. “Я прыдумваю табе іншае імя...”: Слова ў розных тыпах кантэксту.	49
Мароз Святлана, Ржавуцкая Марына. Сачыненне-апісанне свойскай жывёліны ў наву-	

ковым ці мастацкім стылях: Урок развіцця маўлення	53
Лясун Людміла. Мастацкая літаратура і гісторыя: Метадычныя падыходы да вывучэння твораў на гістарычную тэму: Уладзімір Караткевіч. “Голас забароненай Бацькаўшчыны”	56
Сцяцко Павел. <i>Заснулая прыгажуня</i> : Лінгвістычны досвед	58

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ўРОК

Пажэмяцкас Галіна. Шляхамі Янкі Купалы і Якуба Коласа: Гульня “Слабае звяно”. IX – XI класы	59
Лапіцкая Таццяна. Гульня – пачатак творчасці	62

КУЛЬТУРА БЕЛАРУСІ

Сабалеўскі Анатоль. У пачатку драматургічна-тэатральнага шляху: Першыя п’есы Якуба Коласа	67
--	----

НА РОСТАНЯХ

Юфе Эмануіл. “Старый и хитрый враг советской власти”, альбо як палявалі на Якуба Коласа	71
Трус Мікола. Слонімскае закладка ў эпістлярнай спадчыне Якуба Коласа	74
Рубашная Лера. У падарожжа – з Андрэем Лабановічам	77
Зайцава Ганна. Музейныя клопаты Зінаіды Камароўскай	81
Камароўская Зінаіда. ...А пазнаёміліся ў Ташкенце: Якуб Колас і Святлана Сомава	82
Курбека Іван. Музейцам-коласаўцам	85
Урублеўская Соф’я, Занька Валянціна, Лютарэвіч Святлана. Школьныя літаратурныя музеі Якуба Коласа: Музей “Якуб Колас і Палессе” Сінкевіцкай СШ. Музей Люсінскага дзіцячага сада-сярэдняй школы. Музей Верхменскай СШ	87
Казаква Ірына. Восень – пара вяселляў: Беларускія мудрагелінкі	90
Жыбуль Віктар. Цішка Гартны – шматаблічны і загадкавы	91
Вырва Ірына. “Ходзіць кот па сенажаці...”: Кот і сфера дзяцінства ў беларускім і нямецкім фальклоры	92
Шамякіна Таццяна. Арганізатар філалагічнай навукі: Памяць пра настаўніка Міхася Ларчанку	94

Крытыка і бібліяграфія. Халімончык Г. Своечасова і патрэбна: Пра дапаможнік “Сучасныя педагогічныя тэхналогіі на ўроках беларускай мовы і літаратуры” *Жуковіча М.* (58). *З юбілеем!* Валянцін Лукша (16), Соф’я Шах (52). *Паэтычная старонка.* Скрыпка М. “Загады вешае Барсук...” (47). *Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2008 год:* Студзень (8, 45).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Міхась ТЫЧЫНА

“МАЦІ ЎСЁ ВЕДАЕ І ТАК...”

ВОБРАЗ МАЦІ Ў ТВОРЧАСЦІ ЯКУБА КОЛАСА

У галерэі мастацкіх вобразаў, створаных рукою Якуба Коласа, вобраз маці займае адно з першых месцаў. На пытанне Максіма Лужаніна, якога цікавілі рэальныя акалічнасці і жыццёвыя падрабязнасці біяграфіі класіка, Якуб Колас адказаў каратка: «*Чытай “Новую зямлю”*. Я там нічога не зманіў. Уся наша сям’я – пад сваімі імёнамі» [3, 10]. Тое самае пісьменнік паўтарыў і ў лісце Сяргею Гарадзецкаму, перакладчыку паэмы “Новая зямля” на рускую мову: “*Міхал, Антось, Ганна, Уладзік, Алесь, Костусь – усё гэта жывыя людзі*” [1, т. 13, 95]. Успаміны пра Якуба Коласа яго сваякоў, сяброў, знаёмых сведчаць, што пісьменнік, малюючы вобразы бацькоў, братоў, сяцёр, землякоў, быў надзвычай дакладны і праўдзівы і ўсё назваў сваімі імёнамі.

Аўтабіяграфічная плынь у творчасці Якуба Коласа ўзнікла ў выніку натуральнага жадання вярнуцца да залатых гадоў дзяцінства, узнавіць найлепшыя моманты пражытага ў мастацкім слове, спыніць імгненне і вярнуць страчаны час, увесці ў кола літаратурных персанажаў каларытныя народныя тыпы. Аднак у жыцці прыватнага чалавека, у эмпірычным матэрыяле побытавага існавання Якуб Колас шукаў агульначалавечы сэнс, імкнуўся асэнсаваць мінулае як структурнае цэлае, у выпадковым убачыць заканамернае, надаць броўнаўскаму руху жыцця мастацкую форму. У гэтых адносінах пісьменнік быў сынам сваёй эпохі, характар якой вызначала заходнеўрапейская культура новага часу, павышаная цікавасць да псіхалагічных глыбінняў чалавечай душы, захапленне адкрыццямі прадстаўнікоў філасофіі жыцця, надзвычай блізкай сваім настроем бласлаўлення свету пачынальніку новай беларускай літаратуры.

Ганна Юр’еўна, маці пісьменніка, паходзіць з роду Лёсікаў, звязанага сваяцкімі сувязямі з дзесяткам сем’яў вёскі Мікалаеўшчына. Антось Казіміравіч Міцкевіч, дзядзька Антось, жартаваў з гэтае нагоды, што “ні адзін дзяк не браўся нашча маліцца за здароўе жывых і памянаць нябожчыкаў: не мог дацягнуць да палавіны, а не то што пералічыць усе імёны” [4, 13]. Маці была непісьменная жанчына, але вызначалася, паводле ўспамінаў родных і блізкіх, прыродным розумам і добрай памяццю. Яна была носьбітам традыцыйнай народнай маралі і патрыярхальных звычаяў: “*Выхоўвалі нас у строга рэлігійным духу, у паслухмянасці і беспярэчным*

Маці Якуба Коласа
Ганна Юр’еўна Міцкевіч з Лёсікаў.
1923 г.

надпарадкаванні дарослым... Самымі блізкімі выхавальнікамі былі маці, бацька і дзядзька Антось, брат бацькі” [1, т. 13, 74].

“*Мяне, – згадаў Я. Колас, – заўсёды вабілі і крыху палохалі матчыны вочы. Добра яны глядзелі на нас, малых, але нібы наскрозь. Таму, калі мы рабілі якую-небудзь шкodu і маці пачынала дашуквацца вінаватага, лепей было прызнавацца самому. Зірнеш ёй у вочы і зразумееш: маці ўсё ведае і так, а дапытваецца, бо хоча, каб ты сказаў праўду. І другое, што ўражвала больш за ўсё: матчын голас. Нават калі яна сварылася на нас і пачынала ўшчуваць, голас яе не траціў мяккасці і даброты*” [3, 20]. Коласава маці любіла расказваць дзецям пра мінуўшчыну, асабліва

казкі, ведала шмат песняў, якія спявала працуючы на полі, у агародзе, вечарамі за прасніцай ці шывтом.

“*Я вельмі любіў, – успамінаў пісьменнік, – як яна спявала... Яна спачатку абзывалася ледзь чутна, тонка-тонка, як ічыгол, прабуючы голас, ці не ахрыт часам за ноч. Потым матчына песня бралася ў сілу і запаўняла хату. Спявала маці, калі дома не было мужчын, бацькі ці дзядзькі. Ці то саромелася яна, ці можна лягчэй было ёй думаць, успамінаць дзівочыя гады пад той просценькі напеў. А ўлюбёная матчына песня расказвала пра нешчаслівае каханне, і галоўнаю асобаю, разлучнікам, выступаву Нёман. Ні матыву, ні слоў успамінаць не магу, але яна недзе жыве ва мне, і калі пачынаю ўяўляць нашу хату, маці пры рабоце, – здаецца, чую і песню*” [3, 26].

Маміны казкі, песні, мова, як пазней не раз успамінаў Якуб Колас, тады, калі адчуў смак да літаратурнай творчасці, дапамаглі яму зрабіць адказны выбар, на якой мове пісаць. Як вядома, спачатку ён пісаў і на беларускай, роднай, матчынай, мове, і на рускай, на якой ажыццяўлялася навучанне ў школах і ў семінарыі. Пра тое, як гэта адбывалася, малады паэт пісаў у артыкуле “Беларуская мова ў казённай школе”, апублікаваным 22 снежня 1906 г. у газеце “Наша Ніва” пад псеўданімам Дзядзька Карусь, а таксама ў літаратурнай казцы “Тры браты”. Як лёгка (“з жарам”) пісаўся першы апублікаваны ў друку верш “Наш родны край”, пісьменнік згадаў у трылогіі “На

Пра маці Якуба Коласа ў часопісе “Роднае слова” змешчаныя публікацыі Веры Міцкевіч у чэрвеньскім нумары за 1995 г. і ліпеньскім за 1999 г.

Лазар Ран. Маці Якуба Коласа.
1968 г. Афорт.

ростанях”: “Пісаць мне па-беларуску шмат лягчэй і прасцей, бо сваё роднае, матчына слова мацней закрэпае струны сэрца... І сапраўды: навошта пісаць, калі напісанае табою не дойдзе да сэрца людскога?” [1, т. 9, 588]. Інакш кажучы, матчына мова нібы павяла за сабой.

І матчына песня-кальханка таксама (“Песня над калыскай”), і матчына павучанне-наказ (“Доля батрачка”), і горкі роз-

дум, калі “думка думку выклікае, думка думку гоніць” (“Маці”; 3, 222), і дыялог з дапытлівым сыном, які засыпае маці пытаньнямі (“На адзіноце”). Сярод гэтых вершаў лёгка згадваюцца з маленства знаёмыя, хрэстаматычныя: “У школку” (“Ярка на камінку / Смольны корч палае, / Бацька на калодцы / Лаці вылятае. / Ла-тае халацік / На услоне матка: / Ушколку заўтра пойдзе / Іх сыноч Ігнатка”; 2, 260); “На рэчцы зімою” (“Не сядзіцца ў хаце / Хлопчыку малому: / Кліча яго рэчка, / Цягнуць санкі з дому... / — Мамачка-галубка! — / Просіць ён так міла, — / Можна б ты на рэчку / Пагуляць пусціла?”; 2, 348–349). У вершах “Каля парога”, “З песень адзінокага”, “Уночы”, “Матчына прычытанне”, “У зімні вечар”, “Перад судом”, “Няшчасная маці” паказаны перажыванні маці, выкліканыя трагічнымі падзеямі, з якімі сутыкнуліся яе дзеці: сіроцтва, хвароба, суд, астрог, смерць блізкіх. У іх мы адгадваем рэальныя падзеі з жыцця самога Якуба Коласа. Яго старэйшы брат Уладзімір успамінаў: “Калі Костус падсаджылі ў турму, — то ён хутка паведаміў нас пісьмом. Усе мы, а асабліва маці, вельмі перажывалі, не спалі цэлую ноч, думалі ўсё і гадалі” [5, 86].

Вобраз маці на поўны рост Якуб Колас паказаў у паэме “Новая зямля”. Ён займае ў сюжэце такое самае важнае месца, як і вобразы Міхала і Антося, да якіх аўтар запрашае “бліжэй прыгледзецца” ўжо ў канцы першага раздзела “Леснікова пасада”. Найбольш складаная задача, якую паставіў перад сабою паэт, заключалася ў тым, каб узвесці ў ранг літаратурнага персанажа, вартага ўвагі дасведчанага чытача, менавіта Ганну — захавальніцу сямейнага агменню, стваральніцу хатняй утульнасці, сялянскага дабрабыту.

Жыццёвыя функцыі жанчыны-гаспадыні, маці сямі дзяцей (“Сямейка, праўда, немалая: / Чатыры хлопцы, тры дзяўчаты”; 1, т. 6, 22), на першы погляд, звычайныя: “Яшчэ ад рання / Бліны пякліся на сняданне, / І ўжо пры печы з чапалю / Стаяла маці”; “Яе жаночая работа / І гэта вечная турбота / То каля печы, то на полі, / Скажаць, не зводзіцца ніколі. / Адно прыпыніш — там другое, / Глядзіш, як бачыш, набяжыць, / І ручак некалі злажыць — / Жыццё жаночае такое!” [1, т. 6, 13, 15]. На ўласнае пытанне: “А што цяжэй апісаць: справы, якія б’юць у вока сваёй цудоўнасцю,

ці звычайныя, якія мы без увагі абмінаем, нават часам наступаем нагою?” — Якуб Колас, паводле сведчання Максіма Лужаніна, адказаў словамі Мікалая Гоголя: “Чым прадмет больш звычайны, тым вышэй трэба быць паэту, каб здабыць з яго незвычайнае і каб гэта незвычайнае было, між іншым, сапраўдна ісціна” [3, 124–125]. Празаікі-натуралісты, прыхільнікі паэтызму Іпаліта Тэна, таксама імкнуліся да дакладнага паказу непасрэднага побытавага акружэння. Аднак пратакольнае апісанне, біялагічны падыход да чалавека, пазбаўленыя мастацкага абагульнення і філасофскага асэнсавання, сцвярджалі заніжаны погляд на літаратурную творчасць. Маладая беларуская літаратура не магла сабе гэтага дазволіць, бо мела на мэце вялікасную задачу ўзвышэння заняўдбанай нацыі.

Жыццё Ганны праходзіць амаль цалкам у звычайным побыце, які не толькі рамантыкі, але і рэалісты не лічылі вартым увагі высокага мастацтва. Не будзе перабольшваннем сказаць, што Якуб Колас упершыню ў сусветнай літаратуры свядома і мэтанакіравана паэтызаваў звычайнае жыццё звычайнага чалавека. Будучы верным “натуры”, ён вокам закаханага ў беларускія краявіды і захопленага характам душы беларускага люду бачыў тое, што было закрыта для пабочнага назіральніка. У гэтым імкненні да паэтызацыі беларускага космасу ён быў паслядоўны і палемізаваў нават з Аляксандрам Пушкіным, кумірам свайго дзяцінства і юнацтва, “царом паэтаў”. Як вядома, А. Пушкін двойчы праязджаў праз Беларусь, з поўначы на поўдзень і з поўдня на поўнач, і палічыў беларускія ландшафты досыць аднастайнымі. Якуб Колас жа, адзін з найвялікшых пейзажыстаў свету, мог нястомна апяваць “малюнкі родныя і з’явы”, “шум рознагалосы лясоў, лугоў”, “громы навалніцы”, “песні звонкія палёў”, “ціхі плач ускрай магілы” [1, т. 6, 134–135]. Родная зямля — зямля-маці: “Дзень добры, новая мясіна! / Спаткай ты нас, як маці сына / Па часе доўгае разлукі, / І разгарні прыветна рукі / Для тых, хто змушаны ў няволі / Жывіцца хлебам твайго поля; / Зірні ты светлым вокам ласкі, / Авей крылом прыгожай казкі, / Каб гэта жыццё-пуцявіна / Была нам светлая часіна; / Узброй надзеямі нам грудзі, / Бо мы твае, зямелька, людзі!” [1, т. 6, 47].

Ганна ў паэме — само цяпенне: Уладзя, загнаўшы ў хлеў статак, шпурнуў сярод двара ў пясок лапці і анучы — “іх маці зараз падабрала, / Нічога сыну не сказала, / Пайшла ў крыніцы спаласнула, / Сушыцца ўскінула на іула” [1, т. 6, 17]. Ганна, ласкавая маці і чулая жонка, — само разуменне: “Злажыўшы шчыльненька далоні, / Міхал сядзеў, не варушыўся / І ў мыслі нейкія ўглыбіўся. / Ды маці з дзядзькам добра зналі, / Дзе тыя мыслі вандравалі, / Што іх гарнула, што туліла / І дзе было ім гэтак міла” [1, т. 6, 25]. Яе голас у вырашэнні жыццёвай праблемы — куплі зямлі — голас мудрай развагі, дзе пытанні змяшчаюць у сабе адказы: “І бацька моўкне і чакае, / Што скажа дзядзька або маці...” [1, т. 6, 27]. Яе настрой вызначае сямейную атмасферу: калі маці адчувала сябе добра — “быў парадак, лад у хаце”, і наадварот — “ўздыхнула цяжка-цяжка маці, / І зразу стала смутна ў хаце, / Як бы з усіх куткоў і шчылін, / З усіх чуць-чуць заметных звілін / Сюды бяда напанаўзала / І гэтак прывіра пазірала / На ўсіх, ад мала да вяліка, / Бязжаласна і без’языка, / Зрабіўшы ў момант змяшанне, / І змоўклі ў хаце ўсе дзаванія” [1, т. 6, 35, 40].

Маці першая знаходзіць патрэбныя ў цяжкую хвіліну словы, калі гутарка заходзіць пра смерць: “Ужо

заготованы папер / Для часу нашага сканання / Рукою божага ўзыскання. / Ходзіць смерць, як цень, за намі... ” [1, т. 6, 62]. Нягледзячы на адзнакі жыццёвага фаталізму, Ганна на скаргі мужчын і іх бязволле адгукаецца гарача, як асоба, надзеленая гонарам і годнасцю: “Але ж і самі вінаваты, / Калі так коціцеся з хаты, / Дзе толькі пан ні загадае, / Ці ж ён на гэта ласку мае? / Чаму ж на вас і не налегчы? / Чаму ў хамут вас не запрэгчы, / Калі яго так баіцеся / І так за службу берацеся?.. / А трэба, часам, агрызнуцца, / Бо так і будзеі заўжды гнуцца ” [1, т. 6, 82]. Яна ж першая ўхваляе мужны ўчынак Міхала, калі ён на абразы і знявагу пана абурецца ўголас: “Гмаладзец... / Ды трэба больш было падсытаць, / Каб аж пайшло калоць пад кінец, / Каб зелянеў ён, як зялёнка. / Прагнаць! за што? / Украў, ці што, ты? / За лес спраўляеш сабе боты? / Ці праніваў дабро скарбова? / Не будзе гнаць цябе за слова: / Няма прычын. А папусціся, / Тады ідзі ты хоць тапіся ” [1, т. 6, 85].

Асобна адзначаны ў паэме і той пункт, адкуль усё пачынаецца і куды ўсё сыходзіцца. У раздзеле “Таёмныя гукі”, які займае асаблівае месца ў кампазіцыйнай пабудове твора, дарослыя і дзеці, як у свой час вялікія мыслары ўсіх часоў і народаў, засяроджваюць увагу на вечных пытаннях, разважаюць пра таямніцы светабудовы і загадкі чалавечага існавання. Без адказаў на пытанні пра паходжанне Сусвету, пра існаванне Бога, пра існаванне душы па-за целам, пра жыццё пасля смерці чалавек губляе адчуванне прасторы і часу, калі знікае сувязь малога і вялікага, выпадковага і заканамернага, часовага і вечнага, калі існаванне ў свеце страчвае сэнс. І дарослых, і дзяцей яднае адно моцнае жаданне злучыць набыты жыццёвы вопыт і навуковыя веды, якія яны атрымліваюць у школе, з кніг, адказаць на пытанні пра сэнс жыцця. Цікава, што менавіта заключнае слова, якое прамаўляе маці, выклікала найбольшае задавальненне ў дзяцей – у ім спалучалася жыццёвае і паэтычнае, складанае і простае: “Калі ствараліся Богам светы, / Па зорцы светлай чалавеку / Назначыў Бог святы спрадзек; / Яна жыццём яго кіруе / І лёс яго і смерць пільнуе. / Чым больш з людзей хто выдатнейшы, / Таго і зоркі бляск янейшы, / І гасне зорачка святая, / Калі даручаны скане: / Вось так на небе адначасна / Яна мігнецца і пагасне, / Як бы хто з жалю вочкі ўскіне / І невядома дзе загіне. / І неба слых тады прыклоніць, / І анел слёзку ціха зроніць...” [1, т. 6, 182].

Вобраз маці пададзены ў розных варыянтах у многіх творах Якуба Коласа. У паэме “Сымон-музыка” маці мала чым адрозніваецца ад бацькі: такая самая строгая і патрабавальная (“ад бацькоў ён чуў папрок”, “у бацькоў нялюбны сын”, “гора ты нам, не дзіця! – / Кажы маці”; 1, т. 6, 286, 289, 313). Зразумела, чаму Сымон, расстаўшыся на час з Ганнай, “ні па матцы, ні па брату – / Так не смуткаваў” [1, т. 6, 393]. У аповесці “На прасторах жыцця” Сцёпка Барута, “будаўнік жыцця”, разбурыўшы “святы калодзеж”, мусіць выслухаць жорсткія папрокі маці і яе пагрозы страшнымі карамі на тым свеце: “абібок”, “валяч нягодны”, “бамбіза”, “гад”, “гэрад ты, бязбожнік, кат!”, “і ты катаваў Езуса, ручку зламаў яму, а цяпер мяне ты катуеш!.. Не будзе ж табе добра!..” [1, т. 8, 33].

А ў трылогіі “На ростанях” перад намі знаёмы ўжо вобраз маці, які пісьменнік стварыў у паэме “Новая зямля”. Андрэй Лабановіч прыязджае ў родныя Мікуцічы на летнія вакацыі і адчувае сябе так, быццам вярнуўся ў шчаслівыя часы маленства. Маці займаецца сваімі звыклымі гаспадарчымі клопатамі (“у гэты час

дадойвала ў хляве карову”) і чулай матчынай душой зразумела, што прыехаў сын, “бо і сон такі прысніўся ёй сёння”. Дарэчы, сны былі ўзаемныя. Знаходзячыся ў эвакуацыі ў Ташкенце, жывучы тужлівымі думкамі пра акупаваную ворагамі Беларусь, пра лёс сына Юркі, пра жыццё сваякоў і блізкіх, Якуб Колас, не маючы належнай інфармацыі пра падзеі, аддаваў належнае снам: «Маці я часта сніў... Здаецца, чакаю недзе ў лесе, а яе ўсё няма. Я пайшоў сцежкаю, а насустрэч сын – Юрка. Кажы мне: “Пойдзем адсюль, баюся сустрэць бабчыну здань”. Так увесь час і было. Адно ноч маці сню, а другую – баравікі. У Альбуці. Чорныя, таўсматыя» [3, 21]. Адносіны маці да сына прыкметна змяніліся: яна яго ўспрымае як гасця, шкадуе, вылучае сярод сваіх дарослых дзяцей, не зважаючы на яго пратэсты. Маці першая сустракае сына і апошня праводзіць яго на новае месца працы. У цяжкую хвіліну, калі Андрэй Лабановіч апынуўся на ростанях, яна зноў жа прыходзіць яму на думкі, нагадваючы пра “ўжо досыць далёкае дзяцінства, калі ён хадзіў на такіх жа сцежках з маткаю ці адзін і не меў у сэрцы ніякага клопату” [1, т. 9, 519]. Дачыненні паміж маці і сынам вельмі чулыя і самыя паважлівыя. Вось Лабановіч спрабуе прыўзняць тужлівы настрой сямейнікаў жартамі, але лёгка пераходзіць на сур’ёзны тон размовы: “Дзякую, мама, за сьнеданне. Даруй мне за непрыемнасці, за прыкрасці, што я прычыніў вам. Смуткаваць жа і плакаць няма чаго. Вось калі б я зрабіў злачынства людзям, простым людзям, дык тады можна было б адварнуцца ад мяне і ў хату не пусціць, хоць я і родны ваш сын. Я ж хачу, і многія-многія сотні тысяч такіх, як я, хочучь, каб простым людзям жылося добра, каб яны самі былі гаспадарамі над сабою і каб не чынілі над імі здзекаў пань, чыноўнікі, пачынаючы ад урадніка і губернатара і канчаючы царом” [1, т. 9, 611].

У аўтарскім адступленні, у якім пісьменнік просіць дараваць яму, калі ён, можа, не так сказаў пра сваіх герояў, за якімі лёгка адгадваюцца жыццёвыя прататыпы, і не тое, як было ў сапраўднасці, моцная прага пакаяння і даравання. «Яны не напішучь мне і не прыйдуць да мяне, каб сказаць: “Ты адступіў ад праўды, бо мы не такія, як ты нас паказваеш”. Калі б яны былі жывыя, дык мы паразумеліся б і прыйшлі да згоды. А так я магу толькі сказаць: “Прабачце! Я ж хацеў і хачу толькі аднаго – праўды”» [1, т. 9, 620]. Андрэй Лабановіч блізкі аўтару рамана яшчэ і гэтым уменнем раскайвацца і дараваць. Вобраз маці ў яго вачах увабляе само сумленне і ўсечалавечую спагаду. Менавіта гэты вобраз згадваецца герою ў час, калі ён едзе на суд, добра ведаючы, што яго чакае за ўдзел у нелегальным настаўніцкім з’ездзе: “Доўгі-доўгі час у вачах Андрэя стаяла гаротная постаць маці. Яна выйшла з двара і стала наводдаль ад хаты, каб правесці сына ў невясёлую дарогу. Андрэй з дзядзькам Марцінам ад’ехаліся ўжо далёка, а маці ўсё стаяла і назірала ў той бок, дзе дарога, падняўшыся на горку, схавалася за выступам зямлі, каб ужо больш не паказацца. Тады маці глыбока ўдыхнула, абцёрла хусткаю слёзы і пайшла ў хату” [1, т. 9, 710].

Літаратура

1. Колас Я. Збор твораў: У 14 т. – Мінск: Маст. літ., 1972–1978.
2. Колас Я. Збор твораў: У 20 т. Т. 1. – Мінск: Бел. навука, 2007.
3. Лужанін М. Колас расказвае пра сябе. – Мінск: Беларусь, 1964.
4. Міцкевіч У. 3 роднага кута. – Мінск: Нар. асвета, 1964.
5. Мушынінкі М. Якуб Колас: Летапіс жыцця і творчасці. – Мінск: Маст. літ., 1982.

Таццяна СМАТРЫЦКАЯ

ЛЁС МАСТАКА Ў ТАТАЛІТАРНЫМ ГРАМАДСТВЕ

ВОБРАЗ АЛЕСЯ МАЁВАГА Ў РАМАНЕ “ПОДЫХ НАВАЛЬНИЦЫ” ІВАНА МЕЛЕЖА

Праблема культуры асобы асабліва моцна гучыць у другім рамане, “Подыху навальніцы”, і раскрываецца на прыкладзе выпадку з Алесем Маёвым – персанажам эпізадычным і ў той самы час вельмі важным для разумення ідэйнага сэнсу твора. Здарэнне з юнаком наглядна адлюстроўвае задушліваю атмасферу 20 – 30-х гг. мінулага стагоддзя.

Сцэны з Алесем Маёвым шмат даюць для разумення сюжэтнай лініі, звязанай з вобразам Апейкі. Алесь – былы вучань Івана Анісімавіча, студэнт БДУ, якога абвінавацілі ў пераходзе на бок так званых нацдэмаўскіх багоў і выключылі з камсамола, а ў будучыні магчыма адлічэнне і з універсітэта: пагроза рэальна існуе.

Дзяцінства хлопца нічым не адметнае, падобнае на маленства юных коласаўскіх герояў – вучняў з трылогіі “На ростанях”, а сваёй назіральнасцю, уражлівасцю ён нагадвае Сымонку з паэмы “Сымон-музыка”. З малых гадоў юнак вылучаўся надзвычайным духоўным багаццем, абвостраным пачуццём прыгожага, якое выявілася ў напісанні вершаў. На ўсім напісаным ляжаў адбітак няспыннага, нястрымнага імкнення да новых адкрыццяў у галіне жанравай формы, сродкаў мастацкай выразнасці. Прыкметна, што пры гэтым малады паэт не забыў, не выракаў свайго, роднага. “Гаворыць... па-нашаму”, “дзержыцца... па-простаму”¹ – з гонарам адзначае Іван Мележ.

Відавочна, што ў вобразе Алеся Маёвага досыць празрыста адгадваюцца постаці паэтаў-маладнякоўцаў Паўлюка Труса і Уладзіміра Дубоўкі. Як і ў большасці перадавых пісьменнікаў таго часу (Уладзіміра Дубоўкі, Язэпа Пушчы, Алеся Дудара, Анатоля Вольнага), у Алеся моцна развітая здольнасць крытычна ставіцца да падзей, якія мелі вялікі грамадскі рэзананс, у прыватнасці ганьбаванне Міхася Чарота, Змітра Жылуновіча, Цішкі Гартнага, прыклейванне ім ярлыкоў нацдэмаў. Малады паэт горача “спрачаўся з тым, што пісалі пра Пушчу і Дубоўку” (360), – заўважае Іван Мележ.

Безумоўна, вялікая заслуга ў адкрыцці паэтычных здольнасцяў Алеся, у дапамозе знайсці сябе і, галоўнае, у станаўленні яго як асобы, грамадзяніна, адданага сына Палесся належыць настаўніку. Як і Алесь, непрымірымы да ўсялякіх праяваў фальшу, галаслоўнасці, Апейка бачыў у юнаку галоўнае, падтрымліваў яго, падаў руку дапамогі ў цяжкую хвіліну. Хлопец мае выразна акрэсленую, устойлівую жыццёвую пазіцыю. Ён верны ўласным поглядам, прынцыпам, непахісны ў перакананнях. Многія Алесевы выказванні ўражваюць незвычайнымі смеласцю, шчырасцю: «Аж страх бярэ – як лёгка цяпер некаторыя вешаюць людзям усялякія ярлыкі. Скажы – “вораг”, “нацдэм”,

У папярэднім нумары нашага часопіса надрукаваны артыкул «“Сэрца білася так гулка...”: Каханне ў жыцці герояў “Палескай хронікі” Івана Мележа» Таццяны Смятрыцкай.

“наслужнік фашызму”, – і яму хоць бы што! Таму, хто хоча заступіцца за невінаватага, могуць так даць, што не рад будзе! А таго, хто ні за што абзаве ворагам нашага ж чалавека, – ледзь не хваляць!» (368). Такі не збочыць са шляху праўды і справядлівасці, не змоўчыць, не застанецца ўбаку, нягледзячы ні на якія перашкоды. Яго не зламаць. “Чаму прытасаванец з душой склізня іншы раз больш дападобы, чым харатар сумлены, надзейны, але неспакойны” (376), – не разумее Апейка. На жаль, няздольнасць пайсці на кампраміс з сумленнем – якасць даволі рэдкая ў тыя змрочныя гады. Алесева лінія паводзінаў шчыра імпануе Апейку, знаходзіць гарачы водгук, выклікае “гонар, неспадзяваны, невыказны гонар за яго, як бы недарэчную радасць” і ў той самы час – трывогу за лёс хлопца: “Каб не надламала гэта ўсё хлопца! Мы – што, мы – старыя ваўкі, тоўстая скура. Нас цяжэй збіць. А яму як, кволаму парастку? Ды яшчэ – з чула-сцю яго!.. <...> Трэба зрабіць усё, каб намагчы хлопцу, выратаваць яго...” (380). Усімі сіламі прагне Апейка аберагчы юнака, таленавітага паэта, надзейнага, адданага справе чалавека, ад немінучай навалы. З гэтай мэтай робіць ён захады ў розных кірунках, часам нават ідуць на рызыку, ахвяруючы пасадай. Сапраўды, такое заступніцтва, ды яшчэ ў сукупнасці з папярэднімі “грахамі” магло дорага каштаваць адказнаму партыйнаму работніку, кіраўніку. У далёкага ад няшчырасці і двудушнасці Апейкі ўвесь час балела душа за былога вучня, а думкі пра Алеся, яго будучыню не адпускалі нават пасля ад’езду з Мінска: “Заняла ўсэрэдзіне – нядобрае, неспакойнае, трывожнае...” (484). Відаць, прадчуваў найгоршае, бачыў, становішча ў краіне ўсё больш абвастраецца: «“Модна становіцца выкрыкваць, крычаць, лупіць – пад маскай прынцыповасці!” – як нельга лепш стасуюцца тут словы Беллага». Шкада, што такіх людзей, як Апейка, з цягам часу станавілася менш. На арэну выходзілі, набіралі сілу “абмежаваныя з неабмежаванымі хіба амбіцыямі” (371) Галенчыкі, Бухмідовчы, якія маглі “зрабіць нетрывалі становішча ледзь не любога чалавека” (379), з лёгкасцю навешвалі знак нацдэма, абвяшчалі кожнага, хто меў і адстойваў уласную думку, ворагам народа, фашыстам. Балазе, глеба для іх неўзабаве стала надзіва ўрадлівая: самы росквіт культуры асобы.

Іван Мележ адным з першых ушчыльняю падышоў да праблемы культуры асобы. Калі ў паэтызацыі працы, патрыятычнай накіраванасці, асвятленні спрадвечных абрадаў і звычайў беларусаў назіраецца відавочная літаратурная традыцыя, то тут, безумоўна, – наватарства. У свой час гэты быў надта смелы ўчынак – паказаць на вобразе Алеся Маёвага праўду часу, разбуральную, згубную сілу атмасферы падазронасці і недаверу.

¹ Мележ І. Подых навальніцы. – Мінск: Маст. літ., 1991. С. 220. Далей цытаты падаюцца па гэтым выданні з пазначэннем старонкі ў дужках.

Таццяна ГАНЧАРОВА-ЦЫНКЕВІЧ

ЗЗЯННЕ І ГРАННЕ

ДА ПРАБЛЕМЫ КОЛЕРУ ў ПАЭЗІІ ЗМІТРАКА БЯДУЛІ

Колер акружае і суправаджае чалавека паўсюль. Усё, што мы бачым вакол сябе, – колер. Заснавальнік тэорыі колераў нямецкі паэт і вучоны Ёган Вольфганг Гётэ лічыў, што фарбы ўздзейнічаюць на душу і выклікаюць пачуцці, эмоцыі, думкі. Каляровы свет цудоўны, і каб лепш зразумець гэта, трэба на хвілінку ўявіць сабе жыццё бясколерным. Іў ле Гран заўважаў: “Чым больш глядзіш на гэты свет, тым больш упэўніваешся ў тым, што колер быў створаны для прыгажосці. І прыгажосць гэтая – не проста задавальненне жаданняў чалавека, а неабходнасць для яго” [3, 18]. Навукоўцы ўжо даказалі, што колер – адчуванне, якое ўспрымаецца чалавекам шматбакова, з удзелам усіх пачуццяў: зроку, слыху, смаку, нюху. У мастацкім творы фарбы і адценні дапамагаюць цэласна і поўна намаляваць пазычны вобраз, асэнсаваць ідэю, зразумець унутраны стан пісьменніка.

Таленавіты паэт-імпрэсіяніст Змітрак Бядуля шырока ўжываў у творчасці разнастайныя колеры, тоны, паўтоны, цені, якія дазвалялі маляваць і знаходзіць ідэальныя, прыгожыя і незвычайныя вобразы. Якія чыстыя, яркія фарбы, напоўненыя радасцю і веселасцю:

*Над сажалкай сінняй зара начавала,
Было там і зорак нямала.*

*У сажалку зоркі праменні кідалі,
Свяціліся блізі і далі.*

*І грала зара сваім крыллем агнёвым,
Адсвеццем на лісцях дубовых [1, 18].*

Дзень добры.

Моцныя, урачыстыя тоны, празрыстасць і ясная сінь жыцця, што абумоўлена нацыянальнай сімволікай беларускага мастацтва. Сіні колер успрымаецца як сімвал Радзімы, як сімвал шматлікіх рэк і азёр Беларусі.

Агнявы і чырвоны блізкія па сваіх значэннях. Яны ствараюць уражанне дабрабыту, радасці і веселасці, дапамагаюць пераадолюваць цяжкасці і праблемы. Чалавек, якому падабаюцца гэтыя колеры, шукае прыгод і актыўнасці жыцця, прагне быць пераможцам.

Паэт шчодро карыстаецца шматстайнай палітрай імпрэсіяністаў і прыёмамі кантрастнасці:

*...З неба віно палілося –
З ярка-чырвонай ракі.
Выплыла сонейка...*

*Пушча сівая дзівілася.
Сон свой тлумачыла рані,
Сон без страхоўця, без хмар.
Шыр залацілася,
Ззянне і гранне.
Светлы абшар...*

*Свежая, новая раніца...
Вострыя стрэлы-праменні...*

Шызы над вёскаю дым...

Эх (ці так станецца),

Знішчы ўсе цені,

Дзень малады! [1, 24].

Зімовая раніца.

Уся шматфарбнасць ценяў і тонаў зліваецца ў суцэльную карціну надыходу раніцы, утвараючы новы ружовы колер, які сімвалізуе прывабнасць, чароўнасць і маладосць. Ружовы стаіць паміж белым і чырвоным, якія ў культуры славянскіх народаў з’яўляюцца сімваламі вечнага жыцця, цяпла, агню, крыві, цнатлівасці, – таму ён такі прыцягальны.

У паэзіі Змітрака Бядулі назіраецца самае разнастайнае зіхаценне колераў і фарбаў: залаты, агнёвы, чырвоны, блакітны, сіні, зялёны. Так, у насычаным адценнямі вершы “Доч месяца” некалькі разоў сустракаецца зялёны, які асацыюецца з задавальненнем і заспакаеннем. Гэты колер у хрысціянскай традыцыі сімвалізуе надзею на несмяротнасць душы, а ў фальклору – надзею ўвогуле (па асацыяцыі – маладосць). Псіхолагі лічаць, што зялёнае суцішае боль, супакойвае, змяншае нервовае напружанне. Паводле тэорыі Макса Люшэра, значэнне зялёнага – канцэнтрычнасць, цвёрдасць, катэгарычнасць, сіла волі і духу, эгацэнтрычнасць. У частым ужыванні гэтага колера выяўляецца відавочная прага паэта да псіхалагічнай устойлівасці, упэўненасці асабістай каштоўнасці, жаданне дзейнічаць настойліва і мэтанакіравана. Французскі даследчык Марыс Дэрэбірэ зазначае: “Зялёны – колер фізічнай раўнавагі. Гэта колер расліннага свету, у якім чалавецтва нарадзілася і ў якім яно хоча жыць” [4, 311]. Зялёны – колер прыроды, ён свежы, духмяны і вільготны. З такіх яркіх і спакойных тонаў, адценняў і фарбаў складаецца цэльнае пазычнае бачанне свету Змітрака Бядулі. Пейзажныя вершы паэта вабяць дакладнасцю дэталей, адухаўленнем прыроды.

Залаты ў значэнні жоўтага вызначае імкненне да незалежнасці, да нечага новага ў жыцці, а таксама дае надзею на вялікае шчасце, свабоду і павагу.

Вызначальнай рысай творчасці беларускага мастака слова з’яўляецца няўлоўны пераход ад аднаго коле-

Таццяна Уладзіміраўна Ганчарова-Цынкевіч – даследчык літаратуры. Кандыдат філалагічных навук (1997). Закончыла Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (1989), аспірантуру Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка (1996), цяпер – дацэнт кафедры беларускай літаратуры гэтай навучальнай установы, намеснік дэкана па выхаваўчай рабоце.

ру да другога. Змітрок Бядуля чуйна прыслухоўваецца і прыглядаецца да гукаў, паўтонаў, ценяў, няўлоўных пачуццяў, няпэўных жаданняў у навакольным свеце:

*Пад асенняй віхурай над хатаю
Ноч мільгае вялізнаю рыбай,
Адарванай галінаю кратае
Цёмна-сінюю мокрую шыбу...*

*Ноч пасунула на лес
Чорную папаху.*

*Шу-шу-шу!.. Шапоча гай,
Строгі ён і хмуры* [1, 46 – 47].

Восень.

Паэт імкнецца пашырыць і паглыбіць унутраны свет асобы, прыўзняць заслону над таямніцамі падсвядомасці. Псіхалагічны канфлікт паміж марамі і рэчаіснасцю выяўляецца ва ўжыванні змрочных і цёмных фарбаў, якія ўтвараюць шэры колер – пераход светлага дня да чорнай ночы. Гэты колер ужываецца з мэтай стварыць адпаведны настрой, падкрэсліць таемнасць і загадканасць. Любоў да шэрага сведчыць пра тое, што лірычны герой З. Бядулі гатовы ісці на кантакт з іншымі людзьмі. Да таго ж ён быццам раздвоены: яго прыцягваюць і рамантычная мара, і штодзённая рэчаіснасць. Так, у вершы “Мары паэта” сустракаем такія імпрэсіяністычныя фарбы, як “агністыя валаконцы сонца”, “пажар рубінавага ўсходу”, “блакіты неба”, “месяц медна-гучны” [1, 49].

Чытач уражаны прывабнасцю гамы колераў, што адпавядае ўнутранаму псіхалагічнаму стану мастака слова. Але побач з аптымістычнымі карцінамі суседнічаюць незадавальненне жыццём, імкненне вырвацца з палону абставінаў:

*Вячэрняя гаснуць зарніцы
Палоскаю бледнай над лесам.
Мой бацька іграе на скрытцы
Хасідскую сумную песню... [1, 50].
“Вячэрняя гаснуць зарніцы...”*

Навокал усё робіцца бляклым, прыглушаным і цёмным. Сумныя фарбы паэт ужывае, каб дакладней перадаць свае думкі і пачуцці. Выкарыстанне З. Бядулем змрочных тонаў досыць апраўдана. Чорны – традыцыйны колер бяды, гора, цяжару, ідэі нябыту, знікнення. Большасць людзей інтуіцыйна пазбягаюць гэтага колеру, аднак паэт даволі часта карыстаецца чорнымі фарбамі і адпаведнымі змрочнымі адценнямі. Тлумачыцца гэта ідэйна-мастацкай устаноўкай твораў.

Змітрок Бядуля – мастак вельмі суб’ектыўны, ён валодае вялікай здольнасцю ствараць вобразы незвычайныя, нават фантастычныя. Рэчаіснасць бачылася пісьменніку ў цёмных тонах і фарбах, таму ўжыванне гэтых колераў не з’яўляецца нечым выключным.

Колеравая сістэма вобразаў З. Бядулі самая разнастайная: празрыстыя, светлыя, радасныя, таямнічыя, фантастычныя, згушчаныя фарбы. Уражвальнае багацце, сімвалічная насычанасць, псіхалагічная абгрунтаванасць колеравай гамы твораў паэта, іх унутраная глыбокая адпаведнасць ідэйна-мастацкаму зместу і характару рамантычна-рэалістычнага светабачання робяць творы беларускага мастака слова высокапаэтычнымі.

Літаратура

1. **Бядуля З.** Збор твораў: У 4 т. Т. 2. – Мінск: Дзяржвыд БССР, 1952.
2. **Навуменка І.** Змітрок Бядуля. – Мінск: Навука і тэхніка, 1995.
3. **Гайдук В.** К вопросу о цветовой символике “Божественной комедии” Данте // Дантовские чтения / Под ред. И. Белзы. – Москва: Наука, 1971.
4. **Деребуре М.** Цвет в деятельности человека. – Москва: Наука и искусство, 1964.

Ганарар за публікацыю гэтага артыкула аўтар ахвяруе на развіццё часопіса “Роднае слова”.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2008 год

СТУДЗЕНЬ

1 студзеня – Новы год

60 гадоў з дня нараджэння Васіля Ткачова, празаіка, паэта, драматурга, публіцыста

2 студзеня – 70 гадоў з дня нараджэння Леаніда Елісеева, жывапісца

3 студзеня – 270 гадоў з дня нараджэння Казіміра Нарбута (1738 – 1807), асветніка, прадстаўніка эклектычнага кірунку ў філасофіі эпохі Асветніцтва ў Беларусі і Літве

100 гадоў з дня нараджэння Яўгена Зайцава (1908 – 1992), жывапісца, народнага мастака Беларусі

100 гадоў з дня нараджэння Міколы Нікана (1908 – 1999), грамадскага дзеяча беларускай эміграцыі, педагога. Жыў у Аўстраліі

85 гадоў з дня нараджэння Валянціны Гапавай (1923 – 2003), крытыка, літаратуразнаўцы

85 гадоў з дня нараджэння Алеся Шашкова, празаіка

80 гадоў з дня нараджэння Анатоля Бардовіча, мовазнаўцы, заслужанага работніка вышэйшай школы Беларусі

4 студзеня – 100 гадоў з дня нараджэння Яфіма Садойскага (1908 – 1993), празаіка, нарысіста, паэта

85 гадоў з дня нараджэння Міколы Ваданосава (1923 – 2006), празаіка, заслужанага работніка культуры Беларусі

60 гадоў з дня нараджэння Валерыя Іванова, кампазітара, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі, народнага артыста Беларусі

5 студзеня – 70 гадоў з дня нараджэння Алега Ждана (сапр. Пушкін), рускамоўнага празаіка, перакладчыка

7 студзеня – Нараджэнне Хрыстова (паводле старога стылю)

80 гадоў з дня нараджэння Сямёна (Саламона) Штэйна (1928 – 1993), рэжысёра оперы, заслужанага дзеяча мастацтваў Расіі, народнага артыста Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Людмілы Лапцэвіч, мастацтвазнаўцы

9 студзеня – 75 гадоў з дня нараджэння Аркадзя Савелічава, рускамоўнага празаіка. Жыве ў Маскве

10 студзеня – 75 гадоў з дня нараджэння Яўгена Сямёнава, мастака

Заканчэнне на с. 45.

Таіса ГРАМАДЧАНКА

У ІМЯ ЛЮБОВІ ДА ЧАЛАВЕКА ПСІХАЛАГІЧНАЯ ТЭМА Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПРОЗЕ

Месца твора ў літаратуры, як сведчыць мастацкая практыка, у вялікай ступені вызначаецца здольнасцю пісьменніка стварыць яскравыя паўнакроўныя характары, што праблематычна без узнаўлення сутнасных унутраных якасцяў асобы. Класікі сусветнай і нацыянальнай літаратуры за вельмі рэдкім выключэннем з'яўляюцца тонкімі псіхолагамі, выдатнымі знаўцамі чалавечай душы. “Чалавек – гэта ж свет, адна істота – неабхватны прастор, і разглядай яго, калі ўмееш” [8, 86 – 87], – пісаў Кузьма Чорны на пачатку мінулага стагоддзя. “Светам” чалавека робіць яго ўнутранае жыццё, якое выяўляецца праз самарух свядомасці, праз змену душэўных станаў, настройў, эмоцый. Чорнаўскае выслоўе, што стала крылатым, раскрывала не толькі сутнасць мастацкага светапогляду маладога беларускага пісьменніка, але ў пэўнай ступені і сутнасць усёй літаратуры XIX і XX стст., прынамсі яе рэалістычнай часткі. Варта адзначыць, аднак, што “ўзнаўленне і паказ унутранага жыцця чалавека” [9, 184] – асноўная мэта і некаторых мэдэрнісцкіх кірункаў.

Псіхалагізм як выяўленне глыбокай пісьменніцкай цікавасці да таго, што адчувае і перажывае чалавек, заявіў пра сябе ў мастацтве слова адносна нядаўна. Яго, можна сказаць, амаль не ведалі літаратуры Антычнасці і Сярэднявечча. Пачуцці асобы, жыццё яе душы ўпершыню сталі паўнаватрасным аб'ектам мастацкага паказу ў творах пісьменнікаў-сентыменталістаў. Выдатны прадстаўнік і тэарэтык гэтага кірунку Жан-Жак Русо ў адпаведнасці са сваімі ўяўленнямі пра светабудову і эстэтычныя каштоўнасці перафразавалі вядомыя словы філосафа-рацыяналіста Рэнэ Дэкарта: “Я мыслю – значыць існую”. Існаванне Ж.-Ж. Русо звязваў з адчуваннямі, пачуццямі, ён нават выказаў думку, што розум можа памыляцца, пачуцці – ніколі.

Як сродак мастацкага спасціжэння чалавечага жыцця псіхалагізм з часам змяняўся, паглыбляючыся і пашыраючыся, выпрацоўваючы сістэму прыёмаў і сродкаў. Асаблівае значэнне ён набыў у творах рэалістычных, дзе, як правіла, унутраны свет чалавека цесна звязаны са светам знешнім – з грамадствам, з часам. Новая беларуская літаратура, актыўнае станаўленне якой пачалося ў эпоху рэалізму (з сярэдзіны XIX ст.), развілася пад знакам псіхалагізму. Узнаўленне перажыванняў і адчуванняў чалавека ўласціва вялікім вершаваным і празайчным творам Уладзіслава Сыракомлі, Вінцэся Каратынскага, Францішка Багушэвіча, Янкі Лучыны. Паказальны шлях нацыянальнай прозы пачатку XX ст.: ад апакаліптычна-падзейных формаў да твораў, у якіх па-мастацку раскрываецца ўнутраны свет чалавечай асобы.

Побач з паняццем *псіхалагізм* у літаратуразнаўстве існуюць тэрміны *псіхалагічная драма*, *псіхалагічны раман*, *псіхалагічная проза* і інш. У дадзеным выпадку маюцца на ўвазе творы, у якіх адзін са сродкаў узнаўлення чалавечага жыцця, чым выступае псіхалагізм, становіцца дамінавальным, галоўным, а дзеянне, падзейнасць адыходзяць на другі план. Гэтым вызначаецца проза Максіма Гарэцкага, Янкі Брыля, Міхася Стральцова, асобныя п'есы Францішка Аляхновіча, раннія апавяданні і раманы Кузьмы Чорнага. У беларускай літаратуры канца XX ст. да псіхалагічнай плыні ў прозе належаць творы Алеся Асташонка, Галіны Багданавай, Алеся Наварыча, Андрэя Федарэнкі, у пэўнай ступені Уладзіміра Арлова, Адама Глобуса, асобных маладзейшых аўтараў.

Ужо ў першым зборніку “Рабкова ноч” (1988) **Алесь Наварыч** выявіў цікавасць да “дыялектыкі душы” (апавяданні “Лявон і Мушка”, “Сузіранне начной поўні”, “Гепардава лета” і іншыя, апавесць “Забівец”). Многія героі ранніх твораў – схільныя да рэфлексіі асобы, яны імкнуцца да нейкага ідэальнага прыгожага і значнага жыцця, пакутуюць ад усведамлення дысгармоніі рэальнага свету. Аднак яны ж самі становяцца віноўнікамі парушанай душэўнай раўнавагі і чысціні.

Чалавек нясе ў сабе дабро і зло, чуласць і жорсткасць, мудрасць і неразумнасць, ён здольны стварыць характава і бязлітасна, па-дзікуна знішчыць створанае – такая думка ў аснове зместу апавесці “Забівец”. Усю вяснуну і лета хадзіў Міхал на сустрэчу з бабрамі, мог гадзінамі назіраць за імі, бясконца шчаслівы ад такой зродненасці з “*нечалавечым сусветам*”. А восенню ён упалаваў бобра, якому нядаўна яшчэ шаптаў бязладна-пяшчотныя словы, чытаў любімыя вершы. Аўтар паказвае, што тут не было нейкай трагічнай выпадковасці. Калі Міхал гоіся са стральбай у руках па сваім заветным лузе, для яго не існавала нядаўняга мінулага, яно знікла, сцерлася з памяці дзікім інстынктам паляўнічага. Праўда, забойства далася герою нялёгка. Яму наканавана было яшчэ раз зазірнуць у вочы бабру, перажыць жах непараўнасці, калі смяротна параненая жывёліна паўзла да чалавека ў пошуку паратунку: “*І страшэнная трагедыя свету гэтага нізвяргалася на іх, адзіных і*

Таіса Канстанцінаўна Грамадчанка – даследчык літаратуры. Кандыдат філалагічных навук (1981). Закончыла філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1976), аспірантуру пры Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы Акадэміі навук Беларусі (1979), дактарантуру пры Беларускім дзяржаўным педагагічным ўніверсітэце імя Максіма Танка (2004). Працавала навуковым супрацоўнікам Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы АН Беларусі. З 1992 г. – дацэнт кафедры беларускай літаратуры БДПУ. Аўтар манаграфій “Жывая памяць народа: Нарыс творчасці Івана Чыгрынава” (1984), “Перад праўдай высокай і вечнай: Беларуская проза сёння” (1991), “Сучасны беларускі раман” (2006).

непаўторных пад небам... І яны ў карчах каналі: адзін у вадзе, другі на палосцы блакітнай гліны, крычучы, бо пазналі адзін аднаго” [4, 98]. Аднак герой аповесці не будзе ліць слёз пакаяння над забітым зварам, неўзабаве ім авалодаюць спакой і абьякавасць. Пасля Міхал нават “узбудзіць штосьці падобнае на радасць” ад думкі пра ўдалае паляванне. Гэтаксама нечакана і бяздумна герой знішчыць першае чыстае цнатлівае каханне.

Міхал стаіць на парозе дарослага жыцця, таму яшчэ не можа па-сапраўднаму азірнуцца назад, каб усвядоміць, што ён забіў у сабе, у сваёй адкрытай для чысціні і святла душы. Герой апавядання “Тепардава лета” – сталы чалавек. З вышыні пражытага ён асуджае свой юнацкі “парахнявы ідэалізм”, які не дазволіў у свой час ацаніць каханне Зоські. Пачуцці дзяўчыны, яе маўклівае чаканне здаваліся загіпнатызаванаму велічнымі марамі героя нецікавымі, нічога нявартым. Запозненая віна перад Зоськай адкрыла ісціну, што ідэал, мара не могуць быць адарванымі, адасобленымі ад жыцця, ад канкрэтнага чалавека. Яны павінны клікаць увесь, наперад, але месца гэтых “увесь” і “наперад” усё ж на зямлі, а не ў прыдуманым свеце. У іншым ракурсе гэтая ідэя раскрываецца ў аповесці “Цкаванне вялікага зверга”, больш падзейнай у параўнанні з папярэдняй.

Раман “Літоўскі воўк” А. Наварыча, які аддзяляюць ад першага зборніка прозы амаль два дзесяцігоддзі, безумоўна, засведчыў узрослае майстэрства пісьменніка, выявіў невядомыя раней грані яго таленту. Падзеі, якія апісвае аўтар, звязаны з паўстаннем пад кіраўніцтвам Кастуся Каліноўскага, што дало права даследчыкам аднесці раман да гістарычнай літаратуры. Разам з тым новы твор прадэманстраваў ранейшую цікавасць празаіка да ўнутранага свету чалавека. Яна, гэтая цікавасць, праступае праз гульнівыя мадэрнісцкія і прыгодніцкія прыёмы, праз падтэкст, сімвалічныя сцэны і вобразы, шчодра ўведзеныя ў мастацкую тканіну. Праўда, мэта, якую ставіў Алесь Наварыч у рамане, больш значная – даследаванне асабліваасцяў характару ці, можна нават сказаць, менталітэту беларуса. Памяркоўны, добры, шчыра закаханы ў сваю жонку аканом Урбановіч, адзін з галоўных герояў “Літоўскага ваўка”, – тыповы прадстаўнік нашага народа, прынамсі той яго немалой часткі, якая дзеля жыццёвага спакою імкнецца прыставацца да ўсіх частых і нечаканых паваротаў гісторыі і ўласнага лёсу. Падштурхнуты жонкай-патрыёткай, ён апынуўся сярод актыўных дзеячаў паўстання. Потым, ужо на ўласнае жаданне, заняў нейтральную пазіцыю. Калі паўстанне было задушана, лічыў галоўным быць заадно з начальствам, з уладай. Жонку ж “штодня пераконваў, што лепей, зручней, выгадней жыць ціха-мірна, бо глядзі сама, як усё абярнулася з гэтым паўстаннем. Нічога, акрамя крыві, Сібіры, разарэння цэлых родаў. Хочучь палякі – няхай бунтуюцца”. Урбановічу нават не шкада грошай, з дапамогай якіх выкупіў Артура: “Усё роўна ёсць выгада толькі ад таго, што гэтага бунтачана няма тут. Няхай едзе хоць куды – у Варшаву, у Парыж. А па гэтай зямлі будзе хадзіць разам з Аксанкай ён – пан Ежы Урбановіч” [3, 279]. Як можна пераканана з апошняй высновы персанажа, ён не пазбаўлены і пачуцця патрыятызму. Вось толькі патрыятызм гэты без ніякага супраціву ўжываецца з заняволенасцю краю.

Падзеі ў многіх творах Алесь Наварыча адбываюцца на Палессі, апетым, апаэтызаваным класікамі нашай літаратуры Якубам Коласам, Іванам Мележам,

Віктарам Казько. Аднак да гонару аўтара Палессе ў яго “сваё” – магутнае, таёмнае, экзатычнае, поўнае жыццёвай сілы, што выяўляецца ў буянні фарбаў, пахаў, гукаў. Часта экзатычнымі падаюцца пісьменнікам і жыхары палескага краю. У апошнім вялікім творы А. Наварыча такім экзатычным палешуком, то забітым, цёмным, прыніжаным, то разумным, з адчуваннем чалавечай годнасці і значнасці, паўстае Цімох.

Проза Алесь Асташонка, які заўчасна пайшоў з жыцця, у найбольшай ступені адпавядае вызначэнню “псіхалагічная”. За рэдкім выключэннем (“Супер”, “Patria aeterna”) яна не мае падзейнага сюжэта, уяўляе з сябе плынь свядомасці, размову героя з самім сабой, ланцужок успамінаў ці асацыяцый. Герой твораў – наш сучаснік, гараджанін, але гараджанін спецыфічны. Ён нарадзіўся, рос, сталаў у адным з вясковых азісаў, якія захаваліся ў межах вялікіх гарадоў і якія пачалі актыўна забудоўвацца ў другой палове мінулага стагоддзя. Такая ўласная біяграфія, а таксама час накладваюць адбітак на светаадчуванне героя і робяць яго адметным сярод блізкіх яму сваёй душэўнай непрыкаянасцю, няспраўджанасцю лёсу персанажаў прозы Міхася Стральцова і Васіля Гігевіча. Апошнія, нагадаю, гараджане ў першым пакаленні, іх дарослае жыццё, калі так можна сказаць, праходзіць на ўзмежку паміж горадам і вёскай.

Алесь Асташонак апісвае, ці не ўпершыню ў нашай літаратуры, адметны ўклад існавання людзей, якія мелі “родную хату амаль у сэрцы горада” [1, 89]. Аднак звязаны з мінулым настальгічны матыў хоць і прысутнічае досыць шырока ў творах (“Знос”, “Жоўты колер белага снегу”, “Дарогаю да дзеда”, “Габрэйскія матывы”), не асноўны. Асноўнае ў апавяданнях, навілах, абразках, што склалі зборнікі “Фарбы душы” (1989) і “Жоўты колер белага снегу” (2006), – даследаванне стану душы чалавека, нашага сучасніка, які “паспеў пражыць некалькі доволі адрозных перыядаў жыцця ўсяе краіны: у раннім дзяцінстве – цьмяна запомненую паслясталінічыну, затым – хрушчоўшчыну, брэжнеўшчыну, яе росквіт, стагнацыю, заняпад, час андропаўскіх марных спробаў, чарненкаўскую каму, ілюзіён рэфарматара – і, нарэшце, цяжкі і горкі вынік, амаль без святла ў бясконцым, патанулым у цемры тунелі” [1, 67]. Героям пісьменнік аддаваў шмат свайго асабістага, перажытага, адчутага, выпакутаванага, што падкрэсліваецца спецыфічнай роздумна-спавядальнай танальнасцю твораў, філасофскім самааналізам, які шырока ўжываецца аўтарам і які сведчыць пра пакутлівую працу яго душы.

“У паказе рэчаіснасці А. Асташонак карыстаецца суровымі рэалістычнымі фарбамі” [2, 42], – пісаў на пачатку 1990-х гг. Алесь Бельскі, аналізуючы апавяданне “Супер”. Герой гэтага твора – малады чалавек з элітарнай сям’і. Ён выдатна вучыцца, захапляецца моднымі на дадзеным этапе філасофскімі вучэннямі, ведае замежныя мовы, але ў стасунках з іншымі выяўляе крайні эгаізм і прагматызм. Для свайго часу апавяданне было тэматычна і праблемна наватарскае. Аднак яшчэ больш суровым, можна нават сказаць, жорсткім рэалізмам вылучаюцца апавяданні “Шклатара” і “Злом”, героі якога – людзі сацыяльнага дна. Варта адзначыць, што і ў гэтых дэграданых спітых прадстаўнікоў роду чалавечага пісьменнік бачыць знявечаную, скалечаную, але жывую душу. Яна пакутуе, жахаючыся, што можа зрабіць з сабой вянец прыроды, homo sapiens: “Пракоп як пакрыецца

гэтым самым то халодным, то раптам гарачым потам, ды яшчэ як прымроіцца якоесьці свінячае рыла з чалавечым тулавам, ды як згадаецца жонка, што кіннула яго, забраўшы двух сыноў, якіх ён ужо гадоў дзесяць не бачыў, нават не ведае, дзе й жыўцуць яны, то ўжо... разумее, як можа чалавек пацягнуцца да вярхоўкі” [1, 40]. Аўтар не цешыць чытача ілюзіяй вяртання такіх людзей да нармальнага існавання, для іх гэта ўжо немагчыма, як і не здымае з Глушца ці Пракопа ўласнай віны за свае загубленыя лёсы. Але ў падтэксе асташонкаўскіх твораў прыхавана думка пра стан грамадства, што штурхала дзейсных і актыўных на дно, у п’яны чад нежыцця, таму пры ўсёй сваёй непрывабнасці, прымітыўнасці памкненняў і жаданняў персанажы выклікаюць спачуванне.

Амаль усе героі твораў А. Асташонка – асобы, якія не адбыліся, не знайшлі сябе ў гэтым жыцці. Яны могуць мець прэстыжныя прафесіі, жыць знешне нават вельмі прыстойна, як, напрыклад, я-апавядальнікі ў творах “Мой школьны таварыш Косцік”, “Жоўты колер белага снегу”, і пакутаваць ад вечнай душэўнай непрывабнасці, няспраўджанасці таго лепшага, што мроілася ў юнацтве. Яны шукаюць прычыну гэтага, задаюць сабе і іншым “праклятыя пытанні” пра сэнс жыцця, пра месца і прызначэнне чалавека ў свеце і не знаходзяць адказаў: “З тых, хто вучыўся са мною ў інстытуце, кар’еру зрабілі амаль адны толькі шэрыя. Яркія, непранумараваныя – мала ведаю, дзе цяпер хто. Чаму паміраюць самыя лепшыя, чаму співаюцца самыя здольныя, чаму забіваюць самых добрых і шчырых – чаму выжывае цвіль? Чаму яна множыцца, усюдзіцца, заканапачае кожную шчыліну?” [1, 294]. Балючае адчуванне неадпаведнасці ідэалу і рэальнага жыцця нараджае расчараванасць і нават песімізм, і тады чалавек можа свядома забрудзіць у сваёй душы “адзіны, апошні некрунуты светлы куток” [1, 74]. Менавіта гэта адбываецца з героем апавядання “Рыгор Данадоні, эсквайр”. Твор пабудаваны накітамі знакамітага стральцоўскага “Смалення вепрука”. Сутнаснае ў характары, паводзінах персанажа, жыццёвых абставінах раскрываецца не праз мастацкае апісанне, а праз аўтарскую характарыстыку, бо аўтар нібыта толькі дзеліцца задумай твора: «Даўно ўжо хацеў напісаць невялікае апавяданне пра тое, як чалавек растоптвае свае пачуцці, нічыць каханне. Чалавек неблагі, можа, нават і добры, але што ж ён робіць з іншымі людзьмі – жонкаю, сустрэтай каханай жанчынай – і нават, урэшце, з самім сабою.

Усё ідзе “на знос”» [1, 67].

Аўтар “Рыгора Данадоні...” свядома падкрэслівае зададзенасць і літаратурнасць формы: разважае пра асаблівасці жанру, памер сучаснага рамана, цытуе словы вядомых пісьменнікаў. У адрозненне ад “эпітафіі апавядання” М. Стральцова, дзе ад пачатку да канца вытрымана форма ўмоўнага ладу (“даўно хацелася напісаць”, “у апавяданні павінна была згавіцца”, “расказаць трэба было пра юнака”; 5, 174 – 178), А. Асташонак заканчвае твор уласна мастацкім аповедам. Яго герой прыязджае ў дом адпачынку, дзе калісьці сустрэўся з ЁЮ, «каб глытнуць таго памятнага, шчымылівага, балючага й салодкага “наветра”» [1, 69], і пошла, брудна здраджае былому.

Азначэнне “жорсткі рэалізм” як найлепш стасуецца і з прозай Андрэя Федарэнкі. Увогуле зварот да непрывабных бакоў сучаснасці і мінуўшчыны ўласцівы многім прадстаўнікам так званай маладой і маладзейшай літаратуры. “Маладыя прапанавалі свой прыныц

адлюстравання жыцця, рэчаіснасці – гранічная праўда, няхай нават жорсткая, бязлітасная, бязрадасная”, – слухна заўважае А. Бельскі [2, 55]. Так, бязрадаснай праўдай сапраўды поўніцца аповець А. Федарэнкі “Вёска” (1995). «У такім жа вялікім, як і бібліятэка, памяшканні з двух ранейшых класаў, у адным кутку, абсеўшы лаўкі, гулялі ў “храна” – Пеця, Ручка, нейкія малыя, нейкі чорны, калматы, як цыган, з доўгімі бруднымі пазногцямі, якому ішла карта, і ён увесь час крычаў: “Са мной!”, “Верталёт!”, “Тры ўзяткі!”; побач, проста на падлозе, – літровы слоік самагонкі – хто хоча падыходзь, налівай, пі... Усе, у тым ліку і малыя, курылі бесперапынна. У другім кутку, дзе таксама стаялі лаўкі, дзявочая кампанія слухала магнітафон. Была там маленькая, худая і гадкая дзяўчынка, якая пстрыкала клявішам, пераганяючы касету, і лялася матам. Была баба гадоў пад трыццаць з грудным дзіцём, танцавала, прыціскаючы гэтае дзіцё да сябе. Час ад часу дзіцё заходзілася плакаць, тады з кутка кар’ежнікаў крычалі: “Глушы байстручаныя!”, а баба спакойна адказвала: “Уйди, скройся!”» [6, 137 – 138]. Вёскі, што дзесяцігоддзі паказвалася нашай літаратурай як захавальніца духоўнасці, маральнасці, спадчынных народных традыцый, мовы, у аповеці А. Федарэнкі няма. Балюча чуць Антону Васкевічу ад самага блізкага чалавека, ад маці: “Г...о ў нас, а не язык! У адной дзярэўні так скажуць, у нашай – яшчэ інакш, а выходзіць ні па-польску, ні па-конску...” [6, 93]. Пісьменнік канца ХХ ст. вяртаецца да той “праўды”, якую з вялікім душэўным болем узнаўляў на пачатку стагоддзя Максім Гарэцкі.

Бязрадасная праўда і ў тым, што малады, разумны, нацыянальна свядомы Антон, які вымушаны быў вярнуцца ў вёску пасля адлічэння за “беларушчыну” з ВНУ, не можа знайсці сябе ў родным асяродку, не можа супрацьстаяць наступу бездухоўнасці. Ён шмат у чым расчароўваецца і пакрысе пачынае співацца. Можна сказаць, што Антона ад далейшай духоўнай дэградацыі ратуе аднаўленне ў інстытуце і вяртанне ў сталіцу.

І ўсё ж ідэя твора не ў тым, каб паказаць, як разбіваюцца высокія памкненні ад сутыкнення з рэальным жыццём. Ад’язджаючы ў горад, Васкевіч прыходзіць да высновы, што вёска засталася “неразгаданая, непазнаная ім. Не разгадаў – а які быў шанс! Пражыў амаль год чужаком, сам у сабе, і вось едзе... <...> Была ў тым, што ён едзе, а матка, Пульс, вёска – астаюцца, нейкая несправядлівасць, нейкая страшная тайна” [6, 203]. Герой адчуў віну перад вёскай, перад “цёмнымі, як і вякі назад”, яе жыхарамі: ён, разумнейшы, дабрэйшы, вышэйшы за іх, – бо ўбачыў свет, шмат чытаў і думаў, – не навучыў родных людзей сапраўднаму, адухоўленаму жыццю. Разам з тым Антон разумее, што не можа застацца, хоць, магчыма, ужо ведае, як дапамагчы. “Страшна было ехаць, яшчэ страшней – аставацца, – канстатуе, аналізуючы душэўны стан героя аўтар. – Васкевіч думаў, што ён захварэў тут, заразіўся, і ўжо не зможа зайсці ў аўдыторыю тым вясельным бестурботным хлопцам, якім быў усяго год назад, што цяпер ён будзе цягаць за сабою, як чарапаху панцыр, сваю вясковецкую, адчуванне нейкай вялікай несправядлівасці, ненармальнасці ўсяго...” [6, 204]. Гарадское жыццё, вучоба, такім чынам, не абячаюць Васкевічу душэўнага супакаення.

Герой пакідае вёску значна пасталелым і духоўна абноўленым. Месяцы адзіноты, горкіх, часам распач-

ных думак прымусілі яго многае пераасэнсаваць, на многае паглядзець па-іншаму. І, што самае важнае, пад уздзеяннем перажытага Васкевіч не адмовіўся ад адраджэнскай ідэі, яна, страціўшы рамантычны флёр, нагадала пра сябе з яшчэ большым болям. Цяпер “сваю родную вясковую беларускую мову” [6, 204] ён будзе абараняць да канца, бо гэта адзінае, апошняе, што звязвае яго з блізкімі людзьмі, з дарагім, да драбніц знаёмым, адначасова родным і чужым светам.

Малады адраджэнец, вясковец, які набывае веды ў горадзе, на нейкі час стала прапісаўся ў творчасці А. Федарэнкі, пра што сведчаць апавяданне “З а я в а”, аповесці “Гісторыя хваробы”, “Вёска”. Першая аповесць, якая дала назву і першай кнізе пісьменніка (Б-ка час. “Малодосць”, 1989; Маст. літ., 1990), была заўважана і высока ацэнена крытыкай. Новым смелым і нечаканым для другой паловы 1980-х гг. стала такая ступень заглыблення ў інтымны свет пачуццяў героя. Малады аўтар удала выкарыстаў прыёмы псіхалагічнай прозы: у сюжэтную плынь уведзены старонкі дзённіка-споведзі Вяргейчыка, яго лісты да сяброў і знаёмых. Герой не толькі самараскрываецца, ён скрупулёзна і прыдзірліва ўглядаецца ў сваё ўнутранае “я”, якое часта паўстае зусім непрыватным: “Неяк раптоўна, устаўшы ранняю, я ўсвядоміў, колькі свінства пасеяў за апошнія паўгода; аказалася, усе мае пакуты – толькі вынік сябелюбства і прагі быць вышэй за іншых. <...> Сам сябе паступова я ўжо ў такой ступені пачаў любіць, што апошнім часам дзівіўся і раздражняўся, калі блізкія мне людзі рабілі не так, як мне хацелася” [7, 38–39]. Як відаць, Вяргейчык патрабавальны да сябе, хоча быць іншым, але змяніць свае паводзіны, адносіны да жыцця няздольны.

Каменем спагякнення для героя сталі пачуцці да Тані Мяцельскай, студэнткі-пяцікурсніцы, члена інстытуцкай адраджэнскай суполкі “Раніца” (ініцыятарам стварэння, пасля кіраўніком суполкі быў Вяргейчык). Яны абвастралі і паскорылі душэўную “хваробу” героя, якая ішла ад расчаравання жыццём, ад балючай страты ідэалаў. “Я без астатку быў addаны справе ўжо два гады: не злічыць, колькі праводзілі са мною розных гутарак – ад камітэта камсамола і дэканата да спецработнікаў адпаведных устаноў. Ніколі я не ўсумніўся ў святасці таго, чаму вырашыў прысвяціць жыццё. Але дзе цяпер уся мая вера? <...> Не ведаю: ці вінаваты я, прыняўшы звычайнае за святое, ці вінаваты **наш** (вылучана А. Федарэнкам. – Т. Г.) беларускі рух, які не варта звацца святым...” [7, 29] – спавядаецца ў лісце да сябра Вяргейчык. За свае дваццаць чагыры гады, дзе да паступлення ў інстытут былі вясковае дзяцінства, школа, служба ў арміі, праца, ён бачыў у жыцці бойкі, п’янікі, хлусню, прыстасавальніцтва, несправядлівасць і вельмі мала сапраўднага, прыгожага. «Мне хочацца схлусіць, але хлусіць нельга, а праўда тая, што блізкія мне людзі – матка, баба, дзядзькі, старэйшыя стрыечныя браты, словам, людзі, якія так ці інакш выхоўвалі мяне, не стаялі і блізка ля тых сялян-праўданосьбітаў, на якіх маліўся ў свой час Талстой. Мяне вучылі: “Крадзь, але каб не злавілі”, “біся, але біся са слабеішым, ад мацнейшага ўцякай”, “не чытай кніжак, бо здурнееш”, “ні, але знай меру...”» [7, 41]. Далёка не светлыя ўспаміны ў героя і пра тых людзей, абавязак якіх – сеяць у юных душах “высокае, разузнае, вечнае”.

У стасунках з Мяцельскай “сябелюбства” Вяргейчыка набывае іншы змест: дамагаючыся фізічнай блізкасці, хлопец хоча даказаць (найперш, безумоўна, сабе), што ён такі самы, як усе. Пры гэтым герой застаецца глухім

да пачуццяў дзяўчыны, не адчувае яе адзіноты, зняверанасці ў жыцці, сваёй упартасцю нішчыць мажлівыя шляхі для нараджэння ўзаемнага пачуцця. Такім чынам, А. Федарэнка з разуменнем, але без ніякага пагурання ставіцца да галоўнага героя аповесці. Вяргейчык пакутуе сам, але праз яго пакутуе і жанчына, якую ён кахае. Трэба аддаць належнае аўтару і ў тым, што ён не паказвае Таню прыгожай халоднай і бяздушнай лялькай, хоць яе ўчынкi, паводзіны часам алагічныя і даюць падставу Вяргейчыку непрыгожа думаць пра абранніцу. Характар Мяцельскай у творы толькі абзначаны, пісьменнік не заглыбляецца ў яе ўнутраны свет. Аднак па некаторых сітуацыях можна меркаваць, што ён таксама няпросты, са сваімі комплексамі, можа, не менш балючымі, чым у Вяргейчыка.

Знаёмы па папярэдніх творах герой з’яўляецца таксама ў рамана “Рэвізія” (2004), хоць змест гэтага сюжэтна складанага мастацкага палатна з адраджэнскай праблематыкай звязаны слаба. Ён піша (ці думае напісаць) твор, у якім наш сучаснік перамяшчаецца ў часе і жыве нейчым чужым жыццём, ведаючы, што пільная ўсёмагутная “чразвычайка” знойдзе прычыну яго арыштаваць і знішчыць. Узноўленая ўмоўная сітуацыя дала магчымасць аўтару рамана заглыбіцца ў своеасаблівы свет рэфлексій, адчуванняў, перажыванняў чалавека з раздвоенай ці, лепш сказаць, з падвойнай свядомасцю.

Проза Андрэя Федарэнкі разнажанравая, тэматычная і праблемна шматстайная, яна адначасова традыцыйная і наватарская. Пісьменніка цікавіць сучаснасць і мінуўшчына, горад і вёска, жыццё студэнта і жыццё салдата... Многія яго творы выводзяць на сур’ёзны роздум пра чалавека, пра складанасць і неадназначнасць яго ўнутранага “я”, пра пошукі ім, хісткім, недасканалым, слабым, шляхоў да Святла, Праўды і Справядлівасці.

Сучасная беларуская літаратура перажывае перыяд істотнага абнаўлення. Шырокім фронтам выступаюць у ёй ужо не толькі пісьменнікі-мадэрністы, але і постмадэрністы, якія, здаецца, усё падвяргаюць крытычнаму сумневу і высмейванню. На фоне іх “суперсучасных” тэкстаў творы прадстаўнікоў псіхалагічнай плыні могуць камусьці падацца занадта традыцыйнымі. Але менавіта ў іх жывуць сапраўдны боль, спачуванне і любоў да чалавека, што спакон вякоў несла мастацтва слова.

Літаратура

1. Асташонак А. Жоўты колер белага снегу: Камерная проза. – Мінск: Маст. літ., 2006.
2. Бельскі А. Да глыбіняў жыцця: Маладая беларуская проза 80 – пачатку 90-х гг. // Роднае слова. 1992. № 5.
3. Наварыч А. Літоўскі воўк. – Мінск: Маст. літ., 2005.
4. Наварыч А. Рабкова ноч: Аповесці, апавяданні. – Мінск: Маст. літ., 1988.
5. Стральцоў М. Выбранае: Проза, паэзія, эсэ. – Мінск: Маст. літ., 1987.
6. Федарэнка А. Вёска // Полымя. 1995. № 5.
7. Федарэнка А. Гісторыя хваробы: Аповесць, апавяданні. – Мінск: Маст. літ., 1990.
8. Чорны К. Вераснёвыя ночы: Апавяданні, раманы. – Мінск: Маст. літ., 2003.
9. Мешерякова М. Літаратура в таблицах и схемах. 3 изд. – Москва: Арипрес, 2004.

Аўтар ахвяруе ганарар за публікацыю на развіццё часопіса.

Ігар КЛІМАЎ

ГІСТОРЫЯ СТАРАБЕЛАРУСКІХ ПЕРАКЛАДАЎ БІБЛІІ

З'яўленне перакладаў біблейных кніг на Беларусі звязана з хрысціянізацыяй краіны ў XI – XII стст., якая ішла з Візантыі праз Кіеў. Рэлігійна тады Беларусь увайшла ў склад Кіеўскай мітраполіі, што да канца XVII ст. падпарадкоўвалася Канстанцінопальскаму патрыярхату. Грэка-праваслаўнае набажэнства адбывалася на Беларусі на царкоўнаславянскай мове – старажытнабалгарскай паводле паходжання. Яна ўзнікла ў канцы IX ст. дзякуючы перакладам братоў-візантыйцаў Кірылы і Мяфодзія і ад таго часу ўжывалася ў набажэнстве паўднёвых славян – балгар, македонцаў, сербаў. Адтуль паходзяць пераклады найважнейшых біблейных кніг для набажэнства – Евангелля, Апостала, Псалтыра, якія выкарыстоўваліся і перапісваліся на Беларусі. З гэтага часу пазіцыі царкоўнаславянскай мовы ў духоўным жыцці беларусаў заставаліся трывалымі на працягу ўсяго Сярэднявечча. Яна зрабілася не толькі мовай праваслаўнай (пазней і уніяцкай) літургіі, але і асновай царкоўнай ды каляцаркоўнай (гістарычныя, філалагічныя і прыродазнаўчыя творы) літаратуры. Хоць гэтая мова была шмат у чым зразумелая, аднак усё ж такі заставалася чужой, далёкай ад жывой гутаркі народа.

У XIV – XV стст. сітуацыя ў грамадстве пачала мяняцца. З пашырэннем каталіцтва (канец XIV ст.) царкоўнаславянская мова стала выкарыстоўвацца толькі ў праваслаўнай царкве і яе рэлігійным пісьменстве. Адначасова на арэну выйшла новая літаратурна-пісьмовая мова, якая цяпер называецца старабеларускай. Тады яе называлі звычайна *език руський*, г. зн. мова Русі, дзе яна ўзнікла і ўжывалася, у процівагу царкоўнаславянскай мове, якая звычайна насіла назву *язык словенский*, паколькі выкарыстоўвалася многімі ўсходнімі і паўднёвымі славянамі. Старабеларуская мова напачатку знаходзіла ўжытак выключна ў нецаркоўных, свецкіх сферах: у дзяржаўных канцэлярыях і судах, у гандлі, у перапісцы, у дыпламатычных зносінах. Гэтая мова была адзінай для беларусаў і ўкраінцаў, у ёй арганічна сумяшчаліся і беларускія, і ўкраінскія моўныя асаблівасці. Не менш значны ў ёй уплыў і суседніх моў – царкоўнаславянскай і польскай.

Змянілася сітуацыя і ў жыцці праваслаўнай царквы на Беларусі. У 1-й палове XV ст. канчаткова стварылася адносна самастойная Літоўска-Наваградская (Кіеўская) мітраполія, незалежная ад Масквы. На XV ст. прыпадалі захады па ўвядзенні Фларэнцыйскай уніі 1439 г. З 1475 г. пачалася практыка пастаўлення кіеўскіх мітрапалітаў з ліку падданых ВКЛ. Сувязь мітраполіі з Канстанцінопальскім пасадам з гэтага часу заставалася толькі фармальнай, і такая самастойнасць не магла не адбіцца на ўнутраных справах царквы, у прыватнасці на мове яе літаратуры. Менавіта з канца XV ст. старабеларуская мова стала ўжывацца і ў рэлігійным пісьменстве.

У гэты час з'явіліся старабеларускія пераклады рэлігійных твораў, выкананыя з заходнеславянскіх моў:

“Пакуты Хрыстовы”, “Жыцце Аляксея, чалавека божага”, “Аповесць пра трох каралёў”, а таксама пераклад адной з біблейных кніг – **Песні Песняў**. Хоць іх рукапісы паходзяць з пазнейшага часу, вучоныя мяркуюць, што гэтыя пераклады маглі ўзнікнуць у канцы XV ст. Больш ранні іншы працэс: актыўнае насычэнне царкоўнаславянскіх перакладаў старабеларускімі рысамі пры захаванні тэксту без істотных зменаў. Найбольш вядомы прыклад такой моўнай адаптацыі – “**Чэцыя**” 1489 г. (зборнік казанняў і жыццяў для чытання ў царкве, змяшчаў таксама кароткія ўрыўкі і цытаты з Бібліі). Гэты працэс адыгрываў значную ролю ў развіцці біблейнай традыцыі Беларусі да самага канца Сярэднявечча. Ён мог ахопліваць практычна кожны твор ці жанр царкоўнай літаратуры, у тым ліку які ўключаў біблейны тэкст (але, відаць, за выключэннем прызначанага для набажэнства). Адначасова перапісваліся ды ствараліся іншыя помнікі на традыцыйнай царкоўнаславянскай мове. Дзякуючы абодвум гэтым працэсам – перакладу і моўнай адаптацыі – адбывалася распрацоўка біблейнага матэрыялу (лексікі і тэрміналогіі), што магло быць выкарыстана далей пры перакладах самой Бібліі.

Такія пераклады з'явіліся ў канцы XV – пачатку XVI ст. і ахапілі асобныя кнігі Старога Запавету. Яны знаходзяцца ў гэтак званым Віленскім зборніку № 262, які паходзіць з Супрасльскага манастыра (пад Беластокам) і цяпер захоўваецца ў Вільні. Сярод іншых тэкстаў на царкоўнаславянскай мове зборнік утрымлівае 9 біблейных кніг: Руф, Песня Песняў, Эклезіяст, Эсфір, Плач Ераміі, а таксама кніга Іова, Псалтыр, кніга Прыпавесцяў Саламонавых і кніга прарока Данііла. Першыя пяць уяўляюць з сябе старабеларускія пераклады, выкананыя са старажытнай яўрэйскай мовы. Пры гэтым кожны з перакладаў выяўляе царкоўнаславянскі ўплыў у тэксце і мове. Асобныя біблейныя пераклады зборніка нават цалкам грунтуюцца на царкоўнаславянскім тэксце і толькі там, дзе ён адхіляецца ад яўрэйскага арыгінала, падаюць уласны выклад першакрыніцы. Цяпер пануе меркаванне, што пераклады біблейных кніг зборніка

Ігар Паўлавіч Клімаў – мовазнаўца. Кандыдат філалагічных навук (1997). Закончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1992) і аспірантуру пры гэтай навучальнай установе (1995). Дацэнт кафедры беларускай філалогіі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў.

ПЕГНИ ЦЯ
РНА ДЯ
ВІДЯ Ё
ЖЕ ГЛО
ВЪТЪ ПЪАТЪРЪ:

Тытульны аркуш
“Псалтыра”.
Сёлета – 490 гадоў з дня,
калі Францішак Скарына
выдаў першую беларускую
друкаваную кнігу.
Ад 6 жніўня 1517 г. пача-
лася гісторыя беларуска-
га кнігадрукавання.

паходзяць з яўрэйскага асяродку Беларусі ці Украіны канца XV ст.

Асобнае месца сярод біблейных перакладаў Беларусі займаюць выданні **Францішка Скарыны**, які ў 1517 – 1519 гг. у Празе надрукаваў няпоўны Стары Запавет у выглядзе серыі маляўнічых выпускаў аднаго фармату пад назвай “**Бівлія руска**”. Біблейны тэкст у “Бівліі...” мае наступныя часткі і кнігі Старога Запавету: Пяцікніжка (кнігі Быццё, Выхад, Левіт, Лічбы, Другі Закон), кнігі Ісуса Навіна, Суддзяў, 1 – 4 Царстваў, Руф, Эклезіяст, Песня Песняў, кнігі Плач Ераміі і Эсфір, Псалтыр, кнігі Прыпавесцяў Саламонавых, Іова, Данііла, Юдзіф, Наймудрасці Ісуса Сірахавага і Наймудрасці Саламонавай. Пасля перапынку Ф. Скарына выдаў у 1522 – 1525 гг. у Вільні кішэнны малітоўнік для вандроўнікаў (разам з Псалтыром) пад назвай “**Малая падарожная кніжка**”, а таксама **Апостал** у складзе Дзеяў і Лістоў апостальскіх з дадаткам спіса чытанняў для царкоўнага набажэнства.

На жаль, крыніцы выданняў Ф. Скарыны пакуль не цалкам вызначаныя, аднак дакладна вядома, што ён аднаразова выкарыстоўваў чэшскія пераклады Бібліі, вядомыя з XIV – XV стст., і розныя царкоўнаславянскія пераклады біблейных кніг. Гэта прывяло да змешвання ў яго выданнях чэшскіх і царкоўнаславянскіх моўных і тэкставых асаблівасцяў. Нават у структуры асобных слоў у яго адна частка (напрыклад, корань) царкоўнаславянская, а другая (напрыклад, суфікс) чэшская (такі прыём пры перакладзе называецца калькаваннем). Шмат у яго і старабеларускіх моўных рысаў. Тым не менш асноўнай крыніцай для яго заставаўся царкоўнаславянскі пераклад, які ён спрашчаў і выпраўляў паводле чэшскіх перакладаў, часам робячы самастойныя змены тэксту, бессістэмныя і некрытычныя. Царкоўнаславянскіх перакладаў некаторых біблейных кніг (Наймудрасці Саламонавай, Юдзіфі, Эсфіры, Песні Песняў) яму бракавала, і ён перакладаў іх паводле чэшскіх крыніц.

Скарынавы выданні карысталіся вялікай папулярнасцю сярод усходніх славян. У XVI – XVII стст. з іх было зроблена каля дзесятка спісаў з розным складам тэкстаў. Яны істотна не адрозніваюцца ад сваіх друкаваных узораў, хіба што маюць некаторыя цікавыя асаблівасці ў мове, якія адлюстроўваюць родны дыялект перапісчыкаў. Некаторыя з такіх спісаў былі дапоўнены іншымі старазапаветнымі кнігамі, што ў выданні Ф. Скарыны не вядомыя. Гэта пакідае адкрытым пытанне пра колькасць надрукаваных ім кніг Бібліі.

Новы этап перакладаў на старабеларускую мову пачаўся з сярэдзіны XVI ст. На думку адных даследчыкаў, ён звязаны з уплывамі Рэфармацыі, якая надавала важнае значэнне чытання Бібліі на народнай мове. На думку іншых, прыклад Францішка Скарыны ўжо нагэтулькі значны, што таксама мог паўплываць на з’яўленне новых перакладаў.

Пераклады Евангелля (Перасопніцкі рукапіс 1556 – 1561 гг., Вальнскі ці Жытомірскі рукапіс 1571 г., фрагментарны Леткаўскі рукапіс мяжы XVI – XVII стст.), Апостала (Крэхаўскі рукапіс 1560 – 1570-х гг., выкананы паводле польскамоўнай Радзівілаўскай Бібліі, надрукаванай у Брэсце ў 1563 г.) і старазапаветных кніг (рукапіс 1569 г., цяпер страчаны, і Ануфрыеўскі кодэкс 1575 – 1577 гг., абодва з Падолля) узніклі на Украіне. Усе яны засталіся ў рукапісах. Некаторыя з іх створаныя з улікам выданняў Ф. Скарыны. А рукапісны Новы Запавет (каля 1581 г.), перакладзены шляхцічам Валянцінам Негалеўскім на Вальні, выяўляе вельмі мала ўкраінскіх рысаў і мае шмат беларускіх моўных асаблівасцяў. Арыгіналам В. Негалеўскаму служыў польскі пераклад 1577 г. пратэстанта Марціна Чаховіца, ад якога перакладчык адхіляўся вельмі нясмела, у бок спрашчэння.

На Беларусі ў гэты час з’явілася некалькі перакладаў, якія трапілі ў друк. Пратэстант-шляхціч Васіль Цяпінскі пераклаў і апублікаваў “**Евангелле**” ў 1570-я гг. недзе ў паўночна-заходняй Беларусі (а не ў Цяпіне на Полаччыне, як меркавалася раней). Яно захавалася ў няпоўным выглядзе, у складзе Евангелляў паводле Мацвея і Марка. Помнік цікавы тым, што надрукаваны ў два слупкі, у якіх пераклад на беларускую мову змешчаны побач з царкоўнаславянскім тэкстам. А на палях – заўвагі перакладчыка, у якіх тлумачацца асобныя евангельскія словы і выразы, а таксама цытуюцца іншыя пераклады, пераважна польскія і царкоўнаславянскія. У сваім перакладзе В. Цяпінскі дастаткова паслядоўна перадаваў суседні царкоўнаславянскі тэкст, зрэдку звяртаючыся да розных польскіх перакладаў, у асноўным да Сымона Буднага (яго Нясвіжскай Бібліі 1572 г. на польскай мове), свайго папличніка і адзінадумца па пратэстанцкай царкве. Маргіналіі* выдання паказваюць, што беларускі пратэстант працаваў з вялікім колам сучасных яму польскіх перакладаў і нават са старажытнымі царкоўнаславянскімі рукапісамі.

Іншы пераклад Евангелля здзейсніў вядомы беларускі пісьменнік і філолаг **Мялет Смятрыцкі**. Гэта

* **Маргіналіі** (н.-лац. *marginalia*, ад лац. *marginalis* які знаходзіцца на краі) – пазнакі аўтара, выдаўца ці чытача на палях кнігі або рукапісу. – *Заўвага рэд.*

“Вучыцельнае Евангелле” (Еўе, 1616), вядомае яшчэ як Евангелле патрыярха Каліста (што памылкова лічыўся складальнікам гэтага твора). Яно ўтрымлівае толькі фрагменты Тэтраевангелля (прыкладна каля 20%) у суправаджэнні казанняў – урачыстых прамой святара ў царкве падчас набажэнства. Пераклад выкананы паводле царкоўнаславянскага арыгінала, зрэдку М. Сматрыцкі звяртаўся да польскамоўнага перакладу Сымона Буднага. Без значных зменаў праца Мялета Сматрыцкага была перавыдадзена на Украіне мітрапалітам Пятром Магілаю (Кіеў, 1637). Вучыцельныя Евангеллі з канца XVI ст. і да пачатку XVIII ст. атрымалі вялікую папулярнасць у Заходняй Украіне, дзе распаўсюджваліся ў мностве спісаў, аднак тэкст у іх не ўзыходзіць да М. Сматрыцкага. Часта гэты тэкст выступаў там у царкоўнаславянскім перакладзе, які паступова насычаўся гутарковымі ўкраінскімі рысамі.

Два пераклады **Псалтыра** на старабеларускую мову засталіся ў рукапісах, ацалелых у складзе зборнікаў рознага зместу. Рукапіс сярэдзіны XVI ст. уяўляе з сябе пераклад паводле царкоўнаславянскага тэксту, а таксама паводле тлумачальнага Псалтыра ў польскамоўным узнаўленні Валентыя Урубеля (Кракаў, 1539 і шмат наступных выданняў), з якога выбіраўся для перакладу толькі біблейны тэкст без тлумачэнняў. У гэтым перакладзе адзначаны супадзенні з віленскім Псалтыром Ф. Скарыны. Рукапіс пачатку XVII ст. без пачатку і канца змяшчае пераклад паводле Радзівілаўскай Бібліі 1563 г., надрукаванай у Брэсце. На думку Яўхіма Карскага, ён мог паўстаць яшчэ ў XVI ст., а рукапіс XVII ст. – толькі яго пазнейшы спіс. Вядома таксама пра рукапіс сярэдзіны XVI ст., дзе знаходзіўся пераклад на старабеларускую мову кнігі Тобіяша (Тавіт), выкананы паводле чэшскай Бібліі 1506 г. (цяпер страчаны).

Наступны этап біблейных перакладаў на старабеларускую мову (прыкладна з 1-й траціны або з сярэдзіны XVII ст.) прыпадае на час контррэфармацыі. Ён характарызуецца зваротам амаль выключна да старазапаветных тэкстаў, перш за ўсё да кніг гістарычнага зместу, што мелі займальны сюжэт. Многія з такіх перакладаў знаходзяцца ў складзе хранографу – вучоных кампіляцый на тэму біблейнай і царкоўнай гісторыі. У іх тэкст Бібліі пададзены не цалкам, а ў перакладзе са скарачэннямі або ў вытрымках, са спрошчаным сінтаксісам і пераблытаным сюжэтам, з устаўкамі іншых твораў. Пакуль такія пераклады мала вывучаныя і ў навуцы вядомыя толькі пад нумарамі рукапісаў: хранограф № 158 і спіс № 5 збору Фёдора Талстога, спіс № 2 з фонду F. I (усе – у Санкт-Пецярбургу), хранограф № 2405 Румянцаўскага збору (у Маскве) і некаторыя інш. Відаць, яны ўзыходзяць да царкоўнаславянскіх крыніц, але часта арыгіналам ім служыла польская каталіцкая Біблія ў перакладзе езуіта Якуба Вуйка (Кракаў, 1599 і наступныя выданні). Да XVII ст. адносіцца тлумачальная Біблія, вядомая пад назвай “**Выклад месц труднейших**”, што зберагаецца ў Кіеве і мае беларускія моўныя асаблівасці.

У XVII ст. біблейныя пераклады на старабеларускую мову ў друку не з’яўляліся. Аднак вядомыя

царкоўнаславянскія выданні з тлумачэннямі ці заўвагамі на старабеларускай мове. Да іх ліку належыць **Новы Запавет** (Куцейна, 1652), у якім вакол біблейнага тэксту на царкоўнаславянскай мове змешчаны ў маргіналіях старабеларускія каментары, што ўзыходзяць, відаць, да нейкіх польскіх крыніц. Гэты цікавы помнік яшчэ зусім не вывучаны.

Апрача рукапісаў асобных кніг Бібліі, значэнне для вывучэння біблейнай традыцыі ў беларусаў эпохі Сярэднявечча маюць біблейныя фрагменты і цытаты на старабеларускай мове. Яны часта сустракаліся ў розных беларускіх аўтараў і ў розных творах (палемічных, тэалагічных) XVI – XVII стст. Так, у кнізе “**Казанне св. Кірылы, патрыярха ерусалімскага**” (Вільня, 1596) надрукаваны значны ўрывак з Евангелля паводле Мацвея ў невядомым перакладзе. Магчыма, вывучэнне такіх фрагментаў адкрые існаванне іншых перакладаў, пакуль невядомых навуцы. Як паказалі першыя росшукі ў гэтым кірунку, аўтары старажытнай Беларусі, цытуючы Біблію, нярэдка падавалі яе ва ўласным перакладзе. Пры гэтым арыгіналам ім служылі польскія ці царкоўнаславянскія крыніцы.

Як відаць, старабеларуская традыцыя біблейных перакладаў налічвае некалькі стагоддзяў і дзесяткі пісьмовых помнікаў. З канца XV ст. да XVII ст. ўключна на старабеларускую мову былі перакладзены амаль усе старазапаветныя кнігі і практычна ўвесь Новы Запавет. Асобныя тэксты (Псалтыр, Евангелле) існуюць нават у некалькіх перакладах. Асаблівай увагай перакладчыкаў карысталіся старазапаветныя кнігі (з прычыны іх гістарычнага зместу), што рабіла магчымым выкарыстанне такіх кніг у літаратурных мэтах. Аднак перакладу, што ахопліваў бы цалкам усю Біблію ці Стары Запавет або дасягнуў бы шырокага распаўсюджвання і быў бы пададзены мноствам спісаў (копій), у беларусаў эпохі Сярэднявечча не вядома.

Арыгіналам для старабеларускіх перакладаў амаль заўжды служыў пераклад-пасярэднік, у асноўным – царкоўнаславянскі тэкст, радзей чэшскі ці польскі пераклад. Як вынік, у біблейных перакладах на старабеларускую мову захоўваецца шмат асаблівасцяў арыгінала – царкоўнаславянскіх, чэшскіх ці польскіх рысаў. Звароту да арыгінальных крыніц (напрыклад, да грэцкай мовы, на якой напісаны Новы Запавет) пакуль не адзначана. Выключэнне складаюць толькі некаторыя раннія старазапаветныя пераклады, што, магчыма, выйшлі з яўрэйскага асяродку (Віленскі зборнік № 262).

Біблейныя пераклады на старабеларускую мову з’яўляліся эпізадычна і толькі дзякуючы індывідуальнай ініцыятыве праваслаўных, пазней і уніяцкіх, а таксама, магчыма, каталіцкіх кніжнікаў (манахаў, святароў, перапісчыкаў) альбо дзейнасці нешматлікіх рэлігійных групаў (яўрэйскія асяродкі, пратэстанты). Большасць перакладаў засталася ў рукапісе, што сведчыць пра іх лакальны ўжытак, і толькі некаторыя з перакладаў XVI – XVII ст. трапілі ў друк. Усялякія пераклады былі прыватнымі ініцыятывамі і не маглі мець ужытку ў набажэнстве (альбо прызначацца для гэтага). Стварэнне такога перакладу мусіла б атрымаць дазвол царкоўных уладаў, чаго на Беларусі (як

і на Украіне) ніколі не было. Для набажэнства ў праваслаўным асяродку заўжды выкарыстоўваўся толькі царкоўнаславянскі пераклад.

Неспрыяльныя сацыяльна-палітычныя і культурныя фактары не дазволілі беларусам у эпоху Сярэднявечча атрымаць поўны і адзіны пераклад Святога Пісьма на роднай мове, як гэта было ў іншых (але не ва ўсіх) славянскіх народаў (чэхаў, палякаў). Не ў апошнюю чаргу тое тлумачыцца адсутнасцю канфесійнага адзінства беларусаў і царкоўнай самастойнасці Беларусі. Адмоўную ролю адыграла і слабасць сярод усходніх славян працэсаў Рэфармацыі. Аднак, напэўна, найбольшай перашкодай стала існаванне царкоўнаславянскага перакладу. Ён выкарыстоўваўся ў набажэнстве і ўспрымаўся як паноўная форма біблейнага тэксту, якую ў прыныце немагчыма замяніць перакладам на народную мову. У гэтым плане пака-

зальная перакладчыцкая дзейнасць Францішка Скарыны, які арыентаваўся на царкоўнаславянскі тэкст, але імкнуўся мадэрнізаваць яго, зрабіць больш зразумелым. Таму ўсе старабеларускія пераклады развіталіся пад уплывам царкоўнаславянскага перакладу як факультатыўныя, дапаможныя тэксты.

Тым не менш яны вельмі важныя для асэнсавання таго глыбокага духоўнага карэння, што шмат стагоддзяў трымае і жывіць наш народ. Яны служаць не толькі буйнымі помнікамі рэлігійнай ды філалагічнай думкі і практыкі нашых далёкіх продкаў, але і прыкладамі іх нястомнай духоўнай працы па разуменні боскіх ісцін і таямніц, нададзеных чалавецтву ў кнігах Бібліі. Вывучэнне старабеларускіх біблейных перакладаў дазваляе глыбей зразумець як гісторыю і мову нашых продкаў, так і іх вынаходніцтвы ды адкрыцці ў спасціжэнні Святога Пісьма.

3 юбілеем!

ПРАПАГАНДЫСТ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ВАЛЯНЦІН ЛУКША

Валянцін Антонавіч Лукша (нар. 16 лістапада 1937 г. у Полацку), паэт, публіцыст, драматург, – равеснік цяжкага для краіны перыяду. Пакаленне народжаных у тыя жахлівыя гады падхапіла запал і натхненне маладых талентаў, што так і не сталі сталымі майстрамі. Плённа шчыруе над родным словам і В. Лукша, доказам – шматлікія зборнікі паэзіі “Гарады нараджаюцца сёння” (1964), “Атава” (1969), “Споведзь” (1973), “Агонь і попел” (1989), “Агні далёкіх гарадоў” (1992), паэма-хроніка “Белыя берагі” (1981), публіцыстычныя кнігі “Рамантыкі шасцідзiesiąтых” (1967), “Полацк” (1973) і іншыя; многім вядомыя адрасаваныя дзеціям складанкі вершаў “Аркестр”, “Зялёная бальніца”, “Лета круглы год”, “Крылаты цэх”, “Чароўны камень”.

Сын настаўніцы і райвыканкамаўскага чыноўніка, Валянцін, закончыўшы сямігодку і лясны тэхнікум (1956 г.), пачаў пісаць вершы (першы надрукаваны ў 1956 г. у полацкай гарадской газеце). “Дакладная” праца ў Пензенскай аэрафотаўпарадчай экспедыцыі, трэсце № 16 “Нафтабуда” змянілася працай творчай: ад пачатку 1960-х гг. В. Лукша – літсупрацоўнік рэдакцыі полацкай гарадской газеты, загадчык аддзела міжраённай газеты, карэспандэнт Беларускага радыё, загадчык аддзела літаратуры і мастацтва “Чырвонай змены”, адказны сакратар штомесячніка “На экранах Беларусі”. У 1976 г. скончыў Вышэйшую партыйную школу ў Маскве (аддзяленне друку, радыё, тэлебачання). З 1973 г. старшы, а з 1975 г. галоўны рэдактар літаратурна-драматычнага вясчання Беларускага радыё (і аўтар некалькіх радыёп’ес). З 1980 г. амаль на два дзесяцігоддзі ўзначаліў выдавецтва “Юнацтва”. Менавіта пры ім, як сцвярджае пісьменнік Сяргей Панізінік (на той час супрацоўнік В. Лукшы), выдавецтва займела сусветную славу: кнігі выходзілі саракатысячнымі накладамі, беларуская літаратура перакладалася на

многія мовы, прапагандавалася ў розных краінах (і не толькі еўрапейскіх).

Можа, трэба напісаць, што Валянцін Лукша “апяваў у сваіх творах працоўныя будні, Радзіму, гісторыю і сучаснасць, радасць дзяцінства”. Гэта слушна, але энцыклапедычныя штампы не перадаюць музыку творчасці: дзесяткі вершаў пісьменніка сталіся песнямі дзякуючы кампазітарам Дз. Лукасу, І. Лучанку, У. Мулявіну, Э. Наско, Ф. Пыталеву, К. Цесакову, А. Чыркуну і іншым, а сам паэт і публіцыст – аўтар лібрэта оперы “Барвовы золак” паводле “Палескай хронікі” Івана Мележа (кампазітар К. Цесакоў).

Валянцін Лукша – лаўрэат Літаратурнай прэміі імя П. Броўкі за 1994 г., Дзяржаўнай прэміі Беларусі за 1996 г.

Падрыхтавала **Крысціна ПУЧЫНСКАЯ**.

Роза СТАНКЕВІЧ

ПРА НЕПЕРАКЛАДАЛЬНАЕ Ў ПЕРАКЛАДЗЕ НАЦЫЯНАЛЬНЫЯ РЭАЛІІ Ў ПЕРАСТВАРЭННЯХ ПАЭЗІІ ЯНКІ КУПАЛЫ І ЯКУБА КОЛАСА НА БАЛГАРСКУЮ МОВУ

Пра класікаў беларускай літаратуры ведаюць у Балгарыі даўно – паводле словаў Ангела Тодарава, з 1910 г. [3, 5]. У шматлікіх публікацыях 1920–1930-х гг. (часопіс “Наковалня”, газета “Работніцескі літэратурен фронт” і інш.) пра савецкую краіну, пра яе дасягненні ў галіне культуры можна сустрэць імёны Янкі Купалы і Якуба Коласа. Амаль усе анталогіі славянскай і савецкай паэзіі ўключаюць іх вершы. Аднак першае сапраўднае знаёмства балгарскага чытача з непаўторным паэтычным светам беларускай паэзіі пачалося толькі ў 1960-я гг., калі выйшлі першыя зборнікі выбраных твораў Я. Купалы [2] і Я. Коласа [1].

Балгарскія перакладчыкі Андрэй Германаў, Найдзен Вылчаў, Іван Давыдкаў, Любен Прангаў (Любен Любенаў) і Хрыста Бярбераў, Нікола Інджаў і Пырван Стэфанаў, здзейсніўшы вялікую працу, прапанавалі на суд сваіх чытачоў нямаюць такіх добрых перастварэнняў, як: “Мужик” (“Мужык”), “Кукувица кукала...” (“А зязюля кукавала...”), “Жетварка” (“Жня”), “Две тополи” (“Дзве таполі”), “Към слънцето” (“К сонцу”), “Над Имата” (“Над Іматрай”), “Кой иде там?” (“А хто там ідзе?”) Я. Купалы; “Пролет” (“Вясна”), “Три желания” (“Тры жаданні”), “Светы Ян” (“Святы Ян”), “Гласът на земята” (“Голас зямлі”), “Музикантът Симон” (“Сымон-музыка”) Я. Коласа.

Паэзія Янкі Купалы і Якуба Коласа надзвычай цяжкая для перакладу. Шматграннасць і шматслойнасць кожнага верша, яскрава выяўлены нацыянальны каларыт, шчыльная сувязь з фальклорам – усё гэта перашкоды, якія напоўніцу не ўдалося яшчэ нікому пераадолець. Але, нягледзячы на мноства цяжкасцяў, можна сцвярджаць, што ў цэлым згаданыя два зборнікі даюць першае ўяўленне пра паэтычны свет беларускіх класікаў, пра іх вобразнае мысленне, пра багацце і разнастайнасць мастацкіх сродкаў.

Калі мы чытаем любы мастацкі твор (і ў арыгінале, і ў перакладзе), на нас абрынаецца цэлая плынь **рэалій**. Што такое рэалія? Пра гэта разважаюць многія даследчыкі мастацкага перакладу.

Балгарскія тэарэтыкі Сяргей Влахаў і Сідар Флорын нават выдалі кнігу, прысвечаную рэаліям, найбольш яркім выразнікам нацыянальнага каларыту. Дазволім сабе прывесці іх вызначэнне рэалій: «Само слова *рэалія* – лацінскі прыметнік сярэдняга роду множнага ліку (*realig e realia* – ‘рэчыўны’, ‘сапраўдны’) ператвараецца ў рускай і балгарскай мовах пад уплывам аналагічных лексічных катэгорый у назоўнік жаночага роду. Ім абазначаюць (галоўным чынам у філалагічных тэкстах) прадмет, рэч, якая існуе матэрыяльна і нярэдка звязваецца па сэнсе з паняццем “жыццё”, напрыклад “рэаліі еўрапейскага (грамадскага) жыцця”. Згодна са слоўнікавымі азначэннямі, гэта “ўсялякі прадмет матэрыяльнай культуры”... З іншага боку, у перакладазнаўстве тэрмінам “рэаліі” абазначаюць збольшага словы, што называюць згаданыя прадметы і паняцці. У тэрміналогіі, звязанай з рэаліямі, гэта далёка не адзіная неадпаведнасць... У нашым разуменні – гэта словы (і словазлучэнні), якія называюць аб’екты, характэрныя для жыцця (побыту, культуры, сацыяльнага і гістарычнага развіцця) аднаго народа і чужыя для іншага; будучы носьбітамі нацыянальнага ці гістарычнага каларыту, яны, як правіла, не маюць дакладных адпаведнікаў (эквівалентаў) у іншых мовах, а значыцца, не паддаюцца перакладу “на агульных падставах”, патрабуючы асаблівага падыходу» [4, 47].

Як прыклад прывядзем пачатак верша “Я мужык-беларус...” Янкі Купалы:

*Я мужык-беларус, –
Пан сахі і касы;
Цёмен сам, белы вус,
Пядзі дзве валасы.*

У перакладзе Х. Бярберава гэтая страфа гучыць так:

*Белоруски селяк –
цар със жезъл-коса,
сгс прошарен мустак,
с проредяла коса.*

Роза Тодарава Станкевіч – літаратуразнаўца. Кандыдат філалагічных навук (1984). Закончыла факультэт славянскіх філалогій Сафійскага ўніверсітэта імя Клімента Охрыдскага (1975). Працавала выкладчыкам балгарскай мовы ў Беларускам дзяржаўным ўніверсітэце (1975 – 1976), навуковым супрацоўнікам Літаратурнага музея Янкі Купалы (1976 – 1983), літаратурным рэдактарам часопіса “Работніца і сялянка” (1983 – 1985), карэспандэнтам шэрагу беларускіх і балгарскіх перыядычных выданняў. У 1985 – 1991 гг. старшы выкладчык кафедры замежнай журналістыкі і літаратуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (факультэт журналістыкі). З 2006 г. выкладчык беларускай літаратуры ў Плоўдзійскім ўніверсітэце імя Паісія Хілендарскага. Аўтар манаграфіі “Янка Купала, Якуб Колас і Максим Богданович в Болгарии: Специфика рецепции” (Мінск, 2005), паэтычных зборнікаў “Из дневника на една гимназистка” (1999), “Дъгата даже на колене падна” (2003), “Медитации” (2006) і больш як 100 публікацый па праблемах беларускай і балгарскай літаратур, беларуска-балгарскіх літаратурных узаемазвязяў, рэцэнзіі і тэорыі перакладу. Сябра Саюза балгарскіх вучоных.

Носьбітам балгарскага моўнага матэрыялу цяжка напоўніць купалаўскую рэалію “мужык” тым самым гістарычна-сацыяльным зместам, якім яна вядомая беларусам. Цяжка, але ў перакладзе верша “Мужык” (з яго і пачынаецца балгарскі зборнік Я. Купалы) перакладчыкі Н. Вылчаў і А. Германаў захоўваюць яе і такім чынам даюць ёй літаратурную прапіску. Да таго ж трэба зазначыць, што рэалія “мужык” даўно мае сваю эмацыянальную і нацыянальна-гістарычную значнасць і вядомая балгарам па многіх перакладах з рускай.

Найдан Вылчаў у кнізе “Беларуская бяроза” піша пра тое, што ў перакладах захоўвае слова *мужык* гэтаксама, як і слова *хата*. “З аднаго боку, таму што яны зразумелыя для балгарскага чытача, а з другога – таму што не маюць поўнага эквіваленту ў балгарскай мове. Мужык – гэта селянін, але гэта яшчэ і беззямельны, бяспраўны, непісьменны жыхар вёскі з непрагляднай будучыняй” [5, 26].

Хрыста Бярбераў вырашыў абысці купалаўскае *мужык*, замяніўшы яго словам *селяк* (селянін). У балгарскай інтэрпрэтацыі П. Стэфанавым верша “Мужык” (“Селянін”) Я. Коласа таксама сустракаем замену слова *мужык*:

*Селянин сьм аз, с чест велика.
Это, иде моя ден.
Днес мълча, но под езика
пазя сила да извикам:
“на оръжие след мен!”*

Аднак у цэлым Х. Бярберава нельга папракнуць у адсутнасці мастацкага чуцця, у няведанні балгарскай нацыянальнай спецыфікі. Яму даволі часта ўдаецца знайсці эквіваленты беларускіх рэалій не шляхам транскрыпцыі, перанясення лексічных адзінак у тэкст перакладу альбо калькавання, а шляхам выкарыстання паўназначных балгарскіх адпаведнікаў.

Дастаткова прывесці некалькі прыкладаў яго інтэрпрэтацыі таго самага верша “Я мужык-беларус...” (“Белоруски селяк”), дзе ўдала знойдзены адпаведнікі такіх побытавых рэалій, як *мякіначка – просеник; пахань – харман*. Яго пераклад верша “Вось тут і жыві...” (“Ха, живеј така!”) у цэлым можа быць залічаны да творчых дасягненняў перакладчыка:

*Чуждо щом работиш – чужд е
хлябът и солта;
цял живот души те нужда –
ха, живеј така!*

Даследуючы ў такім ракурсе балгарскія пераклады, супастаўляючы пераклады з арыгіналамі на ўзроўні рэалій нацыянальнага каларыту, нельга не заўважыць некалькі груп рэалій. Да першай групы адносяцца такія рэаліі, якія ўзнаўляюцца ў перакладзе на аснове наяўных у арыгінале (пераходзяць з зыходнай мовы ў мову перакладу).

1. *Жалейка* – нацыянальна-побытавая рэалія. У сваіх перакладах Н. Вылчаў узнаўляе яе так: у вершы “Вясна” (“Пролет”) – *весела свирка* (вясёлая дудачка); у вершы “А зязюля кукавала...” (“Кукувица кукала...”) – *тънка свирка* (тонкая дудачка).

Ці атрымаў чытач перакладу інфармацыю, закладзеную ў арыгінале, і ў якой ступені? І ў першым,

і ў другім выпадках Я. Купала дае сваю жалейку ў рукі пастухам. (Дарэчы, балгарскія пастухі звычайна граюць не на *свирках*, а на *кавалах*, *свирка* – паняцце больш шырокае: дудка, жалейка, гудок паравоза і інш.)

Перакладчык пайшоў па шляху канатацыі беларускай рэаліі, то бок па шляху перадачы закладзенай у самой семантыцы слова нацыянальна-культурнай інфармацыі, але не да канца здолеў перастварыць яе на балгарскім нацыянальна-культурным фоне. Рэалія ў мове перакладу *свирка* мае функцыянальны характар, бо абазначае падобны прадмет побыту. Следам за даследчыцай Людмілай Мікулінай [7, 27] мы схільныя разглядаць канатацыю як нацыянальна-культурную інфармацыю, дадаючы да яе індывідуальна-паэтычныя асаблівасці, што ўтрымліваюцца ў самой семантыцы слова.

2. *Палетак* – побытавая рэалія. У перакладзе згаданага верша Н. Вылчаў *палетак* транскрыбуе ў *сеяч* (чалавек, які сее). Назву прадмета, звязанага з пэўнаю з’яваю, дзеяннем, ён функцыянальна трансфармуе ў назву дэяння, прафесіі.

3. *Дакука* – умоўна можна назваць купалаўскай індывідуальна-паэтычнай рэаліяй са значэннем ‘няшчасце, бяда, ліхі лёс’. Рэфрэн верша ў арыгінале гучыць так: “*Ку-ку, ку-ку, кинь дакуку!*”, а ў балгарскім перакладзе: “*Ку-ку, ку-ку. На сполука*” (*сполука* па-балгарску – удача, поспех, дабрабыт).

У гэтым выпадку Н. Вылчаў ужывае слова, супрацьлеглае ў семантычных адносінах слову зыходнага тэксту. Перакладчык кантэкстуальна ўзнаўляе яго сэнс і эмацыянальную афарбаванасць. Зязюля ў Я. Купалы раіць чалавеку забыцца на сваё гора, на сваю ліхую долю-бяду, а ў балгарскай інтэрпрэтацыі яна зычыць яму ўдачы, поспеху, дабрабыту.

І яшчэ адна вельмі істотная дэталі: абодва словы *дакука* і *сполука* знаходзяцца ў адным стылістычным народна-песенным пласце беларускай і балгарскай моваў і, да таго ж, інтанацыйна блізкія, што, без сумневу, адбіваецца дадатна на якасці перакладу; рэалія *сполука* мае семантычна-стылістычную ролю ў стварэнні каларыту.

4. *Доля-нядоля* – яшчэ адна індывідуальна-паэтычная рэалія Я. Купалы знаходзіць (у перакладзе верша “Дзве сястры” Л. Прангавым) свой эмацыянальна-экспрэсіўны і семантычна-стылістычны эквівалент – *несрета* (няшчасце, бяда, ліхі лёс), але ўжо непасрэдна канатаваны, то бок знаходзіць свой адпаведнік, які ўзнаўляе нацыянальна-культурную інфармацыю, што ўтрымліваецца ў самой семантыцы слова.

Другая група рэалій – гэта новаўведзеныя, перакладнікія рэаліі, якія не маюць непасрэднай сувязі з зыходным тэкстам (у лексічным сэнсе слова).

1. *Кривак* – побытавая рэалія, у перакладзе з балгарскай – доўгая палка, кій з крывым канцом. Сустракаецца ў перакладзе верша “Не клянце...” (“Не корете ме”, пераклад І. Давыдкава). У беларускім арыгінале: “*Тата з ім пайшоў і дагэтуль няма*”, у балгарскім перакладзе: “*Тръгна татко с кривак и го няма до днес*”.

Янка Купала кажа пра тое, што ўзняўся народ і з ім пайшоў і бацька, а перакладчык вырашыў уручыць яму *кривак*, не з пустымі рукамі ён пай-

шоў туды, дзе “смерці ў вочы глядзеў” (“поглед вперил в смъртта”).

2. *Кокичета* – нацыянальна-культурная рэалія, у балгарскай мове – першыя вясновыя кветкі, белыя званочки, уніз нахіленыя (можна іх назваць яшчэ пад-снежнікамі) у перакладзе верша “Вясна” (“Пролет”, пераклад Н. Вылчавы).

У беларускім арыгінале: “*Сонейка цёплае, зеленню вабнаю*”, у балгарскім перакладзе: “*Весело слънце, треви и кокичета*”. У гэтым выпадку перакладчык таксама “ўдакладняе”, “канкрэтызуе” аўтара – з агульнага “*зеленню вабнаю*” ён вылучае “*треви и кокичета*”. Але менавіта яны, *кокичета*, – прадвеснікі вясны, цяпла, яе сімвалы, а верш так і называецца – “Вясна”.

І ў першым, і ў другім прыкладах перакладніцкія “новаўвядзенні” звязаныя ў нейкай ступені з кантэкстам і, захоўваючы “вернасць сэнсу выказвання” (А. Пушкін), узнаўляюць ідэйна-мастацкі змест беларускага арыгінала.

Тут перакладчыкі мяняюць лексічнае “выражэнне” твора, яны не імкнуцца перакладаць вербальна, слова ў слова, а прытрымліваюцца ўнутранай логікі выкладання думак і пачуццяў аўтара, шукаюць яе новыя мастацкія вырашэнні.

3. *Челедта* – стылістычна-моўная рэалія, стараславянскае слова (у сучаснай балгарскай мове – зборны назоўнік: дзеці, нашчадкі, сям’я, хатнія) у перакладзе верша “Я – калгасніца” (“Колхозничка”, пераклад А. Германава).

Параўнаем беларускі арыгінал (“*Мае дзетачкі позна-рана / І накармлены, і прыбраны*”) і балгарскі пераклад (“*Челедта ми е сутрин рано / и нахранена и прибрана*”).

Андрэй Германаў – перакладчык-інтэрпрэтатар. Яго вабяць складаныя моўныя манеўры, ён заўсёды імкнецца па-творчаму падысці да ўзнаўлення арыгінала. Але часам, эксперыментуючы, захапляецца, і тады з-пад яго ўвагі выпадаюць некаторыя элементы, выключна “каларытныя”*, уласцівыя толькі паэзіі Я. Купалы альбо канкрэтнаму твору.

Купалаўскае “*мае дзетачкі*” ў згаданым перакладзе А. Германаў спачатку перакладае як *челедта ми*, а потым як *децата* (дзеці). Мы невыпадкова назвалі рэалію “челедта” стылістычна-моўнай. Яна належыць да асаблівага стылістычнага пласта і мае адценні (архаічнага, фальклорнага, размоўнага характару).

Верш “Я – калгасніца” Я. Купала напісаў у савецкі час (таму тут больш падыходзяць неалагізмы, чым архаізмы!). Рэалія “челедта” нібыта выбіваецца з тэксту, і тое новае, “каларытнае”, што яна ўносіць у тэкст перакладу, ні канкрэтна гістарычна, ні канкрэтна стылістычна неадэкватна арыгіналу.

У шэрагу балгарскіх перакладаў сустракаюцца калькаваныя словы, якія калі не маюць поўнай на-

* Пад каларытам балгарскія літаратуразнаўцы разумеюць “афарбаванасць слова, якую яно набывае дзякуючы прыналежнасці яго рэфэрэнта – абазначанага ім аб’екта – да дадзенага народа, пэўнай краіны альбо мясцовасці, канкрэтнай гістарычнай эпохі” (С. Влахаў, С. Флорын).

цыянальна-культурнай канатацыі, дык маюць свае адпаведнікі ў балгарскай літаратурнай мове, асабліва ў мове перакладной літаратуры: *зтвор*, *зандан* (турма), *магаре* (асёл), *завинаги* (назаўжды), *господин*, *господар* (пан), *богаташ*, *вельможа* (магнат).

Гэтыя словы ў тэксце арыгінала належаць да нейтральнай лексікі, яны не кідаюцца ў вочы, але ў тэксце перакладу яны чужыя, асаблівыя, вылучаюцца сярод іншых і, такім чынам, штучна ператвараюцца ў рэаліі нацыянальнага каларыту.

З’яўленне ці адсутнасць рэалій у перакладзе, несумнеўна, робіць уплыў на яго каларыт. Калі ў мове перакладу па тых ці іншых прычынах згасае, губляецца пададзеная ў мове арыгінала рэалія, то гэта вядзе да сцірання каларыту (прыгадаем пераклад верша “Я мужык-беларус...”, дзе купалаўская рэалія “мужык” у перакладзе перададзена рэаліяй нейтральнай для балгарскага нацыянальнага каларыту).

Зусім супрацьлеглая з’ява назіраецца ў тым выпадку, калі словы з нейтральнай лексікі мовы арыгінала, пераходзячы ў мову перакладу, робяцца рэаліямі. Тады яны набываюць функцыянальнасць, што, у сваю чаргу, вядзе да сур’ёзных зменаў. Любая калька ў стылістычных адносінах з’яўляецца субстытутам, утрымлівае дадатковыя асацыяцыі і ўводзіць у мову перакладу іншанацыянальныя элементы.

Рэаліі бываюць “неперакладальныя” ў слоўніковым парадку, але паэтычны пераклад заўсёды павінен засноўвацца на цэласным мастацкім аб’ёме арыгінала. Толькі ў агульным кантэксце вобразнага аб’ёму асобныя словы цэментуюцца і “крышталізуюцца” ў штосьці несуразмерна большае, чым яны ёсць на самамрэч. Тады, трапляючы ў вобразную стыхію, яны намагнічваюцца, усталёўваючы сувязь з цэлым. Тады “неперакладальнае” робіцца перакладальным – зразумела, у маштабе твора ў цэлым.

Паколькі крытэр мастацкасці – гэта “інтэграваная велічыня вынікаў універсальнага ўзаемадзеяння ўсіх элементаў, якія выступаюць у складзе цэлага ў зусім іншай якасці, чым самі па сабе” [6, 341], то і абазначаны інтарэс даследчыкаў толькі да слоўных элементаў дазваляе выявіць не ўсе магчымыя каэфіцыенты ўзнаўлення, а хутчэй за ўсё, толькі адзін з яго аспектаў.

Пераклад з рускай мовы.

Літаратура

1. **Колас Я.** Избрани стихотворения: Библиотека “Съветски поети”. – София: Народна култура, 1962.
2. **Купала Я.** Избрани стихотворения. – София: Народна култура, 1962.
3. **Тодараў А.** Родны і блізкі // ЛіМ. 1962. 6 ліп.
4. **Влахов С., Флорин С.** Непереводимое в переводе. – Москва: Международ. отношения, 1980.
5. **Вълчев Н.** Белоруската бреза. – София: Партиздат, 1978.
6. **Гей Н.** Искусство слова. – Москва: Наука, 1967.
7. **Микулина Л.** Передача своеобразия национальной культуры в переводе: Дисс. ... канд. филол. наук. – Ленинград, 1977.

ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ І БАЛГАРСКАЙ МОВАХ

КЛІШАВАНЫЯ ВЫРАЗЫ СА ЗНАЧЭННЕМ НЕДАВЕРУ

Спасцігнуць ментальнасць народа — задача няпростая, але лінгвістычныя працы апошніх дзесяцігоддзяў прапануюць мноства варыянтаў яе вырашэння, напрыклад шляхам вывучэння канцэптаў. Апошняе немагчыма зрабіць без звароту да фразеалагічнага фонду мовы. Даследаванне народных выразаў — першы крок да спазнання ментальных характарыстык народа, а самі выразы — адна з асноўных крыніц узбагачэння камунікацыйнай кампетэнцыі лубога носьбіта мовы.

Мы разгледзім феномен недаверу ў двух славянскіх народаў і пададзім адзін з варыянтаў сістэмнай арганізацыі беларускіх і балгарскіх клішаваных выразаў са значэннем недаверу. Гэта дапаможа зрабіць некаторыя высновы наконт асаблівасцяў нацыянальнай псіхалогіі беларусаў і балгараў. Варта адзначыць, што выраз недаверу не вычэрпваецца ідыяматычнымі канструкцыямі і можа выяўляцца праз індывідуальныя выказванні. Аднак гэтыя канструкцыі мы тут разглядаць не будзем.

Аналіз моўнага матэрыялу дазволіў нам вылучыць наступныя **семантычныя групы клішаваных выразаў са значэннем недаверу**.

1. Паведамленне пра цяжкасці ўспрымання інфармацыі — моўца кажа пра кагнітыўныя перашкоды пры атрыманні новых для яго звестак: бел. *не даваць веры; не месціцца ў галаве*; балг. *главата (умът, мозъкът) ми не побира*.

2. Самапрэзентацыя — моўца ўяўляе сябе ці іншую асобу, пра якую вядзецца гаворка, як дасведчанага і кемлівага чалавека, якога цяжка падмануць: бел. *біты (стары) воўк; не на таго напаў; няма дурных (дурняў); старога вераб'я на мякіне не падманеш (не ашукаеш, не зловіш, не правядзеши); стары (стрэляны) верабей; стрэляная птушка*; балг. *ако съм помак, та не съм ахмак [калі я памак (балгарын-мусульманін), дык не дурань]*; не ме е носил църкел (мяне не прынёс бусел); не съм пораснал за два дена (в саксия) [я не вырас за два дни (у вазоне)]; трева не паса (траву не ем)*.

3. Паведамленне пра звычку моўцы давяраць пры наяўнасці перадумоў (асабістага пераканання, фактычнага матэрыялу і да т. п.): бел. *тады (тое) маю, як у руках трымаю*; балг. *голи думи място не ловят (пустыя думкі месца не маюць)*.

4. Скептычная пасмешка — моўца для непрамога выразу недаверу выкарыстоўвае выказванне абсурднага зместу: бел. *дайце клею бо самлею; нямы глухому казку расказаў*; балг. *бррррр — отвори прозореца да*

излезат канарчетата (бррррр — адчыні вакно, каб навяляталі канарэйкі); позволете и на българската полиция да знае френски (дазвольце і балгарскай паліцыі ведаць французскую мову). Значым, што ў беларускай мове ў адрозненне ад балгарскай слаба пададзеная група жаргонных фразеалагізмаў.

5. Вера ў здзяйсненне сумнеўных, але жаданых падзей: бел. *вашымі (тваімі) вуснамі мёд піць; дай Бог (Божжа) чутае бачыць; дай Бог (Божжа) нашаму цяляці ваўка спаймаці (з'есці)*; балг. *чул те Господ и с двете уши (каб пачуў цябе Госпад двума вухамі)*.

6. Характарыстыка суразмоўцы як абгрунтаванне недаверу: бел. *адзін раз у гаду праўду гаворыць; баба многа знае, толькі мала праўды кажа; злодзею не давярае; з-пад сучкі яйка ўкрадзе; ласкавенькі язычок, ды чорныя зубкі; на вуснах мёд, на сэрцы лёд; падшыты лісіцай; у хвастуна ўсяму адна цана; у яго столькі дамкоў, колькі ў зайца ламкоў; у яго на вярбе грушкі растуць*; балг. *Бай Ганьо; лъжливето овчарче (хлуслівы пастушок); Мазна Гана; не му е чист восъка (косъма) [не чысты ў яго воск (волас)]; Остап Бендер; през Лъжитрев се е родил (нарадзіўся ў красавіку)*.

Асаблівасць беларускай мовы — наяўнасць устойлівых выразаў з характарыстыкай і моўцы, і суразмоўцы: бел. *Зміцер то хіцер, ды і Сава не дурань; хіцер Зміцер, да ярмак не дурак*. У балгарскай мове заўважаная больш шырокая апора на фальклорных і літаратурных персанажаў пры недаверлівай намінацыі суразмоўцы.

7. Выказванне недаверу праз найменне падманных “дзеянняў” суразмоўцы: бел. *абвесці вакол пальца; абуваць у лапці; бакі забіваць; браць на арапа; браць на вудачку; брыдзіць светам; вадзіць за нос; вешаць лапішу на вушы; выводзіць у поле; вярзці грушу на вярбе; дурыць (марочыць, муціць, тлуміць, туманіць, чмурыць, чмуціць) галаву; заліваць кулі; замазваць (замыльваць, сляпіць, туманіць) вочы; кідаць гразь у вочы; круціць духамі; малоць гарох і кашу; мульку (цюльку) давіць (травіць); плесці кашалі; прадаць і грошы палічыць; пускаць пыл (туман, дым) у вочы; пускаць чмуту; смаловы (смаляны) дуб плесці; травіць баланду; цюльку ў лапці абуваць*; балг. *бутвам калпака (соваць шапку); вземам за канарче (прымаць за канарэйку); вдигам мъжеца (падымаць язычок); връзвам на празни ясли (прывязаць да пустых ясляў); надувам балони (шушоните) [надзьмуваць шар (боты)]; турям динена кора (падкладваць кавуновую корку); працам за зелен хайвер (насылаць па зялёную ікру)*.

Дадзеная група з'яўляецца ключавой пры выразе недаверу, бо мана часта служыць падставай для яго. Гэта абумоўлівае семантычнае багацце найменняў хлусні і падману ў дзвюх мовах і дазваляе вылучыць шэраг падгрупы.

* У артыкуле даецца літаральны пераклад балгарскіх фразеалагізмаў, бо іх літаратурны пераклад здзяйсняецца за кошт беларускіх фразеалагізмаў з аднатыпнай семантычнай групы.

А. Абвінавачанне ў прыкідванні і двудушнасці: бел. *валяць (корчыць, строіць) дурня; завівацца вужом; іграць ролю; круціцца (уецца, верціцца) як уюн на гарачай патэльні (скаварадзе); круціць (матаць) хвастом; ламаць (разыгрываць) камедыю; пець лазара; балг. вярта очи като лисица (перед курник); играя комедия; каня се като вдовица на плач (збірацца, як удава на плач).*

У балгарскай мове акрэсліваецца група са значэннем прыкідвання з метафарычным азначэннем суразмоўцы, якая не пададзеная ў беларускіх слоўніках: балг. *котката (лисицата), кога не може да досегне месото, казва, че е вонещо [котка (ліса) калі не можа дастаць мяса, кажа, што яно смярдзіць]; не ще кум печена кокошка (не хоча кум смажанай курыцы); не цяла кумица – облизана паница (быццам бы не хацела кума – аблізаная талерка).* Вялікую групу ўтвараюць выразы, якія ўтрымліваюць абразлівае найменаванне: балг. *правя се на ахмак (балама, будала, глупак, луд, малоумен, смахнат, улав) [прыкідвацца дурнем (прастаком, звар’яцелым, дурнаватым)]; правя се на боядисано врабче (застрелян заек, д’рвено конче, затворен чадър) [прыкідвацца пафарбаваным вераб’ём (застрэненым зайцом, драўляным жарабём, закрытым парасонам)].*

Б. Абвінавачанне ў падхалімстве: бел. *ламаць шапку; лізаць боты; падпускаць лёстачкі; рассыпацца драбней маку; хадзіць на задніх лапках; балг. правя плонжове (попивателни, чупка с кръста, наколенки) [рабіць кідкі (выгібанне, кленчанне)].*

В. Абвінавачанне ў выхвальбе: бел. *калі не пераскочыў, дык не кажы “гоц!”; не хваліся, ідучы на раць; не хваліся пажайшы, пахваліся намалаціўшы; не хваліся сеўшы, а хваліся з’еўшы; што дзень, дык кудзель, а ў суботу дзве; улетку, улетку зраблю сабе клетку; балг. догдето не си си постлал, не лягай (пакуль не паслаў, не кладзіся); надула се жаба да надмине вола (надзьмулася жаба, каб перасягнуць вала); още не заспал сънува съни (яшчэ не заснуў, а ўжо сніць); хвалете ме уста, че умря циганката, дете ме хвалеше (хваліце мяне, вусны, бо памерла цыганка, што мяне хваліла).*

Г. Абвінавачанне ў балбатлівасці і пустаслоўі: бел. *араць дарогі; біць язык аб зубы; блынды правіць; гарадзіць плот; званіць у разбіты лапаць; круціць вала за хвост; ліць ваду; мазоліць язык; малоць (мяніць) языком; малоць не падсяваючы; плесці кашалі; плесці лапці; пляскаць (трапаць, часаць) языком; балг. дрънка като гол кокал в тенджерера (брынчыць, як костка ў каструлі); разправа било и не било (распавядае, што было і чаго не было).*

Д. Абвінавачанне ў хлусні з дадатковай характарыстыкай суразмоўцы і яго дзеянняў: бел. *брэша (ілжэ) як сабака (сучка); брэша і вокам не маргне; лжэ, аж з-за каўняра курыць; лжэ як мажа; лжэ як сабака; маніць як шые; махлюе і не сплёўвае; так лжэ, што аж гадка слухаць; балг. лъже, без да мигне; лъжа за девет (деветдесет и девет) цигани [ілжэ за дзевяць (дзевяноста дзевяць) цыган]; лъжеш като брадат (влашки, дърт) циганин [брэша, як барадаты (валашскі, стары) цыган].*

Е. Асуджэнне беспадстаўных або ідэалізаваных сцвярджэнняў суразмоўцы: бел. *высмуктваць з паль-*

ца; глядзець праз ружовыя акуллары; з ветру вяроўкі віць; прыцягваць за вушы; балг. градя кули във въздуха (будаваць у паветры вежы); изсмуквам нещо из пръстите си (высмуктваць з пальца); посоли си приказката да се не осмърди (пасалі сваю байку, каб не смярдзела).

Ё. Абвінавачанні ў нагаворы і ачарненні: бел. *абліваць гразню; вешаць сабак; выліваць памыі; ківаць на Пятра; ліць бруд; таптаць у гразь; балг. глождам цървулите [грызці царвулі (сялянскі абутак з скуру)]; под земя ровя (над зямлёй рыць).*

Ж. Абвінавачанні ў невыкананні абяцанняў: бел. *абяцанаю кашуляй не нагрэешся; карміць абяцанкамі; насуліць насуліў, як мякенька насурый; сягоння абы як, а заўтра бліны; балг. докога, куме, до кой ден; храня с празни обещания (карміць пустымі абяцанкамі).*

З. Абвінавачанні ў заўчасных падрыхтоўках, рэалізацыі якіх сумнеўная: бел. *дзяліць шкуру незабітага мядзведзя; балг. рибата е още в морето, той турил на огъня менче (тигана) да я вари [рыба яшчэ ў моры, а ён паставіў кацёл (патэльнію), каб гатаваць]; сирене няма, попара дроби (сыру няма, ён кашу варыць).* У беларускай мове гэтая група пададзеная не так шырока, як у балгарскай.

Значым, што балгарская мова ў адрозненне ад беларускай мае больш шырокую сістэму ўстойлівых выказаў са значэннем іранічнай згоды або ўхвалення заганных дзеянняў суразмоўцы: балг. *говори си, не ми пречиши (гавары сабе, ты мне не перашкаджаеш); да бе да, то аз товара пушек на гарата (так, вядома, тады я гужу дым на вакзале); хайде твойто магаре е мъжко (добра, твой асёл мужчынскага роду).* Характэрныя выразы з адсылкай да больш наіўнага суб’екта або аб’екта даверу: балг. *кажи го на вехтата ми шапка (распавядай гэта маёй старой шапцы); тия ги разправай на баба си (баба ми от Каспичан, баламите, баца си) [распавядай гэта сваёй бабцы (маёй бабцы з Каспічанаў, дурням, свайму бацьку)].*

8. Непраўдзівая або неверагодная інфармацыя: бел. *бабуліны казкі; грушы (грушкі) на вярбе; дзівосы на калёсах; забабоны старой вароны; пацеха з пустога меха; трызненне сівой кабылы; хортаў брэх; балг. бабешки приказки; бъра-бъра, три чадъра (бла-бла, тры парасоны); краставици на търкалета (агуркі на колах); празни приказки.*

Беларуская мова, акрамя згаданых выказаў, мае таксама параўнальныя канструкцыі: бел. *гэта праўда была як сучка дзёгаць піла; гэта такая праўда як сабака сякеру з’еў; праўда твая як на вярбе ігрушы; праўды як у жабрака грошай; праўды як у рэшаце вады.*

9. Іранізаванне: бел. *злітаваўся рак над жабаю ды й вочы выдраў; любіў рак жабу аж вочы выеў; пажалеў воўк кабылу: аставіў хвост ды грыву; як сабака палку; балг. мил му като на децата пръчката (любый яму, як дзецям палка); радвам се като вълк на месечина (крава на мёртво теле) [радавацца, як воўк месяцу (як карова мёртваму цяляці)].*

10. Прагнаванне. І тут вылучаецца колькі падгрупаў.

А. Невядомасць з катэгарычным адмаўленнем: бел. *калі рак на гары свісне; на грэчаскія календы; на польскія акцябарскія; на святое ніколі; на святыя*

мігды, што не бываюць нігды; пасля дожджыку ў чацвер (на сухую пятніцу); як на слупку кветкі зацвітуць; як рак на лысай гары засвішча; як сваё вуха без люстэрка [пабачыць]; балг. догодина по това време (праз год у гэты час); на Благовец; на второ пришествие; на Връбница в сряда; на куково лято (на зязюліна лета); на мъжкия петък (у мужчынскую пятніцу); на 30 февруари; кога влезе свинка в джамия (калі зойдзе свіння ў мячэць); кога направят котката калугерка (калі зробіць котку манашкой). У балгарскай мове гэтая група выразаў больш шырокая і вобразная. Асобнае месца ў ёй займаюць устойлівыя лексемы, якія адмаўляюць магчымасць здзяйснення чаго-небудзь: *Вятър! Грънци! Домани! Дудук! Дръжки! Мечтай си!* Адпаведнікам у беларускай мове можа служыць выклічнік *Дудкі!* і пад.

Б. Няпэўнасць: бел. *бабка надвое варажыла; віла-ми на вадзе пісана; пажывём – паглядзім; сляпы ска-заў: паглядзім;* балг. *моята работа е надве (мая праца надвая); я камилата, я камиларя (ці вярблюд, ці пага-няты вярблюдаў); я коня, я магарето (ці конь, ці асёл).* Сюды ж мы ўключылі перасцярогі ад зарокаў: бел. *ад астрогу няма перасцярогу;* балг. *зарекла се свиня да не рови кал (зараклася свіння не рыць зямлю); зарекъл се да не пие вода (зарокся вады не піць).*

В. Безнадзейнасць, безвыніковасць: бел. *ад вербы яблык не дажджэшыя; гани (даганяй, шукай) ветру ў полі; лаві бягучага ваўка след; шукаць грушы на бярозе; хутчэй рак на гарэ свісне; як ветру ў полі шукаць;* балг. *дай вересия, ама на мразо пиши я (дай крэдыт, але запішы яго на марозе); запиши го на баджата (буково листо, дувара, леда, пясъка, снега) [запиши гэта на коміне (букавым лісце, сцяне, лёдзе, пяску, снезе)].*

Выяўленыя моўныя асаблівасці паказваюць, што ў балгарскай мове прысутнічае больш разгалінаваная сістэма фразеалагізмаў недаверу. Гэта пацвярджае думку, выказаную ў сучасных балгарскіх даследаваннях па народнай псіхалогіі: балгарам уласцівая такая рыса, як недавер, сфармаваная пад уплывам цяжкіх гістарычных умоваў. У супастаўленні з балгарскай

мовай беларуская мае меншую і не такую экспрэсіўную сістэму клішаваных сродкаў выразу недаверу. Гэта дазваляе сцвярджаць, што беларусы ў параўнанні з балгарамі больш даверлівы народ.

Пераклад з рускай мовы (акрамя фразеалагізмаў).

Літаратура

Аксамігаў А. Прыказкі і прымаўкі / Пад рэд. Я. Янушкевіча. 2 выд., дапрац. – Мінск: Бел. навука, 2002.

Анталогія беларускай народнай прыказкі, прымаўкі і выслоўя / Уклад., аўт. прадмовы А. Фядосік. – Мінск: Ураджай, 2002.

Даніловіч М. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны. – Гродна: ГрДУ, 2000.

Лепешаў І. Слоўнік беларускіх прыказак. – Мінск: Бел. навука, 2002.

Лепешаў І. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: У 2 т. – Мінск: БелЭн, 1993.

Юрчанка Г. Народнае мудраслоўе: Слоўнік. – Мінск: Бел. навука, 2002.

Анкова-Ничева К. Нов фразеологичен речник на българския език. – София: Св. Климент Охридски, 1993.

Българско народно творчество: В 13 т. Т. 12: Пословици, поговорки, гатанки / Ред. Ц. Минков. – София: Наука и изкуство, 1961 – 1965.

Народопсихология на българите: Антология / Под общ. ред. на проф. М. Драганов. – София: Отечества фронт, 1984.

Славейков П. Български притчи или пословици и характерни думи. – София: Захарий Стоянов, 2003.

Фразеологичен речник на българския език: В 2 т. / Съст. К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, К. Чолакова. – София: БАН, 1974 – 1975.

Вольга КОЎШ,

аспірант кафедры тэарэтычнага і славянскага мовазнаўства
філфака Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Артыкул рэкамендаваны да друку Барысам Норманам, прафесарам кафедры тэарэтычнага і славянскага мовазнаўства філалагічнага факультэта БДУ.

ТЭСТ ДЛЯ ПАГЛЫБЛЕНАГА ВЫВУЧЭННЯ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ

1. Адзначце фразеалагізмы, у якіх моўца ўяўляе сябе як дасведчанага і кемлівага чалавека:

- 1) не даваць веры;
- 2) не на таго напаў;
- 3) стрэляны верабей;
- 4) ламаць шапку;
- 5) не хваліся, ідучы на раць.

2. Выберыце фразеалагізмы, у якіх выказваецца вера ў здзяйсненне сумнеўных, але жаданых падзей:

- 1) рассыпацца драбней маку;
- 2) хіцер Зміцер, да ярмак не дурак;
- 3) пускаць чмуту;
- 4) дай Бог нашаму цяляці ваўка спаймаці;
- 5) вашымі вуснамі мёд піць.

3. Пазначце выразы, дзе "дзеянні" суразмоўцы кажуць пра падман:

- 1) вярзці грушу на вярбе;
- 2) дай Божа чутае бачыць;

3) смаловы дуб плесці;

4) завівацца вужом;

5) пускаць чмуту.

4. Пазначце выраз, у якім утрымліваецца абвінавачанне ў падхалімстве:

- 1) біць язык аб зубы;
- 2) круціць духамі;
- 3) браць на арапа;
- 4) падшыты лісіцай;
- 5) падпускаць лёстачкі.

5. Знайдзіце выслоўе, якім можна ахарактарызаваць выхвальбу суразмоўцы:

- 1) не хваліся пажаўшы, пахваліся намалаціўшы;
- 2) гані ветру ў полі;
- 3) з ветру вяроўкі віць;
- 4) злодзей злодзею не давярае;
- 5) біты воўк.

Падрыхтавала **Крысціна ПУЧЫНСКАЯ.**

Алесь КАЎРУС

3 ТВОРЧАЙ ЛАБАРАТОРЫЇ ЦІШКІ ГАРТНАГА

СЛОВА ДАЎНЯЕ І СУЧАСНАЕ

Запачаткаваная амаль сто гадоў назад (1908), літаратурная праца Цішкі Гартнага працягвалася тры няпоўныя дзесяцігоддзі (да арышту пісьменніка ў 1936 г.). Першая трэць XX стагоддзя была часам інтэнсіўнага станаўлення беларускай літаратуры і ў многім дзякуючы ёй – беларускай літаратурнай мовы. Натуральна, гэты этап у гісторыі прыгожага пісьменства знайшоў адлюстраванне ў творчасці Цішкі Гартнага.

Мастацкі ўзровень літаратурных тэкстаў Цішкі Гартнага вызначаўся, вядома ж, не толькі своеасаблівацю яго таленту, але і агульным станам нацыянальнай літаратуры і мовы падчас працы пісьменніка.

Мова Цішкі Гартнага шырока абапіраецца на жывое маўленне беларускага народа, на мясцовыя гаворкі (Капільшчына, Случчына). Адначасова ў творах пісьменніка актыўна выявілася індывідуальнае словаўжыванне.

Прыкметная самабытнасць мовы Цішкі Гартнага стала яшчэ больш заўважнай на фоне літаратурнай мовы наступных дзесяцігоддзяў, якая інтэнсіўна папаўнялася за кошт запазычанняў і калькавання.

Выключаны з актыўнага творчага жыцця ў 1930-я гг., Цішка Гартны, зразумела, не мог “падвесці” (шляхам рэдагавання, дапрацоўкі тэкстаў) узровень сваёй мовы да стадыі “росквіту”, як гэта маглі зрабіць некаторыя іншыя пісьменнікі – і старэйшыя, і маладзейшыя, напрыклад Якуб Колас, Міхась Лынькоў. Мова Цішкі Гартнага засталася на тым узроўні, які зафіксавалі яго творы на час іх напісання і першапублікацый. Але гэтая акалічнасць мае і станоўчы бок. У тэкстах Цішкі Гартнага захаваліся даўнія, спрадвечныя пласты лексікі і фразеалогіі жывой народнай мовы. Невыпадкова ў акадэмічным “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” мноства самабытных слоў пададзена са спасылкаю на Цішку Гартнага.

Не сакрэт, што вядомасць пісьменніка, яго ўплыў на духоўнае жыццё грамадства шмат у чым залежыць ад папулярнасці яго творчасці. А якая ж была папулярнасць і папулярнасць Цішкі Гартнага, які рапа пайшоў з жыцця і быў гвалтоўна адгароджаны ад чытача цягам некалькіх дзесяцігоддзяў?!

Недастатковая запатрабаванасць літаратурнай спадчыны Цішкі Гартнага – у значнай меры вынік стваранага дзесяцігоддзямі скажонага ўяўлення пра гэтага выдатнага грамадска-палітычнага і культурнага дзеяча, сучасніка і паплечніка Янкі Купалы і Якуба Коласа.

Неаб’ектыўны погляд на дзейнасць аднаго з пачынальнікаў сучаснай беларускай літаратуры і літаратурнай мовы, на жаль, заставаўся нязжытым і ў канцы 80 – пачатку 90-х гг. XX ст. – у перыяд, калі адбываўся шырокі і глыбокі перагляд ацэнак і каштоўнасцяў. Чым жа іншым, як не ўстояным стэрэатыпам, можна растлумачыць факт, што ў энцыклапедычным даведніку “Беларуская мова” (1994) не знайшлося месца на артыкул, прысвечаны характарыстыцы мовы Цішкі Гартнага. Хоць там ёсць ягоныя адначаснікі Алесь Гарун, Максім Гарэцкі і маладзейшыя пісьменнікі – Барыс Сачанка, Янка Сіпакоў, Іван Чыгрынаў.

Звесткі пра аўтара змешчаны ў № 1.

Мова Цішкі Гартнага амаль не разглядаецца ў лінгвістычным аспекце на старонках перыядычных літаратурных, мовазнаўчых і навукова-метадычных выданняў. Звычайна аўтары публікацый пра творчасць Цішкі Гартнага абмяжоўваюцца агульнымі кароткімі заўвагамі, у аснове якіх – працы першых пасляваенных даследчыкаў (Алесь Адамовіч, Аляксей Клачко, Міхась Стральцоў).

Так, у часопісе “Роднае слова” (1993, №№ 4, 5) быў змешчаны артыкул Аляксея Майсейчыка пра вывучэнне рамана “Сокі цаліны” Цішкі Гартнага ў школе. Уласна мове прысвечаны радкі: “Мова яго [рамана] насычана словамі, мала зразумелымі сэння. Ц. Гартны выкарыстаў не толькі бытавую, але і дыялектную лексіку. Мова рамана абцяжарана своеасаблівым аўтарскім словаўтварэннем, кніжным сінтаксісам”.

Гэтыя сцверджанні “падказалі” неабходнасць і кірунак аналізу мовы твораў Цішкі Гартнага. Але перш, яшчэ да падачы і разгляду канкрэтных моўных фактаў, зробім некаторыя “апраўдальныя” для пісьменніка заўвагі.

Сэнняшні чытач адчувае пэўную цяжкасць разумення мовы не толькі Цішкі Гартнага, але і іншых пісьменнікаў таго часу (10 – 20-я гг. мінулага стагоддзя).

Наўрад ці карэктна падыходзіць да мовы твораў, пісаных 7 – 8 дзесяцігоддзяў назад, з меркамі, якімі вызначаюць ступень дасканаласці мовы, у прыватнасці яе даступнасць, у нашы дні. Тым болей, што чытачамі, сучаснікамі Цішкі Гартнага, яго творы ўспрымаліся адэкватна. Пацверджаннем гэтаму – меркаванне Максіма Лужаніна: “Лексіка Цішкі Гартнага бадай цалкам прынята сучаснай літаратурай, можа, з паўпрацэнтным адсевам”.

У Цішкі Гартнага “незразумеласць” часам тлумачыцца не так застарэласцю, “дыялектызацыяй” мовы (А. Жураўскі) ці яе насычанасцю “своеасаблівым утварэннем” (А. Клачко), як пэўнай недааформленасцю, недавыказанасцю думкі, у тым ліку пры ўжыванні кніжнай лексікі – асабліва ў мясцінах тэксту, якія маюць характар адцягнена-філасофскага выкладу.

Закід пісьменніку, што мова яго рамана абцяжарана своеасаблівым утварэннем, завельмі катэгарычны, бо хоць напраўду ў тэксце твора сустракаюцца індывідуальна-аўтарскія словы, але яны адпавядаюць беларускаму словаўтварэнню, не выходзяць за яго рамкі.

Што ж да “кніжнасці” сінтаксісу, дык і тут не ўсё адназначна.

Па-першае, крытыкі не прыводзяць дастаткова доказаў гэтага сцверджання. Тым часам ёсць нямала сведчанняў таго, што сінтаксіс Цішкі Гартнага ў значнай меры можа быць ахарактарызаваны як гутарковы – у маналагічнай (аўтарскай) і дыялагічнай мове. Напрыклад, часта ў ролі зваротка ўжываецца клічная форма, азначэнні выражаюцца не формай роднага склону назоўніка, а прыналежнымі прыметнікамі, якія ўтвараюцца і ад недаўшаўлёных назоўнікаў (*таварышавы словы, срузавікова сценка*). Шырока ўжываюцца: беспрыназоўнікавыя канструкцыі “дзеяслоў + т. скл. назоўніка” (*аўторкам працнлася, прыходзьце нядзеляю, мястэчкам праня-*

слася *завіруха*); гутарковыя звароты, якімі пачынаецца даданы сказ (*зусім не ўяўляў сабе, як і што стрэне яго сталіца; яшчэ цяжэй уявіць, калі і што адбывалася тая перамена*). З іншага боку, у тэкстах Цішкі Гартнага не сустракаем кніжных злучнікаў тыпу *ў сувязі з тым, што...; дзякуючы таму, што..., па меры таго, як...*

Пра натуральнасць сінтаксісу Цішкі Гартнага пісаў ужо згаданы Максім Лужанін: “Трэба ведаць адно: што мова Кузьмы Чорнага... і мова Цішкі Гартнага сінтаксічна, структурна – амаль адно і тое. Абодва пісьменнікі ўладалі іменна беларускай фразеалогіяй, **умельствам будаваць сказ у духу роднай мовы**” (вылучана мною. – А. К.).

Па-другое, сама кніжнасць мовы, у тым ліку сінтаксісу, не можа трактавацца толькі як загана пісьменніцкага апаведу. Выкарыстанне кніжнай мовы патрабуецца для вырашэння мастацкіх задач: абмалёўкі гістарычных абставінаў, апісання падзей, грамадска-палітычнага жыцця, паказу светапогляду персанажаў, іх інтэлектуальнай дзейнасці і пад.

У цэлым кніжнасць мовы, якая ў пэўнай ступені ўласцівая творам Цішкі Гартнага, адпавядае тэндэнцыям развіцця мастацкага стылю (згадаем Якуба Коласа, Кузьму Чорнага, Янку Брыля, Івана Шамякіна). І адна з крыніц кніжнасці – перанясенне на беларускую глебу прыёмаў і сродкаў мастацкага апаведу літаратур іншых

ДЫЯЛЕКТЫЗМЫ

У творах Цішкі Гартнага знайшла адлюстраванне багатая і разнастайная дыялектная лексіка. Найперш яе можна ахарактарызаваць паводле ступені асвоенасці мастацкай літаратурай (і чытачом).

Шмат якія дыялектызмы зрабілі першыя крокі ў літаратурную мову: яны сустракаюцца ў творах іншых пісьменнікаў, пададзены “Тлумачальным слоўнікам беларускай мовы” (далей – ТСБМ). Гэта, напрыклад, такія словы: *адале, бляды, вада, дарада, задзёр, мэрам, нелаты, суйздром* (у ТСБМ – *суздром*), *швыдкі*.

Да паказанай групы блізка рэгіянальныя словы, якія ўжываюцца ў мастацкіх творах, але не ўведзеныя ў ТСБМ: *голаў (галоў), гэтта, дадзец, журбаваць, знябыцца, мапа, няхват, прававацца, ручы, рымсціць, спаралюшаваць, спаралюшыць, спанталыжацца, спанталыжыць, храсток, храсцік, хэнць, цёнгля, цярэспаля* ды іншыя.

Некаторыя дыялектныя словы ў тэкстах Цішкі Гартнага супадаюць значэннем з адпаведнымі літаратурнымі (таму і зразумелыя): *голік (гальяк), гулешчы (гулянкі), дзярына (дзёран), дураса (дуронік), загара (загар), ласаішчы (ласункі), мяжына (мяжа), наўгадай (наўгад), неўдаль (няўдаліца) перажыткі (перажыванні), праканацца (пераканацца), прыгрэбіца (прыгрэбнік), п’яніцца (п’янец), рамух (рамень, рэмень), саматкань (саматканка), скупоишчы (скупасць), ступ (ступá), убачаць (выбачаць), уклон (наклон), утом (стома), усходня (усходкі), фарфуровы (фарфоравы), хапуціцом (хапаючыся, хапатліва).*

Нарэшце вылучым групу дыялектызмаў, якія не падаюцца слоўнікамі і практычна не сустракаюцца ў сучасных мастацкіх тэкстах. Значэнне такіх слоў можна зразумець пераважна з кантэксту.

Дзюрпаты – дзіравы. *Пад дзюрпатаю страхою паветкі ляжалі горы ламачча* (“Свае блінцы”).

Заздрочыць – закарцець. *Яму заздрычыла прайсці паўз хату сястры і пераканацца...* (“Трэскі на хвалях”).

народаў шляхам падбору ці стварэння сваіх арыгінальных моўных адпаведнікаў. У гэтых адносінах, у справе распрацоўкі функцыянальных стыляў беларускай мовы несумненна заслуга Цішкі Гартнага.

Аналізуючы мову Цішкі Гартнага як арганічную частку літаратурнай мовы першай трэці ХХ ст., мы можам прасачыць лёс асобных слоў, формаў, сінтаксічных канструкцый, іх ролю ў станаўленні сучасных літаратурных нормаў.

У гэтым артыкуле засяродзім увагу на лексіцы твораў Цішкі Гартнага. Вылучаюцца чатыры асноўныя крыніцы і складнікі пісьменніцкага слоўніка Цішкі Гартнага:

1. Беларуская літаратурная мова пачатку ХХ ст.
2. Мясцовыя гаворкі, перш за ўсё Капыльшчыны, Слуцшыны.
3. Запозычэнні з суседніх славянскіх моваў: рускай, украінскай, польскай.
4. Актыўная словатворчасць пісьменніка: аўтарскія наватворы, калькаванне.

У адпаведнасці з прапанаванай групой будзем весці аналіз лексікі твораў Цішкі Гартнага. Пры гэтым, натуральна, літаратурная, нарматыўная яе частка асобна не разглядаецца, але выкарыстоўваецца пры апісанні адметных слоў – дыялектызмаў, запозычаных, аўтарскіх наватвораў.

Займаздароў – без даі прычыны. *Хай жа цяпер пераканаецца, як апасліва бывае займаздароў, без даі прычыны ганьбіць чалавека* (“Больш за ўсіх”).

Зацяхацца – аддавацца, захапляцца. *Вось і не дзіва, што, зацяхаючыся марамі, Рыгор не толькі што не чуў ціхага шэпту сасновых карон...* [1, 110].

Звіхтавацца – звихнуцца. [Тадося:] *Каб не бацькі – зусім звіхталася б дзяўчына. Але добра, што Мікола ды Марта моцныя людзі – узялі дачку ў рукі* [1, 291].

Зырнуцца – з сілай стукнуцца, ударыцца аб што-небудзь. *Сарафіна Хлораўна незарок таўханула падстаўку пад вазоны, і цяжкі гаршчок з зямлёю зырнуўся аб зямлю* [2, 222 – 223].

Казлытаць – казытаць. *А словы Хлора лісцілі яго, казлыталі пачуццё...* [1, 56].

Мерскануць – выскачыць. *Пастаяўшы хвіліну моўчкі, маладзіца мерсканула з пакоя, моцна стукнуўшы дзвярыма* [2, 252].

Наператоч – наперарэз. *Наператоч яму выбегла з двара казармы каля дзесятка ізмайлаўцаў* [2, 316].

Перакорыць – пярэчыць. *Затое, калі хто ў яго ваччу крывіўся на сучаснае жыццё, Лаўрэн перакорыў, не згаджаўся* (“Праводзіны”).

Ператочваць – перасякаць упоперак. *Адна за другой, цэлы знізак падобных прасторных вуліц ператочвалі прадоўжную* [2, 100].

Ператочны – папярочны. *Ажыўленне на Сампсоніеўскім праспекце і на ператочных яму вуліцах мала рознілася ад звычайнага* [2, 312].

Вышэйпададзеныя адметныя словы ў творах Цішкі Гартнага ўжываюцца неаднаразова, некаторыя – рэгулярна. Гэта спрыяе іх разуменню.

Разгляд дыялектызмаў няўхільна падводзіць нас да высновы, што цытаванае сцверджанне (“мова рамана насычана словамі, мала зразумелымі сёння”) не зусім слушнае.

Сказанае, аднак, не азначае, што ў рамане “Сокі цаліны” ды іншых творах Цішкі Гартнага няма цяжкіх на ўспрыманне слоў. Бясспрэчна, яны ёсць. І аб’ём гэтых

цяжасцяў залежыць ад нашага чытацкага досведу і моўнай дасведчанасці. У гэтай сувязі паказальны факт.

Выдавецтва “Юнацтва” выпусціла ў свет у серыі “Школьная бібліятэка” раман Цішкі Гартнага “Сокі цаліны” (1993), змясціўшы дадатак “Тлумачэнні некаторых слоў” (перадрук з ранейшага выдання). Напэўна такія слоўнічак патрэбны. Але ў яго трапілі і словы, якія даюцца ў тлумачальных слоўніках, у прыватнасці ў ТСБМ: *апойны, Багатнік, вырахаваць, гала, дэсань, залом, зборня, Сёмуха, палойка, рага, трактавацца, чмуціць* ды іншыя. Ці не лепш было б замест гэтых растлумачыць болей слоў, характэрных для рамана “Сокі цаліны”, але не зафіксаваных слоўнікамі.

Шкада, аўтар “Тлумачэнняў...” не пазбегнуў недакладнасцяў і нават памылкаў. Так, дзеяслоў *дратавацца* растлумачаны: “круціцца, вярцецца”. Мажліва, гэта зроблена на аснове сказа *Яначамі не спала – думала і дратавалася*. У сапраўднасці ж *дратавацца* абазначае “моцна перажываць”. Параўнаем дзеяслоў *дратавацца*: *Цяжкім крыжам ляжыць на яе плячах мая разлука з ёю і драмуе сэрца доўгая невядомасць пра мяне*.

Неправільна паказана значэнне слова *каразлівы* – “пераборлівы”. Прачытаем сказы: *...Натура Рыгора – каразлівая, успрыймальнае натура – была не прызвычаена да астрожных абставін; Чамусьці ў гэтым каразлівым пытанні ён не адважваўся палажыцца на Рыгорава цвёрдасць*. Як бачым і разумеем, *каразлівы* – гэта ўразлівы, ранлівы, далікатны...

Рундук (у тэксце *рундучок*) тлумачыцца: “скрыня, куфар”. А пісьменнік словам *рундучок* выказвае значэнне “рышток”: *Па баках вуліцы, рундучкамі, шпарка бурлілі джаролы*.

Недакладна акрэслена семантыка слова *мальдунак* (“даклад”), якое ўжыта ў сказе *Ляжала яшчэ на ім [Рыгору] агідная павіннасць з яўляцца праз два дні ў стан на мальдунак*. Насамрэч Рыгор мусіў наведваць паліцью для рэгістрацыі свайго месцазнаходжання (пражывання).

Спалучэнне на прымху – зусім не тое, што на *жарты*, як лічыць укладальнік слоўнічка. Кантэксты з назойнікам *прымху* і не пахнуць жартамі. Напрыклад: *Яму міжвольна чакалася, што, авось якая прымху наведзе на яго Петруся ці Ганну*.

Ускладняецца разуменне і тлумачэнне слоў, калі ў іх зроблены памылкі пры друкаванні тэксту. У рамана “Сокі цаліны” (1957) ёсць сказ: *Усе тэрміновыя, неадкладныя думкі яго набіваліся адною, заўсёднаю, доўгачаснаю думкаю аб “каханай і няўладнай Зосі”*. Гэтак і ў выданнях 1932, 1993 г.

У разгледаным слоўнічку прыметнік *няўладны* тлумачыцца: “які не прымае нічога пад увагу”. Такое тлумачэнне прырэчыць вобразу Зосі – дзяўчыны самастойнай, разважлівай.

З’явіліся падставы меркаваць, што гэтае слова зыначанае. У выданні 1922 г. (Берлін) прыведзены сказ меў рэдакцыю: *Усе неадкладныя, тэрміновыя думкі яго [Васіля] набіваліся адною, заўсёднаю, доўгачаснаю думкаю аб “каханай і няўладнай Зосі”*. Выходзіць, першапачаткова пісьменнікам было ўжыта слова *няўладны*. Гэта ўскосна пацвярджаецца іншай мясцінай з рамана: [Рыгор:] *Ці я калі кольвечы даў намёк на няўвагу да цябе? Ці хоць раз ты ад мяне чула няўладнае слова? Ганна?*

Прапануем варыянт тлумачэння. Прыметнік *няўладны* знаходзіцца ў словаўтваральнай і энсавай

сувязі з назойнікам *лад*, ужытым Цішкам Гартным у рамана: [Дзядзіна:] *Куды ты, не вячэраўшы! Ці ты маеш лад, Наталія! Тут лад – “толк, розум”*. Зыходзячы з прыкладаў-сказаў, звярнуўшыся да ўкраінскай мовы (там *невлад* мае значэнні “неўпапад, недарэчы”), можна дапусціць, што *няўладны* абазначае “неразумны, недарэчны”. Такою і ўспрымалася Зося хлопцам Васілём: *яна неразумная, раз не горнецца да яго, не хоча “выслушаць яго споведзі”*...

Увогуле пры выданні твораў Цішкі Гартнага скажэнні слоў – і дыялектных, і літаратурных – нярэдка.

Прачытаем сказ з рамана “Сокі цаліны” і заўважым лексічную памылку: *І вось толькі за ім [Рыгорам] зачыніліся цяжкія жалезныя дзверы... і смуглае святло электрыкі выявіла шэрую, з цяжкім паветрам, пры адным загартованым акне, каморку, ён схамянуўся, задумаўся...*

Слова *загартованым* не адпавядае сэнсу сказа. А вось як у выданні 1928 г.: *...пры адным заграцованым (гэта значыць закратованым) акне...* У іншай мясціне гэтага выдання – сучасная форма слова *закратаваны*: *Праз закратаванае акенца ўлілася вузкая палоска сонечных праменьняў*. Як магла ўзнікнуць памылка? Наборшчык ці карэктар убачыў у слове *заграцованым* перастаноўку літар – і паправіў да бяссэнсцы.

Дарэчы, у рамана сустракаецца і варыянт *закраценны*: *Той жа кавалачак хмурага неба ў закраценным акне*.

Яшчэ прыклад вочнай памылкі: *Гэта ж сапраўднасць вачавідкі пляміла чорнаю хваробаю халоднага расстання цеплату і бляск зняцайкай мілай стрэчы*. Гукавым спалучэннем *хв* Цішка Гартны часта перадаваў этымалагічны гук [ф]. Гэта і падвяло праўшчыкаў. У выданні 1932 г. ужыта правільна: *...пляміла чорнаю хварбаю...*

Выкладчык, настаўнік не павінен праходзіць міма такіх памылковых словаўжыванняў. У працы з тэкстамі ён мусіць звяртаць на іх увагу студэнтаў, вучняў. Гэта будзе павышаць эфектыўнасць заняткаў, паслужыць выхаванню адказнага стаўлення да слова.

Выпадкі неадэкватнага разумення слова здараюцца нават пры ўкладанні салідных лексікаграфічных прац. У ТСБМ у дзеяслове *сціскацца* апрача значэння “скупіцца” вылучана і такое: “адчуваць няёмкасць, сарамлівасць”. Зроблена гэта на падставе ўрыўка з рамана Цішкі Гартнага “Сокі цаліны” (у ТСБМ цытата скарачана): *Пятрусь выказаў убачэнне і ўпарта сачыў за Рыгорам: яму не хацелася, каб той хоць калі-ва засмуціўся ці астудзіў веру ў яго хацэнне пасобіць таварышу. Разам з тым Пятрусь баяўся і таго, каб Рыгор не пачаў саромецца расцягнутага палажэння гасця. Чаго іншага, а пачне сціскацца, адказвацца ад патрат на яго. Уледзіць няёмкасць доўгага пражывання ў яго пакоі...*

Паводле тэксту, слова *сціскацца* абазначае “ашчаджаць, эканоміць, скупіцца”. Такім чынам, у ТСБМ гэтаму слову прыпісана значэнне, якога яно не мае.

Заканчэнне будзе.

Літаратура

1. Гартны Ц. Сокі цаліны. Т. 1. – Мінск: Дзяржвыд БССР, 1957.
2. Гартны Ц. Сокі цаліны. Т. 2. – Мінск: Дзяржвыд БССР, 1958.

Уладзімір Міхайлавіч Верамейчык (1.11.1937–26.12.1999) — педагог, паэт. Закончыў Рэчыцкае педагагічнае вучылішча (1955), Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (1964). Працаваў завучам, дырэктарам Ведрыцкай СШ Рэчыцкага раёна. Узнагароджаны ордэнам працоўнага Чырвонага Сцяга. Аўтар зборнікаў вершаў і паэм “Прыпяць” (1973), “Яснасьць” (1978), “Люблю” (1981), “Клянуся Прыпяццю” (1988), “Ліхаўня” (1997), кнігі публіцыстыкі “Гарызонты сельскіх педагогаў: Запіскі дырэктара школы” (1984). У нашым часопісе друкаваліся вершы У. Верамейчыка (1988, № 2; 1996, № 4; 2001, № 10), а таксама артыкулы пра яго жыццё і творчасць В. Макарэвіча (2001, № 10) і А. Ваньковіч (2003, № 7).

Мова мастацкіх твораў

Васіль ШУР

АНАМАСТЫКОН ПАЛЕССЯ Ў ПАЭЗІІ УЛАДЗІМІРА ВЕРАМЕЙЧЫКА

Анамастыкон як неад’емны кампанент літаратурнага твора з уласцівай і традыцыйна ўсталяванай спецыфікай звычайна адлюстроўвае нацыянальны, этнаграфічны або іншы каларыт таго рэгіёну, які з’яўляецца аб’ектам мастацкага апісання. Праз такія адзінкі асацыяцыйна нярэдка перадаюцца гістарычныя, эканамічныя, культуралагічныя канатацыі. Письменнікі з дапамогай самых розных прыёмаў і тропай праз мастацкія ўмоўнасці ўмела семантызуюць мясцовыя ўласныя назвы. Такі падыход у выбары рэальных онімаў роднага Палесся выразна прасочваецца ў творчасці Уладзіміра Верамейчыка. “Рыцар яе Вялікасці Прыпяці”, “Лірнік Палесся”, У. Верамейчык паслядоўна кожным сваім творам развенчваў міф пра Палессе як пра аддалены, непраходны “край лясоў, край балот”, забыты богам і людзьмі. Паэт заўсёды ганарыўся, што яго Бацькаўшчына — “надпрыпяцкія высты”, што ён — частка гэтай зямлі, “адданы сын Палесся”. Для У. Верамейчыка Палессе — “той край, дзе знайшоў і сябе, і любоў”. Родныя мясціны — Ліхаўня, Брагінка, Рэчыца, Мазыр, Васілевічы, Барбароў, Міхалкі, Славечна, Тураў, Перароў — пакінулі незабыўны след у душы паэта. Прыпяць для паэта Уладзіміра Верамейчыка, як піша Васіль Макарэвіч, другая маці пасля той, што нарадзіла і выхавала яго. Яна яго юначае захапленне і першая па-маладому гарачая і апантаная любоў, яна ласка і пяшчота, радасць і расчараванне, мядовая слодыч і палыновая гаркота [4, 5].

Паэтычным творам У. Верамейчыка ў значнай меры ўласцівы аўтабіяграфізм як выразная адзнака яго паэтычнага стылю. Найперш ён выяўляецца ў канкрэтных вобразах, апісаннях рэальных айконімаў, гідронімаў, уласных імёнах персанажаў. Гэта назвы самых разнастайных, канкрэтных мясцін, паселішчаў, дзе паэт вучыўся ў школе, педвучылішчы, ўніверсітэце, служыў у войску, працаваў настаўнікам, дырэктарам школы, бываў у падарожжах-вандроўках: *Васілевічы, Нароўля, Славечна,*

Лельчыцы, Брагінка, Тураў, Юравічы, Ліцвін, Барбароў, Чарацянка, Белы Берэг, Гута, Шаставічы і г. д. У зборніках паэзіі “Ліхаўня”, “Клянуся Прыпяццю”, “Яснасьць”, “Прыпяць” і іншых ёсць мноства твораў — прысвячэнняў рэальным асобам (*Івану Мележу, Івану Навуменку, Алегу Лойку, Рыгору Барадуліну, Генадзю Бураўкіну і інш.*).

Тапонімы тыпу *Прыпяць, Палессе, Мазыр, Нароўля, Рэчыца* надзвычай частыя ў творах У. Верамейчыка. У такіх адзінках могуць канцэнтравацца тры розныя значэнні літаратурнага оніма: 1) датапанімічнае (этымалагічнае, апелятыўнае) значэнне таго слова, ад якога ўтвораны тапонім: *рака* → *рэчка* → *Рэчыца*; 2) уласна тапанімічнае (прамое геаграфічнае), якім, напрыклад, ідэнтыфікуецца горад на Дняпры, што з абодвух бакоў абцякаюць рэчкі Ведрыч і Дняпро; такім чынам, *Рэчыца* — паселішча паміж рэчак; 3) посттапанімічнае, г. зн. тое, якое выяўляецца (можа выяўляцца) у выніку асацыяцый пасля наведвання Рэчыцы, ваколіц горада, знаёмства з яго культурна-гістарычнымі і іншымі падзеямі і фактамі. Так, у вершах “Станцыя Рэчыца”, “Вясна ў Рэчыцы” і іншых, выкарыстоўваючы онім *Рэчыца*, яго паўторы ў розных спалучэннях, паэт умела рэалізуе лексіка-стылістычны асаблівасці гэтай уласнай адзінкі: “*Любуюся Рэчыцай шчаслівай, / Я п’ю наветра волкае нагбом... / Зноў Рэчыцу вясна пацалавала, / І толькі нецалованыя мы!*” [КП, 86]. Шматлікія онімы Палесся ў творах У. Верамейчыка адухаўляюцца і персаніфікуюцца. Такая метафарызацыя — гэта вынік паэтычнага стылю выказвання, суадносны з аўтарскім светаўспрыманнем. Так, у вершы “Размова з меліярагарам” У. Верамейчык з вялікім шкадаваннем і жалем гаворыць пра негатыўны вынікі татальнага асушэння Палесся, калі па волі людзей перасыхаюць балоты і рэкі, калі заўсёды шырокая і паўнаводная прыгажуня Прыпяць пасля агулам праведзенай меліярацыі становіцца канавай: “*Прыпяцень. Прыпятуха, да склону любімая Прыпяць! / Мы зрабілі няўкладна з цябе / Звыш-*

магутны бяссонны насос...” [Ліх., 20]. А было раней, калі “Глыток вады са студні на Палессі – / І кволы стане дужым, маладым, / І выплісне вадой жывою песня... / Абведаце ж палескае вады!” [КП, 10]. Паэт шкадуе, што меліярацыя загубіла шматлікія палескія брады, рачулкі, раўчакі, равы, крыніцы: “Не адна ў экскаватарнай папчы / Рачулка сканала... Ты калісьці, Брагінка мая, / Прыняла нечаканую смерць...” Ён падкрэслена выкарыстоўвае ласкальную назву любімай Прыпяці – *Прыпятуха*, ужываючы разнастайныя асацыяцыйныя эпітэты, якія рыфмуюцца з неафіцыйнай назвай ракі: *ичабятуха, пняюха*. Памацняе паэтычнае ўспрыманне оніма і гукапіс як мастацкі прыём, які тут адыгрывае галоўную ролю ў разуменні своеасаблівай “гульні слоў”. Гэта з’ява найперш тлумачыцца фальклорнымі (песеннымі) традыцыямі, яе звязваюць і з музычнымі заканамернасцямі, бо ў аснове “гукапісу, яго арганізацыі ў сістэму амаль заўсёды ляжыць прынцып паўтору, варыяцыі” [3, 110]. А паўтор, як вядома, – адзін са спосабаў арганізацыі вершаванай мовы. З яго дапамогай, як сведчаць абагульненні, фіксуецца ўвага чытача (слухача) на пэўных рытмічных, гукавых, лексічных (у нашым выпадку – анамастычных – **В. Ш.**) паўторах у творы і тым самым павялічваецца іх мастацка-эстэтычная роля ў кантэксце, узмацняецца іх эмацыянальнае ўздзеянне. Алюзійна гэтым прыёмам паэт таксама ўзнаўляе і класічныя Коласавы радкі пра шырокую і паўнаводную Прыпяць з аповесці “Дрыгва”, у якой магутная палеская рака намалювана надзвычай выразна і велічна, па-мастацку пераканальна: «Як люблю я паказваць цябе сябрукам, Прыпятуха!.. / Прывячала иччасліва ты нас, ичабятуха, пняюха. / Толькі зараз ужо не пяхш: / Стала ты і мялей і вузей. / Неспакойная ты, хоць навольна з “багатай данінай”, / Як тады, з “Талашовых часоў / К сухадоламу мкнешся Дняпру» [Ліх., 21]. Зварот да Прыпяці, яе прытокаў як да жывых істот – характэрны мастацкі прыём У. Верамейчыка, які звычайна ўласцівы творам песеннага фальклору. Адухаўленне дапамагае данесці да чытача ўсю гаму аўтарскіх адчуванняў і эмоцый: “Эх, Прыпяць, Прыпяцень!”, “О, Прыпяць! / Хто з нас незагойныя раны / Бальзамам тваім не лячыў, не гаіў”, “Ды лобы мне толькі мазырскія высі, / І дораг мне Прыпяці пеністы твар”, “І я табе, дружа, зайздросічу бясконца, / Што ты ў Мазыры каля рэчкі ідзеш. / Усё над ракою: і Прыпяць, і сонца... / Будзь вольны, як Прыпяць, і яркі як сонца ўгары...”, “Чую, як па кропельцы малой Упадае Прыпяць мне ў сэрца”. Звяртаючыся да “яе вялікасці Прыпяці” як да каралевы, а сябе называючы “адданым сынам Палесся”, паэт сумуе па прыпяцкіх лугавінах і мазырскіх даляглядах, калі не бачыць “незгасальную Прыпяць”, “да скону любімую Прыпяць!”. Дзе б ён ні быў, яму заўсёды сніўся “мазырскі светлы край”.

Васіль Васілевіч Шур – мовазнаўца. Доктар філалагічных навук (2004), прафесар (2006). Закончыў Мазырскі дзяржаўны педагагічны інстытут (1976). Загадчык кафедры беларускага мовазнаўства Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І.П. Шамякіна.

Аўтар шматлікіх прац па беларускай лексікалогіі, лексікаграфіі і анамастыцы, у тым ліку манаграфій “З гісторыі ўласных імёнаў” (1993), “Анамастычная лексіка ў беларускай мастацкай літаратуры” (2002), “Онім у мастацкім тэксце” (2006), дапаможніка для настаўнікаў “Беларускія ўласныя імёны” (1998) і інш.

Паўтор онімаў у пачатку і канцы страфы або ў канцы ўсяго вершаванага твора як мастацкі прыём таксама часты ў творчасці У. Верамейчыка. Ствараючы такім чынам эпістрафу, якая ў лінгвістыцы, літаратуразнаўстве атрымала яшчэ назву страфічнае кальцо, паэт дасягае выключнай эмацыянальнай насычанасці онімаў *Палессе, Прыпяць, Барбароў*, якія ў такіх спалучэннях з’яўляюцца не толькі назывнымі адзінкамі, а і кампанентамі рытма-інтанацыйнага афармлення вершаванага твора, выяўляючы спецыфічны каламбур: “На Палессі ёсць мясіна – Барбароў. / Ды не там мая хаціна / Між бароў... / Збудаваць бы там хаціну / Між бароў. / На Палессі имат мясінак – Барбароў” [КП, 6].

Дыстактна размешчаныя тапонімы ў творы пра Барбароў – гэта і ключавыя словы, якімі паэт узмацняе эмацыянальнае ўздзеянне на чытача (слухача), даносіць да яго агульную мастацкую накіраванасць твора, перадаючы такімі асацыяцыйнымі сродкамі сваё захапленне і замілаванне той непаўторнай часткай Мазыршчыны, дзе ён хоча стала пасяліцца. Прысутнічае ў гэтых радках і мастацкая этымалагізацыя, у выніку якой каламбурна збліжаецца (без семантычнай роднасці) онім *Барбароў* і блізкаму гучанню назоўнік *бор* у множным ліку родным склоне (*Між бароў... Барбароў*), які ў такім кантэксце таксама і метафарызуюцца, выяўляючы фанетычныя алітэрацыі ў страфе, што, безумоўна, памацняе мастацкія вартасці твора. У падобных кантэкстах гукі, іх спалучэнні могуць ствараць разнастайныя алюзіі, сэнсавыя ўяўленні, выяўляць сувязь з іншымі словамі, блізкімі па гучанні, семантыцы, марфемнай будове.

Онімы *Палессе, Прыпяць, Мазыр, Рэчыца* ў творах У. Верамейчыка – гэта найчасцей ключавыя словы да ўсяго твора або асобных яго частак. У лінгвістычнай, літаратуразнаўчай літаратуры на падставе семантыкастылістычных, эстэтычных асаблівасцяў і функцый онімаў у мастацкім тэксце вызначаны асноўныя прыметы такіх тэкстаўтваральных адзінак. Гэта: а) высокая іх частотнасць ужывання ў звязным тэксце ці ў асобных яго кампазіцыйна важных фрагментах; б) паўтарэнне і ўзбагачэнне іх (онімаў) кантэкстуальнай семантыкі і асацыяцыйнай сувязяў у розных спалучэннях тэксту, багацце і разнастайнасць сінтагматычных і сінтаксічных сувязяў у кантэксце; в) ужывальнасць (поўная ці спарядычная) у структуры літаратурнага твора, дзе прасочваецца самая моцная пазіцыя ключавых слоў-онімаў і онімаў-згалоўкаў. Сутнасць ключавых слоў у мастацкім тэксце вобразна выказаў Аляксандр Блок: “Кожны верш – пакрывала, расцягнутае на вастрыі некалькіх слоў, гэтыя словы свецяцца, як зоркі. З-за іх існуе верш”.

Адзін са сваіх зборнікаў У. Верамейчык назваў “Прыпяць”. У гэтай кнізе 36 паэтычных твораў, у большасці з іх аўтар звяртаецца да Прыпяці як да жывой істоты, без якой не ўяўляе сябе асобай, паэтам: “Прыпльві, падхапі і нясі мяне, Прыпяць, / Калі зноў я прыйду да тваіх берагоў, / Дай з далоняў гаючай вады тваёй выпіць, / І мне хопіць здароўя на сотні гадоў” [П, 5]. Паэт адчувае, “як па кропельцы малой / Упадае Прыпяць мне ў сэрца” [КП, 26]. Гэтую магутную раку ён, выкарыстоўваючы перыфразы, называе “каралевай Палесся”, а сябе – “часткай Прыпяці”. “Я Прыпяці выток і вусце, /

Яе пачатак і працяг... / Раўнуюць к Прыпяці нас жонкі, / Мы ж ёю трызнім па начах” [П, 7]. У розных вершах галоўную раку Палесся паэт называе *Прыпяць, Прыпяць-рака, Прыпяць-краса, Прыпяць уладарная, Прыпяць мая, Прыпяць вольная, Прыпяць шырокая, Прыпяць марозная, Прыпяць залатабруйная, Прыпяць мілая, да склону любімая Прыпяць, новая Прыпяць, незгасальная Прыпяць, няўрымслівая Прыпяць, Прыпяць як Радзіма, Прыпяць – мая калыска вечная, Прыпятуха, Прыпяцень, шчабятуха, пяха, каралева Палесся, вечна напаятая струна, спрацаваная стомленая жанчына, мая рака, вірыстая рака* і інш. Усе варыянты онімаў і азначэнні-эпітэты да рэальнага гідроніма на фоне шырокага кантэксту і мастацкіх апісанняў ствараюць разнастайнасць канатацый, у выніку чаго онім успрымаецца семантычна ўзбагачаным. Інфармацыйная насычанасць вершаваных радкоў анамастычнымі адзінкамі знаходзіць сваё мастацкае праяўленне і ў звязнасці, якая выяўляецца на лексіка-семантычным узроўні ў частым паўтарэнні аднародных элементаў. У вершах У. Верамейчыка, напрыклад, яна характарызуецца частым ужываннем рэальных гідронімаў і айконімаў Палесся, “адны з якіх выражаюць галоўны сэнс, а другія ўзмацняюць і мадыфікуюць іх, выступаючы ў ролі своеасаблівых рэгістраў... высокая канцэнтрацыя і паўтаральнасць падобных элементаў садзейнічае ўзрасці іх значымасці, перамяшчае іх у фокус эстэтычнага ўспрыняцця” [5, 41]. Берагі “*каралева Палесся*”, яе “*дочкі-прытокі*” – Славечна, Сціга, Батыўля, Пціч, Убарць, Случ, Брагінка, прырэчныя духмяныя лугі, спрадвечныя бары і гаі – гэта “Парнас паэта”. У вершы “Мой Парнас” У. Верамейчык, пераўвасобіўшыся ў антычнага аўтара, піша: “*Я Песа на прыпяцкіх травах выпасаў... / Ты, Мазыр, – мой Парнас каля Прыпяці мілай, / Тут калісьці я першыя слова знайшоў*” [П, 13]. Індывідуальна-аўтарскай перыфразаў *Мой Парнас* (пра Мазыр), якая з’яўляецца эстэтычнай дамінантай усяго паэтычнага выказвання і дасканалым сродкам моўнай экспрэсіі, паэт перадае ўласнае адчуванне ўнутранай гармоніі і задавальнення, а таксама звяртае ўвагу на спецыфічную метафарызацыю вядомых паэтонімаў, якія комплексна ўзмацняюць выяўленчыя магчымасці выказвання. Выраз з гэтага верша “*Ты, Мазыр, – мой Парнас*” набыў глыбокі сімвалічны сэнс, стаў крылатым. У ім перадаецца выключна трапная і ёмка мастацкая алюзія, дзе онім *Парнас* – лексема-актуалізатар, якой падкрэслена выяўляецца канатацыйны прасторава-асацыяцыйны аспект айконіма *Мазыр*: на незвычайных для навакольнага Палесся мазырскіх гарах-даляглядах, як на антычным Парнасе, асабліва лёгка пісалася не толькі паэту-рамантыку Верамейчыку, а і ўсім творчым асобам, хто быў на Мазыршчыне, далучаўся да багаццяў унікальнага палескага фальклору, да гістарычнага мінулага, каго зачароўвалі непаўторныя экзатычныя краявіды Прыпяці з яе шматлікімі прытокамі, старыцамі, заліўнымі бязмежнымі лугамі, акаймаванымі лозамі і дрымучымі лясамі са шматлікімі вуллямі-борцямі на старадрэвінах, выспамі-астравамі, парослымі магутнымі дубамі, хвоймі з буслянкамі сярод лугоў.

У вершы У. Верамейчыка “Клянуся Прыпяцю” таўталагічны паўтор онімаў у пачатку і сярэдзіне кожнага з шасці чатырохрадкоў у выконвае некалькі функцый: з’яўляецца арганізацыйным цэнтрам паэтычнага тэксту, а таксама ідэйна-мастацкім стрыжнем твора. Відаць, гэтыя дзве дамінантныя і эстэтычна вывераныя мастацкія асаблівасці паўтору паўплывалі і на выбар аўтарам загалова верша і аднайменнага зборніка паэзіі: “*Клянуся Прыпяцю – чаротам і лазою... / Клянуся Прыпяцю – гудкамі*

цеплаходаў... / Клянуся Прыпяцю – шаленствам крыгаходаў... / Клянуся Прыпяцю – зялёнай цішай вёскі... / Клянуся Прыпяцю – ружоваю палоскай... / Клянуся Прыпяцю – нястомнаю работай... / Клянуся Прыпяцю – яе цяплом і потам, / Клянуся Прыпяцю – і Случчу, і Славечнай... / Клянуся Прыпяцю – маёй калыскай вечнай... / Клянуся Прыпяцю – як іменем любімай... / Клянуся Прыпяцю... / А Прыпяць, як Радзіма, / Адна – у свеце. / У мяне адна” [КП, 149]. Рыфмаўтваральная роля онімаў у спалучэнні з іншай лексікай, з рытмічнасцю, паўтарамі і канатацыйнай насычанасцю кожнай страфы, што пабудаваны пры дапамозе розных клаўзул, ствараюць асаблівае гучанне і меладызм. У творах У. Верамейчыка можна выявіць самыя розныя віды паўтараў – гукавыя, лексічныя, сінтаксічныя. У гэтым кантэксце выразна дамінуе сінтаксічная анафара – фігура паэтычнага маўлення, якая характарызуецца паўтараў пачатковага сказа ў наступных фрагментах тэксту. Анафара, як заўважана даследчыкамі паэтычных тэкстаў (В. Рагойша, В. Ляшчынская і інш.), найчасцей служыць сродкам выражэння пэўнай эстэтычнай задачы, якая пакладзена ў аснову лірычнага твора. Такая анафара мае высокую ступень насычанасці і шматобразнасці функцый, а таксама значную ступень выразнасці ў тэксце, якая не можа быць атрыманай ад іншых тыпаў паўтараў. Такім чынам, сінтаксічны паўтор “*Клянуся Прыпяцю*” з’яўляецца асноўным элементам актуальнага члянэння гэтага паэтычнага тэксту. Ён – зыходная кропка (аснова) выказвання. Такой будовай радкоў аўтар падводзіць чытача ад рэальнага да ўяўнага, ад вядомага да невядомага, новага, пашырае яго ўяўленне пра *Прыпяць*, яе ролю ў рэгіёне.

Паўтор онімаў выяўляецца і дамінуе ў вершы У. Верамейчыка “*Пціч, Прыпяць, Славечна*”. Гэтыя онімы-гідронімы ў творы тройчы арганізаваны ў строфную эпіфару і дакладна паўтараюцца ў канцы кожнай страфы: “*У гэтым жыцці хуткацечным. / Тры рэчкі, тры плыні дваіх абдымалі – / Пціч, Прыпяць, Славечна – / У пошум Славечны / Я першы заходзіў, / А следам ты – зоркаю млечнай, / З нас кожны не плыву – сэрца сэрцам лагодзіў – / Пціч, Прыпяць, Славечна. / Уззянне Пцічы / За руку цябе ўводзіў / Плашчыву дрыготкія плечы. / На водмелях цёпных з табою карагодзіў – / Пціч, Прыпяць, Славечна*” [КП, 174]. Выразнасць анамастычнай эпіфары ў гэтых радках памацняецца і іншымі паўтарамі (*тры рэчкі..., тры рэчкі, ... тры плыні*), таўталагічнымі спалучэннямі: *сэрца сэрцам лагодзіў* і інш. Анамастычная эпіфара тут – не толькі выразны кампанент архітэктанічнай будовы ўсяго твора, ён таксама ўдалы прыклад індывідуальнага паэтычнага бачання, абумоўлены фальклорнымі традыцыямі. Ужыванне эпіфары як стылістычнага сродку садзейнічае і значнай эмацыянальнасці выказвання, дапамагае стварэнню адпаведна падкрэсленай онімамі танальнасці і мілагучнасці. Некаторыя гідронімы і айконімы гэтага рэгіёну ў большасці выпадкаў, набыўшы сімвалічны змест і іншыя канатацыйныя прырашчэнні, сталі загаловамі ці структурнымі кампанентамі наступных паэтычных твораў У. Верамейчыка: зборнікаў вершаў “*Прыпяць*”, “*Клянуся Прыпяцю*”, паэмы і зборніка вершаў “*Ліхаўня*”. Так, знішчаная чарнобыльскай радыяцыйнай нараўлянская вёска *Ліхаўня* – радзіма маці паэта. Дарэчы, на гэтым оніме выразна прасочваецца адна з асаблівасцяў анімізацыі, калі нейкая засведчаная ў грамадстве назва, набыўшы ў сацыюме дастатковую вядомасць, перастае звязвацца з адным пэўным дэнатагам і робіцца назвай нават больш тыповай і частай для іншых, падобных у нечым аб’ектаў. Такім чынам, онім

Ліхаўня набыў новае семантычнае і канатацыйнае на-паўненне, стаўшы своеасаблівым сімвалам, а таксама і загалюўкам аднайменнай паэмы і аднайменнага зборніка паэзіі У. Верамейчыка: *Ліхаўня* (назва палескай вёскі) → *“Ліхаўня”* (назва паэмы) → *“Ліхаўня”* (назва зборніка паэзіі, прасякнутага смуткам і напамінам пра трагедыю беларускіх паселішчаў, што зніклі ў выніку наступстваў ад аварыі на ЧАЭС).

Многія рэальныя айконімы і гідронімы Уладзімір Верамейчык выкарыстаў у якасці загалюўкаў паэтычных твораў. У яго паэтычных зборніках ёсць вершы *“Піці, Прыпяць, Славечна”, “Мазыр”, “Юравічы”, “Міхалкі, пяты клас”, “Мазырскі кірмаш”, “Жанчыне з Мазыра”, “Прыпяцкі мост”, “Над Прыпяцю”, “Прыпяць”, “На беразе Прыпяці”, “Рушыла Прыпяць”, “Свято Палесся”, “Вясна ў Рэчыцы”, “Прыпяць і Мазыр”, “Васілевічы”, “Станцыя Рэчыца”, “Падарожжа за Нароўлю”, “Навальніца на Прыпяці”, “Салоўка над Прыпяцю свічка”, “Славечна”, “Спроба белга верша аб Прыпяці”, “Каралева Палесся”, “На Палессі”.*

Адметная пачуццёвасць, меладызм і лірызм вершаў У. Верамейчыка, насычаных рэальнымі анамастычнымі адзінкамі і маляўнічымі замалёўкамі Прыпяці, Мазыра, Рэчыцы, Васілевічаў, сталі падставай для стварэння на іх аснове мясцовымі і прафесійнымі кампазітарамі шматлікіх песняў на яго словы. Песенная спадчына У. Верамейчыка, як справядліва адзначыў Іван Штэйнер, – гэта гімн Мазыру, Прыпяці, Палессю. А радкі з песні “Мазыранка”, напісанай мясцовым кампазітарам А. Аўсіюком, – эпіграф да ўсёй песеннай спадчыны паэта: *“Дзе б я ні быў, / Не ведаў я спакою, / Мне сніліся: / Мазырскі светлы край / І ты з узнятаю рукою / Пад апусцелаю гарою / – Мая любоў / І мой адчай. / О мазыранка, / Мая заранка, / Мая любоў / І мой адчай...”* [КП, 44]. Толькі на Прыпяці, у Мазыры, паэт адчуваў сябе ў поўнай гармоніі: *“Знікае жуда ў Мазыры, нібы сон, / І страх тут адзіны, наверце: / Як Прыпяць шуміць каля самых акон – / Баюся ад ічасця памерці”* [КП, 143].

Улюбёны ў Палессе, яго паселішчы, іх назвы, называючы сябе *“сынам Палесся”*, паэт да апошніх дзён жыў праблемамі гэтага краю, ён не ўяўляў сябе без Прыпяці, Ліхаўні, Славечны, Мазыра, Юравічаў, Брагіна, Васілевічаў... *“Мой край – / Надпрыпяцкія выспы, / Сасоннік сіні, луг, трысцё. / Я песню тут / Па слову высніў, / Адсюль / Пусціў яе ў жыццё”*, – пісаў паэт, падводзячы вынікі зробленага і напісанага. У вершы “Пра апошняе” ён пранікнёна адзначаў: *“Я хлеба апошняю лусту свайго / Пацлю толькі маці... / Апошні дарыць пацалунак хачу / Любімай жанчыне... / Апошняю рэчку хачу пераплыць не Лету, а Прыпяць”*, *«...напрашу перад смерцю сяброў дарагіх: “Мне зрабіце труну з панадпрыпяцкіх сосен, каб і там для мяне шум ракі не аціх”»* [П, 6]. Гучаць гэтыя словы не як надуманая рыторыка, якую запаўняюць паэтычныя радкі. Сказана трапна, запамінальна, сур’ёзна, з усёй любоўю і пашанай да роднага Палесся і яго прыгажуні-ракі. З думкамі пра Палессе, пра Беларусь паэт і памёр [1, 30]. Адданасць гэтай тэматыцы “пясняр Палесся” пранёс праз усю сваю творчасць, праз усё сваё жыццё. Яго сябра, паэт Васіль Макарэвіч, пісаў, што ў Верамейчыка сціпласць, улюбёнасць у непаўторную прыгажосць роднага Палесся, па якім цячэ дзівосная рака Прыпяць, адчуваецца ў кожным радку, нават калі твор быў напісаны на іншую тэму, то ўсё роўна ў ім гучала сыноўня любоў да роднага краю [4, 5]. Параўнаем: *«Стракоча касілка ў парку “Рыўера”... / Я стаю і не веру: / Як быццам над Прыпяцю кос перазвон»* (“Ля

дрэва Клімука ў сочынскім парку”); *“Адыходзіць цягнік з Эрэвана... / Абдымаю прыціхлых сяброў... / Крыкнуць хочацца гэтай парой: / Павязу я з сабой / Да маіх дарагіх Васілевіч / Шчасце мужнай сустрэчы з табой”* (“Развітанне з Арменіяй”).

Выкарыстанне ў творах рэальных палескіх паэтонімаў-гідронімаў, паэтонімаў-айконімаў, ужыванне іх у якасці загалюўкаў мастацкіх твораў – вершаў, паэм, паэтычных зборнікаў – яскравае сведчанне творчай манеры У. Верамейчыка. Онiмы як кампаненты тэкстаў у самых розных спалучэннях выконваюць не толькі назывуючую функцыю, якой найперш уласціва фармаванне агульнай анамастычнай прасторы тэксту, свайго роду кантурнай карты, на якую накладваецца дзеянне сюжэта”. Паэтонiмы ў яго валодаюць таксама самымі рознымі канатацыйнымі асаблівасцямі – узмацняюць (напрыклад, паўтараючы, рыфмай) эмацыянальны змест пачуццяў і думак аўтара твораў і яго літаратурных персанажаў, разам з іншымі сродкамі ўдзельнічаюць у фармаванні вобразаў, ствараючы ў чытача наглядна-вобразнае ўяўленне пра мясцовасць, асаблівасці яе флоры і фауны, пра ўклад жыцця палешукоў, іх заняткі, мары і спадзяванні. Такія высокія вобразна-апісальныя асаблівасці онiмаў Мазыршчыны ў вершах і паэмах У. Верамейчыка, безумоўна, уплываюць на агульны тон мастацкага адлюстравання падзей і краявідаў усходняга Палесся, якім быў зачараваны паэт. “Пластычная трапнасць слова, спалучэнне вытанчанага пачуццёвасці і лёгкага гумару, дакладнасць вобразаў, іх шматграннасць, шматаблічнасць ствараюць мазырскі космас Уладзіміра Верамейчыка, які цесна знітаваны з космасам Бацькаўшчыны і сусветам” [2, 113]. Такім чынам, сакрэт паэтычнага таленту Уладзіміра Верамейчыка грунтуецца на натуральнай, часам незвычайнай прастасці яго паэтычнага сінтаксісу, дакладнасці ўжывання рэальных, радзей выдуманых ім онiмаў, створаных пераважна на традыцыях народнай моватворчасці, якая ў яго не толькі вельмі натуральная, зямная і своеасаблівая “арнаментальная гульня”, уласцівая некаторым сапраўдным майстрам, што не абдзелены паэтычным талентам, але і крыніца маляўнічых, сакавітых і яркіх па эмацыянальным насычэнні выразаў і вобразаў, засвоеных паэтам у розных паселішчах Мазыршчыны, куды закідалі яго перыпетыі лёсу, а таксама вандроўкі-падарожжы, якія любіў паэт-рамантык, жыццялюб і патрыёт.

Літаратура

1. **Ваньковіч А.** Пачынаюцца рэкі з малых ручаёў...: Творчая індывідуальнасць Уладзіміра Верамейчыка. – Мінск: ЛМФ “Нёман”, 2003.
2. **Дашкевіч Г.** “Ты, Мазыр, – мой Парнас...” (Мазыр у жыцці і творчасці У. Верамейчыка) // Літаратурнае Палессе ў постаці і лёсах: Матэрыялы Міжнарод. навук. канф. – Мазыр: УА МДПУ, 2005.
3. **Жураўлёў В., Шпакоўскі І., Яскевіч А.** Пытанні паэтыкі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1974.
4. **Макарэвіч В.** Пад сяміколернай вясёлкай: Нататкі пра жыццё і творчасць Уладзіміра Верамейчыка // Роднае слова. 2001. № 10.
5. **Ревуцкі О.** Филологический анализ художественного текста. – Минск: РИВШ, 2006.

Скарачэнні

Ліх. – Верамейчык У. Ліхаўня. – Мінск: Маст. літ., 1977; **КП** – Верамейчык У. Клянуся Прыпяцю. – Мінск: Маст. літ., 1988; **П.** – Верамейчык У. Прыпяць. – Мінск: Маст. літ., 1973.

Ніна ГАЎРОШ, Ніна НЯМКОВІЧ

“ПЯСНЯР – СЛУГА СЛУГІ УСЯКАЙ, ПЯСНЯР І ЦАР УСІХ ЦАРОЎ!”

ТВОРЧАСЦЬ І ТВОРЦА Ў БЕЛАРУСКІХ АФАРЫСТЫЧНЫХ ВЫСЛОЎЯХ

А верш адпачынку не просіць (П. Панчанка. З нас многія прагнуць...).

Адказна ставіць не псеўданім – / прозвішча (Д. Бічэль. Адказнасць).

Ад кожнага літаратурнага пакалення патрабуецца ў творчасці новае – за любую цану. Ад кожнай чарговай вясны чагосьці небывалага не патрабуем, абы толькі яна была сама сабою (Я. Брыль. З людзьмі і сам-насам).

А доля проста не рыфмуецца. / Не ўціснеш лёс у верш сілком... (С. Законнікаў. Рызыка).

А паэты старэюць раней, / чым астатняе ўсё чалавецтва (М. Скобла. Паэты).

А твор павінен мець адзнаку / Сваёй зямлі (Н. Гілевіч. Родныя дзеці).

Беларускія зьвеку паэты / Над хлуснёю і подласцю над! (В. Аколава. Да Фёдара Янкоўскага ў госці).

Беларусь, / Свае таленты беражы, / Калі хочаш магутнаю быць! (Г. Бураўкін. Беларусі 90-х гадоў).

Беларусь, / Свае таленты беражы, / Калі хочаш разумнаю быць! (Г. Бураўкін. Беларусі 90-х гадоў).

Беларусь, / Свае таленты беражы, / Калі хочаш свабоднаю быць! (Г. Бураўкін. Беларусі 90-х гадоў).

Беларусь, / Свае таленты беражы, / Калі хочаш славу таю быць! (Г. Бураўкін. Беларусі 90-х гадоў).

Беларусь, / Свае таленты беражы, / Калі хочаш ишчасліваю быць! (Г. Бураўкін. Беларусі 90-х гадоў).

Была б праўдзіва песня спета, / А вывад – кожны зробіць сам (А. Бачыла. Сышліся жонкі на хвіліну...).

Былі ж, і ёсць, і будуць такія, што не быць паэтамі не могуць (Я. Брыль. З людзьмі і сам-насам).

Верш значны не гукам, які чуваць, пакуль верш чытаецца, а сваім рэхам, якое ён утварае, калі адгучыць (А. Разанаў. Сёе-тое пра карані і пра ісціну).

Вершы нараджаюцца не з уладнага “хачу”, а з безабароннага “хочацца” (А. Разанаў. Зномы).

Вершы, у якіх карані напаказ, могуць стаць вершамі-цытаваннямі, але не вершамі-адкрыццямі (А. Разанаў. Зномы).

Вытворчасць тым і адрозніваецца ад творчасці, што яна спараджае структуры, памяшканні, пабудовы – неасвечанае (А. Разанаў. Паляванне ў райскай даліне).

Гісторыі дастаюцца падзеі, а мастацтва – людзі (А. Разанаў. Паляванне ў райскай даліне).

Глухому салаўю / Не трэба нотаў велькіх (Я. Янішчыц. Самае блізкае).

Гусям, княжа, не пішуць законаў (Я. Купала. Курган).

“Гучныя” паэты падобны да купцоў, якія хваляць свой тавар, “ціхія” – на тавар, які чакае сваіх купцоў (А. Разанаў. Зномы).

Два ўзаемаабходных і ўзаемавыключных пачаткі творчасці і культуры: творчасці – самаахвяраванне, культуры – самазахаванне (А. Разанаў. Зномы).

Дзе песня галаву ўзняла, / Там шэрасці не выжыць (Н. Мацяш. Узмах крыла, узмах крыла...).

Дзівакі, вандроўнікі, паэты – / Гэта водар жыцця і яго яснацвет (У. Караткевіч. Слова пра чалавечнасць).

Для мастацтва “маладых” не існуе. Як не існуе “сталых” ці “старых”. У ім іншае суаднясенне, іншыя катэгорыі – эстэтычныя, а не дэмаграфічныя (А. Разанаў. Паляванне ў райскай даліне).

Душа паэта – то ж рэактар вечны, / Што выпраменьвае часціцы болю / І сотні тысяч сэрцаў чалавечых / Бамбардзіруе імі без абдою, / Каб шляхам ядзернага расшчаплення / Прывесці ў рух энергію сумлення (Н. Гілевіч. Паэт і фізік-атамнік у нечым...).

Дыстанцыя ў часе дае пэўную аб’ектыўнасць у стаўленні да зробленага самім табою (Я. Брыль. З людзьмі і сам-насам).

Ёсць задачы-адкрыцці і задачы-пасткі, якія адно толькі забіраюць тваю энергію і розум і, нават вырашаныя, нічога табе не кажучы і нікуды цябе не вядуць (А. Разанаў. Сёе-тое пра карані і пра ісціну).

Ёсць у паэта свой аблог цалінны, / Некрануты прастор для баразён, / Дзе ён працуе з першае хвіліны / І да апошніх вечаровых дзён (А. Куляшоў. Ёсць у паэта свой аблог цалінны...).

Задумы вучоны не здзейсніць, / Калі занядае свой дар (І. Ралько. Не родзіцца мудрае слова...).

Закалыхваю памяць радком, / Не параньцесья словам паэта! (В. Аколава. Князь ты мой, Славамір).

Заспявай ты мне песню такую, / Каб душу мне паліла яна, / Каб у ёй ты нядолю людскую / І ўсё вычарпаў гора да дна (Я. Колас. Песняру).

З вершам знаюцца багі (В. Аколава. Уважскрэслы агонь).

Здольнасць да абнаўлення – прымета сапраўднага таленту (М. Стральцоў. Пры святле трывожнай сталасці).

З нас кожны ўсё жыццё паэму піша / На скрыжываннях сцежак і дарог. (С. Грахоўскі. Дарогі).

Тэматычныя падборкі афарызмаў, падрыхтаваныя Нінай Гаўрош і Нінай Нямковіч, друкуюцца ў нашым часопісе з 2006 г. (“Сям’я, шчасце, сяброўства, каханне” – № 5, “Чалавек і грамадства” – № 6, “Родны край” – № 8). У гэтым годзе змешчаны падборкі на тэмы “Душа, духоўнасць, чалавечая існасць” (№ 2), “Думка, мова, слова” (№ 4), “Філасофія жыцця і смерці” (№ 6), “Чалавек, яго маральныя якасці” (№ 9).

З няпраўдай / У вяках / Вядуць паэты / Свой паядынак, / Свой няроўны бой (П. Макаль. Паядынак).

І адна / ў паэтаў віна: / не ўміраюць і ў вечныя векі (М. Скобла. Паэты).

І не знікаць паэтам вечна, / У вечнай песні жывучы (У. Караткевіч. Радок бяззбройны і бяспрэчны).

І салаўя не радуе вясна, / Калі з грудзей не льюцца самі песні (А. Бачыла. Што можаш здзейсніць...).

Каб зразумець, што робіцца з каменем – ці ён ляціць угору, ці падае ўніз, ці на імгненне застыў, вычарпаўшы моц узлёту і не займеўшы інерцыі падзення, – трэба ўлічваць яго фон, трэба бачыць яго ў працэсе. Гэтаксама і мастацкі твор: ён адкрыты разуменню, калі ўтрымлівае ў сабе і “камень”, і “фон”, і “працэс” (А. Разанаў. Сёе-тое пра карані і ісціну).

Каб з’яву можна было зразумець, яна павінна выйсці па-за сябе. Выходзячы ў форму, змест адкрываецца для разумення (А. Разанаў. Зномы).

Каб песню, вартую народа, / На поўны голас шчыра спець – / Што трэба творцу? Вельмі многа! – / Радзіму ў сэрцы трэба мець! (Н. Гілевіч. Родныя дзеці).

Каб стаць дастаткова традыцыйным, неабходна стаць дастаткова творчым (А. Разанаў. Зномы).

Каб тэкст “запрацаваў”, неабходна надаць яму такое становішча, такі нахіл, каб ён меў патрэбу ў руху, у развіцці, у выйсці. Так выток ракі нахіляецца да судоку (А. Разанаў. Зномы).

Калі мне пішацца, тады – такі багаты, / Што ўсе рафелеры і форды не раўня (А. Бачыла. Ніколі б я ў жыцці не стаў магнатам...).

Калі паміраюць паэты, / Што ні перад кім не гнуцца, – / У чалавецтва прасветы / На ўсе вякі застаюцца (А. Грачанікаў. Максіму Багдановічу).

Калі ты паэтам завешся, / Толькі так жыві: / Апошні верш – / Апошняя кропля крыві (С. Законнікаў. Калі ты паэтам завешся...).

Калі чытаеш цікавую, таленавітую рэч, дык і жыццё мае разумны сэнс (Я. Брыль. З людзьмі і сам-насам).

Класік – гэта чалавек таксама, / Толькі нейкі адумыславаты... / Што ні напіша – цытаты (М. Танк. Класік).

Кожны народ стварыў хоць бы адзін геніяльны твор, і твор гэты – мова (А. Разанаў. Зномы).

Крытык адчувае сябе паміж Парнасам і пісьменнікам, а месца яго – паміж пісьменнікам і чытачом (Я. Брыль. Сёння і памяць).

Крытыка – нахлебніца пры талентах (Г. Марчук. Голас і слова: Афарызмы).

Лёс паэтаў – крыж (Н. Гілевіч. “Паланэз” Агінскага).

Майстэрству можна вучыцца дзе хочаш і ў каго хочаш (М. Стральцоў. Слова ўдзячнасці).

Малюе ж вобраз Непарочнай Дзевы / Мастак падчас з распуснае натуре... (А. Звонак. Радкі жывуць, напоўненыя верай...).

Мастак – кажучы фігуральна, заўсёды большы раяліст, чым Нерон, і большы католік, чым Папа Рымскі (А. Разанаў. Зномы).

Мастак не ўласнасць: ён не належыць ні сабе, ні каму-небудзь іншаму (А. Разанаў. Зномы).

Мова ў паэзіі згушчаецца, насычаецца энергіяй, якая, як магніт жалезнае пілавінне, размяшчае словы па сваіх сілавых лініях. Паэт трансфармуе мову, выводзіць яе са звычайнага ўжытку да той стадыі, як таго вымагае твор. І трансфармацыя мовы тут проста неабходная: дзякуючы ёй арганізуецца твор, яна – спосаб арганізацыі твора (А. Разанаў. Зномы).

Мне верш, што ненапісаны, патрэбны, / Каб веру у сябе не патушыць (У. Марук. Ненапісаныя вершы).

Навошта ж Радзіма паэту? / Каб косці ў ёй скласці свае (Н. Гілевіч. Навошта Радзіма паэту).

Народаў малых няма! / Бываюць малыя паэты... (Р. Барадулін. Няма народаў малых...).

Натхненне – кропелька, а не струмень. / І гэтай кропляй смагі не спатоліш (Т. Сівец. Натхненне).

Неабходна скарачацца да такой сцісласці і арганічнасці, як гэта ўмею рабіць кропля вады: у адной адбываецца свет, дзве – расплываюцца, а ўвесь сусветны акіян уяўляе адну вялізную кроплю (А. Разанаў. Зномы).

Не бывае бязгрэшных людзей, / Не бывае бязгрэшных паэтаў (Я. Янішчыц. Ітацмінда).

Не любіць творчасць спрыту, / Не толькі ёсць учора, ёсць і заўтра, / Не толькі ёсць здабыткі, ёсць і страты! (А. Звонак. Радкі жывуць, напоўненыя верай...).

Не мінуць / паэт неўміручы; / ён – не рэха, ён – голас і зрок! (В. Жуковіч. Непазбежны...).

Не падсумоўвай паквартальнай зводкаю / Таго, што вымяраецца радком (А. Куляшоў. Парада сабе самому).

Непазбежны / паэт незалежны, / мужны, гожаы, яскравы паэт (В. Жуковіч. Непазбежны...).

Не, паэзія не хлеб надзённы, але – на дзённы. Да яе нельга прывыкнуць і калі прывыкаюць – перастаюць разумець (А. Разанаў. Зномы).

Непаэты марудна гараць, / А паэты імгненна згараюць (Ю. Свірка. Год за годам бліжэй і бліжэй...).

Не прадаецца міг натхнення, / Ды можна рукапіс прадаць (В. Вярба. Не прадаецца міг натхнення...).

Не прычкакаўшы ласкі і пахвал, / Паэты паміраюць маладымі (П. Макаль. Паядынак).

Не родзіцца мудрае слова, / Калі не радзіўся мудрэц (І. Ралько. Не родзіцца мудрае слова...).

Не страціш сутнасці сваёй – / Тварыць і сам перастварацца... / Жыві сябе – каб іншым жыць (Л. Галубовіч. На досвітку).

Не, творчасць не гульня, гэта – такі “сур’ёз”, у параўнанні з якім само надзённае жыццё ўяўляецца гульнію (А. Разанаў. Зномы).

Не ўзнікне прызыўная песня, / Калі анямее пясняр (І. Ралько. Не родзіцца мудрае слова...).

Не характвам, для характва жыве душа паэта (А. Звонак. Запаветнае).

Не хлебам, а небам / паэты жывуць... (Э. Акулін. Паэзія).

Ніхто не мае права жыць з Паэтам, / кахаць, пакутаваць і раўнаваць яго (А. Сыс. Паэт).

*Ніхто не мае права мець Паэта, / рабіць яго па-
яцам пры двары (А. Сус. Паэт).*

*Нямала дзеячоў такога ж ліку – / У справах вынікі
з яйцо, а крыку... (У. Корбан. Куры).*

*Няўжо мы пішам для бязродных, / А ці чытаем для
глухіх? (Я. Янішчыц. У святаў – грацыі летард...).*

*Няхай іх лёс у песнях не апеты, / але куды б іх ні
закінуў лёс, / дамоў, дамоў вяртаюцца паэты / садамі,
званам сосен і бяроз (П. Макаль. Максімаў сад).*

*Пайшоў пясняр, а песня засталася, / Памёр паэт, а
песня будзе жыць (С. Грахоўскі. Песня будзе жыць).*

*Пакуль будуць жанчыны, / Не змоўкнуць паэты, /
Пакуль будуць паэты, / Жанчыны не будуць старэць
(Г. Бураўкін. Лісток альбома з XIX стагоддзя).*

*Пакуль паэты будуць пець – / Не быць Радзіме бе-
зыменнай, / Зямлі бацькоў – не анямець! (Н. Гілевіч.
Спявайце, юныя паэты!).*

*Памёр пясняр... / А песня будзе жыць і жыць!
(Я. Купала. Пясняру-беларусу).*

*Памёр пясняр, забыт людзьмі, / А песню ўсё яго
пяюць (Я. Купала. Дзве долі).*

*Па прызванню быццам дворнік, / А рыхтуе вершаў
зборнік (К. Крапіва. Мілы чалавек).*

*Патухне радзімае слова, / Калі перастанеш гарэць
(І. Ралько. Не родзіцца мудрае слова...).*

*Пачуюць паэта, якому / зямлі сваёй раны смы-
ляць. / І словы Скарыны вядомы, / і думы пра слова
не спяць (В. Жуковіч. Пачуюць паэта, якому...).*

*Паэзія – агонь і лёд: / Сто раз згараць і уздымацца
(Я. Янішчыц. Не прад'явіць віны пасля...).*

*Паэзія – маці святых парыванняў, / Любові і веры
над светам крыло... (С. Законнікаў. Пра паэзію).*

*Паэзія – падзёничына, не панства. (В. Аколава.
Два імені).*

*Паэзія пачынаецца з немагчымасці казаць (А. Ра-
занаў. Зномы).*

*Паэзія – свет здзіўлення, лёт цёмнага свету ў
ясны, з яснага зноў у цёмны (А. Барскі. Кахаюся ў
прыгажосці...).*

*Паэзія – споведзь веку, прапушчаная праз уласнае
сэрца (П. Панчанка. Думаю, думаю...).*

*Паэзія – яна не знае тлену, / Калі ў душы хоць пры-
гаршчы святла (Я. Янішчыц. Прыгаршчы святла).*

*Паэта адкрываюць пасля смерці (В. Зуёнак. Чы-
таючы гіпотэзы...).*

*Паэт – адно з Радзімай, цярплівай і балючай, /
Да мужнасці – гаючай (В. Аколава. У вянок Максі-
му Багдановічу).*

*Паэта не пытаюць, ён нядужы / Ці яшчэ ў сіле
сэрца і рука. / Пакуль звініць / жывая сталь радка – /
Упэўнен свет: / з ім моц юнацтва дружыць (К. Кір-
энка. Упэўненасць).*

*Паэта пазнайце па вершы адным! (В. Аколава.
Малюнкі словам).*

*Паэта слова / вечна на паверцы (С. Законнікаў.
Вязынка).*

*Паэтаў акрыляе страта, – / І загартоўвае – яна!
(Я. Янішчыц. Гамаюн на Палессі).*

*Паэтаў вабіць Хараства, / як матылькоў – святло
Венеры (Э. Акулін. Ластаўка).*

Паэт – душа мовы (А. Разанаў. Зномы).

*Паэт заўсёды ёсць прарок, / Бо ён ад Бога...
(М. Башлакоў. Паэт заўсёды ёсць прарок).*

*Паэт не абуе, паэт не накорміць, / Ды песня сагрэе
і ўзвысіць душу (С. Законнікаў. Пра паэзію).*

*Паэт не мае права быць паэтам / цнатлівае і
чыстае красы, / калі ў Айчыне загнуваюць рэкі / і за-
сыхаюць на вачах лясы (А. Сус. Паэт).*

*Паэт / пачынаецца са Здзіўлення. / Паэт / пачы-
наецца з Дабрыні. / З духоўнага акрылення. / З Лю-
бові, з Трывог, з Абнаўлення. / У праўдзе – яго карані
(Н. Загорская. Паэт пачынаецца са Здзіўлення...).*

*Паэт пачынаецца са слова (Н. Гілевіч. Валадар
роднага слова).*

*Паэт – равеснік усім накаленням (Р. Бярозкін.
Лірыка сейбіта і салдата).*

*Паэт у жыцця не нахлебнік, / Ён сейбіт, / Змагар /
І прарок (С. Законнікаў. Кульмінацыя).*

*Паэт уласны ў кожнага народа, / І ў кожнага па-
эта свой Дантэс (П. Макаль. Паядынак).*

*Паэты паміраюць на святанні – / І астаюцца
з намі жыць штодзень (Г. Бураўкін. І будзе жыць
штодзень...).*

*Паэты паміраюць на святанні, / Самотным вокам
згледзеўшы зару (Г. Бураўкін. І будзе жыць штодзень...).*

*Паэты – салаўі, не крумкачы (В. Аколава. Два
імені).*

*Пісаць – браць лёд рукамі голымі, / Пісаць – як
жартаваць з агнём... (С. Законнікаў. Рызыка).*

*“Пісаць для вечнасці” – гэта не з думкай пра веч-
насць твайго слова, а з належнай настройкай на тое,
што па-сапраўднаму жывое і застаецца жыццём
(Я. Брыль. З людзьмі і сам-насам).*

*Пісаць пачынаю ўсё горш і горш – / Пара выбі-
раць акадэмікам (М. Танк. Роздум).*

*Пісьменнік і навуковая творчасць – душэўная хва-
роба, але высакародная хвароба (В. Каваленка. Пад-
вышанае неба).*

*Пісьменнік павінен добра ведаць, што творы – гэта
таксама яго біяграфія, а біяграфія трэба дара-
жыць (Я. Скрыган. Шуканні).*

*Пішаш і слову даверліва верыш, / Пакуль не прый-
шло да цябе адкрыццё, / Што самым апошнім праў-
дзівым / вершам / Усё ж застаецца тваё жыццё
(С. Законнікаў. Пішаш і слову даверліва верыш...).*

*Плён мераецца не колькасцю твораў, а іхняй ня-
колькасцю – выключнасцю, не многасцю – а дастат-
ковасцю (А. Разанаў. Зномы).*

*Покуль будуць людзі, / Покуль сонца будзе ўсхо-
дзіць, / Жыць Купалы песня будзе / Неўміручай у на-
родзе (А. Бачыла. Зязюля кукавала...).*

*Поле пасрэднасці дбайна араць – / Тая ж дарэм-
ная трата дабра... (А. Бачыла. У свеце, дзе тлумна,
дзе мулка, дзе густа...).*

*Прадбачаць многае паэты, / Што потым су-
джана згубіць (В. Вярба. Я веру, што жыццё прад-
бачыць...).*

*Пра паэтаў немагчыма гаварыць прозай. Пра
паэтаў трэба гаварыць і спяваць толькі вершам...
(А. Васілевіч. Пра вечнае).*

*Пра сталасць і вартасць народа, нацыі сведчыць
не тое, якіх талентаў, якіх геніяў нарадзіў народ, а*

тое, як ставіцца народ, нацыя да народжаных сваіх талентаў, геніяў; як народ, нацыя з імі абышлася і абыходзіцца (Ф. Янкоўскі. Само слова гаворыць).

Прыванне паэтаў – вырошчваць рэха (А. Разанаў. Зномы).

Прыходзіць незвычайная хвіліна, / Калі вастрэе слых, пільнее зрок, / І, нібы гронку росную рабіны, / Раптоўна сэрца выспеліць радок (С. Законнікаў. Вузельчыкі).

Пэўна, неабходна для паэта / Нават і ў касмічных вякі, / Каб звінела птушкамі паветра / І цвілі ля сцежак васількі... (Г. Бураўкін. Як ні называем іх па-свойску...).

Пясняр – слуга слугі усякай, / Пясняр і цар усіх цароў! (Я. Купала. Песняру-беларусу).

Радкі паэзіі – пракосы, / А ручка – бацькава каска (А. Камароўскі. Каса).

Рупная пчала / Умеє ме́д сабраць і з горкіх кветак (М. Багдановіч. Летапісец).

Рым загінуў ад дзіды вандалаў – Рым жыве ў Ювенала радках! (У. Караткевіч. Мастакам).

Самым апошнім праўдзівым / вершам / Усё ж застаецца тваё жыццё (С. Законнікаў. Жыццё – дзве сціплыя, простыя даты...).

Сапраўдны пісьменнік той, на творах якога можна навучыцца любові да людзей (Г. Марчук. Голас і слова: Афарызмы).

Сапраўдны паэт у пэўнай ступені – прарок, закліканы ісці хоць на адзін крок наперадзе падзей (С. Грахоўскі. Другому сэрцу перадам).

Сапраўднейшы радок – / брат незагойнай раны (В. Аколава. Лірычная анкета).

Светлы лёс паэта – / Усё жыццё імкнуцца ў маладосць. / Заўжды ў паходзе быць, / пакуль дыханне ёсць – / Быць / маладосці песняром / для свету (К. Кірэнка. Упэўненасць).

Славу паэтаў разносяць па свеце, / Вянкі ўскладаюць і звоняць пахвалай, / Я ж ціха йграю, хто ж ціхіх прымеце? (Я. Купала. Я не паэта).

Слова паэта – народа працяг (С. Панізнік. На гронцы жыцця).

Смерці ў Паэта няма – / Ёсць нараджэнне! (Я. Янішчыц. Ялта – 1917).

Сутнасць верша не “ядро арэха”, а ўвесь арэх (А. Разанаў. Зномы).

Табе ж, калі ты пішаеш вершы, / не хочаш верш праспаць свой лепшы, / карысна, мабыць, меней спаць, / а болей думаць, болей дбаць (А. Вярцінскі. Начны бераг).

Таленавіты – сам сабе суддзя, / А для паскуд – заўсёды небяспечны (Я. Янішчыц. Над хронікай 30-х гадоў).

Талант – інструмент, пры дапамозе якога чалавек пазнае жыццё, ён – люстра, у якім адбіваецца свет, а карціна гэтага свету будзе тым дакладнейшая, чым дакладнейшы сам інструмент (М. Стральцоў. Дзень у шэсцьдзесят сутак).

Талант, як і сумленне, павінен быць непадкупны (М. Стральцоў. Дзень у шэсцьдзесят сутак).

Творчасць – гэта таксама загадка і шчасце, калі

ты нешта добрае адкрываеш людзям (Я. Скрыган. Спасціжэнне).

Творчасць – індыкатар, своеасаблівы дарожны знак: кожны раз яна паказвае табе самому, дзе ты цяпер і які ты цяпер (А. Разанаў. Зномы).

Творчасць – сустрэча з невядомым. Як толькі невядомае замяняецца вядомым, яна немінуча ператвараецца ў імітацыю (А. Разанаў. Сёе-тое пра карані і пра ісціну).

Трэба з сталі кавач, гартаваць гібкі верш, / Абрабіць яго трэба з цярпеннем. / Як ударыш ты ім – ён, як зvon, зазвініць, / Брызнуць іскры з халодных каменяў (М. Багдановіч. Песняру).

Трэба трымаць думку на пільна насцярожаным курку радка (А. Вялюгін. Паслоўе).

У кожным чалавеку лёгка знайсці частачку душы паэта (К. Чорны. Скіп’ёўскі лес).

У паэтаў біблейскі ўзрост / на вякі (М. Скобла. Паэты).

Усё жыццё – паэзія і кроў, / Усё жыццё – трыванне і спатоля (Я. Янішчыц. Таму што снег кладзецца галубіны).

Усякі, нават геніяльны паўтор – гэта ёсць бяспілле непаўтору (Я. Скрыган. Смага).

Хай слова слова апячэ, / І хай шукае месца клічнік / У неадкрытым, / у яшчэ / Чужым і стоеным абліччы (Я. Янішчыц. Падставіць голасу лістак...).

Цукар – твая мова, / Сладыч скрозь адметна. / Сведчу, адным словам, – / Пішаеш дыябетна (В. Вітка. Другу-стылісту).

Цяжка, як без паветра, / людзям жыць без паэта / з ненацягнутым імем – прарок (В. Жуковіч. Непазбежны...).

Цяпер зайздросічу я табе, пясняр: / Ты і жывеш і будзеш жыць крылата! (А. Зарыцкі. Крылы).

Шчырае няўменне ў паэзіі – больш паэзія, чым прафесійная імітацыя (А. Разанаў. Зномы).

Эфект творчасці: з цягам часу тое, пра што пішаеш, становіцца тым, як пішаеш, і тое, на што глядзіш, становіцца тым, як глядзіш (А. Разанаў. Сёе-тое пра карані і пра ісціну).

Я ж у песні – не пан, толькі служка (А. Сыс. Гэты свет – для размену манет).

Як бы адмыслова ні складваліся дровы для вогнішча, праз гэта яны не запаліцца. Умельства мае справу з дровамі, творчасць – з агнём (А. Разанаў. Зномы).

Які народ – такі і паэт. / Які паэт – такія і людзі (В. Аколава. У вянок Максіму Багдановічу).

Які пасеў – такі і высеў (В. Аколава. У вянок Максіму Багдановічу).

Як нам зрабіць, маё тварэнне, / каб ты было – / само гарэнне? / Не адыход / і не адгон, / а сам агонь (А. Вярцінскі. Зноў тлен халодны).

Якое ўсё ж такі ішчасце быць паэтам, / Навекі закаханым у жыццё (А. Звонак. Петрусю Броўку).

Я – раб паэзіі. І ўсё ж надзіва / Шчаслівы, што – як вязень ланцугом – / Прыкуты сваёй мовай да Радзімы (Л. Галубовіч. Я – раб паэзіі. І ўсё ж...).

Я сейбітам паэта ўяўляю (Л. Галубовіч. Я сейбітам паэта ўяўляю...).

Святлана АЛІСІЕВІЧ

ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКАЕ ВЫКАРЫСТАННЕ ПЕРЫЯДУ

Перыяд як своеасаблівая граматычная канструкцыя вызначаецца спецыфікай структурнай і кампазіцыйнай арганізацыі, стылістычнай функцыі і як складаная форма звязнай мовы ўключаецца ў сінтаксічную сістэму сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Паводле зместу і кампазіцыі перыяд характарызуецца паўнатай і закончанасцю выказанай думкі, адзінствам тэмы, а паводле інтанацыі падзяляецца на дзве проціпастаўленыя часткі, паміж якімі пры вымаўленні робіцца значная паўза. Дзвюхчасткаваасць будовы, многакампанентавасць, спецыфічная інтанацыя “павышэнне – паніжэнне” і сэнсавая завершанасць дазваляюць адрозніваць перыяд ад іншых сінтаксічных адзінак і разглядаць яго як асобную сінтаксічна-стылістычную моўную катэгорыю, складаную форму звязнай мовы побач з абзацамі і звышфразавым адзінствам.

Выкарыстанне гэтай сінтаксічнай адзінкі “стварае своеасаблівасць не толькі асобнага твора, але і творчасці пісьменніка, вызначаючы рысы т. зв. аўтарскай граматыкі”¹. Нельга не пагадзіцца з меркаваннем расійскага стыліста Г. Салганіка пра тое, што “ў кожнага вялікага майстра існуе больш ці менш пастаянны (хоць бы для асобнага перыяду ці твора) тып празаічнай страфы, тып арганізацыі вялікага кантэксту, песна звязаны з яго мастацкім метадам, спосабам спазнання і бачання рэчаіснасці”². Думаецца, што стыль кожнага пісьменніка прадугледжвае і дэтэрмінуе своеасаблівасць яго перыядаў.

Спецыфіка індывідуальна-аўтарскага выкарыстання перыяду вызначаецца мэтай, з якой пісьменнік ужывае перыяд, тыпам маўлення, з якім ён суадносіцца, а таксама яго структурна-сінтаксічнай арганізацыяй.

Па-майстэрску ўжываў перыяд Янка Купала. Анафарычнасць у абедзвюх частках перыяду, шматпрыназоўнікавасць, шматзлучнікавасць, сінтаксічны паралелізм, рытарычныя пытанні, звароткі і воклічы надаюць купалаўскаму перыяду празрыстасць, лёгкасць, выразнасць: *Не шукай сабе дружкаў / Між чужынцаў, між ніяўкаў, / Ні ў месцы, ні ў палацы, / Ні пры лёгкай панскай працы – / Не шукай ты там дружкаў!* (“Не шукай...”). Натуральна, што такі перыяд мае два-тры кампаненты, а паводле структуры – уяўляе з сябе просты сказ.

Якуб Колас выкарыстоўваў перыяд у абсалютным пачатку твора, напрыклад у прысвячэнні да паэмы “Сымон-музыка”: *Ад роднае зямлі, ад гоману бароў, / Ад казак вечароў, / Ад песень дудароў, / Ад светлых воблікаў закінутых дзяцей, / Ад шлоаху начэй, / Ад тысячы ніцей, / З якіх*

аснована і выткана жыццё, / Излучана быццё і небыццё, – / Збіраўся скарб, струменіўся няспынна, / Вясёлкавым ір-дзеннем мне сцяваў, / І выхаду шукаў / Адбітакродных з’яў / У словах-вобразах, у песнях вольнаплынных. Такі перыяд-экспазіцыя выконвае ролю своеасаблівага пралога ці эпіграфа, які рыхтуе да ўспрымання далейшых падзей. Яго мікратэма непасрэдна звязана з тэмай усяго твора ці яго часткі. Перыяд-экспазіцыю знаходзім і ў Коласвай паэме “Новая зямля”: *О, як бы я хацеў спачатку / Дарогу жыцця на парадку / Прайсці яшчэ раз, азірнуцца, / Сабраць з дарог каменні тыя, / Што губяць сілы маладыя, – / К вясне б маёй хацеў вярнуцца.*

Вельмі ўдала выкарыстоўваў перыяд і Максім Танк. Думка гэтага паэта заўсёды складаная па змесце, насычаная асобнымі фактамі, палажэннямі, але выснова з яе лаканічная, надзвычай выразная і экспрэсіўная. Таму ў пошуку формы для яе аўтар ідзе ад сказа, межы якога аказваюцца недастапковымі, да перыяду, які ў рамках таго самага простага ці складанага сказа дазваляе аптымальна перадаць складаны і глыбокадэійны змест. У перыядах Максіма Танка адчуваецца яго разважлівы тон, манера даследаваць рэчаіснасць, па-філасофску яе асэнсоўваць. Таму танкаўскі перыяд як сінтаксічны прыём аргументацыі маўлення – гэта ў пераважнай большасці разважанне, для якога паэт выбірае форму складаназалежнага сказа, дзе кампаненты – даданыя ўмовы, мэты, прычыны, уступкі. Пры гэтым, як правіла, перыяд Максіма Танка – многакампанентавы з павышэннем, заснаваным на анафары (шматзлучнікавасці, шматпрыназоўнікавасці), ампліфікацыі, градацыі, што падтрымлівае незвычайнае па працягласці напружанне думкі чытача³. Акрамя таго, танкаўскі перыяд мае інверсійны парадак слоў: звычайна ў павышэнні – розныя па значэнні акалічнасці, а ў паніжэнні – прэдыкатыўнае ядро. І гэта натуральна, бо ў ходзе разважання спачатку пералічваюцца абставіны, умовы, сітуацыі, што прывялі да ўзнікнення праблема-нага пытання ці выклікалі да роздуму, а потым даецца выснова. Кампаненты павышэння ў такім выпадку выражаюцца аднароднымі членамі сказа і арганізаваны па аднолькавых мадэлях.

Але танкаўскі перыяд часта мае аднародныя члены і ў паніжэнні: *І калі вярнуцца спрабаваў / Па маладосць, / Пакінутую недзе / На скрытучых мажарах, / На бацькоўскай прызбе, / На барознах раллі, – / Усе масты былі знішчаны / Сякерамі марозаў, / Капытамі дажджоў, / Калёсамі грому, / Агнём* (“Трэба заўсёды ўзводзіць масты...”). За кошт перыядычнасці ў паніжэнні наладжваецца сферычная сіметрыя іх структуры.

Павелічэнне колькасці кампанентаў у павышэнні ці элементаў у паніжэнні прыводзіць да такой ступені разгорнутасці перыяду-сказа, што ён набывае рысы самастойнага твора, г. зн. становіцца перыядам – асобным твора. Філасофскім вершам-перыядам Максіма Танка часта ўласціва супастаўленне ці параўнанне з’яў, названых у павышэнні і паніжэнні, бо перыяд, на думку ўзбекскай даследчыцы Л. Боцінай, – найлепшы сродак выражэння такіх адносінаў паміж супрацьлеглымі з’явамі,

Святлана Аляксандраўна Алісiевiч – даследчык мовы. Кандыдат фiлалагiчных навук (2005). Закончыла факультэт беларускай фiлалагiі і культуры Беларускага дзяржаўнага педагагiчнага унiверсiтэта (2001), аспiрантуру пры гэтай установе (2004). Настаўнiчала ў Беларускiм нацыянальным культурна-адукацыйным цэнтры “Дзiцячы сад – школа № 24” г. Барысава, гiмназiі № 9 г. Мiнска. Працуе галоўным спецыялістам рэдакцыйнага аддзела Сакратарыята Савета Рэспублiкi Нацыянальнага сходу Рэспублiкi Беларусь.

падзеямі, вобразамі⁴. Пры гэтым у паніжэнне, як правіла, выносіцца семантична самы моцны кампанент: *Дрэвы паміраюць, / Калі перастаюць называць / Змены года / І не адгукваюцца рэхам; / Вада – калі забывае, / Куды ёй плыць, / І нікому не спатольвае смагі; / Зямля – калі перастае / Радзіць хлеб / І быць калыскай песняў; / Чалавек – калі страчвае здольнасць / Здзіўляцца і захапляцца / Жыццём* (“Дрэвы паміраюць...”). Праз перыяд-разважанне Максім Танк раскрывае працэс фармавання пэўнай высновы, адлюстроўвае вырашэнне праблемнага пытання ці сцвярджае яго парадаксальнасць.

Каб надаць твору сюжэтную завершанасць, абгудульніць падзеі ці даць ім ацэнку, Максім Танк ужываў перыяд-заклучэнне: *Калі ж ападзе і развеецца дым / І нівы вясковыя закаласяцца, – / Ізноў працуміш ты вясновым дажджом, / Ізноў зазвініш ты ў кожнай у хаце, / Цымбалам дасі іх сярэбраны гром / І вусны расквеціш усмешкай дзіцяці* (“Родная мова”). Адценне фінальнасці, якое спалучаецца са значэннем ацэнкі, набліжае такія перыяды да эпілога ці рэзюме. Часта ў вершах Максім Танк выкарыстоўвае перыяд-заклучэнне як лаканічную выснову са сказанага: *Наднёманскія сенажаці! / Трава высокая, як песня жаўрука, / І мяккая, як летні сон, / Іхмельная, як мёд вясельны. / Таму тут лёгка спатыкнуцца, / Зачапішыся за ўрочнік, за дрымотнік / Ці, як аднойчы мы з табою, – / За каханне, / І да зары світальнай зазубіцца* (“Наднёманскія сенажаці”).

Заўсёды кантэкстуальна абумоўлены, ужыты да месца, умела пабудаваны перыяд у Кузьмы Чорнага. Філасофскі характар яго прозы, яе псіхалагізм, выразная тэндэнцыя да аналізу – выдатная глеба для функцыянавання перыяду, у большай частцы перыяду-разважання. Такі перыяд па структуры – пераважна складаназалежны сказ з умоўнымі, прычыннымі адносінамі паміж часткамі: *А калі ўжо абыякаваць для чалавека ўжо ва ўсім тым, што на кожным кроку ў жыцці, калі не чапае яго істоты, калі не здавальняе чалавека хоць бы тымі думкамі, калі не пачуццямі, у якіх прыходзіцца над ім біцца, – то няма таму чалавеку радасці непасрэдна ад жыцця, а загэтым і жыццё не ёсць жыццё* (“Бяздонне”).

Складаныя і глыбокія думкі Кузьмы Чорнага арганічна выяўляюцца ў кампазіцыі перыяду, у якім “раскрываецца працэс фармавання думкі, разгортвання і канкрэтызацыі яе ў вельмі тонкіх нюансах”⁵. Форма перыяду як найлепей адпавядае сістэме меркаванняў і доказаў, што развівае аўтар. Для такога перыяду дастаткова і структуры простага сказа, дзе кампанентамі выступаюць ускладненыя лексікалізаваныя словазлучэнні: *Нацярушаная некалі тут саломы і ўсё інаша, што было такім лёгкім і непатрэбным тут, малюсенькая астаха чалавечая ежы, нейкім чынам не скарыстаная якою-небудзь ніжэйшай істотаю, кавалкі газеты, страшна цікавішыся ўчора адных навінамі палітыкі, другіх кароткаю зметкаю аб танным продажы алівы, абрываек нечае летняе сарочкі – усё гэта сплывала з каламутнаю вадою на вузкіх раўчуках* (“Сястра”).

Музычнасць формы перыяду, напеўнасць яго інтанацыі дапамагаюць Янку Брылю выказаць унутранае маўленне лірычнага героя, яго тонкі паэтычны настрой, складанасць душэўных перажыванняў: *Трэба заўсёды быць дома, адчуваць сябе сваім у сваіх, не столькі частым, няхай сабе і шчыра радасным госцем, заклапочаным назіральнікам, якому трэба час ад часу асвятляцца здароўем роднай вёскі, але ж – у першую чаргу – і гаспадаром, саўдзельнікам, работнікам народнай справы, адказным за ўсё, на поўную меру дуізіўнай неадрыўнасці*

ад маці-зямлі, ад бацькі-народа – дзе б ты ні жыў, як бы далёка ад дому ні ехаў (“Пра здзіўленне і зайдзрасць”). Паводле структуры перыяды пісьменніка – пераважна складаныя сказы, кампаненты якіх ускладняюцца адначасова некалькімі радамі аднародных членаў, адасобленымі членамі, пабочнымі і ўстаўнымі канструкцыямі, даданымі часткамі складаназалежнага сказа, што, бяспрэчна, дазваляе выказаць думку найбольш поўна, дакладна і дэталёва: *Цяпер, у княжым замку, гэтая песня пра земляка-паітальёна гучыць для мяне ў спалучэнні з цудоўным малюнкам снежнай зімы, убачанай вачыма гарадскога хлопчыка, у спалучэнні з румянай, пышна-зрудай і звонкалосай радасцю маладзіці, што снявалі з такою сардэчнасцю, у спалучэнні з той, няхай няясна, але светла ўсвядомленай, а больш адчутай мною тады прыгажосцю высокага, найвышэйшага ў нашым жыцці, – нельга праходзіць міма чужое бяды, – што зрабіла, відаць, гэтую песню народнай, любімай, хвалючай* (“Думкі звычайныя...”).

Своеасаблівыя рысы мае перыяд у Аркадзя Куляшова. Структурная аснова такога перыяду – просты ці складаназалежны сказ, дзе выкарыстоўваецца комплекс сродкаў экспрэсіўнага вылучэння: сінтаксічны паралелізм, эпістрафа, інверсія, ампліфікацыя: *Цягаў бы ты, салдат, сасновае бяруенне; / Сек бы ты, салдат, на балоце лозы; / Вязаў бы ты, салдат, беляы кошчыкі; / Не хадзіў бы ты, салдат, бараніць сербаў; / Не кідаў бы ты сваёй хаты ганак, – / Хаваўся ў лесе дужы і цэлы, / Кахала б цябе твая жонка Ганна, / Цешыла б цябе маладым целам...* (“Крыўда”). Кампаненты перыяду ў А. Куляшова пераважна ўскладненыя, таму на пісьме яны часта раздзяляюцца кропкай з коскай, як у папярэднім прыкладзе.

Перыяд Кастуся Кірэнкі звычайна шматкампанентавы, з разгорнутым паніжэннем: *Калі твар твой загарэлы, / Калі радасць у вачах, / Голас гучны, поступ смелы, / Сіла чуецца ў руках, – / Значыць, быў ты, добра знаю, / Не ў цяньку, не ў халадку, / Ты ў паход хадзіў на краю, / Пераплыў не раз раку, / Завіхаўся не аднойчы / На прывалах ля кастроў, / Да вялікіх спраў ахвачы, / Жыць не мог ты без сяброў* (“Дзе ты быў”). Кампаненты павышэння і элементы паніжэння аўтар маркіруе лексічнай анафарай, ускладняе пабочнымі словамі, звароткамі, выклічнікамі, што надае яго перыядам нязмушаную, размоўную інтанацыю: *Хто, браце, вінават, калі не пазнаюць / Цябе сягоння нават даўнія твае суседзі... / Хто вінават, што доўга так блукаў на свеце недзе, – / Ажно забыў, як птушкі пад страхом роднай гнёзды ўюць...* (“Хто, браце, вінават, калі не пазнаюць...”).

Янка Сіпакоў для апісання прыроды, унутранага стану лірычнага героя выкарыстоўвае перыяд адкрытага тыпу: *Каму не да душы, як зелена, палахліва яшчэ пахне маладая трава і маладое лісцё; як, нізка прыціскаючыся да самай зямлі, цяжка ходзіць вясною густы пах свежай раллі; як кучарава віецца пах дымку ля агню – у лесе ці ў полі; як шаргатліва пахнуць цёпльыя яшчэ стружкі; як суха і смаляна б’е ў нос пах толькі што расічэпленнага карча, над якім так давялося папрацаваць...* (“Усе мы з хат”). З мэтай перадачы шэрагу падзей пісьменнік ужывае акаймаваны перыяд, перыяд са структурай простага сказа, ускладненага даданымі часткамі, складанага сказа камбінаванай будовы: *Жураўліны ключ то крыху звужаўся, то, расшыраючыся, нават заломваўся даўжэйшым канцом, але птушкі, нібыта яны бачылі сябе з зямлі, адразу ж выпрамляліся, выроўнівалі яго, не перастраіваючыся нават, і гэты першы вырай шастаў крыллем над хатамі, кустамі, ячменным полем, увесь час прыгожа і настойліва – ваяскаком наперад* (“Усе мы з хат”).

Часта Я. Сіпакоў карыстаецца перыядам – лірычным адступленнем, які ўносіць у твор самастойную тэму, служыць сродкам перадачы перажыванняў і эмацыянальнага стану героя. Такія перыяды Я. Сіпакоў уключае ў кампазіцыю твора як пераходныя элементы, што звычайна размяшчаюцца ў пачатку новага раздзела, калі з’яўляецца неабходнасць вярнуць чытача да перарванага аповеду або калі трэба захапіць яго іншымі перажываннямі і адчуваннямі: *Хораша вось так, стаміўшыся, глядзець, як плывуць каля сонца і імкліва наплываюць на яго белыя, светлыя і чыстыя хмаркі, калі нават здаецца, што бягуць не яны, а само сонца, сляшачоўся, коціцца ў другі бок па блакітным небе – яно ўсё вышэй і вышэй, небасхіл усё далей і далей, – хораша тады, зажмурыўшыся, ляжаць у траве пасля ўтомнай дарогі ці пасля цяжкой працы, ад якой нават сам адчуваеш, як наліваюцца мускулы і труціца аб сарочку, – хораша вось так, расслабіўшы ногі, якія аж гудуць, ляжаць на спіне ў атаве і думаць – лянi-ва і няспешна, – ці пра тое, што ў цябе незваротна прайшло, мінула і зараз дзесьці вельмі далёка-далёка; ці пра тое, што яшчэ будзе і што зманліва дражніцца наперадзе; ці нават пра тое, што здарылася менавіта сёння, толькі што; перабіраць у паспакайнелых і пацішлых думках нейкі год, гадзіну ці, можа, усяго толькі невялічкую ўспышку часу* (“Усе мы з хат”). Выбар формы перыяду для лірычнага адступлення абумоўлены нават псіхалагічна, бо ён часта характарызуецца медытацыйнай семантычнай афарбоўкай⁶. Такія перыяды настолькі відавочна перадаюць змены ў эмацыянальным стане героя, што чытач, здаецца, адчувае наплыў яго пачуццяў. Гэта дасягаецца праз нанізванне адных кампанентаў перыяду на другія. Аднак своечасова ўжываючы паўтор (*хораша вось так*), аўтар вяртае чытача да асноўнай думкі.

Перыяд у Я. Сіпакова – гэта сродак павышэння інфармацыйнасці тэксту: *Спатрэбілася каму зрабіць міску ці лыжку, трэба каму абабіць жорны ці зрабіць для іх латок, спатрэбілася каму завярта ў сані, клёц у барану ці цуглі для вуздзечкі, трэба каму банька для касы ці грузік для самаробнага бязмена – усе ішлі да дзядзькі Хлора* (“Акно, расчыненае ў зіму”). Пра адметнасць выкарыстання Я. Сіпаковым перыяду можна сказаць, што чым больш атрыбутаў рэчаіснасці ўключаецца ў апавяданне, тым часцей пісьменнік ужывае сінтаксічны перыяд.

У публіцыстыцы Ніла Гілевіча форму перыяду часта набывае простая мова: *А ўсім тым, хто шукае апраўдання сваёй духоўнай ляноце, або сваёй абывацельскай заскаружласці, або сваёй вялікадзяржаўнай фанабэрыі, – мы скажам у вочы так: “Таварышы, дыя шаноўныя! Вы столькі сіл і часу траціце на тое, каб даказаць, што беларуская мова і сякая, і такая, і гэтакая, і таму яна не мае права на існаванне. Ды калі б вы хоць маленькую долю гэтых сіл і гэтага часу ахвяравалі на яе вывучэнне – вы б ужо даўно і выдатна ёю валодалі! І можа, не было б у нас ніякай моўнай праблемы?..”* (“Клопат пра мову – клопат пра будучыню нацыі”). Такі перыяд аўтар эфектыўна выкарыстоўвае для перадачы складаных думак у сваіх прамовах, публіцыстычных артыкулах і нарысах з мэтай больш моцнага ўздзеяння на чытача / слухача: *Гэта [мова] і нацыянальная культура адносін да зямлі, да прыроды, да працоўнай дзейнасці; гэта і культываванне беларускай нацыянальнай кухні; гэта і нацыянальныя асаблівасці ўзаемаадносін з людзьмі – на працы, на адпачынку, у гасцях, у сям’і, у грамадзе і сам-насам; гэта і нацыянальныя бытавыя традыцыі, звычай, абрады,*

відовішчы, гульні; гэта і нацыянальны фальклор, народная паэтычная, музычная і іншая мастацкая творчасць; гэта і традыцыйныя, абумоўленыя прыродай, народныя рамёствы; гэта, нарэшце, і нацыянальная – гістарычная, вытворчая і бытавая – сімволіка, – адным словам, усё, што натуральна ўзрастае і развілася тут з глыбокай старажытнасці і да нядаўняй пары, усё, на чым пазнавалі беларусаў і Беларусь (“Клопат пра мову – клопат пра будучыню нацыі”).

Перыяды ў вершах Васіля Зуёнка ўжываюцца з мэтай надання твора вострай публіцыстычнасці; тонкім лірызмам прасякнуты яны ў яго паэмах, а ў праявічых элегіях разгорнуты перыяд-разважанне нярэдка служыць для сатырычнага паказу рэчаіснасці: *Бывае вецер у коміне (гэты – з вясковых і пераважна зімовага сезону) – саліст: то басам заводзіць, то спявае-захліпаецца тэнарам, а то і падгалошвае... А бывае вецер (ён усеагульны, і вясковы, і гарадскі) у галаве: і сезонны, і круглы год...* (“Штаны”). Жанр праявічых элегій паграбуе пэўнай кампазіцыйнай арганізацыі перыяду, таму часта ў В. Зуёнка паніжэнне аднаго перыяду служыць павышэннем для наступнага, у выніку атрымліваецца своеасаблівы “перыяд у перыядзе”: *Бывае вецер мяккі, наплыўны, нізавік-пластун, і верхавы – як летуценныя аблачынкі неба; бывае подых ад крылаў праляцеўшай птушкі і скразняк, што сведруецца ў дзюрку ці ў самую незаўважную шчылінку і працінае да касцей; бывае віхор-бегунок – як чубчык закручаны, і віхор, што стаўбурыцца пылам у полі ці на дарозе, а бывае брат ягоны, старэйшы і страшнейшы, – смерч – гучыць як “смерць”: на моры закручвае і ўзнімае ваду, на сушы – пяхчэ і пыл; а то яшчэ, бывае, наваліваецца – яго і ветрам не назавеш – ураган, – вось дзе ўжо, сапраўды, “вараган”: вораг, што называецца, – усяго жывога і мёртвага...* (“Штаны”).

Кампактным, лагічным міні-тэкстам становіцца перыяд у Віктара Карамазова. Разгорнутыя кампаненты перыяду называюць пэўныя этапы дзеяння, ствараючы перыяд-апавяданне ці перыяд-апісанне. Адметна падае В. Карамазу паніжэнне з ярка выражанай перыядычнасцю – з ваялікай літары як асобны сказ (такія выпадкі афармлення перыяду ў праявічых творах адзінкавыя). Аднак, нягледзячы на гэта, без папярэдняй часткі паніжэнне сэнсава не завершанае: *Быў збег пор года, калі цяплінь перамагала, але і халады не зусім адступалі; калі ў твар мяккім кацяняткам падоўгу лаічылася сонейка, а з палёў і прасек яшчэ павяваў волкі сівер; калі пагодлівы поўдзень скідаў з заўзятага рабачыя кажух, а надвечорак зноў яго апранаў; калі валёнкі ўступілі дарогі і сцезякі ботам, але каля пароза стаялі на ўсякі выпадак; калі дбайны гаспадар спяшаўся прывезці з лесу, скінуць пад плотам крамнёвай моцы лясіну – неўзабаве ой як спатрэбіцца ў гаспадарцы! – Пакуль сокі зямныя не пайшлі дружна ў рух, не ішганулі ў дрэва, не распарылі абалону, пакуль дрэва стаяла смолкае, звонкае, хоць пры дарогах і на ўзлесках, дзе снягі сплывалі дружней і зямля адтавала шпарчэй, вялікі нярэсты дзяцел ужо заганяў дзюбу пад белую кару на бярозах, кальцаваў іх чорнымі луначкамі – ласаваяся першым бярозавым сокам* (“Пушча”). Перыяд-апавяданне В. Карамазу ўжывае з мэтай сцісллага пераказу падзей, здарэнняў, паказу іх храналагічнасці і прычынна-выніковых сувязяў.

Такім чынам, аўтарская задума дэтэрмінуе стылістычную функцыю перыяду ў канкрэтным мастацкім ці публіцыстычным творы, а асаблівасці творчай манеры кожнага аўтара вызначаюць спецыфіку яго перыядаў. Так, філасофскі характар, псіхалагізм твораў Максіма Танка і Кузьмы Чорнага абумоўліваюць ужыванне імі перыядаў-разважанняў і перыядаў-заклучэнняў. У лірычнай прозе

Янкi Сiпакова i Янкi Брыля перыяд-апісанне i перыяд-апаваданне – сродкі раскрыцця ўнутранага свету мастацкага вобраза. Прамоўніцкі характар i публіцыстычнасць вершам Васіля Зуёнка, нагатак i дзённікавым запісам Ніла Гілевіча надае перыяд-разважанне. Несумненна, мастацтва стварэння перыяду патрабуе ад пісьменніка пэўнага вопыту i творчай культуры.

У індывідуальна-аўтарскім выкарыстанні структура, семантычная напуўненасць i стылістычная функцыя перыяду выяўляюцца найбольш выразна. Сукупнасць жа індывідуальных структурна-сінтаксічных асаблівасцяў сінтаксічных адзнак, як адзначала беларуская даследчыца Л. Чумак, фармуе унікальны нацыянальна-культурны пласт сінтаксічных канструкцый i мадэляў⁷.

¹ Міхневiч А. Граматыка // Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А. Міхневiча. – Мiнск: БелЭн, 1994. С. 160.

² Солганик Г. Стилистика текста: Учебное пособие. –

Москва: Флинта, Наука, 1997. С. 213.

³ Карпов А. Стилистические функции периодов в произведениях Л. Н. Толстого // Учебные записки Рязанского государственного педагогического института. Т. 56. – Москва: Просвещение, 1967. С. 77.

⁴ Ботина Л. Периоды в романе Л. Толстого “Война и мир” // Труды Самаркандского государственного университета им. А. Навои. Нов. сер. Вып. 118: Исследования по русскому языку. – Самарканд: Изд-во Самаркандского гос. ун-та им. А. Навои, 1962. С. 177.

⁵ Калашникова Г. Многокомпонентные сложные предложения в современном русском языке. – Харьков: Вища школа, 1979. С. 140.

⁶ Булаховский Л. Большие синтаксические структуры в стихотворении // Русский литературный язык первой половины XIX в. – Москва: Учпедгиз, 1954. С. 281.

⁷ Чумак Л. Синтаксис русского и белорусского языков в аспекте культурологии. – Минск: Белгосуниверситет, 1997. С. 72.

Ганарар аўтар ахвяруе на развіццё часопіса.

Культура маўлення

СЛОВЫ, ШТО ВЯРТАЮЦА ДА ЖЫЦЦЯ: ГАРБАТА, ПАКРЫЁМА, ПЕРАКІНЧЫК

У трылогіі Якуба Коласа “На ростанях” ёсць такі дыялог: – *Як лепей называць па-беларуску: чай ці гарбата?* – *Як ні называеш, – усё будзе добра, абы смачна, адказаў жартам Лабановіч.* Назоўнік **гарбата** шырока ўжываўся ў жывой народнай мове беларусаў у XIX і ў першых дзесяцігоддзях XX ст. Больш за 10 разоў ён выкарыстаны ў “Паўлінцы” Янкi Купалы: *Мужчыны сядзяць з аднаго канца стала, а жанчыны – з другога. П’юць гарбату, наліваючы на сподкі.* Пасля гэты назоўнік перайшоў у пасіўны склад. У пяцітомавым “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” ён падаецца з паметаў “устарэлае”. А цяпер ён зноў вяртаецца ў мову, як і многія іншыя (напрыклад: *кавярня, травень, паасобнік*), актыўна ўжываецца ў перыядычным друку, у мастацкай літаратуры: *Цім навітаўся. Света прамаўчала. Пачалі піць гарбату* (А. Федарэнка); *Завару ў парцялянавым кубку гарбату* (У. Арлоў); – *Але пачаставаць вас няма чым. Хіба гарбаткай?* – *Добра – гарбаткай!* – *аж узрадаваўся я, учуўшы гэта знаёмае з дзяцінства слова. Так некалі вымаўляла маці, вясковая настаўніца, бацька ж заўсёды казаў “чай”, а маці ўпарта напраўляла яго: “гарбата”* (В. Быкаў).

Далей гаворка пойдзе пра два словы, да якіх выдатна дастасоўваецца прыказка *Усё новае – гэта добра забытае старое.* Яна прыгадалася, калі аднойчы ў газеце “Народная воля” (29. 10. 2003) прачытаў: *Я адчуваю, як новая, будучая Беларусь пакрыёма, але няўхільна набірае моцы.* Можна падумаць, што тут **пакрыёма** – новае слова, якога няма ў нашых акадэмічных слоўніках. Але яно “добра забытае старое”. Яго ў свой час выкарыстаў Янка Купала ў паэме “Курган” (1910): *Толькі модлы раслі небу ў сэрцах людзей і пракляце расло пакрыёма. Ужываў яго і Вацлаў Ластоўскі: Забарона літоўскага друку прымусіла ліцьвінаў вучыцца граматы пакрыёма, па хатах. А паходзіць гэтае слова з польскага спалучэння *ro krukoty* і абазначае ‘ўпотаі, непрыкметна для іншых’. Можна гаварыць, што яно зноў пачало актыўна ўжывацца ў літаратурнай мове і вартэе таго, каб трапіць у нарматыўныя слоўнікі. Вось некалькі прыкладаў з перыядыкі апошніх гадоў: *Ні ў форме палкоўнік, ні ў штацкім маёр мяне на кручку не трымаў пакрыёма. І хоць у пакутах сумленне маё – мне ніцяя радасць раба незнаёма* (Н. Гілевіч); *Бацька не ганяў мяне памагаць яму ў гаспадарскіх клопатах, сам рэзаў сечку карове, на-**

сіў з далёкага гумна сена авечкам, парыў бульбу свінням і пакрыёма шаўцаваў (С. Яновіч); *Бурбоны баяцца, што дваінікі могуць дапамагчы Напалеону пакрыёма пакінуць востраў* (У. Арлоў); *Сышлі пакрыёма і здораньвенне, і холад магільны ад сонца, цяпла, ад бадзёрага плёскату вёслаў...* (А. Мінкін). *Зварганілі яму колісь плоцік з арматурнага жалеза ў калгаснай кузні. Па блату, пакрыёма ад старшынi: “жалеззя” не хапала нават на рамонт калгаснай тэхнікі* (П. Місько); *Аркадзь Рыгоравіч пакрыёма баіцца, што пакіне Людка Дробыш яго тэатр* (М. Южык). На аснове прыслоўя ўтварыўся ўжо ўласна беларускі прыметнік **пакрыёмны**: *Павылазілі на свет сціжмы слухачоў, віжоў і даказчыкаў, што на вуліцах і ў дамах размовы ціхіх падслухоўвалі і ў твары людскія пільна ўгядаліся, пакрыёмныя думкі ў злачынствы прыдумляючы* (У. Арлоў).

Двойчы сустрэўся ў сучасным перыядычным друку назоўнік **перакінчык**, якім называюць таго, хто перакінуўся на бок праціўніка, стаў яго прыхільнікам ці хаўруснікам. І гэтае слова не новае, а забытае старое. У 1993 г. зноў убачылі свет публіцыстычныя артыкулы Янкi Купалы, якія ў савецкі час былі пад забаронай. У артыкуле “А ўсё ж такі мы жывём!” (1914) паэт пісаў пра вялікадзяржаўнікаў “паноў саланевічаў і таму падобных”: *Для перакінчыкаў законы жывыця і праўды-справядлівасці ў рахунак не ідуць.* Часам у друку лічаць гэтае слова наватворам Я. Купалы. Але гэта не так. Яшчэ раней, у 1911 г., В. Ластоўскі пісаў: *...бадай толькі адны перакінчыкі-беларусы крыва глядзелі на беларушчыну.* Неаднойчы ўжыў гэтае слова Я. Лёсік: *Найгоршымі ворагамі нашага руху ёсць беларусы-перакінчыкі, атрымаўшыя выхаванне расійскае ці польскае.* Яшчэ прыклад: *Як вольны з вольным, роўны з роўным, пойдзе ён, працоўны беларускі народ, поруч з другімі народамі, а ў тым ліку і з польскім, але не з вамі, прыхваснямі польскага імперыялізму, хоць бы вы былі і тутэйшымі здраднікамі і перакінчыкамі, забывшымі бацьку і мацёр сваю* (А. Гарун). Відзець, гэты назоўнік варты ўвагі лексіографу, тым больш што ён ніколі не страціў сваёй актуальнасці. А паходзіць ён з украінскай мовы (*перекінчик*), дзе фіксуецца ў слоўніках як звычайнае нарматыўнае слова, праўда, з паметаў “размоўнае”.

Іван ЛЕПЕШАЎ.

Грына ГАПОНЕНКА

БЕЛАРУСКАЯ ЛАЦІНКА ПРЫЗНАНАЯ Ё СВЕЦЕ

Рэспубліка Беларусь усё больш трывала ўваходзіць у сусветную інфармацыйную прастору, для інтэграцыі ў якую надзвычай важна знайсці спосаб перадачы беларускіх слоў сродкамі лацінскага алфавіта. Найчасцей лацінскі запіс паграбуецца для беларускіх уласных назваў, у прыватнасці геаграфічных найменняў, якія рэгулярна транспартуюцца ў іншыя мовы і прадстаўляюць нашу дзяржаву ў сферы міжнародных зносін.

Беларускія тапанімісты ў супрацоўніцтве з дзяржаўнымі органамі, у першую чаргу з Дзяржаўным камітэтам па маёмасці пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь, працяглы час працавалі над стварэннем аптымальнай паслядоўнай сістэмы лацінізацыі беларускага алфавіта. Праца вялася згодна з прынцыпамі Статута і Праграмы ААН па пытаннях нацыянальнай і міжнароднай стандартызацыі, сфармуляванымі яшчэ на 1-й канферэнцыі ААН па стандартызацыі геаграфічных назваў (Жэнева, 1967) і падтрыманымі на пазнейшых канферэнцыях гэтай аўтарытэтай міжнароднай арганізацыі (Лондан, 1972; Афіны, 1977; Жэнева, 1982; Монрэаль, 1987; Нью-Йорк, 1992; Нью-Йорк, 1998; Берлін, 2002). Паводле аанаўскіх прынцыпаў, кожная нелацінапішучая краіна павінна распрацаваць сваю нацыянальную лацінку, якая не была б прывязана да якой-небудзь адной замежнай мовы з лацінскай графікай. Па сваёй сутнасці нацыянальная сістэма лацінізацыі мусіць быць зарыентаваная на дакладную перадачу зыходнага нацыянальнага графічнага аблічча ўласнага імя, а не яго гучання [1, с. 2 – 3].

Менавіта ў такім рэчышчы фарміравалася і нацыянальная сістэма раманізацыі беларускіх назваў. У выніку з'явіліся нарматыўныя дакументы (а менавіта "Інструкцыя па перадачы па транслітарцыі геаграфічных назваў Рэспублікі Беларусь літарамі лацінскага алфавіта" з дадаткамі [гл.: 2]), прадстаўленыя на разгляд у Сакратарыят ААН. У жніўні 2007 г. на 9-й канферэнцыі ААН, якая праходзіла ў Нью-Йорку, гэтыя дакументы, паводле паведамленняў Пастаяннага прадстаўніцтва Рэспублікі Беларусь пры ААН, былі ўхваленыя без якіх-небудзь заўваг*. Такім чынам, беларуская лацінка атрымала міжнароднае прызнанне. Цяпер у абавязковым парадку ёй будуць карыстацца ва ўсім свеце пры перадачы беларускіх геаграфічных назваў на картах, у анкетах, рознага роду афіцыйных паперах, што дазволіць дасягнуць аднастайнасці пры напісанні беларускіх геаграфічных назваў і тым самым пазбегнуць скажэнняў, а часам і істотных фактычных памылак.

Гэтая падзея важная яшчэ і таму, што прызнаная міжнародным супольніцтвам беларуская лацінка – прамы нашчадак традыцыйнай беларускай лацінкі, якая выкарыстоўвалася (паралельна з кірыліцай) у якасці нацыянальнай графікі ў XIX – на пачатку XX ст. і якой афармляліся творы Яна Чачота, Яна Баршчэўскага, Аляксандра Рыпінскага, Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, Францішка Багушэвіча, Кастуся Каліноўскага, Якуба

Коласа, Янкі Купалы, Змітрака Бядулі і іншых беларускіх пісьменнікаў. Афіцыйнае зацвярджэнне апрабаванага ў часе варыянта лацінкі будзе спрыяць захаванню традыцыі, што з'яўляецца найважнейшай перадумовай стабільнага моўнага развіцця. Дарэчы, удзельнікамі аанаўскай канферэнцыі традыцыйнасць беларускай лацінкі была асабліва адзначана як станоўчы факт. Так, сакратар рабочай групы па раманізацыі Пітэр Паль (Peeter Päll) зрабіў заключэнне, што «выбар у якасці сістэмы раманізацыі геаграфічных найменняў традыцыйнай "лацінкі" з'яўляецца абгрунтаваным».

Нацыянальнае аблічча і традыцыйны характар беларускай лацінкі дапамаглі ёй атрымаць добрую адзнаку, што, між іншым, удалося не ўсім прапанаваным на разгляд нацыянальным сістэмам раманізацыі. Так, украінскі англійзаваны варыянт лацінкі, пры якім перадача нацыянальных назваў ажыццяўляецца сродкамі англійскага варыянта лацінскага алфавіта, быў прызнаны неадпаведным прынцыпам ААН і адпраўлены на перапрацоўку.

Адзначым, што ўжо сёння існуе практыка прымянення традыцыйнай лацінкі для перадачы беларускіх геаграфічных назваў. Такі спосаб транслітарцыі зацверджаны ў згаданай "Інструкцыі" і выкарыстоўваецца пры лацінамоўным афармленні беларускіх геаграфічных назваў у серыйным нарматыўным даведніку "Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь"*.

Удзельнікі канферэнцыі ў Нью-Йорку праявілі вялікую цікавасць да гэтага выдання. Так, прадстаўнікам шэрагу дэлегацый была неабходная інфармацыя пра тыраж даведніка і наяўнасць яго электроннай версіі. З афіцыйнай просьбай аб перадачы экзэмпляраў даведніка да беларускай дэлегацыі звярнулася Бібліятэка ААН. Прадстаўнік выдомай у свеце пошукавай сістэмы "Google" выказаў зацікаўленасць у размяшчэнні матэрыялаў па беларускай тапанімічнай праблематыцы на інтэрнет-рэсурсе кампаніі.

Можна спадзявацца, што беларуская нацыянальная лацінка зойме годнае месца на картах свету, у міжнародных дакументах і будзе працаваць на карысць і прэстыж нашай краіны.

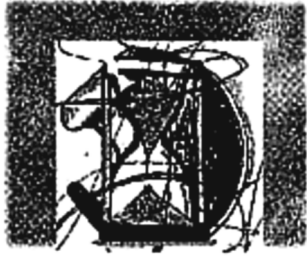
* На сёння ў выдавецтве "Тэхналогія" выйшлі з друку даведнікі па Мінскай (2003), Гродзенскай (2004) і Гомельскай (2006) абласцях; даведнік па Магілёўскай вобласці знаходзіцца ў выдавецтве і павінен з'явіцца ў самым хуткім часе (у канцы 2007 г.), даведнікі па Віцебскай і Брэсцкай абласцях пакуль у стадыі распрацоўкі.

Літаратура

1. Применение системы романизации географических названий в России // Третье заседание Рабочей группы по географическим названиям Межгосударственного совета по геодезии, картографии, кадастру и дистанционному зондированию Земли государств – участников СНГ (Минск, 4 октября 2001 г.).
2. Інструкцыя па транслітарцыі геаграфічных назваў Рэспублікі Беларусь літарамі лацінскага алфавіта. Зарэгістраваная ў Нацыянальным рэестры прававых актаў Рэспублікі Беларусь 30.11.2000 г. № 8/4488.

*Пра перадачу лацінкай беларускіх прозвішчай
І. Гапоненка распавядала ў чэрвеньскім нумары
"Роднага слова".*

* Матэрыялы канферэнцыі змешчаны на афіцыйным сайце ААН <http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/uncsgn.htm>.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Спасцігаючы класікаў

Аляксей РАГУЛЯ

“ДОМ МАЛЕНЬКІ ДЫ ЧЫСТЫ І ПОЎНЫ СПАКОЮ”

БЕЛАРУСКІ ІДЭАЛ І РЭЧАІСНАСЦЬ

У ТВОРЧАСЦІ ВІНЦЭНТА ДУНІНА-МАРЦІНКЕВІЧА. IX клас

Магутная постаць Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча сярод пачынальнікаў беларускага адраджэння вымалёўваецца з кожным годам усё больш выразна. Намаганні сучасных даследчыкаў адкрываюць шляхі для аб’ектыўнай ацэнкі вынікаў і значэння яго творчай працы ў развіцці беларускай літаратуры, тэатра, эстэтыкі, сацыялогіі культуры. Вербальная творчасць В. Дуніна-Марцінкевіча стала сінтэзам – абагульненнем матываў, якія распрацоўваліся ў жывапісе і графіцы мастакоў другой паловы XVIII – XIX ст.: Іосіфа Аляшкевіча, Францішка Смуглевіча, Яна Рустэма, Юзафа Пешкі, Валенція Ваньковіча, Івана Хруцкага, Яна Дамеля, Януара Сухадольскага, Артура Бартэльса, Напалеона Орды. На новым грунце і з выразнай нацыянальна-адраджэнскай інтэнцыяй у творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча пераасэнсоўваюцца матывы польскамоўных беларускіх аўтараў. Зварот да творчасці на беларускай мове стаў для пісьменніка ўваходжаннем у стыхію народнай эстэтыкі, у якой прыярытэт над усім мае этычны ідэал – сцвярдженне жыццятворнай сілы добра.

Для Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча характэрная ўстаноўка, якую ўкраінскі асветнік Рыгор Скаварада ў XVIII ст. азначыў словам зроднасць. Матыву “прайсці праз вернасць”, характэрны для Адама Міцкевіча, у творчасці Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча стаў пафасам сцвярджэння жыцця без фальшу, франкаманіі, паланафільства і русафільства. Пры гэтым пісьменнік імкнуўся паяднаць першапачатковыя духоўныя каштоўнасці, уласцівыя сялянскай і рыцарскай субкультурам. Высока ацэньваючы ролю эпохі ліцвінства ў гісторыі духоўнага станаўлення беларускай нацыі, В. Дунін-Марцінкевіч усё ж рабіў акцэнт на гаспадарскай парадыгме. Такія маральныя каштоўнасці, як шчырасць, спагадлівасць, былі арганічнымі для людзей вёскі таго часу. Што ж да вяльможнага панства, то пад канец XVIII ст. пераважная яго большасць траціла даходы з маёнткаў на салодкія ўцехі заходняй цывілізацыі. Нельга, аднак, забываць тых выдатных дзеячаў, якія ў сваіх маёнтках адкрывалі для сялянскіх дзяцей школы, скасоўвалі прыгон, будавалі фабрыкі, стваралі музеі, тэатры, займаліся збіральніцкай і даследчыцкай працай. Трэба мець на ўвазе,

што афіцыйная палітыка самадзяржаўя мела на мэце ліквідацыю беларускай мовы, беларускай культуры і беларускага этнасу.

Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч глыбока разумеў усю складанасць сітуацыі. З першых крокаў у творчасці пісьменнік сцвярджаў гістарычную неабходнасць этнічнай кансалідацыі беларускага аб’яскроўленага грамадства. Як і іншыя выдатныя пісьменнікі і мыслеры таго часу, ён зыходзіў з першасных каштоўнасцяў, выпрацаваных у культуры кроўна-сваяцкага і каляндарна-земляробчага тыпаў.

Нацыянальны склад мыслення В. Дуніна-Марцінкевіча выявіўся, як і ў большасці тагачасных мастакоў-жывапісцаў, у звароце да універсальнага сімвала беларускай культурнай прасторы – да вобраза дому:

*Вы, што змалку прывыклі к жыццю гарадскому,
К шляхціцу завітайце як-небудзь старому,
Ў дом заходзьце яго, дзе жывуць небагата
У зацішы вясковым сумленнаю працай,
Дзе не знаюць бязмэтнай раскошы палацаў;
Дарагіх аksamітаў і люстраў няма там.
Дом маленькі ды чысты і поўны спакою,
Мову ўчуеш там, продкі казалі якою.
І там вельмі шануецца звычай даўнейшы,
Не зачыняць дзвярэй, калі прыйдзе бяднейшы.
Завітайце ж у дом, ціхі дом без раскошы...*

Прыведзены з вершаванага апавядання “Бага-славёная сям’я” ўрывак дакладна адлюстроўвае асаблівасці характэрнага для сярэднеўрапейскай паласы стылю бідэрмаер, які ў беларускай культуры адыграў выключную ролю ў рэабілітацыі заняўдбаных каштоўнасцяў “простага шчасця людскога”. Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч “апрунуў у беларускую вопратку” беларускі хранатоп – адзінства мастацкага часу і мастацкай прасторы. Менавіта такую задачу ён ставіў сабе, прыступаючы да перакладу “Пана Тадэвуша”. Інтэрпрэтацыя сэнсавых значэнняў мастацкай структуры сродкамі беларускай мовы азначала ў XIX ст. поўную перамогу ў Беларусі нацыянальнага стылю. Беларускае культурнае сэнсы В. Дунін-Марцінкевіч вывеў на культурную арэну ў беларускай “адзежы душы”. Трэба мець на ўвазе, што гэты подзвіг нацыі быў здзейснены пры адсутнасці нацыянальнай школы, нацыянальнай дзяржаўнасці, ва ўмовах му-

раўёўскіх рэпрэсій і летаргіі нацыянальнага жыцця пасля 1864 г.

Гэтым уклад В. Дуніна-Марцінкевіча ў развіццё нацыянальнага стылю не вычэрпваецца. Ён цалкам даверыўся фальклорнай эстэтыцы. Апынуўшыся ў цэнтры лёсавызначальных дыскусіяў, пісьменнік застаўся непахісным у змаганні за лёс Бацькаўшчыны. Уладзіслаў Сыракомля не выпадкова пісаў: “Паэзія народная, беларуская, з’яўляецца арэнай п. Марцінкевіча – няхай ён трымаецца на ёй як сапраўдны гладыятар”. Пан гладыятар Марцінкевіч адчуваў сябе на арэне ўпэўнена, бо меў вялікія рэсурсы духу, каб адказаць з годнасцю на скуголенне і абразы шавіністаў:

*Ваш суд мне не страшны: хай злосна скавыча
У будцы сабака, увагі на пса не звярну я.
Як раіць пясняр Сыракомля, пішу я
Цяпер, як заўсёды, на мове мужычай.*

Хіба я стары?

Гэтая “мужычая” мова і “мужычая” эстэтыка валодаюць незвычайнай сілай, недаступнай рафінаванаму слову з іншанацыянальнай глебы. Беларуская мова – беларуская мужыцкая праўда – сама павяла драматурга далей, прапанавала яму сваю шкалу ацэнак сацыяльнай сітуацыі. Менавіта беларуская мова правяла Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча праз паласу класіцыстычнага дыдактызму, сентыменталізму, сацыяльна-псіхалагічнага (крытычнага) рэалізму да стылю будучага дваццатага стагоддзя. Гэты рух выразна бачыцца пры параўнанні “Ідыліі” – аўтарская назва “Сялянка” – з “Пінскай шляхтай”. Рух ідзе ў кірунку ад “тэатра масак” да “гратэскага рэалізму”. Тэатр абсурду лічаць феноменам еўрапейскай культуры XX ст. Напісаная ў 1866 г. – у г. зв. парэформенны перыяд – сатырычная камедыя В. Дуніна-Марцінкевіча можа быць узорам дзейснага, мэтанакіраванага выкарыстання паэтыкі абсурдызму дзеля дасягнення шырокіх і дакладных сацыяльна-філасофскіх абагульненняў. Засцяпковая шляхта, якая страціла здольнасць да мыслядзеньня на ўзроўні агульнанацыянальнага інтарэсу, зразумела, з’яўляецца аб’ектам бескампраміснай і разам з тым вясёлай крытыкі. Аднак сатырычнае вастрыё аўтарскай ідэі скіравана на куды больш маштабны аб’ект – прававую сістэму Расійскай імперыі. Прызначаны ад імя ўрада – “найяснейшай кароны” – судовы прыстаў Кручкоў разам з сакратаром Пісулькіным ёсць увасабленне прававога абсурду, на якім і трымаецца судовая ўлада ў імперыі. Вобраз “найяснейшай кароны”, узброенай грознымі вусамі і дэкрэтамі, дапоўніў галерэю сатырычных тыпаў, якую стварылі сусветна вядомыя геніі Франсуа Рабле, Мальер, Джонатан Свіфт, Мікалай Гоголь, Міхаіл Салтыкоў-Шчадрын. Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч ішоў ад гратэскай традыцыі беларускага фальклору. Яго судовы прыстаў нагадвае адну з мадэрнізаваных разнавіднасцяў міфалагічнага Вялікага злодзея.

Ёсць падставы лічыць В. Дуніна-Марцінкевіча адным з заснавальнікаў экспрэсіянісцкага стылю ў беларускай культуры, бадай, ці не найбольш дзейснай формы ў мадэрнісцкім руху канца XIX – пачатку XX ст. Пісьменнік акрэсліў шлях трансфармацыі смехавага канона творчасці ў трагедыіны. Ён адкрыў новыя

магчымасці філасофскага спасціжэння трагічнага абсурду жыцця ў “мёртвым доме”, што рэалізаваліся ў экспрэсіянізме Францішка Багушэвіча і Янкі Купалы. Трэба адзначыць яшчэ адну характэрную для творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча і паэтыкі беларускай літаратуры канца XIX – першай паловы XX ст. асаблівасць – наяўнасць групавых кампазіцыяў. На арэну гісторыі аўтар выводзіць герояў, каб падвесці вынікі іх удзелу са сваім інтарэсам у агульным развіцці драмы ці інтрыгі. Такая ці падобная структура адначасова адлюстроўвае і агульную асветніцкую ўстаноўку – вынас на свет цэлы здабытай праўды. У “Ідыліі” (“Сялянцы”) першы варыянт праўды выданы ў рэдакцыі Навума, вайта – пасярэдніка паміж палацам і вёскай, – узброенага сацыяльным вопытам і невычэрпнай мудрасцю народных выслоўяў, прыпавесцяў, прыказак: “палавілі катоў у мяшок”. Менавіта катоў, памаўзлівых, бо ўсе яны ласа паглядалі на Юлію. Перамагла ўсіх, аднак, Юлія – яе ясны розум, чыстая душа і высакародная мэта – клопат пра паспалітае дабро. Перамагла без ахвяр і крыві культура паненкі, якая арганічна засвоіла і ўсвядоміла значэнне народнага духоўнага скарбу. Юлія выдатна разбіраецца ў людзях, яна ўмее з годнасцю і без абразы паставіць на сваё месца любога прэтэндэнта, што адважваецца “сягаць” на яе “ручку”. Пан Лятальскі пры першай сустрэчы паспрабаваў выкарыстаць сродкі заляцання з набытага ў Францыі арсенала. На гэтую навуку, можна меркаваць па рэпліках яго самога і панскага двайніка – лёкая Яна, пайшлі грошы, за якія можна купіць маёнтак. Аднак гэта не зашкодзіла Юліі адразу ж паказаць Лятальскаму, што яна не французская паненка, якая кахае за грошы, а беларуская сялянка:

“Кароль. ... Але думаю, што ты добрая хітруха і сваёю скромнай мінкаю не аднаго ўжо каханка злавіць патрапіла. Прызнайся шчыра, шмат іх мела? (Бярэ яе за руку.)

Юлія: Пане!.. Каханка ніводнага не мела, а скажу шчыра, што мы, сялянкі, тым рознімся ад вялікіх пань, што ніякай не маем хітрасці. Што чуе сэрца, тое без страху гавораць нашыя вусны...”

Дзедзіч Лятальскі, ахвяра маральнай дэградацыі беларускага сарматызму на апошняй стадыі яго сканання, “ніколі не спадзяваўся знайсці ў простаі сялянцы столькі думак і такіх высокіх!”. Юлія, а значыць і пісьменнік, выкарыстоўвае спосаб псіхалагічнага шоку.

Патрыёт Беларусі, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч імкнецца ўратаваць асвечаныя слаі беларускага грамадства дзеля іх саміх і дзеля Беларусі, якая мае патрэбу ў нацыянальных культурных лідэрах. А гэта значыць, што творы пісьменніка можна разглядаць як аповесці ці драмы выхавання па аналогіі з раманам выхавання. З гэтага вынікае, што да іх нельга падыходзіць як да псіхалагічнай драмы ці навелы. Крытычныя закіды наконт раптоўнага “перавыхавання” Лятальскага не маюць падставы. “Ідылія” – аперэта, а гэтая жанравая форма мае асаблівыя правы на ўмоўныя сітуацыі. Мэта аўтара была не ў тым, каб паказаць “працэс станаўлення”, а ў тым, каб вярнуць зрок і слых публіцы “ў фатэлях”, пакуль яшчэ не позна.

Канчатковая мэта гаворкі на адведзеных трох уроках мае быць скіравана на тое, каб раскрыць вырата-

вальны для беларускай інтэлігенцыі сэнс аўтарскай задумы: ратунак – не ў лёкайскім перайманні чужых узораў разбэшчанага жыцця, а ў развіцці ідэалаў народнай культуры, увасабленні іх у нормах сямейнага, грамадскага і дзяржаўнага жыцця.

Тэматыка ўрокаў вызначаецца яшчэ і тым, што пісьменнік паказвае не толькі неабходнасць, але і здольнасць выбару. У В. Дуніна-Марцінкевіча ўжо прадчуваецца купалаўская патрэба ў “вялікім сходзе”. Яго героі ўдзельнічаюць у лёсавызначальных падзеях: сямейнай радзе, карчомнай бяседзе, а Халімон з вядомай вершаванай аповесці трапіў у Маскву “на каранацыю”.

Найпрасцейшы варыянт працы над зместам “Ідыліі” – чытанне з павярхоўным каменціраваннем “следам за аўтарам”. Патрэба ў ім існуе заўсёды, але гэтая праца – толькі падрыхтоўка да аналізу-сінтэзу. Дзеля больш паглыбленага ўспрымання мастацкай ідэі прапануецца тэматыка ўрокаў, якая адлюстроўвае сэнс асветніцкай ідэі ў “Ідыліі”, пашыраючы далягяды творчай актыўнасці вучняў:

1. Сяляне і Банавантура Выкрутач у карчме.
2. Выхаваўчы праект Юліі: інтрыга, маскі і новыя ролі.
3. Асветніцкая ідэя В. Дуніна-Марцінкевіча.

Дыдактычныя мэты ўрокаў акрэслены ў фармулёўцы тэмаў.

Прапанаваны кірунак прадугледжвае абавязковае папярэдняе прачытанне твора. Аб’ём слоўнікавай працы залежыць ад канкрэтнай моўнай сітуацыі.

Вучні абапіраюцца на загадзя дадзеныя пытанні для самастойнай арыентацыі ў мастацкай прасторы твора:

1. Чым усхваляваны сяляне і дворныя людзі ў маёнтку дзедзіча Лятальскага?
2. Чаму і як малады Лятальскі жыве за мяжой?
3. Як кіраваў панскай гаспадаркай аканом (“камісар”) Банавантура Выкрутач?
4. Які план дзеяння і дзеля чаго рыхтуе Юлія ў сувязі з прыездам пана?

З абагульнення папярэдніх вынікаў прачытання пачынаецца выхад на спасціжэнне асветніцкай ідэі В. Дуніна-Марцінкевіча. Насычанае інфармацыяй, але сціслае выказванне настаўніка паказвае асобу аўтара на фоне агульнанацыянальнага культурнага працэсу і актуальных пытанняў сучаснасці: нацыянальна-патрыятычная арыентацыя суб’екта ў Беларусі застаецца па-ранейшаму вострым пытаннем у выхаваўчым працэсе.

Свой праект маральнага аздараўлення ва ўладаннях Караля Лятальскага ажыццяўляе Юлія. Падобныя утопіі на Беларусі ў XIX ст. сустракаліся даволі часта. Шырокавядомай была т. зв. Паўлаўская рэспубліка са сваімі грашымі і парламентам. Сцэнарый Юліі ў “Ідыліі” – частка аўтарскага праекта, а геранія – своеасаблівы двойнік пісьменніка. Ствараецца новы тэатр масак у параўнанні з італьянскім дэль артэ. Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча цікавіць здольнасць чалавека пазбавіцца маскі, рабскай залежнасці ад старых і новых заган, як сацыяльных, так і маральных. У яго “Ідыліі” адлюстравана магчымасць і патрэба іграць новыя чалавечыя ролі ў айчыннай гісторыі. Без увагі да гэтай спецыфікі твора спасцігнуць глыбінню асвет-

ніцкай ідэі аўтара немагчыма. Вучням прапануецца інструментарый – паняцце пра інтрыгу і маску.

• **Інтрыга** (лац. *intrico* – заблытваю) – складаны і напружаны вузел падзей, у якім сутыкаюцца інтарэсы персанажаў, што прадумана вядуць напружаную, часам пагаемную барацьбу. У творах В. Дуніна-Марцінкевіча інтрыга адлюстроўвае змаганне за маральнае адраджэнне чалавека, за аздараўленне беларускага грамадства на шляху вяртання да свайго культурнага інтарэсу. У гэтым – сутнасць сімволікі пераапраанання ў творы.

Ва ўяўленні камісара прыгонныя сяляне – гэта безаблічная маса, прыдатная толькі для таго, каб задавальняць яго прыхамаці. Сітуацыя, аднак жа, мяняецца. Аўтар у любым асяродку шукае і знаходзіць людзей сацыяльна актыўных, здольных па-гаспадарску абдумана і рацыянальна вырашаць грамадскія пытанні.

Абвешчаная тэма ўрока – “Сяляне і Банавантура Выкрутач у карчме” – і план працы над ёю ў класе будуць заадно і дамашнім заданнем:

- 1) Рашэнне панскага камісара.
- 2) Голас сялянскага хору.
- 3) Маналогі (арыі) Навума і Ціта.
- 4) Гандлёвыя інтарэсы карчмара Іцкі.
- 5) Сповідзь злодзея.

Ад вучняў не патрабуецца абстрактных сентэнцый пра несправядлівасць, жорсткасць і г. д. – яны павінны працаваць з тэкстам. Свабоднае валоданне тэкстам – галоўны крытэрыі падрыхтаванасці. Вынікам працы павінна стаць выразнае ўяўленне вучняў карціны народнага жыцця за прыгонам. Пісьменнік на малой плошчы першага акта ўмела карыстаецца моўна-экспрэсіўнымі сродкамі. У выніку мы бачым і чуем, як воіт сялян зганяе кіем на сход, чуем прыглушаныя праклены “мацару” ў сялянскім хоры, бачым “хітрыя” камбінацыі карчмара Іцкі з “падвойнай” крэйдой, чуем кплівыя на яго адрас рэплікі сялян і адчуваем іхнюю залежнасць ад карчмы і гарэлкі. І на гэтым фоне ўзвышаецца манументальны вобраз эпохі – Вялікі злодзей, камісар і бацька сялянам з бізуном заўсёды напачатку: “Дык памятайце, каб ніхто не пасмеў паскардзіцца на мяне, бо інакш – бізун будзе ў рабоце”. Сяляне гэтую навуку ведаюць. Бацькоўскі клопат бізуном не абмяжоўваецца: “апошнюю авечку адбярэ”.

Пераходзячы да наступнай тэмы – “Выхаваўчы праект Юліі: інтрыга, маскі і новыя ролі” – трэба ўстанавіць мэтавую розніцу ў планах камісара і Юліі. Авантура Выкрутача мае на мэце закансерваваць існы стан рэчаў – яго тыранію ў маёнтку пры поўнай абыякавасці дзедзіча да лёсу людзей. Паненка ж Юлія імкнецца якраз усё змяніць і абудзіць у Лятальскага пачуццё абавязку, змяніўшы яго сапсаваным ўяўленні пра сэнс і каштоўнасць жыцця. Універсальным сродкам удасканалення чалавечай сітуацыі яна лічыць шчырасць і чысціню ва ўзаемаадносінах. Маючы гэта на ўвазе, настаўнік прапануе вучням параўнаць два вітанні пана – у карчме і на “вялікім панадворку” палаца. Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч лічыць, што чалавек ад прыроды добры і шчырасць можа вылечыць яго ад дрэнных звычак, прышчэпленых яму ў кампаніі разбэшчаных людзей. Аднак Банавантура Выкрутач ведае толькі ўласны інтарэс, а са шчырасцю ён развітаўся назаўсёды. Ідучы метадам параўнальнага аналізу далей, вучні

параўноўваюць душэўны стан Юліі і Лятальскага ў момант сустрэчы з роднымі краявідамі. Пачуццё замілавання да бацькаўшчыны і родных ёй па духу сялян абуджае ў душы вялікую творчую энергію (сцэна VII). Гэтае пачуццё і стала крыніцай духоўнасці беларускай адраджэнскай культуры. Лятальскаму ж ні людзі, ні краявіды яго ўладанняў нічога не гавораць. Ён у Францыі растраціў не толькі грошы. Вучням прапануецца ўстанавіць, з якім духоўным багажом вярнуўся Лятальскі. Увага спыняецца на спевах і рамансах са сцэнаў XII першага і VIII другога актаў: “*За леты маладыя я зведаў модны свет...*”. Зведаў Лятальскі найперш “*дзявочы цвет*”: яму ўсміхаліся “*гішпанкі, італьянкі*”, “*залётна*” вабілі парыжанкі і нават “*немак, гаспадыняў, чуў на сабе паглед*”. Усміхаліся не за так. Панскі слуга Ян Губач добра ведае суму, патрэбную для таго, каб “*напесціць свае змыслы тымі цудоўнымі вобразамі надсэканскіх прыгажунь*”: “*От лепей прадай, пан, сваю фартуну, а далей уцякайма да нашага неба, да ўлюбёнага нашага Парыжа!*” Фартуна дзедзіча – гэта яго маёнтак разам з прыгоннымі. І Лятальскі схіляецца да “мудрай” парыды лёкая: “*А тым часам буду старацца...*”. Вучням прапануецца высветліць мастацкае значэнне блізкасці ў поглядах пана і яго слугі. Яны – нібы люстра адзін для аднаго. А яднае іх лёкайскі дух франкаманіі і лёкайская пагарда да ўсяго роднага. Тут ужо няцяжка зрабіць выснову, што перад намі людзі са спустошанымі душама – беларускі варыянт “лішняга” чалавека. Аўтар у глыбіні натуры Лятальскага ўсё ж бачыць жывы струмень чысціні і непасрэднасці. А ў душы Яна Губача пры спрыяльных умовах можа абудзіцца голас селяніна-гаспадара, што ўрэшце і адбылося. Письменніка, аднак, хвалюе пошасць новага цывілізацыйнага віруса – прага насалоды і забыцця. Тут Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч падышоў да канцэптывальнага ўзроўню, выразна акрэсленага ў 1924 г. выдатным мысляром Уладзімірам Самойлам у працы “Гэтым пераможаш!..”. “Гэтае” ва У. Самойлы – нацыянальная культура, ратунак чалавека, а яго вораг – алкаголь, фальшывае цяпло. На ўвазе меўся перш за ўсё алкаголь бальшавіцкай прапаганды.

Адпраўным пунктам сэнсавай дынамікі ў п’есе В. Дуніна-Марцінкевіча з’яўляецца карчма. І невыпадкова. Тут людзі даволі лёгка развітваюцца з маскай пакоры, але з фальшывай эмансіпацыі пачынаецца новае ачмурэнне, калі няма ўласнай “адзежы душы” (Ф. Багушэвіч). Тады пачынаецца эвалюцыя са знакаў мінус, зваротны рух да стану, які Міхась Зарэцкі кваліфікаваў як комплекс “голага зверга” ў аднайменнай аповесці. Вобраз камісара ў “Ідыліі” з’яўляецца адной з першых мадыфікацый “голага зверга” ў літаратуры. У камедыі “Залёты” В. Дунін-Марцінкевіч паказаў мадэрнізаваную мадэль “шэльмы з шэльмаў” – Сабковіча.

Становішча Юліі ў “Ідыліі” падобна на становішча Дзеўчыны ў аднайменным фальклорным апавяданні Старога дзёда Савіцкага. У такой самай сітуацыі апынулася і Ганна з паэмы “Сымон-музыка” Якуба Коласа. Святло юнай душы прываблівае не толькі людзей – на яго злітаюцца і нелюдзі. Яны прагнуць манапольнага валодання чыстай душой. Камісар з “Ідыліі”, калі быць дакладным, цікавіцца Юлінай ду-

шой не вельмі. Паводле яго разумення, Юлія – гэта “пончык”, “ціпачка”, “мігдалік”, “птушачка”, якую можна “збаламуціць”. Народная эстэтыка папярэджвае: перш, чым “краса ўратуе свет”, яе зглымаць нелюдзі, калі іх не спыняць людзі. Што і адбылося ў апавяданні “Дзеўчына”.

У кожным творы В. Дунін-Марцінкевіч вылучае з усіх сацыяльных слаёў беларускага этнасу людзей не толькі шчырых і чыстых душою, але і моцных духам, здольных абараніць духоўныя каштоўнасці і перамагчы ліха. Заслугу ўвае ў гэтым плане ўвагі параўнанне дзвюх арыентацыяў у адносінах да народнай духоўнай спадчыны ў “Ідыліі”. Войт Навум, па сацыяльным становішчы такі самы селянін, як і Ціт, валодае бадай што поўным арсеналам народнай мудрасці, засяроджанай у прыказках і прымаўках. Тым не менш з гэтага мноства ён не заўсёды можа выбраць выказванне, якое дакладна вызначыла б вектар паводзінаў у канкрэтнай сітуацыі. Больш за тое: сам па сабе запас народнай мудрасці не гарантуе Навуму бяспекі ад амаральнай пошасці. Іншая рэч – стаўленне да народнай культуры ў Юліі. Атрыманая ў пансіёне веды і ўласны вопыт уваходжання ў духоўны свет прыгонных сялян вызначылі яе ўсвядомленую арыентацыю на ідэал беларускага дому з яго ўстойлівымі нормамаі людскасці, табуванымі культурай. У выніку вобраз Юліі становіцца пераказальным мастацкім увасабленнем ідэі нацыянальна свядомай інтэлігенцыі. Прааналізаваўшы стасункі Юліі з Лятальскім, Янам, камісарам, Навумам, Уршуляй, вучні пераконваюцца ў тым, што яна – сапраўдны культурны лідэр. Яна вядзе людзей да духоўнага прасвятлення без аніякага ціску. У сувязі з гэтым узнікае неабходнасць прасачыць, параўнаць і асэнсаваць стыль *моўных зносін* Юліі з усімі персанажамі. Акрамя таго, у п’есе эфектыўна дзейнічае рухомая сістэма *двойнікоў і антыподаў*. Агульная дынаміка структуры твора заканчваецца паказам духоўнага вызвалення і прасвятлення. Кожны з персанажаў – за выключэннем Банавантуры Выкрутача – у фінале адчуў патрэбу выказацца ў форме, найбольш для яго зручнай: маналогу, арыі, раманса ці споведзі. Усе формы выказвання з’яўляюцца падвыздзеннем вынікаў руху на важным этапе духоўнага абуджэння нацыі.

Мастацкая логіка камедыі, такім чынам, дыктуе неабходнасць адпаведных ёй формаў працы. Абавязковыя сярод іх – пошук культурных сэнсаў у моўных характарыстыках персанажаў і аналіз паваротаў у развіцці інтрыгі. Ідэйны змест “Ідыліі” дае магчымасць для канструявання вялікай колькасці семантычна абумоўленых супастаўленняў, у тым ліку і з выходам за межы структуры твора. Стасункі, у якіх знаходзіцца персанажы, могуць быць абумоўлены падзеямі, аддаленымі ў часовай прасторы. Так, напрыклад, нябожчыка-бацьку Лятальскага з пашанай успамінаюць многія, але ні разу, нават у дзень вяртання, нікога з блізкіх не ўспомніў Кароль Лятальскі. Тое самае характэрна і для яго слугі. Такімі чэрствамі мы бачым іх пасля вяртання з “моднага свету”. А вось раманс Лятальскага ў сцэне VIII з другога акта пачынаецца радкамі “*За леты маладыя я зведаў модны свет...*”. На эпітэт *модны* трэба звярнуць увагу

вучняў, каб яны адзначылі пачатак крытычнай ацэнкі Лятальскім свайго мінулага. Неадназначна, аднак, успрымаецца яго хуткі адказ на пытанне Юліі: “*Пане! а парыжанкі што на гэта скажуць?*” – “*О! яны ўжо зусім вылецелі ў мяне з галавы!*”. Такія хуткія змены гавораць пра абачлівывы адносіны аўтара да ідылічнай карціны перамен на добрае. Тым не менш логіка аўтарскай задумы разгортваецца поўнаасцю. І ў рамках гэтага руху мэтазгодна прасачыць стасункі:

1. Лятальскі і Юлія: стаўленне да Беларусі, бацькоў, сялян і дынаміка ўзаемаадносінаў.

2. Юлія і камісар, Ян, Навум: стыль узаемаабыходжання, лідэрства і паварот ва ўзаемаадносінах.

3. Навум, Уршуля і Юлія: культурны рэсурс асобы і рэальнае жыццё.

У больш спрошчаным выглядзе адзначаны падтэмы могуць быць рэкамендаваны вучням у якасці заданняў на дом. Кожная з іх можа быць падзелена на яшчэ некалькі падтэмаў. Такім чынам настаўнік рыхтуе матэрыялы для формы заключнага ўрока па тэме ці раздзеле праграмы – міні-канферэнцыі з паведамленнямі на 4-5 хвілін без шпаргалак. Такой можа быць, напрыклад, вучнёўская канферэнцыя на тэму “Ян Баршчэўскі і Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч у гісторыі беларускай культуры”.

Абагульняльныя заняткі патрабуюць ад вучняў вольнага валодання зместам тэмы: тут павінна дзейнічаць логіка сінтэзу, стварэння модуля, калі спазнавальны працэс пачынаецца з дэдукцыі. Вынікі аналізу і сінтэзу абагульняюцца ў форме модуля – мастацкага канструкта, а на больш высокім узроўні ў форме абстрагавання – ідэацыйнага (эмацыйна і каштоўнасна насычанага) канцэпту ці рубрыкі. У дадзеным выпадку ролю модуля можа выканаць *маска*. Вольнае валоданне тэкстам дае магчымасць вучням узяцця на новы ўзровень сістэматызацыі жыццёвых з’яў – па рубрыках. Настаўнік паступова падводзіць вучняў да спасціжэння мастацкай ролі маскі. Спачатку ўстанаўліваецца жанравая форма другога акта. Вучні выбіраюць і абгрунтоўваюць свой выбар: карнавал, фэст, кірмаш ці дэманстрацыя? На карысць карнавалу ёсць найбольш пераканальныя аргументы: пераапананне, маскі і, галоўнае, – смехавае зніжэнне прэтэндэнтаў на рамантычныя ролі да ўзроўню памаўзлівых катоў. Дэманстрацыя ў першым акце паказной пакоры перарасла ў карнавал. З высёлага зніжэння пачынаецца разняволенне і сапраўднае духоўнае ўзвышэнне.

Вызначыўшы жанравую прыроду другога акта, вучні размяркоўваюць тыпаж па масках і рубрыках: *страх і гнеў, улада з бізуном, дробны гандаль і махлярства*. Прозвішча Лятальскага з’яўляецца адначасова і яго маскай. Начытаная ў модных раманах жонка камісара Уршуля, што зусім не арыентуецца ў сваёй жа сямейнай сітуацыі, – таксама маска, жаночы варыянт донкіхоцтва. Заключныя маналогі персанажаў – гэта выказванне разняволенага чалавека, які скінуў нарэшце ненавісную маску. У заключнай сцэне не ўдзельнічае Іцка, а камісар “выспаведаўся” сам перад сабою загадзя, у першым акце: перад намі натура спустошанага авантурыста, няздольнага да успрымання чалавечай шчырасці і дабрыві.

Вучні не абмяжоўваюць сваю працу размеркаваннем персанажаў па рубрыках – ім трэба абгрунтаваць

сваё вырашэнне аналізам выказванняў персанажаў. Вельмі важная роля належыць апавядальным выказванням у канцы другога акта. Падводзячы вынікі, настаўнік прапануе назваць выказванні пранікнёныя, мэтанакіраваныя, гумарыстычныя, прысягальныя. Усе загаварылі сваімі галасамі. Варта спыніцца на шчырай і разам з тым камічнай споведзі “начытанага” ў народнай мудрасці Навума. Уцяміўшы, што трапіў у адзін мяшок разам з “катамі”, ён раптоўна бухнуўся на калені перад паненкай: “*Гутарка кажа: гдзе ўвясяленне, там і прабачэнне. Даруй жа мне, паненачка, што я, дурань, асмеліўся сягаць на тваю ручку. Я ж такі калісьці молвіў, што няведанне – нягрэшанне*”. Такім чынам, Навум рашуча скінуў маску “паважнага” знаўцы-войта і стаў самім сабою – шчырым і непасрэдным вясковым дзядзькам, за што і быў тут жа адзначаны ласкавай увагай Юліі.

Прайсці разам з персанажамі шлях да вызвалення ад дыктату маскі – задача этапнага значэння, але не канчатковая. Вучням трэба ўбачыць яшчэ адзін, абагульняльны, матыў у “Ідыліі”. У кантэксце беларускай культуры яго можна акрэсліць як матыў пошуку будучыні. Звяртаючыся да асвечаных колаў Бацькаўшчыны, В. Дунін-Марцінкевіч акрэсліў тры кірункі жыццядзеяння нацыі: карчма (“алкаголь”), модны свет, беларускі дом. У прадаўжальнікаў сімволіка беларускай прасторы ўзнята на новы ўзровень экспрэсіі ў топасе астрог (Ф. Багушэвіч), палатца (фальклорная проза, Я. Купала, Я. Колас, З. Бядуля), ваўчыная яма (В. Быкаў). Традыцыйныя “тры дарожанькі” ў ХХ ст. сышліся ў дзве, каб разысціся ў процілеглых кірунках: рух да Беларусі ці да ворагаў беларушчыны.

Пасля ўступнай гутаркі і абагульнення вынікаў тэкстуальнага аналізу настаўнік пераходзіць да тэмы “Асветніцкая ідэя Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча”. Увагу вучняў трэба звярнуць на ацэнку пісьменнікам чалавечага рэсурсу. Ствараць будучыню Беларусі – не імперыю, а “дом маленькі ды чысты і поўны спакою” – змогуць людзі з чыстай душой. З іх асяродку і выходзяць культурныя лідэры нацыі. Так вучні падыходзяць да рубрыкі “Маладая Беларусь”. Менавіта такое вербальнае азначэнне гэты топас атрымаў у творчасці Янкі Купалы. Вучням можна прапанаваць заданне: вызначыць спачатку крытэрыі (прыкмету), паводле якога да гэтай катэгорыі можна аднесці таго ці іншага чалавека. Перш за ўсё трэба прыняць пастанову: узроставы цэнз пад увагу не бярэцца. Маладая Беларусь – гэта актыўныя стваральнікі новай Беларусі, беларускай дзяржавы-дому. У “Ідыліі” – гэта аб’яднаныя патрэбай людскага жыцця ў гурт пачынальнікі: пісар Дабровіч, селянін Шчырэцкі, Юлія і за сцэнай – яе двойнік Югася і ўсе тыя, хто сталі яе памочнікамі. Пад кіраўніцтвам настаўніка вучні ўзбагачаюць рубрыку новымі персаналіямі – вобразамі рэальных дзеячаў беларускага Асветніцтва. Такім чынам, беларуская гісторыя на ўроках літаратуры паўстае ў рэальных чалавечых абліччах. Што да прапракаў пісьменніку за ідэалізацыю сваіх персанажаў, то трэба адзначыць, што Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч меў на ўвазе ідэал новай Беларусі. У такіх сітуацыях ідэалізацыя адыгрывае вялікую ролю – як сродак каштоўнасна арыентаванай тыпізацыі.

ЛІТАРАТУРНАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ ВІНЦЭНТА ДУНІНА-МАРЦІНКЕВІЧА

ДАЛЬТАН-КАРТКІ. X клас

Мэты: сістэматызаваць веды вучняў па тэме, дапамагчы зразумець светапогляд аўтара; удасканаліць навыкі школьнікаў аналізаваць літаратурны твор, яго мову; фарміраваць уменні вучняў працаваць у групе; развіваць моўную культуру дзесяцікласнікаў.

Трэба ведаць: жыццёвы і творчы шлях Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча. Змест, тэматыку, праблематыку яго твораў. Пытанні тэорыі літаратуры.

Трэба ўмець: аналізаваць творы, разважаць над праблемамі, пастаўленымі аўтарам, самастойна працаваць з дапаможнай літаратурай.

Тып урока: урок абагульнення і сістэматызацыі ведаў.

Абсталяванне: тэксты твораў, “Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў”.

Праца ацэньваецца ў балах. Пасля выканання ўсіх заданняў вучні запаўняюць апошняю калонку табліцы: паказваюць свой настрой смайлікамі.

Варыянт № 1

№	Пытанні і заданні	Колькасць балаў за правільна выкананае заданне	Настрой
1	Якую адукацыю атрымаў Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч?	1-2 балы	
2	Чаму творчасць Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча падзяляецца на два перыяды?	4 балы	
3	Што такое кампазіцыя? Пабудуйце кампазіцыю вершаванай аповесці “Гапон”.	5 балаў	
4	Што такое сюжэт? Вылучыце сюжэтныя лініі камедыі “Пінская шляхта”.	6 балаў	
5	Якім чынам літаратурная дзейнасць В. Дуніна-Марцінкевіча звязана з вуснай народнай творчасцю беларусаў? Якія тропы аўтар выкарыстоўвае ў творах? Прывядзіце прыклады.	8 балаў	
6	Падрыхтуйце выказванне на тэму “Утопія ў творах Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча”.	10 балаў	
*	Складзіце верш па тэме, праблеме ці вобразе твора “Гапон”.	10 балаў	

Варыянт № 2

№	Пытанні і заданні	Колькасць балаў за правільна выкананае заданне	Настрой
1	З якімі мясцінамі Беларусі звязаныя жыццё і творчасць Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча?	1 бал	
2	Якім чынам звязана творчасць Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча і падзеі 1863 – 1864 гг.?	2 балы	
3	Што такое сюжэт? Адлюструйце схематычна сюжэт вершаванай аповесці “Гапон”.	3 балы	
4	Назавіце жанр твора “Пінская шляхта”. Знайдзіце прыкметы жанру ў творы.	4 балы	
5	У чым выяўляюцца заслугі В. Дуніна-Марцінкевіча перад беларускай літаратурай?	5-6 балаў	
6	Якія сродкі моўнай выразнасці выкарыстоўвае В. Дунін-Марцінкевіч у творах? Прывядзіце прыклады.	8 балаў	
7	Падрыхтуйце выказванне на тэму “Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч і фальклор”.	10 балаў	
*	Складзіце верш па тэме, праблеме ці вобразе аднаго з твораў В. Дуніна-Марцінкевіча.	10 балаў	

* Зорчай тут і далей пазначана дадатковае заданне, якое вучні выконваюць па жаданні.

Варыянт № 3

№	Пытанні і заданні	Колькасць балаў за правільна выкананае заданне	Настрой
1	Раскажыце пра сям'ю Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча (бацькоўскую і асабістую).	1 бал	
2	Прыкметы якіх літаратурных кірункаў сустракаюцца ў творах Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча?	2 балы	
3	Дайце вызначэнне паняццю "літаратурны герой". Назавіце літаратурных персанажаў вершаванай аповесці "Гапон". Дайце аднаму з іх цытатную характарыстыку.	4 балы	
4	Акрэсліце праблемы, якія ўзнятыя ў творы "Пінская шляхта". Якім чынам у камедыі ўзнята праблема бацькоў і дзяцей?	6 балаў	
5	Ахарактарызуйце вобраз простага чалавека, намалёванага В. Дуніным-Марцінкевічам. Якія сродкі моўнай выразнасці сустракаюцца ў мове персанажаў твораў В. Дуніна-Марцінкевіча?	8 балаў	
6	Падрыхтуйце выказванне на тэму "Роля Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча ва ўзбагачэнні і развіцці беларускай літаратурнай мовы".	10 балаў	
*	Напішыце верш па адной з праблем, узнятых у творах Вінцэнтам Дуніным-Марцінкевічам.	10 балаў	

У сёлетнім ліпеньскім нумары "Роднага слова" надрукаваныя дальтан-карткі па тэме "Вывучэнне творчасці Янкі Купалы" Вікторыі Таўкун. Там у прадмове аўтар абгрунтоўвае выбар менавіта такой формы ўрока абагульнення і сістэматызацыі ведаў.

Вікторыя ТАЎКУН,
настаўніца беларускай мовы і літаратуры
СШ № 8 г. Мінска.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2008 год
СТУДЗЕНЬ

Заканчэнне. Пачатак на с. 8.

14 студзеня – 115 гадоў з дня нараджэння Канстанцыі Буйло (Буйла; сапр. Калечыц; 1893 – 1986), паэткі, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

15 студзеня – 100 гадоў з дня нараджэння Заіра Азгура (1908 – 1995), скульптара, народнага мастака Беларусі, народнага мастака СССР

19 студзеня – 170 гадоў з дня выхаду першага нумара газеты "Гродненские губернские ведомости". Выдавалася да восені 1915 г.

70 гадоў з дня нараджэння Валянціны Свентахоўскай, жывапісца

20 студзеня – 100 гадоў з дня нараджэння Івана Рудчыка (1908 – 2000), жывапісца

60 гадоў з дня нараджэння Вячаслава Жыбуля (1948 – 1996), крытыка, літаратуразнаўцы

21 студзеня – 190 гадоў з дня нараджэння Адама Ганорыя Кіркора (1818, па іншых звестках 1819 – 1886), этнографа, гісторыка, археолага, публіцыста, выдаўца, грамадскага дзеяча

110 гадоў з дня нараджэння Міхала Запольскага (1893 – 1956), паэта, празаіка, драматурга, публіцыста, перакладчыка

80 гадоў з дня нараджэння Івана Аношкіна, празаіка

22 студзеня – 75 гадоў з дня нараджэння Алены Лоць, графіка

50 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Сцяпана (сапр. Сцеланенка), празаіка, паэта, мастака

25 студзеня – 115 гадоў з дня нараджэння Паўла Гуткоўскага (1893 – 1962), графіка

105 гадоў з дня нараджэння Любові Мазалеўскай (1903 – 1964), рэжысёра, педагога, актрысы, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

26 студзеня – 100 гадоў з дня нараджэння Барыса Малкіна (1908 – 1972), мастака тэатра, графіка

95 гадоў з дня выхаду першага нумара штотыднёвай газеты "Беларус". Выдавалася да восені 1915 г.

90 гадоў з дня нараджэння Івана Новікава (1918 – 2001), празаіка, журналіста, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

29 студзеня – 130 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Самойлы (1878 – 1941), публіцыста, паэта, празаіка, літаратурнага крытыка, філосафа

30 студзеня – 175 гадоў з дня нараджэння Апалінара Гараўскага (1833 – 1900), пейзажыста, партрэтчыста

31 студзеня – 80 гадоў з дня нараджэння Георгія Юрчанкі, паэта-сатырыка, парадыста, мовазнаўцы, крытыка

***

80 гадоў з дня выхаду каталіцкага грамадска-асветнага часопіса "Хрысціянская думка". Існаваў да жніўня 1939 г.

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

ХАЦЕЎ ІГРАЦЬ НЕ АПОШНЮЮ СКРЫПКУ

ШТРЫХІ ДА ПАРТРЭТА МІХАСЯ СКРЫПКИ

Ён любіў жывое слова, ведаў процьму народных прыказак, прымавак, крылатых выслоўяў і фразеалагізмаў. І падабалася яму быць пісьменнікам-сатырыкам: недзе на пятым дзесятку гадоў творчасці заявіў, між іншым, што не збіраецца “мяняць сатыру на ліру”. Вось тут можна было б і здзівіцца: парадокс заключаўся ў тым, што па натуры сваёй не вызначаўся ён ні зласлівасцю, ні агрэсіўнасцю, ні пасіянарнай эмацыянальнасцю. Звычайны, сярэднестатыстычны беларус... Адзін з яго зборнікаў, напрыклад, называўся “З сэрцам і перцам”. Выпадкова, думаеце? Чыгачы неаднойчы пыталіся ў яго аб прычынах прыхільнасці да сатыры. Адказы кожны раз былі розныя і няпэўныя. А сакрэт, хутчэй за ўсё, таіўся ў суровых стасунках пісьменніка з жыццёвымі рэаліямі.

Сапраўды, ужо на самым пачатку жыцця (нарадзіўся Міхась Аляксандравіч Скрыпка 26 лістапада 1907 г. у вёсцы Месціна Ігуменскага павета, а цяпер Бярэзінскага раёна) лёс зрабіў яго круглым сіротой. Хлеб сіроты горкі любым часам. А калі гэта часы Першай сусветнай вайны, Лютаўскай і Кастрычніцкай рэвалюцыяў, вайны грамадзянскай? Тут выжыць бедаку няпроста, а не тое, каб у людзі выйшлі. Ён – выжыў. І ў людзі выйшаў. Але да канца жыцця засталася ў яго душы балюча-абвостранае непрыманне несправядлівасці, жорсткасці, увогуле ўсіх цёмных, адмоўных сацыяльных праяў. Сіротчае дзяцінства навучыла яго быць настойлівым у пераадоўванні ўсялякіх нягодаў, адшукваць надзейныя апірышчы ў жыцці. І быць удзячным. Дзеду Мацею і цётцы Праскоўі, якія падтрымалі ў дзяцінстве, Савецкай уладзе, якая дапамагла вывучыцца, атрымаць адукацыю. Сямігодку ён закончыў толькі ў дзевятнаццаці гадоў. Потым паступіў у Рагачоўскі педтэхнікум, дзе пасябраваў з Янкам Валасевічам, Янкам Бандарчыкам, Алесем Жаўруком, іншымі членамі літаратурнага аб’яднання, якое ўваходзіла ў Бабруйскую філію “Маладняка”. У 1930-я г. настаўнічаў у Рагачоўскім і Асіповіцкім раёнах, завочна закончыў літаратурны факультэт Мінскага педінстытута (1941).

Вайна стала для яго часам вялікіх выпрабаванняў, смерць штодня хадзіла па пятах. Хадзіла на першым годзе вайны, калі ён, актыўны падпольшчык, расклеіваў

лістоўкі, збіраў зброю для партызан, пераказваў змест звадак Саўінфармбюро насельніцтву, рыхтаваў моладзь да пераходу ў партызанскія атрады. Хадзіла і потым. Напрыклад, на другім годзе вайны яго, параненага, пры выхадзе з акружэння захапілі немцы і кінулі ў падвал Бабруйскай жандармерыі, а потым вывезлі ў Германію, змясціўшы ў канцлагер “Штатгарт”. З ненавіснай чужыны ён спрабаваў уцячы, але быў злоўлены і адзін раз, і другі. І толькі трэцяя спроба аказалася ўдалай. На схіле лета 1944 г. з групай сербаў і балгарынам далучыўся да Савецкай Арміі. Да жніўня 1945 г. старшыня Міхась Скрыпка служыў у органах “Смерш”, займаючыся рэпатрыяцыйнай вывезеным у Германію людзей з СССР і іншых краін. Пасля вайны настаўнічаў у школах Магілёўшчыны і Міншчыны, актыўна далучыўся да літаратурнай творчасці, якую распачаў яшчэ ў 1927 г. Байкі, фельетоны, сатырычныя вершы і апавяданні ўсё часцей і часцей з’яўляліся ў перыядычным друку. У 1958 г. выйшаў і першы зборнік “Сатыра і гумар”. Потым убачылі свет зборнікі “Мая хата не з краю” (1959), “Пад корань” (1962), “Дзіва ў рэшаце” і “Усяк бывае” (1963), “Сце-ражыццае цемрашалаў” (1964), “Сатырычны калаўрот” (1967), “Пад смешнай вясёлкай” (1971), “Ад смеху не ўцячэш” (1975), “Шануючы вас” (1982), “Дзіва ў кошыку” (1983), “Злазьце – прыехалі!” (1985), “З сэрцам і перцам” (1987).

Актыўна выступаў М. Скрыпка і ў драматургіі. Ён – аўтар шматлікіх аднаактовых п’ес. Займаўся таксама перакладчыцкай дзейнасцю.

У аўтабіяграфічных нататках “Кожнаму сваё”, змешчаных у кнізе “Вытокі песні”, М. Скрыпка зазначаў: “Невялікая, але таленавітая наша пісьменніцкая сям’я. І тут, як у добрым аркестры, кожны хоча іграць не апошнюю скрыпку. Гэта ўжо і пра сябе”. Што ж, Міхасю Аляксандравічу гэта, бадай што, удавалася. Вядома, у яго творах добра заяўленая надзённая тэма часам знаходзіла павярхоўнае мастацкае вырашэнне, сляды паспешліваасці таксама адчуваюцца. Але важна тое, што ён імкнуўся іграць не апошнюю скрыпку, у выніку шэраг яго баек, гумарэсак, пародый і сённа не страцілі свежасці і актуальнасці, таму некаторыя з іх і вывучаюцца ў школе.

Міхась Скрыпка – пісьменнік выразнай грамадзянскай пазіцыі. Адданасць Радзіме ён засведчыў падчас Вялікай Айчыннай вайны. Змагаром з сацыяльнымі перажыткамі, заганамі і недахопамі выявіў сябе ў сатырычных творах. Але хочацца ўспомніць яго дзейнасць па прапагандзе беларускага слова, айчыннай літаратуры. Працуючы ў 1961 – 1971 гг. намеснікам дырэктара бюро прапаганды мастацкай літаратуры Саюза пісьменнікаў Беларусі, ён арганізаваў тысячы сустрэч пісьменнікаў з чыгачамі літаральна ва ўсіх кутках Беларусі. Сам таксама любіў выступаць перад рознымі аўдыторыямі. І рабіў гэта ўме-ла, вынаходліва, дасціпна, збіраючы поўныя залы.

Ён рупна працаваў (памёр 8 кастрычніка 1991 г. у Мінску, пахаваны ў Асіповічах) на ніве роднай культуры. І гэта помніца. І гэта цэнніца нашчадкамі.

Сцяпан ЛАЎШУК,

доктар філалагічных навук, прафесар,
член-карэспандэнт
Нацыянальнай Акадэміі навук Беларусі.

Міхась СКРЫПКА

“ЗАГАДЫ ВЕШАЕ БАРСУК...”

ПАВУК І КОНЬ

Паміж балот, у хмызняку,
Жылося добра павуку.
Калі па сіле што прыкмеціць,
То там будзе свае сеці.
У іх траплялі мухі, мошкі.
Вось так і жыў Павук патрошкі.
Дык не!
Ці ад крыві ён ап'янеў,
Ці, можа, вырашыў, як Леў,
Уходаць дужага Каня.
(Яго ён бачыў тут штодня,
Як той на сцэжцы скуб траву.)
Шчыруе дзень і ноч Павук.
І ўсе сцяжынкі паміж траў
Ён павуціннем знітаваў.
– Задабычу я злаўлю такую...
І загадзя Павук смакуе.
Інакш закончыліся планы:
Канём Павук быў растапананы.
.....
Жывуць, на жаль, у час такі
Яшчэ на свеце “павукі”,
Каторыя
Маной аблытваюць Гісторыю.
Яна ж ідзе сваёй хадой
І топча погань пад сабою.
1950

ПЕРАКАНАНЫ КРОТ

Крот жыў заўсёды
Пад зямлёй:
Вясной, і летам, і зімой,
Ды чуў ён ад другіх кротаў,
Што над зямлёю сонца свеціць,
Хаця таго не бачыў з іх ніхто –
Ні дзед, ні бацька і ні дзеці.
Таму і сам рашыў, што чутка тая
Пра сонца – выдумка пустая.
І што за выдумка – святло!
Тут пад зямлёй такога не было!
Нашто яно каму?
Куды яно залазіць на зіму?
Па небе, кажучь, ходзіць –
Усходзіць і заходзіць.
А чым харчуецца?
(Паслухай толькі дзівакоў.)
У небе ж, як відаць,
Ні каранькоў, ні чарвякоў.
А дзе паспаць?
Не! Пражыву я без яго.
Няма лепш логава майго!
1982

КАЗЁЛ І БАРАН

Казёл навясіў Барана,
Гаворыць, што за рогі.
За што Баран той дацямна
Казлу таптаў парогі.
Ды ўсё стараўся дагадзіць
Казлову густу.
Ён нават плот разгарадзіў
Казлу ў капусту.
І ў тым паладзілі яны.
Збыліся іх надзеі,
А недастачу – качаны
Спісалі на зладзеяў.
“Спісалі” ўрэшце й Барана
На пашу, на балота...
Але ж ці ў тым яго віна,
Што, шмат праліўшы поту,
Ён “заваліў” работу?
Бытуе прымаўка здаўна:
“Ну, што ты возьмеш з барана?”
1981

ДЗІВАК З СЯКЕРАЙ

Дзівак жыў нейкі між людзей,
Дзівачыў нешта кожны дзень.
Вось ён прыйшоў аднойчы ў лес
І з тапаром на дрэва ўзлез.
Там, папляваўшы на руку,
Прымайстраваўся на суку
І пляжыць сук той пад сабой.
Крычаць тут дурню знізу:
– Стой!
Ты ж пад сабой сячэш, дурніца,
Відаць, падумаў прызямліцца?
А дурань знай сваё – сячэ,
Аж пот ручком з яго цячэ,
Каб тым унізе даказаць,
Што сам умее разважаць.
– І не мазольце мне вушэй,
Бо я за вас куды вышэй!
– Датуль ён разважаць умеў,
Пакуль на дол не загрымеў.
Які канец? Вы адгадалі? –
Яго назаўтра пахавалі...
Той кіраўнік,
Што варыцца ў сваім саку,
На крытыку увагі не звяртае,
Нагадае мне
Дурня на суку.
1980

БАРСУКОВЫ ЗАГАДЫ

Як толькі ў лесе стане днець,
Барсук у цёплым будане
Склікае важныя нарады
Ды “прапрацоўвае загады”.
Загады вешае Барсук
На кожны пень, на кожны сук.
І што ні слова – бах ды бах!
То па рагах, то па зубях:
“Казёл не там, дзе трэба, бэкаў;
Парсюк – гультай і недарэка.
Сава аблаяла Мядзведзя –
Саву сурова папярэдзіць”.
А з будана Барсук ні кроку,
Ва ўсім ён слухае Сароку.
А што Сарока тая знае,
Што толькі плёткі сабірае.
Ды ўсё бывае да пары.
Аднойчы рана у бары
Звяры сыліліся на нараду,
І страціў той Барсук пасаду.
1957

КАЗЁЛ І ЛІСА

Казёл курэй сцярог,
Ліса – капусту.
І кожны з іх стараўся, колькі мог,
Хоць служба ім была і не па густу.
Ды вось прыйшла бяда.
(Што ж гэта за парадкі?)
Тут хутка сталі куры прападаць
І качаны ператварацца ў храпкі.
Пайшлі дыскусіі, размовы:
– Ды што вы?
– Не, гэта не яны!
– Ніколі ж гэтым не грашылі:
Каб Лісанька ды грызла качаны
Або казлы курэй душылі?
Ды факт – ёсць факт.
Праўленцы склалі акт.
Паколькі не сваё – спісалі.
А вартавым пад носам наківалі,
Каб больш не спалі.
Праз нейкі час праверылі: не спяць.
Ліса ў гародзе ходзіць,
Казёл з курэй вачэй не зводзіць.
Але ізноў дзянькоў праз пяць
Тут сталі збоку прыкмячаць,
Што не хапае качаноў
І самых тлустых певуноў.
Калі да розуму дайшлі,
Знайшоўся хітры злодзей:
Лісу ў куратніку знайшлі,
Казла – у агародзе.
Прызналіся:
Па змове службамі мяняліся.
1970

КРЫЛАТЫЯ ВЫРАЗЫ Ў ПАЭМЕ “НОВАЯ ЗЯМЛЯ” ЯКУБА КОЛАСА З ТЭМАТЫЧНАГА СЛОЎНІКА

РАДЗІМА – ЧУЖЫНА

*Мой родны кут! Як ты мне мілы!..¹
А там, за светам, на чужыне / Ніхто цябе, ой,
не прыхіне (40).
Куды не трапяць беларусы! (42).
О край мой мілы!.. Усёй душою / Хачу злучыцца
я з табою (160).*

ПРЫРОДА

*Эх, слаўна ў лесе, слаўна, братцы! (30).
Хоць, праўда, хлеб ядуць і з вуды, / Але не ўсе і не
заўсюды (95).
Забілі зайца, не забілі, / Але ж, брат, гуку нара-
білі (166).
Раздолле ў лузе, эх, раздолле! (217).
І дзе на свеце ёсць такая, / Як Нёман, рэчанька
другая? (217).
У воду войдзеш – ічасце раю... (217).
Зірнеш і страчваешся ты: / Сядзяць грыбы, як
капыты (227).*

ЧАЛАВЕЧЫЯ СТАСУНКІ

*І спрэчку тым яны канчалі, / Што гэту скварку
разразалі (34).
Хоць раз, ды добра агрызнуўся (93).
Бо людзі схільны строіць кпіны / З тваіх нягод без
дай прычыны (106).
Ты маеш, значыцца, хаўрусы / І ў адной чарцы
мочыш вусы (108).
“Спяваеш добра, ды ці тое?..” (236).*

ВОБРАЗНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА ЧАЛАВЕКА

*Які ты, хлопча, нецярячка, / Няхай цябе затоп-
ча качка (69).
Які ён гога! Які дока! / Як ён сябе нясе высока! (109).
Гаршчок агорнуты пашанай, / Хоць ён фаміліі
глінянай (179).
Варона гонар свой збаўляе / Ды зноў да сметніка
вітае (183).
Глядзецце, якая цаца ззяе ў смеціці (256).
Адны трымаюць нос высока, / Другія ў дол спу-
скаюць вока (259).*

МАТЭРЫЯЛЬНЫ ДАБРАБЫТ

*Дзве рэчы трэба мець, каханы! / Адна рэч – розум
выхаваны. / Другая рэч, Антось харошы, / Таксама
трэба мець і грошы (116).
Купіць зямлю – купіць не лыка (155).
Я печ на рай не памяню (208).
Чалавеку заўсёды мала, не хватае: / Ці ёсць канец
яго патрэбам? (266).
Увесь век варушымся, збіраем / Канца ж патрэ-
бам тым не знаем (266).*

ПРАЦА

Каса не косіць – каса брые (146).

*Эх, час касьбы, вясёлы час! / І я ім цешыўся не
раз (216).*

ЧАС, ЖЫЦЦЁ, СМЕРЦЬ

*Назад не прыйдзе хваля тая, / Што з быстрай
рэчкай уплывае (17).
На свеце ўсё канец свой мае (127).
За шкурку плаціць тхор галоўкай (165).
...Жывую сілу / Не запраторыш ты ў магілу (167).
Эх, досвітак маленства, лета! / Вамі навек душа
сагрэта! (228).
Эх ты, жыццё, жыццё людское! / Няма табе, ня-
ма спакою: / Ты суматоха, вір бурлівы... (231).*

ЭКСПРЭСІЎНЫЯ ВЫРАЗЫ

*Па часе будзе і развага, / Калі ў лоб стукне табе
шляга! (40).
– Ну, дзядзька, як на смак, прызнайся? / – Пас-
кудства, брат, і не пытайся! (42).*

УНУТРАННЯ АДЧУВАННІ

*Няхай надзея / Гарыць у сэрцы і мацнее (144).
Эх, гэта толькі мары-кралі! / О, каб яны ды праў-
дай сталі! (155).*

ПРЫКАЗКІ І ПРЫМАЎКІ Ў ПАЭМЕ “НОВАЯ ЗЯМЛЯ” ЯКУБА КОЛАСА

*На чым сядзіш, таго глядзі ты (30).
Людскі ж язык касцей не мае (40).
Варона з куста, а пяць на куст (51).
Наняўся, як прадаўся (85).
Клянці ты пана – пан сычае! (87).
Хлеб служачы – хлеб сабачы (88).
Не сабака страшан воўку... (88).
Праўда вочы коле (103).
Счуў, чыё з’еў сала (107).
Такі пісака – не расчытае і сабака (132).
Снег на куццю – грыбы на лета (178).
У лыжцы б утапілі (196).
Багатым чорт дзяцей калыша (198).*

¹ Колас Я. Новая зямля. – Мінск: Юнацтва, 1982. С. 17.
Далей цытаты падаюцца па гэтым выданні з пазначэннем
старонкі ў дужках.

Валянціна НАГОРНАЯ,
настаўніца беларускай мовы і літаратуры
Аношкаўскай СШ Нясвіжскага раёна.

Крылатыя выразы і афарызмы беларускіх паэтаў неад-
нойчы даследаваліся і сістэматызаваліся мовазнаўца-
мі. Выйшлі кнігі “Крылатыя словы і афарызмы” **Фёда-
ра Янкоўскага** (Мінск, 1960), “Паэтычныя афарызмы”
Алы Леванюк (Брэст, 2002), “Якуб Колас разважае,
радзіць, смяецца: Выбраныя выслоўі народнага пес-
няра” **Арнольда Міхневіча** (Мінск, 2002).

Алена БАГАМОЛАВА,
Ніна ЯЎТУШЭНКА

“Я ПРЫДУМВАЮ ТАБЕ ІНШАЕ ІМЯ...”

СЛОВА Ё РОЗНЫХ ТЫПАХ КАНТЭКСТУ

Лексікалогія – раздзел мовазнаўства, які выяўляе адметнасць такой моўнай адзінкі, як слова. Слова, узятае па-за кантэкстам (у нулявым кантэксце), валодае лексічным і граматычным значэннем. Яно ўступае ў сінанімічныя, антанімічныя, паранімічныя адносіны з іншымі словамі, утвараючы суадносныя пары або цэлыя рады. Без кантэксту яно можа адлюстроўваць крыніцу паходжання, а таксама сферу функцыянавання.

Аднак менавіта міні-ці макракантэкст дазваляе канкрэтызаваць усе слоўныя характарыстыкі, а тым больш, дзякуючы сінтагматычнаму крытэрыю, вызначыць адметнасць яго ўжывання. Слова ў кантэксце пашы-

рае сваю валентнасць, што дазваляе яму ўступіць, напрыклад, у сінанімічныя ці антанімічныя адносіны з большай колькасцю лексічных адзінак. Менавіта кантэкст дае магчымасць слову набыць індывідуальны, або аўтарскі, змест і стаць кантэкстуальным антонімам, семантычным наватворам, аказіянальнай метафарай.

Тэст, прапанаваны ўсім, хто цікавіцца беларускай лексікалогіяй, дазволіць паглыбіць і сістэматызаваць веды па адпаведным раздзеле. Заданні падзяляюцца на два ўзроўні, аднак ацэньваюцца яны незалежна ад гэтага аднолькава (па 4 балы за кожнае правільна выкананае заданне), паколькі пільнай увагі і ведаў патрабуе слова, ужытае і ў кантэксце, і без яго.

I УЗРОВЕНЬ. СЛОВА Ё НУЛЯВЫМ КАНТЭКСЦЕ І Ё МІНІКАНТЭКСЦЕ

Заданне А1. Выпішыце нумары радоў слоў, дзе ўсе адзінкі матываваныя з пункту погляду сучаснай мовы:

- 1) васемнаццаць, надвор’е, мора, скруха, сумёт;
- 2) дзьмухавец, дажынкi, веснавы, арэлі, сподак;
- 3) гушкалка, бярэзнік, пярэсцёнак, тхор, бездапаможны;
- 4) раўнадушны, чутка, плынь, мыла, малінік;
- 5) падушка, вопратка, бадай, летні, сад.

Заданне А2. Укажыце колькасць словазлучэнняў, у якіх ёсць словы, ужытыя з пераносным значэннем:

цёплая вада, цёплая сукенка, цёплыя адносіны; лёгкі вецер, лёгкая сумка, лёгкі на пад’ём; тонкі густ, тонкая кніга, тонкая душа; залатое сэрца, залатыя сны, залаты бранзалет; белая столь, беленькі малойчык, белыя аблогі.

- 1) 7; 2) 5; 3) 10; 4) 8; 5) 9.

Заданне А3. Выпішыце нумары пар слоў, дзе назіраецца з’ява антаніміі:

- 1) радавацца – узрадавацца;
- 2) канчатак – флексія;
- 3) чорна – белы;
- 4) поўнач – поўдзень;
- 5) мёд – атрута.

Заданне А4. Выпішыце нумары радоў слоў, дзе назіраецца сінанімія:

- 1) даўні, старажытны, архаічны, учарашні, стары;
- 2) танны, недарагі;
- 3) халодны, марозны, стылы, зябкі, азяблы;
- 4) ісці, валачы, валачыся, плесціся;
- 5) малы, маленькі, малюсенькі.

Заданне А5. Выпішыце нумары аманімічных пар слоў:

- 1) дапячы (бліны), дапячы (калегам);

Звесткі пра Алену Багамолаву змешчаны ў студзеньскім нумары.

2) дысцыпліна (навучальная, прадмет), дысцыпліна (працоўная);

3) прамова (публіцыстычная), прамова (індаеўрапейская);

4) зорка (нябесная), зорка (глядзець);

5) пракат (металу), пракат (шлюбных сукенак).

Заданне А6. Выпішыце нумары антанімічных пар слоў:

- 1) за – перад;
- 2) багаты – небагаты;
- 3) рубаж – мяжа;
- 4) гэты – той;
- 5) паяўляцца – з’яўляцца.

Заданне А7. Выпішыце нумары пар слоў, звязаных паранімічнымі адносінамі:

- 1) дыпломнік – дыпламант;
- 2) комплекс – камплект;
- 3) камандзіроўка – камандзіровачны;
- 4) давер – даверлівасць;
- 5) пясчаны – пясочны.

Заданне А8. Выпішыце нумары радоў спрадвечнабеларускіх слоў адной лексічна-семантычнай групы:

- 1) сястра, цешча, мужык, сусед, айчымы;
- 2) веліч, крыўда, журба, клопат, сон;

Ніна Валер’еўна Яўтушэнка – даследчык мовы. Закончыла філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1996), курсы перападрыхтоўкі Рэспубліканскага інстытута вышэйшай школы “Педагагічныя вымярэнні”. Лабарант кафедры беларускай філалогіі і сусветнай літаратуры факультэта інфармацыйна-дакументных камунікацый Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў.

- 3) вячысты, гаротны, ацеслевы, бадзёры, махнаты;
- 4) зацірка, кулеш, дранікі, чарніцы, сырніца;
- 5) маркоціца, уцякаць, дбаць, сумаваць, фарбаваць.

Заданне А9. Выпішыце нумары радоў слоў, запазычаных з адной мовы:

- 1) агаман, таракан, балык, авал, барабан;
- 2) анкета, віньетка, журы, таксі, ваяж;
- 3) гальштук, друк, шпроты, штыль, рукзак;
- 4) графа, граблі, гонта, гузік, агрэст;
- 5) гладыёлус, анатацыя, эліпс, эрудыцыя, філалогія.

Заданне А10. Выпішыце нумары радоў слоў, дзе падаюцца толькі экзатызмы:

- 1) чэмпіянат, шалаш, рыкша, круіз, сакля;
- 2) барока, паранджа, сейм, лорд, авеню;
- 3) кімано, крона, чалма, аул, чардаш;
- 4) спікер, кіяскёр, клоун, дранікі, злоты;
- 5) шашлык, балык, паляндвіца, кулеш, груца.

Заданне А11. Выпішыце нумары радоў слоў з аднолькавымі тыпамі архаізмаў:

- 1) чароўны, пенсія, блуд, квас, таварыш;
- 2) міт, салаш, гімнасія, Менск, дзэканне;
- 3) перст, чало, вакацыі, лятун, абставы;
- 4) прасвета, бортнік, тлумач, лада, цытрына;
- 5) кляса, жырандоль, багамаз, цэканне, ланіты.

Заданне А12. Выпішыце нумары радоў слоў, дзе падаюцца толькі гістарызмы:

- 1) хата-чытальня, ваяводства, цытрына, памесце;
- 2) вчынок, аканом, імбрычык, іспыты;
- 3) ратай, калясніца, кальчуга, лапці;
- 4) рэкрут, асадка, Вялікдзень, вайт;
- 5) карэта, пенаты, меч, шчыт.

Заданне А13. Выпішыце нумары радоў слоў,

дзе падаюцца толькі лексемы, ужыванне якіх абмежавана сферай, тэрыторыяй, сацыяльным асяродкам:

- 1) Радаўніца, шкет, ратунак, відавочны, ціхі;
- 2) вакацыі, ветраны, цеканне, этнаграфія, дыплом;
- 3) жэрці, дрыхнуць, бібфак, дубэльты, фанетыка;
- 4) дуйка, анекдот, ветразь, абярэг, рыла;
- 5) дэкі, лабы, тэлек, снядак, жалезна.

Заданне А14. Выпішыце нумары радоў з дыялектызмамі аднаго тыпу:

- 1) гушчыня, пячкур, галасліва, сляпак (сляпень);
- 2) лодар, рукаво, кохта, мігаўка (вейка);
- 3) пранозліва, гавора, мабуць, векша (вавёрка);
- 4) гушчарнік, здрайца, картопля, мацярдушка (лясная мята);
- 5) нясець, вісна, пасоля, магазін.

Заданне А15. Выпішыце нумары радоў са словамі, якія маюць аднолькавую стылістычную афарбоўку:

- 1) донька, лёгкакрылы, ветразь, часцяком;
- 2) паэтка, суфікс, аксіёма, байка;
- 3) бурапеністы, ліставей, злучнік, дзеванька;
- 4) напарстак, плынь, непагадзь, марыць;
- 5) ліпкі, трываласць, скрыжалі, рамон.

Заданне А16. Выпішыце нумары пар слоў, якія, нягледзячы на рознае паходжанне, маюць тоесныя значэнні:

- 1) афіша – аб’ява;
- 2) злучок – дэфіс;
- 3) увоз – імпарт;
- 4) дэфект – недахоп;
- 5) сімптом – прыкмета.

II УЗРОВЕНЬ. СЛОВА Ў КАНТЭКСТЕ МАСТАЦКІХ ТВОРАЎ

Заданне Б1. Выпішыце нумары сказаў з метафарамі.

1. А там, на радзіме, марозам убраны ў сцюдзёныя зоры стары медны бор. (М. Танк.)

2. На тонкіх рабенькіх бярозках абапал гасцінца вось-вось павінны распусціцца клейкія зубчатыя лісточкі. (Я. Брыль.)

3. Белаю чаромхавай завей зноў пялёсткі бераг замялі. (С. Грахоўскі.)

4. Стомлены зімовы дзень схіляў ледзяное крыло, пачыналіся прыцемкі. (Л. Дайнека.)

5. Конюх, трымаючы лейцы, сядзеў у перадку брычкі. (М. Машара.)

Заданне Б2. Выпішыце нумары сказаў, у якіх ёсць з’ява метаніміі.

1. Неўзабаве хмара закрыла паўнеба, і над зямлёю нависла густая шэрая сетка дажджу. (М. Корзун.)

2. Дзвіну на бераг цягнем
У мокрых невадах. (Г. Бураўкін.)

3. І жэніца, і родзіць вёска слаба. (Н. Гілевіч.)

4. Будзень будзіць людзей, нагадваючы ім пра тое, што пачынаецца дзень... (А. Разанаў.)

5. Да людзей горад новы прыйшоў. (А. Пысін.)

Заданне Б3. Выпішыце нумары сказаў з сінекдахай.

1. Што ж засталася на душы? Нябёсы, сонца, лес ды жаўранак. (П. Панчанка.)

2. Застолле адразу анямела, уткнула ў скацёрку насы. (Н. Гілевіч.)

3. Пахла перакіслымі брусніцамі, прэлай саломай, прыхвачаным першым замаразкам грыбам. (М. Лынькоў.)

4. Шкадую, разумею ўсіх: Вас, людзі, Дрэва, Звера. (С. Законнікаў.)

5. Лагодны жнівеньскі вецер надзімае бэзавы цюль. (А. Арлоў.)

Заданне Б4. Выпішыце нумары сказаў з перыфразаў.

1. Белы ветразь на сініх, на гордых, як мора, азёрах,
І бары – акіяны, і неба – разлівы ільноў.
(У. Караткевіч.)

2. І ўсплывуць адгалоскі віны
У душы пад сасной-векавухай. (Р. Барадулін.)

3. У небе крохкім, жураўліным
Журботна гукі паплылі. (С. Законнікаў.)

4. Спрадвечная адмета восені – цішыня – жыла тут. (І. Пташнікаў.)

5. У лесе пахмурным бярозы – белыя паланянкі.
(А. Разанаў.)

Заданне Б5. Выпішыце нумары сказаў з сінонімамі.

1. Зямля здаецца лёгкай, бязважкай, яна ўся дыхае цішай, спакоем. (М. Лынькоў.)

2. Дык які ж гэта дыспут, калі спрачаюцца ногі з галавою, а не сэрца з сэрцам, душа з душою? (Я. Сіпакоў.)

3. Бывала, у летнія вечары, як толькі клаліся змрокі, сяло пачынала жыць другім, вечаровым жыццём. (Я. Скрыган.)

4. Воблакі бываюць высокія і нізкія. У два паверхі і нават у тры. Ёсць рэдкія і суцэльныя. Ёсць воблачкі. Ёсць хмаркі. Ёсць похмаркі. (І. Грамовіч.)

5. Пішу я вершы. Шмат друкую, нямала радасці спазнаў...

Ах, каб мне радасць зноў такую, як першы верш надрукаваў. (П. Броўка.)

Заданне Б6. Выпішыце нумары сказаў са стылістычнымі прыёмамі, заснаванымі на антаніміі.

1. Я прыдумваю табе іншае імя, бо ці ж можна адным абысціся і зімою, і летам, удзень і ўначы, пры растанні і сустрэчы з табой. (М. Танк.)

2. Навокал іржышча, домікі бабак. Над намі – ціхі, азораны акіян. (Я. Брыль.)

3. Жыць! Жыць і за жывых і мёртвых, чые сляды завеі замялі, за несмяротных смертнікаў чацвёртых, што больш ужо не пройдуць па раллі. (С. Грахоўскі.)

4. Я знала, што з твайго языка капае і мёд, і яд. (М. Гроднеў.)

5. Яна... засмяялася – шчасліва і бесклапотна, любасна ўглядаючыся ў яго твар, які яшчэ гарэў ад сцюдзёнага апёку яе вуснаў. (В. Быкаў.)

Заданне Б7. Выпішыце нумары ўрыўкаў з тэкстаў, у якіх ужыты амонімы.

1. Трэба нам і захады і меры, Каб між светлых беларускіх рос зноў расцвіў чаравічок венерын І званочак сіні ў лесе рос. (П. Панчанка.)

2. Піце, дзетачкі, вы сокі, Каб ваш тонус быў высокі. (Н. Гілевіч.)

3. – А дзе была ўчора ты? – А я хадзіла ў чараты... (Р. Барадулін.)

4. З журавін зрабіў каралі. Журавы мяне каралі, Што не ўсе яны паспелі, А дразды скляваць паспелі. (Г. Бураўкін.)

5. Прылятае ён першым З далёкага выраю. Але людзі гавораць, Што гэта не так:

Ён у норцы зімуе,
Што крот яму вырые. (Ю. Свірка.)

Заданне Б8. Выпішыце нумары ўрыўкаў, дзе ўжываюцца паронімы.

1. Першы сорт. Пасляваенны выраб. Чым прырода апраўдала выбар? (У. Някляеў.)

2. О не, мадам! Для насалоды Ён не прыдасца, верш мой, вам. Я – не салонны, я – салёны. Вы памылліся, мадам! (Н. Гілевіч.)

3. Хай, як тыя павукі,
Не павучацца,
Ласункі – ласункі
Хай павучацца! (Р. Барадулін.)

4. Заспявалі,
Загукалі
Лес і пералескі,
Засінелі,
Зажаўцелі
Лотаць і пралескі. (А. Бялевіч.)

5. Словы – ветры на крылах птушыных,
словы – зоры са шляху сусветаў,
словы – перлы з нязнаных глыбіняў,
словы – будзьце слухмяны паэту!
(Н. Арсеннева.)

Заданне Б9. Выпішыце нумары сказаў з індывидуальна-аўтарскімі неалагізмамі.

1. Вось ён мячык-скачык. Рассмяшу я мячык. (М. Маляўка.)

2. А да Ланы – Хоць ты плач – Часта ходзіць Раскідач. (Р. Барадулін.)

3. Жорны “жораюць” пачастунак, варожачы, што ўрэшце з яго атрымаецца, ці корж, ці аладак, ці піражок... (А. Разанаў.)

4. А ён, Вялес, смяецца – Свайго і мы даджом! І на зямельку льецца Дажджом ужо, дажджом... (Я. Сіпакоў.)

5. Як любая з жанчын,
Можа некалі збегчы
Ў цырульню паправіць прычоску
Ці на патанцульку. (М. Танк.)

АДКАЗЫ

I узровень. А1 – 4; А2 – 4 (цёплыя адносіны, лёгкі вецер, лёгкі на пад’ём, тонкі густ, тонкая душа, залатое сэрца, залатыя сны, беленькі малойчык); А3 – 4; А4 – 2, 3; А5 – 2, 3, 4, 5; А6 – 1, 2, 4; А7 – 1, 4; А8 – 2, 3; А9 – 2, 3; А10 – 3; А11 –

1, 2; А12 – 3, 5; А13 – 3, 5; А14 – 1; А15 – 3, 4; А16 – 2, 3.

II узровень. Б1 – 1, 3, 4; Б2 – 2, 3, 5; Б3 – 3, 4; Б4 – 1, 4, 5; Б5 – 1, 4, 5; Б6 – 1, 3, 4, 5; Б7 – 1, 4, 5; Б8 – 4; Б9 – 1, 2, 3, 5.

КАМЕНТАРЫ ДА АДКАЗАЎ

Пры вызначэнні ў заданні А1 матываваных слоў трэба памятаць, што вытворныя словы заўсёды матываваныя і што характэрная рыса, якая стала асновай назвы прадмета, прыметы, дзеяння, павінна адчувацца ў сучаснай мове.

Выконваючы заданні А2, А5, нельга блытаць з’явы аманіміі і мнагазначнасці. Амонімы, як вядома, – розныя словы, значэнне якіх не мае сэнсавай агульнасці, і таму яны падаюцца ў розных слоўніковых артыкулах. Што да

полісеміі, то семантычная агульнасць у мнагазначных словах відавочная: розныя адценні значэння такіх слоў тлумачацца ў адным слоўніковым артыкуле.

Вызначаючы антанімічныя пары слоў у заданнях А3, А6, варта згадаць, што антонімамі могуць быць словы розных часцін мовы, у тым ліку і службовых, аднак пары павінны належаць да адной часціны мовы, а самі кампаненты пар супрацьпастаўляюцца рэгулярна, нават у нулявым кантэксце.

Аналізуючы з’явы сінаніміі ў заданнях А4, А16, трэба звярнуць увагу на тое, што словы, якія маюць пэўнае агульнае значэнне, могуць адрознівацца стылістычнай афарбоўкай, паходжаннем.

Пры выкананні задання А7 нельга забывацца, што адной з важных умоў параніміі з’яўляецца прыналежнасць аднакаранёвых слоў да адной часціны мовы.

Параўноўваючы лексіку ў заданні А8, трэба звяртаць увагу на сэнс кожнага з прыведзеных слоў (так у 1-м радзе слоў, якія называюць асобу, адна не паказвае на роднасць і сваяцтва і г. д.).

Працуючы над заданнямі А9 і А10, трэба памятаць, па-першае, што словы, запазычаныя з розных моў, маюць розныя прыметы іншамоўнасці (выбухны з, спалучэнні гукаў *шп, шт* – германізмы, *дл, тл* – паланізмы, канцавы націскны галосны – галіцызмы і інш.). Па-другое, экзатызмы адрозніваюцца ад іншых запазычаных слоў тым, што называюць асаблівыя паняцці з жыцця іншых народаў з мэтай адлюстравання мясцовага каларыту.

Выконваючы заданні А11 і А12, трэба згадаць, што частка ўстарэлых слоў адрозніваецца ад сучасных сінанімаў устарэлымі афіксамі (*лятун – лёт-*

чык), устарэлым гучаннем (*салаш – шалаш, міт – міф*), а таксама ўстарэлым значэннем (*чароўны – ўдзячны, пенсія – стыпендыя* і г. д.). Што да гістарызмаў, дык яны не павінны мець у сучаснай мове адпаведнікаў, паколькі з ужытку выйшлі паняцці, імі названыя.

Аналізуючы рады слоў заданняў А13 і А14, нельга пакідаць па-за лінгвістычнай увагай той факт, што ўсе словы сучаснай беларускай мовы паводле сферы ўжывання падзяляюцца на дзве вялікія групы: агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага ўжытку. Да лексікі другой групы належаць словы дыялектныя, спецыяльныя (прафесійна-тэрміналагічныя) і жаргонныя. У сваю чаргу дыялектныя лексімы адрозніваюцца ад суадносных агульнаўжывальных афіксамі (*галасліва – голасна, пячкур – пячнік*), граматычнымі катэгорыямі (*рукаво – ніякі род, рукаў – мужчынскі род*), асновай (*мігаўка – вейка*), гукам (*кохта – кофта*).

Заданне А15 прадугледжвае веданне стылістычнай дыферэнцыяцыі лексікі, паводле якой уся лексіка беларускай мовы падзяляецца на стылістычна нейтральную і стылістычна афарбаваную (кніжную і размоўную).

Віншuem!

СОФ’Я ШАХ

Соф’я Шах нарадзілася 29 лістапада 1947 г. у вёсцы Сялец Калінкавіцкага раёна. Бацька яе працаваў у шавецкай майстэрні г. п. Азарычы, маці – тэхнічкай у Азарыцкай школе-інтэрнаце. Там, у Азарычах, Соф’я Шах і вучылася ў сярэдняй школе. У 1969 г. яна закончыла Мазырскі педагогічны інстытут імя Н. К. Крупскай і ўсё далейшае жыццё звязала з педагогікай: выкладала ў пачатковых класах Гажынскай школы (Нараўлянскі раён), у 1973 г. – у Цідаўскай малакамплектнай школе (Калінкавіцкі раён), з 1977 г. – у Азарыцкай школе-інтэрнаце. У 1977 г. паступіла завочна на 3-і курс дэфекталагічнага факультэта Мінскага педінстытута, які закончыла ў 1980 г. У тым самым годзе пераехала ў Светлагорск, дзе працавала лагапедам у СШ № 6, а з 1983 г. – у школе-інтэрнаце для дзяцей з замаруджаным псіхічным развіццём.

Першы верш Соф’я Шах напісала па-руску, змясціўшы яго ў 1972 г. у нараўлянскай раённай газеце “Прыпяцкая праўда”. Але голас каранёў перамог, і ў 1984 г. паэтка пачала друкавацца ў рэспубліканскіх

выданнях на беларускай мове. Пазней выдала зборнікі “І не пакіне спадзяванне” (1989) і “Пад высокай лагодай нябёс” (1995). “Абвострана ўспрымаю з’явы, рэчы”, – прызналася паэтка ў адным з вершаў. Аднак у вершах гэтае абвостранае ўспрыманне спалучаецца з імкненнем да філасофскіх развагаў – пра сэнс жыцця, шчасце кахання, таямніцу творчасці...

Уражвае імкненне Соф’і Шах паслядоўна засвойваць і распрацоўваць складаныя і вышуканыя вершаваныя формы і іх кампазіцыі: у 1989 г. яна (яшчэ да Змітрака Марозава) напісала першы ў беларускай літаратуры вянок вяноў санетаў, пазней апублікавала вянок паўсанетаў “Ноч” (1999), выдала кнігу вяноў санетаў “На ўсё добро ў адказ” (2003) і цэлы шэраг вяноў санетаў (“Адухаўленне”, “Прысвячэнне”, “Прызначэнне”, “Спасціжэнне”, “Увасабленне”) – але нават на гэтым паэтка не спынілася. Жадаем, каб яна здзівіла нас яшчэ чым-небудзь!

***

*Зялёны ліст – зялёным бачу,
блакітнай – высь, выразнай – даль...
О, гэтая жыцця задача,
невыврашальная амаль!*

*Ці думала, што буду гэтак
пакутліва перажываць –
травы, вады, аблокаў, кветак
з трывогай колер успрымаць!*

*Што буду ў долі я, і ў неба,
і ў немаведама каго
прасіць, як просіць толькі хлеба,
маліць з зацятаю тугой,*

*каб заставаўся ліст – зялёным,
выразнай – даль, блакітнай – высь,
каб дзень на колер быў заместоўны,
як сёння, ўчора і калісь!*

Падрыхтаваў **Віктар ЖЫБУЛЬ**.

Святлана МАРОЗ,
Марына РЖАВУЦКАЯ

САЧЫНЕННЕ-АПІСАННЕ СВОЙСКАЙ ЖЫВЁЛІНЫ Ў НАВУКОВЫМ ЦІ МАСТАЦКІМ СТЫЛЯХ

УРОК РАЗВІЦЦЯ МАЎЛЕННЯ

Мэты: навучыць апісваць свойскую жывёліну ў мастацкім ці ў навуковым стылях;

узnavіць і паглыбіць веды пра асаблівасці мастацкіх і навуковых тэкстаў апісанняў;

навучыць выбіраць моўныя сродкі ў адпаведнасці з тыпам і стылем тэксту, сістэматызаваць уласныя назіранні, складалаць план сачынення;

развіваць вуснае і пісьмовае маўленне;

выхоўваць любоў да жывёл, пачуццё клопату і адказнасці за іх.

Абсталяванне:

1. Урыўкі тэкстаў з мастацкім і навуковым апісаннемі свойскіх жывёл.

2. Запіс магчымых варыянтаў тэмаў сачынення на дошцы:

“Сабакі бываюць розныя, як і людзі” (Юрый Казакоў);

“Коцік-варкоцік лёг на живоцік” (Ніна Галіноўская);

“Курыцыны дзеткі жоўтыя, як кветкі” (Віктар Шніп);

“Певень – маслена галоўка...” (Іван Муравейка);

“Мамы гнедае сынок з лёгкім імем Гарцунок” (Казімір Камейша);

“Рагуля свеціць белай залысінкай” (Рыгор Бардулін);

эпіграфы:

“ – Людзі забыліся на гэтую ісціну, – сказаў Ліс [Маленькаму прынцу], – аднак ты не забывайся: ты заўсёды адказны за ўсіх, каго прыручыў” (Антуан дэ Сэнт-Экзюперы);

“А ёсць яшчэ і свойскія жывёліны – яны таксама нашы суседзі па планеце, і пры гэтым – самыя блізкія!” (Юрый Дзмітрыеў);

“Весяліцца не магу, калі ты на ланцугу” (Алесь Пісьмянкоў);

“Ніхто на зямлі не нараджаецца бязмэтна...” (Юрый Казакоў).

Тып урока: урок развіцця маўлення.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

II. Паведамленне тэмы і мэты ўрока.

- Слова настаўніка.

Сёння на ўроку мы будзем вучыцца апісваць свойскую жывёліну. Свойскія жывёлы – гэта жывёлы,

Пра падрыхтоўку да сачынення-апісання жывёл распавядалася ў кастрычніцкім нумары.

якія прыручаны чалавекам і разводзяцца ў штучных умовах пераважна для гаспадарчых, а таксама для пазнавальных, навуковых мэтай і іншых патрэб. На Беларусі гэта буйная рагатая жывёла, свінні, авечкі, коні, трусы, куры, качкі, гусі, індыкі, а таксама сабакі і каты. Да ўмоўна прыручаных жывёл адносяць меданосных пчол, акварыумных рыб, некаторых дэкарэтыўных птушак (канарэек, папугаў). Ад свойскіх адрозніваюць віды жывёл, працэс прыручэння якіх яшчэ не завершаны. Гэта лось, некаторыя віды аленяў, фазан, белыя мышы, хамякі і марскія свінкі. Як бачым, выбар аб’ектаў апісання ў нас даволі шырокі. Уважліва прачытайце прапанаваныя тэмы сачыненняў і запішыце тую, якая будзе адпавядаць аб’екту вашага апісання (або можна прапанаваць і запісаць сваю).

III. Фармулёўка асноўнай думкі сачынення, падбор эпіграфа.

– Прачытайце радкі вядомых паэтаў і прэзаікаў, прапанаваныя ў якасці эпіграфаў, патлумачце іх змест.

- Вучні адказваюць, настаўнік абагульняе.

З усіх свойскіх жывёл самыя блізкія чалавеку сабака, кот, конь і карова. Яны жывуць побач з людзьмі не адно тысячагоддзе, і чалавек нібыта добра ведае іх. Вучоныя сцвярджаюць, што, безумоўна, сабака – гэта першая прыручаная жывёліна. Вядомы ўкраінскі пісьменнік Міхайла Кацюбінскі сказаў некалі, што сабака “за доўгі тэрмін жыцця побач з чалавекам... набыў нешта і ад чалавечай душы”. А вось кот, лічыцца, прыйшоў да чалавека апошнім (успомніце казку Рэдзьярда Кіплінга “Кошка, якая гуляла сама па сабе”). Аднак, як бы там ні было, людзі ўжо даўно не могуць існаваць без катой, сабак, коней, кароў, іншых жывёл. З кожным днём свойскія жывёлы становяцца ўсё больш і больш патрэбнымі чалавеку. І ўжо даўно людзі сталі пераглядаць свае адносіны да свойскіх жывёл, вырашаць многа сур’ёзных і важных праблем, звязаных з іх існаваннем. У сувязі з гэтым урады многіх краін прымаюць спецыяльныя законы, якія патрабуюць ад чалавека адказных адносінаў у дачыненні да сваіх гадаванцаў.

– Успомніце, калі ласка, які тэкст называецца апісаннем. Назавіце прыметы, характэрныя для гэтага тыпу маўлення.

- Вучні адказваюць, настаўнік абагульняе.

Апісанне – такі тып маўлення, у якім называюцца істотныя рысы каго-небудзь ці чаго-небудзь. Для

яго характэрна статычнасць і адначасовасць адлюстравання знешніх прымет і ўнутраных якасцяў і ўласцівасцяў аб'екта.

– Чым адрозніваецца мастацкае апісанне ад навуковага?

• Вучні адказваюць, настаўнік абагульняе.

Для навуковага апісання характэрны дакладнасць і лаканічнасць, інфармацыйная насычанасць і аб'ектыўнасць. У навуковым тэксце часта ўжываюцца складаназлучаныя і складаназалежныя сказы, канструкцыі з дзеепрыметнікавымі і дзеепрыслоўнымі словазлучэннямі. У мастацкім тэксце аўтар выражае свае адносіны да таго, што апісвае, праз ужыванне эпітэтаў, метафар, параўнанняў, праз выкарыстанне азначнай, стылістычна афарбаванай лексікі.

IV. Складанне плана сачынення.

– Нагадайце, калі ласка, кампазіцыйную схему апісання.

• Вучні адказваюць, настаўнік абагульняе.

Кампазіцыйная схема тэксту-апісання, як правіла, складаецца з наступных частак: з зачыну, асноўнай часткі і канцоўкі. На гэтую схему мы і будзем абапірацца, складаючы план нашага сачынення.

– Пра што варта сказаць у зачыне, у самым пачатку сачынення?

• Вучні адказваюць, настаўнік абагульняе.

У пачатку сачынення трэба расказаць, як, пры якіх абставінах тая ці іншая жывёлінка трапіла ў вашу сям'ю, перадаць агульнае ўражанне ад першай сустрэчы, пачуцці, якія яна выклікала.

Такім чынам, першы пункт плана:

1. *Першая сустрэча (агульнае ўражанне ад аб'екта апісання).*

– Пра што мы будзем пісаць у асноўнай частцы?

• Вучні адказваюць, настаўнік абагульняе.

Асноўная частка – гэта самая вялікая па аб'ёме частка творчай працы, само ўласна апісанне, дзе трэба назваць знешнія рысы, прыметы вашай жывёлінкі (памер, колер поўсці ці пер'я, форму тулава, галавы, лап, хваста і пад.), а таксама ахарактарызаваць асаблівасці яе прывычак, паводзінаў і характару. Такім чынам, другі і трэці пункты плана:

2. *Знешнія прыметы аб'екта апісання (памер, колер поўсці, форма тулава, лап, галавы, хваста, колер і форма вачэй і пад.).*

3. *Асаблівасці паводзінаў, прывычак, характару аб'екта апісання.*

– Пра што трэба сказаць у канцоўцы?

• Вучні адказваюць, настаўнік абагульняе.

У канцы сачынення трэба расказаць пра свае адносіны да жывёлінкі, пра сваю любоў да яе, увогуле падкрэсліць значэнне свойскіх жывёл у жыцці чалавека, згадаць пра адказнасць “за тых, каго прыручыў”. Такім чынам, чацвёрты пункт плана:

4. *Мае адносіны да аб'екта апісання.*

У выніку на дошцы будзе запісана:

План

1. *Першая сустрэча (агульнае ўражанне ад аб'екта апісання).*

2. *Знешнія прыметы аб'екта апісання (памер, колер поўсці, форма тулава, лап, галавы, хваста, колер і форма вачэй і пад.).*

3. *Асаблівасці паводзінаў, прывычак, характару аб'екта апісання.*

4. *Мае адносіны да аб'екта апісання.*

– А цяпер давайце прачытаем урывак з апавядання “Добры хлопец Дзік” Максіма Лужаніна. (Раздаецца тэкст, настаўнік або вучань чытае.)

Шчанюк змалку трымаўся салідна. Павольна хадзіў, бегаў трухам, не спяшаючыся, таксама не хапаючыся еў. І галасу без толку не падымаў.

Злавіўшы вухам шум ці гукі, падымаў з падсцілкі галаву, каб раслухацца: абвясчаць трывогу ці драмаць сабе паціху далей. Калі ўчуты шум не ўпыняўся, сабака падымаў галаву і коротка папярэдзваў: “Бб-боў!” Так ён нібыта даваў знаць: я – напегатове, але не турбуйцеся, небяспекі блізка няма.

Другой ступенню зрыхтаванасці да абароны было нешта сярэдняе паміж “бб-боў”, “бб-бух” і “бб-рэх!”. Але сігнал падаваўся значна галасней і паўтараўся двойчы. Гэта азначала: парушэнне спакою набліжаецца, чуецца зусім выразна.

Сабака ўсхватваўся на лапы, боўкаў разы тры і ваяўніча становіўся каля ўвахода. Калі нехта незнаёмы хадзіў пад вокнамі ці браўся за клямку, боўканне падвышалася на ўвесь голас, з перапынкамі, і сур'ёзна: лепш не патыкайся, маўляў...

Хлопцам назваў яго адзін малы чалавек з нашага двара. А быў гэта звычайны дваровы сабака.

Ніякі не медаліст і не нашчадак славутай сабачай радаслоўнай, вытокі якой губляюцца недзе ў абымшэлых часах.

Затое – сябар! Мой асабіста, нашага дому цалкам, усяе вуліцы, дзе мы жылі, дый, можна сказаць, усяе ўсходняй ускраіны горада.

Дома мы яго лічылі за сямейніка, сціплага сваяка, што ўсё чыста разумее, усім спагадае, толькі параіць не можа, не ўмее гаварыць.

Праца з тэкстам

– На якія кампазіцыйныя часткі падзяляецца тэкст? Зачытайце іх. (Тэкст дастаткова выразна падзяляецца на тры часткі: зачын – ад слоў *Шчанюк змалку трымаўся салідна* і да канца абзаца, асноўная частка – наступныя тры абзацы і канцоўка – ад

слоў *Хлопцам назваў яго адзін малы чалавек з нашага двара і да канца.*)

– Пра што гаворыць пісьменнік у зачыне? (У зачыне пісьменнік звяртае ўвагу толькі на асноўную, вызначальную якасць характару сабакі, якая праявілася ў яго яшчэ з малку, – саліднасць. І гэта якасць дапамагае кожнаму з нас намаляваць у сваім уяўленні знешні воблік шчанюка. Мусіць, гэта быў буйны, відны сабака, бо, як правіла, вялікія сабакі трымаюцца вельмі стрымана і з годнасцю.)

– Як развіваецца апісанне далей? (У асноўнай частцы Максім Лужанін падробязна апісвае тых жыццёвых сітуацыі, пры якіх выразна праяўляецца асноўная рыса характару сабакі.)

– Што падкрэслівае пісьменнік у канцоўцы? (У канцы тэксту аўтар дае найвышэйшую ацэнку свайму сабаку, гэтым самым выражаючы свае адносіны да яго.)

– Давайце знойдзем і назавём тых словы і выразы, пры дапамозе якіх пісьменнік перадае характар сабакі, а таксама выражае свае адносіны да яго (*Трымаўся салідна, галасу не падымаў, ваяўніча станавіўся каля ўвахода, звычайны дваровы сабака, сябар, сямейнік, сціплы сваяк, усё разумее, усім спагадае.*)

– А цяпер вашай увазе прапануецца яшчэ адзін тэкст з апісаннем сабакі. (Раздаецца тэкст, настаўнік або вучань чытае.)

Мітэльшнаўцэра, ці сярэдняга шнаўцэра, часам называюць стандартным шнаўцэрам або проста шнаўцэрам. Гэтая парода была выведзена ў эпоху Сярэднявечча ў Баварыі. Асноўным стымулам пры яе вывядзенні было жаданне мець найлепшага знішчальніка пацукоў і мышэй, якія наваднілі ў той час Еўропу.

Гэта прапарцыйна складзены, квадратнага фармату сабака, з добра развітым касцяком і мускулатурай, з жорсткай поўсцю. Рост самца – 48, самкі – 46 см. Галава буйная, падоўжаная, пераход ад пляскатага лба да масіўнай морды сярэдняй глыбіні. Добра развітыя бровы, бародка, вусы, якія тырчаць і звісаюць у розныя бакі. Лапы круглыя, выключна кампактныя, на тоўстых падушачках. Хвост размешчаны высока, пры купіраванні пакідаюць 3 пазванкі. Афарбоўка чыста чорная або колеру “перцу з соллю”.

У характары шнаўцэра спалучаюцца энергія, надзейнасць, упэўненасць у сваіх сілах і рашучасць. Гэта лагодны і жыццярадасны сабака, які любіць дзяцей, ахвотна гуляе з імі ў мяч. Ён разумны, ласкавы, з вясёлым характарам, але не давярае чужым. У сувязі з апошняй якасцю – выдатны вяртаўнік.

Шнаўцэра трэба чысціць шчоткай кожны дзень. Дзённая норма харчавання – 1 і 1,5 стандартнага рацыёну.

Эдуард Самусенка. Сябры нашага дома.

Праца з тэкстам

– Параўнайце тэксты, вызначце агульнае паміж імі. (І ў першым тэксце, і ў другім апісваецца сабака. Абодва тэксты маюць тры кампазіцыйныя часткі: зачын, асноўную частку і канцоўку.)

– Назавіце прыметы, якія адрозніваюць тэксты. (У зачыне другога тэксту змешчаны звесткі з гісторыі, у асноўнай частцы падробязна і дакладна пералічаны ўсе знешнія прыметы і ўнутраныя якасці пароды, у канцоўцы – слухныя парады па доглядзе за сабакам.) Такім чынам, план другога тэксту будзе наступны:

План

1. *Звесткі з гісторыі (калі і дзе была выведзена парода, з якой мэтай і г. д.).*

2. *Знешнія прыметы пароды.*

3. *Асаблівасці звычак наводзінаў і характару пароды.*

4. *Парады па доглядзе.*

– Назавіце моўныя сродкі, якія сустракаюцца ў другім тэксце і адрозніваюць яго ад першага. Да якога стылю належыць тэкст?

• Вучні адказваюць, настаўнік абагульняе.

У тэксце выкарыстоўваецца спецыяльная лексіка (*шнаўцэр, купіраваць, рацыён, фармат, касцяк, мускулатура* і г. д.), дакладныя лічбы, якасныя прыметнікі з прамым значэннем, якія называюць форму, памер, колер і г. д. Ужываюцца складаныя сказы, канструкцыі з аднароднымі членамі. Тэкст належыць да навуковага стылю, дакладней – да навукова-папулярнага, бо разлічаны на шырокае кола чытачоў. У сувязі з гэтым навукова-папулярны тэкст можа мець вобразныя сродкі і сродкі стварэння вобразнасці. Гэта дае магчымасць перадаць навуковую інфармацыю жыва, цікава і даступна. У прапанаваным тэксце характар пароды абмаляваны назоўнікамі *энергія, рашучасць, надзейнасць, упэўненасць* і прыметнікамі *жыццярадасны, лагодны, ласкавы, вясёлы*, якія ствараюць яркі вобраз сабакі.

V. Падагульненне.

• Слова настаўніка.

Такім чынам, сачыненне-апісанне свойскай жывёліны ў мастацкім ці навуковым стылях павінна мець тры кампазіцыйныя часткі. Змест частак вызначаецца абраным стылем апісання, ад стылю залежыць і выбар моўных сродкаў.

VI. Напісанне першага (чарнавога) варыянта сачынення.

Рэдагаванне і аналіз першага варыянта: 2-3 вучні чытаюць напісанае, настаўнік і астатнія вучні выпраўляюць стылістычныя і граматычныя памылкі, удакладняюць праваліс асобных слоў, пунктуацыю сказаў.

VII. Напісанне апошняга (чыставага) варыянта сачынення.

Людміла ЛЯСУН

МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА І ГІСТОРЫЯ

МЕТАДЫЧНЫЯ ПАДЫХОДЫ ДА ВЫВУЧЭННЯ ТВОРАЎ НА ГІСТАРЫЧНЮ ТЭМУ

УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ. “ГОЛАС ЗАБАРОНЕНАЙ БАЦЬКАЎШЧЫНЫ”

Твор “Голас забароненай Бацькаўшчыны”^{*} Уладзіміра Караткевіча адлюстроўвае грамадска-культурныя працэсы на Беларусі ў кантэксце агульнаеўрапейскіх тэндэнцый эпохі новага часу. Настаўнік павінны распавесці пра асаблівасці гэтай эпохі (перамогі англійскай і французскай буржуазна-дэмакратычных рэвалюцый XVII – XVIII стст.), яе характэрныя рысы, пра тое, што гэта быў час стварэння нацый і дзяржаў, даць вызначэнне нацыі.

У працэсе вывучэння твора ўвагу старшакласнікаў можна звярнуць на тое, што тэма стварэння і станаўлення нацыянальнай культуры, нацыянальнай сістэмы адукацыі заняла належае месца ў навуковых працах і даследаваннях дзеячаў навуковай грамадскасці таго часу. Яна знайшла ўвасабленне ў філасофска-педагагічных поглядах і тэорыях заходнеўрапейскіх вучоных Яна Амоса Коменскага, Фрыдрых Адольфа Дыстырвега, Вільгельма Гумбальта, а таксама рускіх Канстанціна Ушынскага, Вісарыёна Бялінскага, прадстаўнікоў педагагічнай думкі і літаратурна-асветніцкага руху на Беларусі: студэнцкія згуртаванні філаматаў і філарэтаў пры Віленскім універсітэце, Ян Баршчэўскі, Кастусь Каліноўскі, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, Францішак Багушэвіч і іншыя.

Далей настаўніку варта сказаць пра напрутае і супярэчлівае станаўленне і развіццё нацыянальнай культуры ў Беларусі, пра тое, што ў XIX – пачатку XX ст. у краі перакрываюваліся, уступалі ў цесныя кантакты дзве вялікія славянскія культуры – руская і польская, што ўсё больш настойлівым станавілася імкненне з боку беларусаў да адраджэння сваёй нацыянальнай культуры пасля яе фактычнага выцяснення з афіцыйнага ўжытку ўладамі Рэчы Паспалітай, а потым і Расійскай імперыі. Пэўнае значэнне ў адраджэнні культуры беларусаў мела навуковая і асветніцкая дзейнасць Віленскага універсітэта і гімназій на тэрыторыі Беларусі, падпарадкаваных яму. Вучнёўская моладзь была захоплена дэмакратычнымі ідэямі заходнеўрапейскіх і прагрэсіўных рускіх вучоных. Сярод студэнтаў беларускага паходжання нарадзілася думка пра самастой-

насць краіны і магчымасці яе нацыянальнага адраджэння. У выніку былі створаны тайныя таварыствы філаматаў і філарэтаў.

Члены згуртаванняў ставілі перад сабою задачы папулярызацыі здабыткаў французскіх асветнікаў, філасофскае дыскутаванне пытанняў аб прызначэнні чалавека і грамадзяніна. Асабліва важнае значэнне філаматы надавалі вывучэнню роднага краю, звярталі ўвагу на асвету і яе стан, самі стваралі школы, падручнікі для народнай адукацыі, працавалі над галіновымі энцыклапедыямі.

Не маючы права пісаць па-беларуску, філаматы і філарэты свядома ўводзілі ў творчасць элементы беларускай мовы, беручы ў цэнтр увагі селяніна-беларуса. Арыентуючыся на яго культуру, яны ставілі перад сабой мэту паступова зрабіць беларускую мову літаратурнай, несці святло асветы ў народны асяродак, тым самым абуджаць у беларусаў пачуццё патрыятызму. Аднаўленне традыцый Вялікага Княства Літоўскага мела ў дзейнасці студэнцкіх таварыстваў асабліва яркую афарбоўку. Кожны з удзельнікаў Таварыства філаматаў рыхтаваў сябе да вызваленчай барацьбы.

Увагу адзінаццацікласнікаў мэтазгодна звярнуць на дзейнасць філаматаў Уладзіслава Сыракомлю, Ігната Дамейку, Адама Міцкевіча – асобаў, якія з прычыны немагчымасці сцвердзіцца на глебе айчынай культуры прысвяцілі сябе развіццю культур і навукі іншых краін і атрымалі шырокае сусветнае прызнанне.

Пачуццём гонару прасякнуты аўтарскія радкі пра гэтых людзей. Не меншую цікавасць выклікаюць кірункі дзейнасці нашых землякоў Станіслава Манюшкі, Яна Баршчэўскага, іх цікавасць да легендаў, паданняў, “рэальных і несусветных выгадкаў”, “цікавай брахні”, “смешных выдумкаў і выгадкаў беларусаў, ад якіх кроў ледзянее”. Культура, гісторыя, менталітэт беларуса знайшлі адлюстраванне ў зборніку твораў “Шляхціц Завальня” Яна Баршчэўскага, які Уладзімір Караткевіч называе “Адысеяй беларускай”. Неад’емнай часткай аналізу твора, выяўлення аўтарскай ідэі можа быць стаўленне вучняў да выказванняў Рамульда Падбярэскага адносна дзейнасці Яна Баршчэўскага. Старшакласнікаў неабходна падвесці да высновы, што Я. Баршчэўскі ўсім зместам зборніка сцвярджаў думку: беларускі народ – гэта

^{*} Эсэ змешчана ў нарысе “Зямля пад белымі крыламі” Уладзіміра Караткевіча. – *Заўвага рэд.*

адметны славянскі народ, якому ўласціва своеасаблівае светаўспрыманне, у якога багатая культура і гісторыя, і ён мае права на самастойнае існаванне і развіццё.

Беларускім каларытам напоўнены оперы С. Манюшкі “Галька”, “Страшны двор”, аперэта “Ідылія”, што паклалі пачатак беларускай оперы.

І Яну Баршчэўскаму, і Станіславу Манюшку наканавана было завяршыць свой жыццёвы шлях за межамі Радзімы.

Несумненна, што дзейнасць выдатных постацяў айчынай культуры XIX ст. з’яўлялася яркім выяўленнем ідэй французскіх асветнікаў, філосафаў. Уладзімір Караткевіч невыпадкова гаворыць пра дачыненне да Беларусі Вальтэра, Мальера, Гіёма Апалінэра – стрыечнага брата Каруся Каганца, аўтара камедыі “Модны шляхцюк”.

Дэмакратычныя ідэі краін Еўропы істотна ўплывалі на свядомасць адукаваных людзей таго часу. Прыкладам таму – дзейнасць вучоных-географаў Бенядзікта Дыбоўскага, Канстанціна Ельскага, якія пасля паўстання 1863 г. вымушаныя былі пакінуць Беларусь, але праславілі навуку іншых краін. І праславілі ў такой высокай ступені, што іх імёны і сёння выклікаюць пачуццё гонару за высокі духоўны патэнцыял беларускага народа.

Неабходна звярнуць увагу старшакласнікаў і на адметнасць беларускай архітэктуры, яе самабытнасць, непаўторны каларыт беларускага жывапісу. Гэта працы Францішка Смуглевіча, Яна Рустэма, Валенція Ваньковіча, Івана Хруцкага, Фердынанда Рушчыца, Генрыха Вейсенгофа, Станіслава Жукоўскага, Вітольда Бялыніцкага-Бірулі і іншых. Пажадана на гэтым этапе ўрока выкарыстаць творчыя вучнёўскія паведамленні пра дзейнасць знакамітых мастакоў (на выбар). Настаўнік мусіць таксама адзначыць, што навуковыя даследаванні па гісторыі Адама Кіркора і Мітрафана Доўнара-Запольскага, па этнаграфіі Івана Насовіча і Паўла Шэйна, працы Міхала Федароўскага, Еўдакіма Раманава, Мікалая Нікіфароўскага, акадэміка Яўхіма Карскага па мове, гісторыі літаратуры і фальклору Беларусі – выдатнае сведчанне таго, што Беларусь мае этнічную і моўную самастойнасць, багатую гістарычна-культурную спадчыну. Незалежна ад сацыяльных абставінаў усе пералічаныя навукоўцы смела сцвярджалі і папулярызавалі

найлепшыя маральныя якасці свайго народа, верылі ў яго творчыя магчымасці, фармавалі пачуццё патрыятызму.

Аналізуючы твор, таксама трэба звярнуць увагу школьнікаў на даступнасць, народнасць, вобразнасць мастацкага слова У. Караткевіча. Мова твора набліжае да разумення аўтарскай пазіцыі, ідэі. Для прыкладу, характарызуючы творчасць Я. Баршчэўскага, пісьменнік гаворыць, што “над кожным творам бруіць, звініць, льецца беларускі фальклор”, што прыродныя ўмовы Беларусі дапамагаюць адчуць метафара “гуляла завіруха”, параўнанне “цягнуліся праз завею на агеньчык, як матылі ўлетку”. У творы сустракаюцца такія жывыя ўстойлівыя спалучэнні слоў, як “ірвалі з рук у рукі”, “пачынаюць крычаць валасы на галаве”. Гаворачы пра беларускія карані класіка рускай літаратуры Фёдара Дастаеўскага на Палессі, Уладзімір Караткевіч стварае карціну асаблівай прыгажосці і прыроднага багацця гэтых мясцін: “залатыя ад лісічак, бронзавыя ад баравікоў бары”, “вільготная пойма багатай Ясельды”.

На апошнім этапе ўрока варта спыніцца на жанры твора. Настаўнік адзначае, што тэкст У. Караткевіча невялікі па аб’ёме, блізкі да апавядання. Усе яго структурныя часткі ўзаемаабумоўленыя. У творы адлюстроўваюцца эпізоды з жыцця знакамітых вучоных, літаратараў, дзеячаў культуры XIX ст. Сюжэт мае захапляльны характар, таму тэкст можна аднесці да літаратурнай публіцыстыкі і вызначыць як навелу.

Галоўная думка, ідэя твора абумоўлены ўсім яго зместам. Сам пісьменнік гаворыць, што ў XIX ст. “нацыя намагалася стаць на ногі”, знаходзілася ў адным шэрагу развіцця з іншымі народамі Еўропы. Праз неспрыяльныя гістарычныя абставіны “голас Бацькаўшчыны” быў забаронены. Аднак намаганні самаадданай, высокаадукаванай плеяды дзеячаў навукі і культуры таго часу сталі грунтам для далейшага развіцця нацыянальнай навукі і культуры. Пра іх дзейнасць павінны ведаць кожны беларус.

На гэтым этапе ўрока падлеткам варта прапанаваць заданні: творчы пераказ тэксту з выкарыстаннем дадатковых ведаў пра дзейнасць славетных гістарычных асобаў гэтага перыяду або напісанне водгуку. На жаданне вучні могуць падрыхтаваць альманах “Іх дзейнасць – гонар нашчадкаў”.

Гэты матэрыял – апошні з цыкла артыкулаў Людмілы Лясун “Мастацкая літаратура і гісторыя”, які друкаваўся ў нашым часопісе ад пачатку 2007 г. пад рубрыкай “Курсы на выбар”. Змешчаныя публікацыі на тэмы “Вобразы Кастуся Каліноўскага і Францішка Багушэвіча ў творах беларускіх пісьменнікаў” (№ 1), “Адкуль наш род” (№ 2), “Шляхі Ігната Буйніцкага” (№ 3), “Максім Багдановіч у вершах беларускіх паэтаў” (№ 4), “Гераічныя старонкі нашай мінуўшчыны” (№ 5), “Тураўская элегія” (№ 6), “Вобраз Янкі Купалы ў вершах беларускіх паэтаў” (№ 7), “Полацк у творчасці беларускіх пісьменнікаў” (№ 8), “Нашы асветнікі” (№ 9) і “Паўлюк Вагрым” (№ 10).

СВОЕЧАСОВА І ПАТРЭБНА

Жуковіч М. Сучасныя педагогічныя тэхналогіі на ўроках беларускай мовы і літаратуры. – Мінск: Аверсэв, 2007. 157 с. Наклад 3 100 паас.

Выхад кнігі Мікалая Жуковіча – гэта з’ява для нас, настаўнікаў. І не абьякая. Пра ўжыванне сучасных педагогічных тэхналогій шмат гаворыцца, многімі настаўнікамі распрацоўваюцца ўрокі, а вось такі дапаможнік з’яўляецца тут першай ластаўкай.

Выкарыстанне матэрыялаў кнігі не проста аблегчыць настаўнікам паўсядзённую працу, але і пасадзейнічае выйсцю на новы ўзровень прыняцця дыдактычнага і метадычнага рашэння. Гэтану паспрыяюць шматлікія становачыя асаблівасці дапаможніка. Нельга не пагадзіцца з аўтарам, што:

– наш час патрабуе сучасных адукацыйных тэхналогій, у прыватнасці асобна-арыентаваных і інфармацыйна-камп’ютэрных;

– аддаецца вялікае значэнне камбінаванаму ўроку;

– важна пры структураванні заняткаў ісці ад рэпрадукцыйнай дзейнасці да часткова-пошукавай і потым да творчай, пры гэтым арыентавацца не на працэс, а на вынік;

– на ўроку павінна дамінаваць самастойная пошукавая праца, якая дазваляе атрымаць уласны прадукт адукацыйнай дзейнасці;

– навучыць самастойнай працы – вялікае майстэрства настаўніка.

Вельмі добра аўтар у раздзеле “Фарміраванне ў школьнікаў матывацыі да навучання на ўроках беларускай мовы і літаратуры” падводзіць чытача да галоўнага: жадання пазнаёміцца з асаблівасцямі канстрування і метадыкай правядзення заняткаў з выкарыстаннем інавацыйных тэхналогій.

Усе заняткі з раздзела “Нетрадыцыйныя формы ўрокаў” заслугуюць увагі. Асабліваю каштоўнасць

мае “Напісанне рэцэнзіі на кінафільм (спектакль) паводле мастацкіх твораў, вывучаных на ўроках літаратуры”. Па-першае, М. Жуковіч дае табліцу мастацкіх фільмаў, тэлеспектакляў і спектакляў, знятых паводле твораў беларускіх пісьменнікаў, па-другое, змяшчае прыкладны план-алгарытм напісання рэцэнзіі.

На нашу думку, вельмі ўдала зроблены раздзел “Выкарыстанне асобна-арыентаваных тэхналогій навучання”, у прыватнасці ўрокі паводле аповесцяў “Сівая легенда” і “Ладдзя распачы” Уладзіміра Караткевіча. Добра, што аўтар падае апісанне самой тэхналогіі, а пасля ўжо ўрок паводле яе. Цікава падаюцца ўрокі па модульнай тэхналогіі. Адчувальна, што падрыхтоўка да іх патрабуе шмат часу і значных высілкаў.

Мікалай Жуковіч распрацаваў цікавыя ўрокі па тэхналогіі праектнага навучання. Прапанаваны магчымыя тэмы праектаў, якія можна рэалізаваць у VIII – XI класах. Прыведзены распрацоўкі праектаў “Інсцэніроўка”, “Інсцэніраванае інтэрв’ю”, “Аповед-адкрыццё”, “Аповед-споведзь” і інш.

Не абмінае аўтар і дыстанцыйнага навучання, бо відавочна, што Інтэрнэт вельмі рашуча пранікае ў адукацыйную галіну. У гэтым раздзеле М. Жуковіч арганічна спалучыў тэарэтычны і практычны матэрыял па дадзеных тэхналогіях.

Такім чынам, дапаможнік Мікалая Жуковіча з’яўляецца добрым дарадчыкам, а таксама штуршком да метадычнага ўдасканалення настаўніка.

Галіна ХАЛІМОНЧЫК,
настаўніца беларускай мовы і літаратуры
СШ № 2 г. Бяроза.

Лінгвістычны досвед

ЗАСНУЛАЯ ПРЫГАЖУНЯ

Засну́лая, со́нная – спя́чая (прыгажуня). Перакладныя слоўнікі савецкага часу і іх пазнейшыя перавыданні нярэдка капіявалі структуру рускіх слоў. Так, у “Русско-белорусском словаре” (1993, т. 3, с. 436; далей РБС) чытаем: “**Спящий...** 2. прил. *спячы*; 3. сущ. *спячы, -чага*”. Тое самае і ў “Беларуска-рускім слоўніку” (т. 2, с. 503; далей БРС): “**Спячы** 1. прил. *спяціцый*, 2. в знач. сущ. *спяціцый*”. “Глумачальны слоўнік беларускай мовы” (т. 5, кн. 1, с. 288): “**Спячы**, -ая, -ае. 1. Дзеепрым. незал. цяпер. ад *спаць*. 2. у знач. наз. *спячы*, -ага, м.; *спячая*, -ай, ж. Той (тая), хто спіць, знаходзіцца ў стане сну”.

Між тым, як вядома, гэтыя формы неўласцівыя нармананай мове. Невыпадкова тлумачальны слоўнік 1996 г. не падае гэтага штучнага слова. Няма яго нават у гняздзе дзеяслова *спаць*.

Рускаму *спяціцый* у беларускай мове адпавядае прыметнік *сонны*, што зафіксавана і БРС (т. 2, с. 487):

“**Сонны** (погружённы в сон) *спяціцый*. 2. в знач. сущ. *спяціцый*”. Гэта засведчана і РБС-93 “**Спяціцый** 1. прич. *які (што) спіць*; 2. прил. *спячы*; (сонный) *сонны*; 3. сущ. *спячы, сонны*” (т. 3, с. 436).

Сучасная маўленчая практыка замест слова *сонны*, якое мае розныя значэнні і ўваходзіць у склад шэрагу ўстойлівых словазлучэнняў-тэрмінаў (*сонныя каплі, сонная артэрыя, сонная хвароба*) і фразеалагізмаў (як *сонная муха, соннае царства*), выкарыстоўвае адмысловы аддзяяслоўны прыметнік *заснулы*: “*Менавіта дзеці падказалі маці для творчага выкарыстання тэму з вядомай казкі пра праўдзівае лютэрака ў руках ліхой мачахі і заснулую прыгажуню*” (Радзівіл Францішка Уршуля. Выбраныя творы / Укладанне Сяргея Кавалёва. Прадмова Жанны Некрашэвіч-Кароткай і Наталлі Русецкай / пераклад з польскай і французскай мовы. – Мінск: Беларускі кнігасбор. 2003, с. 13).

Павел СЦЯЦКО.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Гуляй і вучыся

Галіна ПАЖЭМЯЦКАС

ШЛЯХАМІ ЯНКІ КУПАЛЫ І ЯКУБА КОЛАСА

ГУЛЬНЯ “СЛАБАЕ ЗВЯНО”. IX – XI класы

Мэты: праверыць і замацаваць веды вучняў пра жыццё і творчасць Янкі Купалы і Якуба Коласа; вучыць уважлівасці, хуткасці ў адказах; праз азарт у гульні выклікаць цікавасць да беларускіх песняроў.

У I туры 9 ўдзельнікаў. Кожнаму вучню па чарзе задаюцца пытанні. У каго менш за ўсё правільных адказаў, той выбывае з гульні. Калі колькасць балаў аднолькавая ў некалькіх ўдзельнікаў, тады аднаго “выкідваюць”, запісваючы на паперку імя. Выбылы чытае на памяць верш Янкі Купалы або Якуба Коласа. Яму дораць невялікі прыз. У кожным наступным туры — на аднаго ўдзельніка менш. У VIII туры застаюцца два ўдзельнікі. Хто першы дасць няправільны адказ, той выбывае. Пераможца атрымае галоўны прыз.

Гучыць песня пра Беларусь ці песня на словы Янкі Купалы або Якуба Коласа.

ЖЫЦЦЁ І ТВОРЧАСЦЬ ЯНКІ КУПАЛЫ

I тур

1. Якое сапраўднае прозвішча Янкі Купалы? *Іван Дамінікавіч Луцэвіч.*
2. Калі і дзе нарадзіўся паэт? *7 ліпеня 1882 г. у фальварку Вязынка.*
3. Якое дачыненне да Янкі Купалы маюць наступныя ўласныя назвы: “Вайдэлата, Левы, Вінцук з-пад Мінска”? *Псеўданімы паэта.*
4. Як звалі бацьку Янкі Купалы? *Дамінік Ануфрыевіч Луцэвіч.*
5. У якіх мясцінах прайшло Купалава дзяцінства? *На Міншчыне, Лагойшчыне.*
6. Хто першая настаўніца Я. Купалы? *Алімпіяда Васілеўна Сонцава.*
7. Якую ўстанову скончыў Я. Купала ў 1898 г.? *Бяларуцкае народнае вучылішча.*
8. Як звалі загадчыка гэтага вучылішча? *Мікалай Фёдаравіч Турчанін.*
9. Дзе ў 1909 – 1913 гг. вучыўся Я. Купала? *На курсах Чарняева ў Пецяргургу.*
10. Хто моцна паўплываў на паэта ў Пецяргургу? *Прафесар Браніслаў Эпімах-Шыпіла.*
11. Дзе вучыўся Я. Купала ў 1915 г.? *У народным універсітэце імя Шаняўскага ў Маскве.*

Звесткі пра айцара змешчаны ў № 4.

12. У 1890 – 1891 гг. дзе жыла сям’я Луцэвічаў? *У Мінску.*

13. Якое няшчасце адбылося ў 1902 г.? *Памёр бацька Я. Купалы.*

14. Кім давялося працаваць Я. Купалу ў 1902 – 1907 гг.? *Арандатарам, хатнім настаўнікам, пісарам судовага следчага, служачым у канторы, прыказчыкам, чорнарабочым на бровары, памочнікам вінакура.*

15. Што такое “бровар”? *Вінакурны завод.*

16. Дзе жыў Янка Купала ў 1908 г.? *У Вільні.*

17. Кім ён працаваў там? *Бібліятэкарам у прыватнай бібліятэцы Даніловіча, супрацоўнічаў з газетай “Наша Ніва”.*

18. Як назваў паэт свой першы зборнік? *“Жалейка”.*

19. Як называецца перыяд жыцця Я. Купалы з 1909 да 1913 г.? *Пецяргурскі перыяд.*

20. Пад чым уплывам пачынаў Я. Купала пісаць вершы? *Пад уплывам Францішка Багушэвіча.*

21. Які зборнік выйшаў у 1910 г.? *“Гусліяр”.*

22. Што за зборнік убачыў свет у 1913 г.? *“Шляхам жыцця”.*

23. У якім горадзе жыў паэт з восені 1913 да восені 1915 г.? *У Вільні.*

24. Кім працаваў Янка Купала ў 1914 – 1915 гг.? *Рэдактарам газеты “Наша Ніва”.*

25. Куды пераехаў паэт у верасні 1915 г.? *У Маскву.*

26. Якая падзея адбылася 23 студзеня 1916 г. у жыцці Янкі Купалы? *Ён набраўся з Уладзіслава Францаўнай Станкевіч.*

27. У якім горадзе сустрэў паэт Кастрычніцкую рэвалюцыю? *У Смаленску.*

II тур

1. Які першы друкаваны твор Янкі Купалы? *Верш “Мужык”.*

2. Як называецца верш пра паход народа ў будучыню, у шырокі свет з прагай звацца людзьмі? *“А хто там ідзе?”*

3. Які яшчэ цэнтральны вобраз дакастрычніцкай лірыкі Я. Купалы, акрамя вобраза мужыка-беларуса? *Вобраз маладой Беларусі (верш “Маладая Беларусь”).*

4. Пра які паэтаў зборнік можна сказаць, што гэта песня народа, крык яго душы, стогн, пратэст супраць

сіл уціску і прыгнёту, праклён гэтых чорных сіл ад імя мужыка? “*Жалейка*”.

5. У якім зборніку гучыць не толькі голас лірычнага героя – мужыка, а найперш песня пра народ вуснамі музыкі, за якога выдае сябе паэт? “*Гусляр*”.

6. Якая Купалава кніга распавядае пра жыццёвы шлях паэта і шляхі народнага жыцця, паказвае вобразы мужыка і народа, вобразы гусяроў, перш за ўсё – духоўнае жыццё песняра маладой Беларусі? “*Шляхам жыцця*”.

7. Каторы з першых трох зборнікаў з’яўляецца найбольш філасофскай кнігай? “*Шляхам жыцця*”.

8. “Абнімае душу без граніц, без канца / Маці-радасць, што лепшы дзень родзіцца” – з якога верша гэтыя радкі? “*Маладая Беларусь*”.

9. У якім вершы Я. Купала заклікаў: “К таеі праўдзе ненапраснай: / К шчасцю і свабодзе”? “*Рвіся, думка!*”.

10. Як летняе сонца свае згасіць косы
І кветкі нябесны зайграюць нясмела, –
Ноч сее тады серабрыстыя росы,
Над логам звісае туманнай падбелай –
што гэта за верш? “*Вячэрняя малітва*”.

11. З якім творам Адама Міцкевіча перагукаюцца Купалавы вершы “У вечным боры...”, “Ноч за ночкай” (дзе вадзянікі, лесуны, русалкі спраўляюць бяседу, змей цягне дабро з пуняў)? *З паэмай “Дзяды”*.

12. Якое пачуццё лічыць Я. Купала вечным і разам з тым трагічным (паводле зборніка “Шляхам жыцця”)? *Каханне*.

13. У якім вершы Я. Купалы хлопца забіраюць на вайну, а дзяўчына, не дачакаўшыся яго, сканчае жыццё самагубствам? “*Над ракою ў спакоі*”.

14. Русалка-самагубка блукае па лесе ў радках якога верша? “*Русалка*”.

15. На якія часткі падзелены зборнік “Шляхам жыцця”? “*Бацькаўшчына*”, “*Па межах родных*”, “*Для Яе*”, “*Наша вёска*”, “*Пераклады з польскай мовы*”.

16. Хто назваў Я. Купалу самым музычным беларускім паэтам? *Іван Навуменка*.

III тур

1. У якім вершы зборніка “Шляхам жыцця” паэт пісаў, як бы падагульняючы: “Я – шлях, якому век няма спакою / Ні ў чорны дзень, ні ў месячную ноч”? “*Па шляху*”.

2. З якім творам старажытнай літаратуры перагукаецца верш Я. Купалы?

І вось жніва, што за жніва!
Бокам, сторчам, проста, крыва –
Труп ля трупя, як калоды...
Што за сон, што за выгоды!
Не на смехі, не на жарт,
Ката – брат, кат брата варт!
Са “*Словам пра паход Ігаравы*”.

3. У які горад пераехаў на сталае жыхарства паэт у студзені 1919 г.? *У Мінск*.

4. У якой эпіграме паэт слушна сцвярджаў: “З бяды я песенькі складаю, пазнаў людзей і свет ці мала”? *У “Эпіграме на самога сябе”*.

5. Як называецца санет, што адказвае на пытанні, дзе нарадзіўся Янка Купала, што ёсць для яго Баць-

каўшчына і як ён з ёю паяднаны? “*Бацькаўшчына*”.

6. Пад якой назвай выйшаў аднатомавік Я. Купалы на англійскай мове? “*Як вада, як агонь*”.

7. Хто падрыхтаваў яго? *Вера Рыч*.

8. У якіх Купалавых творах ёсць біяграфічныя звесткі? *У паэме “За ўсё”, п’есе “Раскіданае гняздо” (драма паэтавага дзеда Юркі, якога пан выгнаў з наседжанай сядзібы)*.

9. Крытыка пісала: “Купала ў самай найбольшай ступені ў беларускай дакастрычніцкай паэзіі паэт-крэатар”. А хто такі паэт-крэатар? *Стваральнік свайго ўласнага паэтычнага свету*.

10. Пад чым уплывам пісаў Я. Купала вершы на польскай мове? *Пад уплывам Марыі Канапніцкай*.

11. Які часопіс рэдагаваў паэт у маі – ліпені 1920 г. ва ўмовах акупацыі Беларусі войскамі Ю. Пілсудскага? “*Рунь*”.

12. Хто напісаў артыкул “Шляхам паэта”, які выйшаў у 1930-я гг. і называў Я. Купалу ідэолагам “буржуазнага нацыянал-адрэджэнізму”? *Лукаш Бэндэ*.

13. Які цыкл вершаў лічыцца вяршыняй лірыкі паэта ў 1930-я гг.? *Ляўкоўскі цыкл*.

14. Песняра пахавалі 1 ліпеня 1942 г. на Ваганькаўскіх могілках у Маскве, а дзе ён пахаваны цяпер? *На Вайсковых могілках у Мінску, побач з Якубам Коласам*.

ЖЫЦЦЁ І ТВОРЧАСЦЬ ЯКУБА КОЛАСА

IV тур

1. Калі і дзе нарадзіўся Якуб Колас? *3 лістапада 1882 г. у в. Акінчыцы каля Стоўбцаў*.

2. Як звалі маці Якуба Коласа? *Ганна Юр’еўна Лёсік*.

3. З 1890 да 1902 г. бацька паэта служыў у леснічоўцы Альбуць, а як называецца Альбуць у паэме “Новая зямля”? *Парэчча*.

4. Хто быў першым “дарэктарам” Костуся (Я. Коласа)? *Алесь Фурсевіч*.

5. У колькі гадоў пачаў спрабаваць літаратурныя сілы Кастусь? *У 12*.

6. Які першы верш К. Міцкевіча? “*Вясна*”.

7. Што даў бацька сыну за чытанне верша “Вясна”? *Сярэбраны рубель*.

8. Куды паступіў Я. Колас у 1898 г.? *У Нясвіжскую настаўніцкую семінарыю*.

9. Які верш пад псеўданімам “Якуб Колас” упершыню быў надрукаваны ў газеце “Наша Доля” ў 1906 г.? “*Наш родны край*”.

10. За што Якуб Колас тры гады правёў у турме? *За ўдзел у настаўніцкім з’ездзе*.

11. Які зборнік вершаў Я. Коласа выйшаў у 1910 г.? “*Песні-жальбы*”.

12. Як звалі жонку Я. Коласа? *Марыя Дзмітрыеўна Каменская*.

13. Якім яшчэ псеўданімам у дакастрычніцкі час падпісаў Я. Колас свае творы? *Тарас Гушча*.

14. У якім годзе Я. Колас вярнуўся на Беларусь, у Мінск на сталае жыхарства? *У 1921 г.*

15. Як клікалі братоў Костуся? *Уладзік і Алесь*.

16. Дзе адбываўся I Сусветны кангрэс прагрэсіўных дзеячаў культуры ў 1934 г., куды паехаў ад Беларусі Я. Колас? *У Парыжы*.

17. Дзе знаходзіўся Я. Колас, калі выйшаў ягоны першы зборнік “Песні-жальбы” (1910 г.)? У *Мінскім астрозе*.

18. Якая назва верша?
Ой ты, вецер неспакойны,
Ты мой брат па долі!
Раскідаем смех і слёзы
Мы у чыстым полі.
“*Вецер*”.

V тур

1. Якое першае апавяданне Я. Коласа з’явілася ў газеце “Наша Доля” 15 верасня 1906 г.? “*Слабода*”.

2. Чый уплыў адчуваецца ў творы “Наша сяло, людзі і што робіцца ў сяле” Я. Коласа? *Мікалая Гогаля* (“*Вечары на хутары каля Дзіканькі*”).

3. Колькі дзяцей было ў сям’і Міхала Казіміравіча і Ганны Юр’еўны Міцкевічаў? 13 (*чацвёра памерлі, выжылі дзевяць: пяць сыноў і чатыры дачкі*).

4. Як звалася 13-я, апошняя з дзяцей Міхала і Ганны? *Маня* (*Марыя Міхайлаўна Бруй*).

5. Які сын Я. Коласа загінуў у гады вайны? *Юрка*.

6. У якім творы такое знаёмае Я. Коласу сяло Мікалаеўшчына апісана як сяло Мікуцічы? У *трылогіі “На ростанях”*.

7. На ніцях белай павуціны
Прывозяць восень павучкі –
з якой паэмы гэтыя радкі? “*Новая зямля*”.

8. Прадоўжыце радкі з паэмы “*Новая зямля*”:
І з кожнай лісцевай галоўкі
Глядзіць твар... *восені-свякроўкі*.

9. Хто такі Янка Базылёў у паэме “*Новая зямля*”? *Дарэктар*.

10. Хто галоўныя героі аповесці “*На прасторах жыцця*”? *Сцяпан Барута і Аленка Гарнашка*.

11. Казка жыцця “*Што лепей*”: “А як табе здаецца, Хвоя, – спытаў Вецер, – што лепей: пражыць свой век ціха, спакойна, не пазнаўшы, як міла жыццё, ці пазнаць яго характава і вартасць цаной вялікага няшчасця?” – што адказала Хвоя? “*Хвоя маўчала, яшчэ ніжэй павіслі яе пышныя галіны*”.

12. Што і чаму страцілі героі казкі “*Што яны страцілі*”? *Страцілі радасць, бо перасталі жыць у згодзе*.

13. Што спяваў дрозд з казкі “*У чым іх сіла*”? “*Сіла ў калектыве!*”

14. Якому пісьменніку прысвечана казка “*Кучаравае дрэва*”? *Змітраку Бядулю*.

15. “Першае чытанне для дзяцей беларусаў” напісала Цётка, а хто напісаў “*Другое чытанне...*”? *Якуб Колас*.

VI тур

1. Прадоўжыце верш “*Родныя вобразы*”:
Вобразы мілья роднага краю,
Смута і радасць мая...
Што маё сэрца да вас парывае?
Чым так прыкованы я...

2. Закончыце верш:

Між алешын, кустоў,
Дзе пяе салавей,
І шуміць, і грыміць
Срэбразвонны... *ручэй*.
3. Як называецца верш?
О, каб я меў такія рукі,
Зямля, абняў бы я цябе,
Каб сцішыць гора тваё, мукі
І сілу даць у барацьбе! “*Голас зямлі*”.

4. Каму прысвечаны Коласаў верш “*Над магілаю друга*”? *Янку Купалу*.

5. З якой паэмы радкі?
У яго быў твар цікавы,
Свае вобразы, жыццё,
І ў душы яго ўсе з’явы
Сваё мелі адбіццё. “*Сымон-музыка*”.

6. Як звалася дзяўчына, якую кахаў Сымон, герой паэмы “*Сымон-музыка*”? *Ганна*.

7. Рускае слова “*трясіна*”. А як па-беларуску называецца твор Я. Коласа? “*Дрыгва*”.

8. Хто галоўны герой твора “*Дрыгва*”? *Дзед Талаш*.

9. Твор “*Малады дубок*” Я. Коласа – гэта аповесць ці апавяданне? *Аповяданне*.

10. Да якога жанру належыць Коласаў твор “*Міхасёвы прыгоды*”? *Паэма*.

11. “Творчасць Я. Коласа з’яўляецца крыніцай асалоды і пазнання жыцця для мільёнаў чытачоў” – чые гэты словы? *Кандрата Крапівы*.

12. Пра які твор Рыгор Шырма пісаў, што “гэта глыбока паэтычны народны твор, гімн маладосці, маральнай сілы”? *Пра “Сымона-музыку”*.

VII тур

1. Пра якую паэму Кандрат Крапіва зазначыў, што яна з’яўляецца сапраўднай жамчужынай у беларускай літаратуры? *Пра “Новую зямлю”*.

2. Прадоўжыце радкі з паэмы “*Новая зямля*”:
Мой родны кут!..

Як ты мне мілы!..

3. Як звалі бацьку ў паэме “*Новая зямля*” Я. Коласа? *Міхал*.

4. А маці? *Ганна*.

5. А дзядзьку? *Антоні (Антось)*.

6. Што за імёны «Агарак, Адзінокі, Альбуцкі К., Андрэй “сацыяліст”, Груд Ганна, Гушча, Дземяноў Гуз, Дзядзька Карусь, Дубовы Ліст, Кудеснік, Стары шут, Торба Іван»? *Псеўданімы Я. Коласа*.

VIII тур

1. Хто сказаў: “Колас аддаў увесь свой талент народу, у гэтым яго характава і сіла”? *Іван Мележ*.

2. Як доўга працаваў паэт над творам “*Новая зямля*”? *Больш за 12 гадоў*.

3. Калі была напісана паэма “*Новая зямля*”? *У 1923 г.*

4. Колькі раздзелаў уключае паэма? *30*.

5. Што вырашаюць купіць Міхал і Антось у паэме “*Новая зямля*”? *Зямлю*.

6. Які кампазітар паклаў на музыку тэкст з паэмы “*Новая зямля*”? *Ігар Лучанок*.

ГУЛЬНЯ – ПАЧАТАК ТВОРЧАСЦІ

На сучасным этапе развіцця інфармацыйнага грамадства неабходна творча падыходзіць да выкладання ўсіх навучальных прадметаў, у тым ліку беларускай мовы і літаратуры. Ступень валодання мовай, шырыня і свабода карыстання моўнымі сродкамі ў іх вуснай і пісьмовай формах шмат у чым вызначаюць месца чалавека ў грамадскім жыцці.

Стварыць умовы для найбольш поўнай і паспяховай творчай рэалізацыі вучняў – адна з першапачатковых задач сучаснай сістэмы навучання і выхавання. Вядомы беларускі мовазнавец В. Протчанка пісаў: “Клопат аб развіцці мовы і маўлення школьнікаў як асноўнага сродку, з дапамогай якога забяспечваецца навучанне, выхаванне і развіццё чалавека, павінен стаць магістральным напрамкам у рабоце ўсіх звёнаў сістэмы адукацыі”.

У найноўшых даследаваннях творчая дзейнасць называецца ў якасці перадумовы разумовага здароўя чалавека, унутранай задаволенасці, яна з’яўляецца дзейным інструментам кіравання дзіцячымі імпульсамі і асобаю дарослага чалавека. Больш за тое, навуковыя даследаванні даказваюць, што асоба, якая поўнаасцо развіла свае патэнцыяльныя здольнасці і мае магчымасць выкарыстоўваць іх, валодае ўнутранымі рэсурсамі, каб справіцца са стрэсамі ў паўсядзённым жыцці. Творчасць – гэта форма самарэалізацыі асобы: магчымасць выказаць свае асабістыя, непаўторныя адносіны да ўсяго.

Каб не адстаць ад часу, быць прыкладам для сваіх вучняў, трэба абавязкова самаўдасканалвацца, пашыраць свой круггляд, не баяцца новага. Менавіта сёння надзвычай важна выходзіць у школьнікаў пачуццё нацыянальнай годнасці, павагі да роднай мовы і культуры. Таму школьныя ўрокі тут вельмі каштоўныя, паколькі менавіта на іх настаўнік стварае ўмовы для эстэтычнага, маральнага, інтэлектуальнага развіцця асобы, паглыбляе набытыя веды, уменні, імкнецца духоўна ўзбагачаць вучняў. Інакш кажучы, выходзіць на ўрок творчую асобу. Як тут не ўгадаць словы нашага вядомага пісьменніка В. Карамазова: “Якая магутная сіла ў шчырым, прыгожым, разумным слове настаўніка! Яно стварае чалавека і цэлы свет”.

Значную ролю ў актывізацыі цікавасці да прадмета, у развіцці творчых здольнасцяў вучняў адыгрывае правядзенне гульні-конкурсу па беларускай мове і літаратуры “Буслік”.

Таццяна Міхайлаўна Лапіцкая – настаўніца беларускай мовы і літаратуры сярэдняй школы № 48 г. Мінска. Закончыла Магілёўскі дзяржаўны педагагічны інстытут імя А. А. Куляшова (1987). Мае вышэйшую кваліфікацыйную катэгорыю. З 2004 г. распрацоўвае заданні гульні-конкурсу “Буслік”.

Што за гульня? Навошта і дзеля чаго праводзіцца? Ці патрэбна? Гэтыя і іншыя пытанні, напэўна, цікавілі і цікавяць многіх.

Асноўная мэта гульні – паказаць прыгажосць і непаўторнасць беларускага слова, пераадолець уяўленне пра мову, як мову з “нуднай” граматыкай, “цяжкай” лексікай. Менавіта праз гульні вучням у любым узросце (ад малодшых класаў да старэйшых) лягчэй зразумець няпростыя законы мовы, а значыць пачаць вучыць мову з ахвотай, радасцю.

Гульня – заўсёды творчасць, яна ўласцівая прыродзе чалавека, асабліва ў падлеткавым узросце. Гульня неназойліва дапамагае прыняць пэўныя правілы, ускласці на сябе пэўныя абавязкі. Добра арганізаваная гульня даводзіць разумовую і эмацыянальную актыўнасць да такога ўзроўню, якога ніколі не бывае пры звычайным завучванні, бо яна аб’ядноўвае гэту, дзеянне і вынік, мабілізуе веды і ўвагу, уцягвае ва ўдзел нават пасіўных: сочачы за гульні, яны зусім не пасіўна ўдзельнічаюць у працэсе даследавання (пошук – рашэнне – доказ). Гульня-праца нават не ўспрымаецца як праца, таму што дае перамогу над няведаннем, над непадатлівым граматычным матэрыялам, моўнымі загадкамі і слоўнымі парадоксамі.

Гульня-конкурс “Буслік” патрэбна і вучням, і настаўнікам. Пра гэта сведчаць штогадовыя падвядзенні вынікаў гульні: колькасць удзельнікаў кожны год павялічваецца. Напрыклад, калі ў першай гульні-конкурсе ў 2004 г. прынялі ўдзел 4224 вучні III – V класаў, то ўжо ў 2005 г. – 27774, у 2006 г. – 51496, у 2007 г. – 81516 удзельнікаў з III – XI класаў [дарэчы, самымі зацікаўленымі вучнямі ў гэтым годзе былі пяцікласнікі (11813) і шасцікласнікі (12705)].

Заданні гульні накіраваны на развіццё і пашырэнне агульнага круггляду вучняў па беларускай мове і літаратуры, лінгвістычнага дыяпазону, усведамленне велічнасці беларускай гісторыі і культуры, разменне непаўторнасці беларускага слова, усведамленне мэтазгоднасці выкарыстання тых ці іншых выразаў у вуснай і пісьмовай мове. А для настаўнікаў – гэта матэрыял, які дапаможа ў любы момант зрабіць урокі больш цікавымі, займальнымі і пазнавальнымі.

Умовы гульні простыя. Удзельнікамі конкурсу могуць быць усе вучні.

Галоўнае патрабаванне – самастойная і сумленная праца над заданнем. Забараняецца ў час гульні карыстацца падручнікамі, канспектамі, даведкай літаратурай. Нельга не закрануць наступнае: нетактоўна паводзяць сябе тыя настаўнікі, хто ў час конкурсу падказвае вучням, тым самым пазбаўляе іх самастойнасці і далейшай зацікаўленасці ў выніках гульні.

Змест заданняў у асноўным адпавядае раздзелам школьнай праграмы па беларускай мове і літаратуры. Заданні гульні разлічаны не толькі на веданне правіл і прымяненне іх на практыцы, а і на выяўленне агульнай культуры, умення лагічна думаць, часам патрабуюць знаходлівасці, кемлівасці. Не абыходзіцца без пытанняў (на тое ж і гульня), разлічаных на больш высокі ўзровень падрыхтоўкі вучняў, якія самастойна ці з настаўнікам на факультатывных занятках ці курсах на выбар разглядаюць цікавыя пытанні мовазнаўства і літаратуразнаўства, паступова рыхтуюцца да ўдзелу ў цэнтралізаваным тэс-

ціраванні за ўзровень агульнай сярэдняй адукацыі.

На кожнае пытанне гульні маецца пяць варыянтаў адказаў, сярод якіх толькі адзін правільны і ацэньваецца трыма, чатырма ці пяццю баламі (10 лягчэйшых пытанняў – па 3 балы, 10 найбольш складаных – па 5 балаў, астатнія 10 – па 4 балы). Колькасць балаў вызначаецца ў залежнасці ад складанасці пытання. Складанасць пытання, у сваю чаргу, вызначаецца па колькасці ўдзельнікаў, якія правільна адказалі на гэтае пытанне. Няправільны адказ адзначаецца чвэрцю балаў, прадугледжаных за дадзенае пытанне, і залічваецца са знакам “мінус”, у той час, як не даўшы адказу, удзельнік захоўвае раней набраныя балы. На самым пачатку гульні кожны ўдзельнік атрымлівае авансам 30 балаў. А максімальная колькасць балаў, якую можа атрымаць удзельнік конкурсу, – 150. Працягласць работы над заданнямі – 1 гадзіна 15 хвілін. Пасля заканчэння конкурсу лістак з заданнем застаецца ўдзельніку.

Пасля камп’ютэрнай апрацоўкі і праверкі карткаў кожная школа, вучні якой прымаюць ўдзел у конкурсе, атрымлівае пратакол з вынікамі, дзе ўказваюцца набраныя вучнямі балы, месцы, занятыя ў школе, раёне, вобласці і рэспубліцы. Асабліва сцю “Бусліка”, як і “Кенгуру”, “Журавліка”, “Зубренка”, з’яўляецца тое, што вынікі спаборніцтва паміж школамі, раёнамі, абласцямі і краінамі не падводзяцца. Конкурс праводзіцца толькі для вучняў, і спаборнічаюць яны толькі паміж сабой.

Пасля падвядзення вынікаў удзельнікам “Бусліка” кожны раз уручаюцца адпаведныя пасведчанні і прызы “для ўсіх”. Ніхто не застаецца без памятных узнагарод. Удзельнікі, якія дасягаюць найлепшых вынікаў, атрымліваюць спецыяльныя дадатковыя прызы. Узнагароды таксама атрымліваюць і настаўнікі-арганізатары правядзення конкурсу ў школах.

Калі вы, шануюныя калегі, неабыхава ставіцеся да гульні-конкурсу “Буслік”, то можаце стаць аўтарамі творчага калектыву па распрацоўцы заданняў (ганарары выплачваюцца ў абавязковым парадку).

А яшчэ можаце прыняць актыўны ўдзел у конкурсе-рэйтінгу заданняў “Бусліка”, які аб’яўляецца для ўсіх чытачоў часопіса “Роднае слова”. Галоўнае пытанне, на якое вам неабходна даць адказ і даслаць па пошце ў бліжэйшы час паштоўку, – зрабіць прагноз найбольш лёгкіх і найбольш складаных заданняў гульні-конкурсу “Буслік – 2007” для вучняў V – VI класаў. Вынікі гэтага конкурсу будуць абавязкова падведзены, а найлепшыя ўдзельнікі атрымаюць узнагароды.

Усіх заданняў – 30. Каля парадкавага нумара на лістку пастаўце спачатку нумар задання з конкурсу, якое, на ваш погляд, найлягчэйшае. Потым ужо нумар задання, якое менш лёгкае для вырашэння, і так далей, пакуль не размяркуеце такім чынам усе заданні.

Для прыкладу возьмем некалькі самых цікавых заданняў з “Бусліка – 2007” для вучняў III – IV класаў (для малодшых школьнікаў усяго 24 заданні).

Удзельнікі конкурсу палічылі самым лёгкім заданне № 2.

• **Як вы лічыце, якое слова неабходна ўставіць замест кропак у вершаваных радках М. Пазнякова?**

Цагліну да цагліны –

І будзе новы дом.

А літару да літары –

І... мы складзём.

Варыянты адказу:

а) вокны;

- б) шафу;
- в) школу;
- г) падручнік;
- д) слова.

На другім месцы ў вучняў – заданне № 18.

• **Дадзены рады літар:**

- 1) л, з, в, а, к, а;
- 2) у, п, а, р, с;
- 3) л, т, у, о, ф, б;
- 4) с, о, к, а, м, п.

• **У якім радзе з літар можна скласці слова, якое будзе называць від спорту?**

- а) няма такога слова;
- б) 1;
- в) 2;
- г) 3;
- д) 4.

На трэцім месцы – заданне № 7.

• **Дадзены словы:**

- 1) адзенне;
- 2) вясна;
- 3) задача;
- 4) паветра;
- 5) сустрэча;
- 6) неба;
- 7) раніца;
- 8) возера;
- 9) хваля. **Вызначце назоўнікі ніякага роду.**

а) 1, 3, 5, 7;

б) 1, 4, 6, 8;

в) 2, 4, 6, 7;

г) 2, 5, 8, 9;

д) 3, 4, 6, 9.

Заданне № 1 – на чацвёртым месцы.

• **Якую назву мае літара ч?**

- а) чу;
- б) чо;
- в) чы;
- г) чэ;
- д) ча.

На пятым месцы – заданне № 3.

• **Аленка доўга разбірала словы, у якіх, адкінуўшы першы склад, можна было б прачытаць назву дрэва.**

- 1) Барыс;
- 2) Цімох;
- 3) Рыгорка;
- 4) Піліпка;
- 5) Якуб;
- 6) Параска.

• **Які правільны варыянт выбрала Аленка?**

- а) 2, 4;
- б) 1;
- в) 3, 5;
- г) 4;
- д) 6.

Не вельмі проста вучням было разабрацца з заданнем № 8, якое на 13-м месцы.

• **Колькі разоў паўтараецца гук [p] у дзеясловах, ужытых у вершаваных радках М. Янчанкі?**

- Сам зрабіў я, сам прыбіў
- Ля акенца скрыначку.
- Круп насыпаў, пакрышыў
- Хлебную скарыначку.
- Варыянты адказу:

- а) 0;
- б) 3;
- в) 4;
- г) 5;
- д) 6.

Заданне № 5 – на 14-м месцы.

• Закончыце народную прыказку: *Хто працуе, таму і ...*

- а) зарплату даюць;
- б) пашана;
- в) добра;
- г) шанцуе;
- д) абыходзіцца.

На 17-м месцы рэйтынга – пытанне № 23.

• У польскай мове ёсць слова *kolczyki* (кольчыкі).

У перакладзе на беларускую мову гэта – ...

- а) завушніцы;
- б) напарстак;
- в) кола;
- г) пярсцёнак;
- д) абруч.

На 21-м месцы па складанасці – заданне № 20.

• Як можна назваць папярэдніка па бацькоўскай або мацярынскай лініі ў адносінах да свайго пераемніка? Выберыце правільныя варыянты з прыведзеных:

- 1) продак;
- 2) дачка;
- 3) сястра;
- 4) брат;
- 5) дзядуля;
- 6) бабуля;
- 7) сын.

Варыянты адказу:

- а) 1;
- б) 1, 5, 6;
- в) 1, 2, 7;
- г) 3, 4;
- д) 5, 6.

На 22-м месцы па складанасці, як ні дзіўна, – заданне № 6.

• Вызначце колькасць словазлучэнняў у вершаваных радках С. Грахоўскага:

Зямля пасля дзённае спёкі
Сыходзіць да ранку цяплом.
За сіняй маланкай далёкі
Адразу пачуецца гром.

Варыянты адказу:

- а) 2;
- б) 6;
- в) 8;
- г) 10;
- д) 12.

На 23-м месцы – заданне № 19.

• Колькі санорных гукаў у сучаснай беларускай мове?

- а) няма такіх гукаў;
- б) 4;
- в) 9;
- г) 11;
- д) 12.

Як бачым, дзеці па-свойму падыходзяць да складанасці пытанняў гульні. Што для дарослага чалавека здаецца лёгкім, для дзіцяці – складаным, а над чым мы, здаецца, гатовы доўга разважаць – дзіця вырашае хутка.

А цяпер вашай увазе прапануюцца пытанні гульні-конкурсу “Буслік – 2007” для вучняў V – VI класаў. Падумайце, паразважайце і дашліце, калі ласка, свае прагнозы заданняў паводле іх лёгкасці ці складанасці.

1. Як па-беларуску называецца месяц, калі дзеці ідуць у школу пасля летніх канікул?

- а) красавік;
- б) кастрычнік;
- в) май;
- г) ліпень;
- д) верасень.

2. Вызначце, колькі слоў у сказе: *Адталаадзі-мовагаснегузямля.*

- а) 2;
- б) 3;
- в) 4;
- г) 5;
- д) 6.

3. Чым пачаставаў касец ваўка на полі ў народнай казцы “Лёгкі хлеб”?

- а) лазовай кашай;
- б) хлебам;
- в) цукеркамі;
- г) сцюдзёнай вадой;
- д) хлебам і салам.

4. У народзе ёсць прыкмета: калі бусел высокая кружыцца ў небе – чакай ...

Закончыце сказ:

- а) непагоды;
- б) гасцей;
- в) халоднага надвор’я;
- г) добрага надвор’я;
- д) грыбных дажджоў.

5. Колькі разоў вымаўляецца гук [б’] у вершы “Бабры” В. Віткі?

Дабёр бабёр,
Бабраняты – на падбор.
Малайцы бабры,
Нашых рэк гаспадары,
Вартавыя крыніц,
І куніц,
І суніц,
І лясоў,
І ласёў,
І птушыных галасоў.
Хто заб’е бабра –
Не пабачыць добра.

- а) 1;
- б) 2;
- в) 3;
- г) 10;
- д) 12.

6. Якая літара беларускага алфавіта з названых ніжэй рэдка сустракаецца ў тэкстах?

- а) к;
- б) ц;
- в) ф;
- г) р;
- д) с.

7. Калі трэба выклікаць сапраўдную пажарную каманду? Выберыце правільны (-ыя) варыянт (-ы):

- 1) гарыць адпачынак;
- 2) успыхнула спрэчка;
- 3) згараюць ад сораму;
- 4) палыхае неба;

- 5) шугае полымя;
  - 6) палае сэрца;
  - 7) тлее надзея.
- а) 1, 2, 4;
  - б) 3;
  - в) 4;
  - г) 5;
  - д) 6, 7.

8. Адгадайце загадку М. Пазнякова:

Сінявокі, слаўны, чысты,
Галавасты, залацісты.
Шанаваць яго мы будзем –
Ён дае адзенне людзям.

- а) званочак;
- б) верас;
- в) лён;
- г) авёс;
- д) васілёк.

9. Выберыце правільныя сцвярджэнні:

- 1) “ў” можа стаяць у пачатку слова;
  - 2) “ў” можа стаяць у сярэдзіне слова;
  - 3) “ў” можа стаяць у канцы слова;
  - 4) “ў” можа стаяць паміж словамі ў ролі прыназоўніка;
  - 5) “ў” можа стаяць паміж зычнымі;
  - 6) “ў” можа стаяць пасля галоснай.
- а) усе сцвярджэнні правільныя;
  - б) толькі 1, 2, 5;
  - в) усе, акрамя 3;
  - г) усе, акрамя 5;
  - д) толькі 6.

10. Пастаўце пераблытаныя літары на свае месцы і вызначце толькі назвы дрэў.

- 1) с, у, л, е, б;
  - 2) с, ь, я, н, е;
  - 3) а, в, е, й, б, е, р;
  - 4) н, к, ё, л;
  - 5) ц, ь, а, п, н, ю, л;
  - 6) з, я, в;
  - 7) б, р, а, г.
- а) толькі 1, 3;
  - б) 1, 4, 5;
  - в) 2, 3, 6;
  - г) 2, 4, 6, 7;
  - д) толькі 5.

11. У якіх словах неабходна ўставіць літару т?

- 1) пос..ны;
  - 2) сапраў..ны;
  - 3) кантрас..ны;
  - 4) экскурсан..кі;
  - 5) брэс..кі;
  - 6) фу..бол;
  - 7) па..кормка;
  - 8) ло..ка;
  - 9) грун..;
  - 10) кла..ка;
  - 11) салда..чына.
- а) 1, 4, 5, 6, 9;
  - б) 1, 7, 9, 11.
  - в) 2, 3, 5;
  - г) 3, 6, 9, 11;
  - д) 4, 5, 7, 10.

12. Як называюць адным словам:

- 1) прыладу для кляпання касы;
- 2) страву, прыгатаваную з запечанай дранай бульбы;

- 3) надкапытны сустаў нагі ў жывёлы;
- 4) некалькі снапоў збожжа, састаўленых пэўным чынам на полі?

- а) няма агульнай назвы;
- б) кожны прыклад мае сваю назву;
- в) паддувала;
- г) бабка;
- д) дзядзінец.

13. Якое слова мае значэнне ‘зроблены з адной часткі, не падвойны’.

- а) адзінарны;
- б) адзінкавы;
- в) адзінокі;
- г) адзіночны;
- д) адзіны.

14. З дадзеных слоў выберыце тыя, у якіх выўляецца фанетычная асаблівасць беларускай мовы яканне:

- 1) пярэнка;
  - 2) дзюба;
  - 3) прыляталі;
  - 4) крыльцы;
  - 5) восень;
  - 6) вянец.
- а) 1, 3, 6;
  - б) 1, 4;
  - в) 2, 3, 4;
  - г) 2, 5;
  - д) 6.

15. Змітрок запісаў пад дыктоўку сказ: *Які што-гот, вясна прышла ў магутным шумі наводак, у серабрыстым звоні ручаёў, ў не сціханым сневе жава-ранкаў, у шаўкавістым шапацeni першай зялянiны на пожнях. Колькі памылак зрабiў хлопчык?*

- а) памылак няма;
- б) 4;
- в) 9;
- г) 10;
- д) 12.

16. Якое значэнне мае фразеалагізм *як га?*

- а) марудна;
- б) ненадзейна;
- в) вельмі хутка;
- г) непрывычна;
- д) аднастайная справа.

17. Пастаўце на свае месцы словы:

- 1) сябар;
- 2) таварыш;
- 3) гаспадар

у народнай прыказцы: *Хлеб у доме – ..., на працы – ..., у дарозе – ...*

- а) 1, 2, 3;
- б) 2, 1, 3;
- в) 2, 3, 1;
- г) 3, 1, 2;
- д) 3, 2, 1.

18. Вызначце словы і выразы-палiндромы:

- 1) Піліп;
- 2) схованка;
- 3) горад на гары;
- 4) дарога на горад;
- 5) пестунь;
- 6) шалаш;
- 7) Філіп.

- а) няма такіх слоў і выказаў;

- б) 1, 3, 4;
- в) 1, 4, 6;
- г) 2, 3;
- д) 3, 6.

19. Якія зычныя гукі з прыведзеных не ўтвараюць пары па звонкасці-глухасці?

- 1) [в];
  - 2) [л];
  - 3) [м];
  - 4) [н];
  - 5) [р];
  - 6) [ў].
- а) няма такіх гукаў;
 б) усе гукі;
 в) толькі 1, 4;
 г) 2, 3, 4;
 д) толькі 5, 6.

20. У якім раздзеле мовазнаўства вывучаюцца правілы пераносу слоў?

- а) фанетыка;
- б) лексіка;
- в) сінтаксіс;
- г) арфаграфія;
- д) марфалогія.

21. Дадзены словы:

- 1) каз-ка;
- 2) моў-ны;
- 3) за-снуць;
- 4) яб-лык;
- 5) кон-ны;
- 6) чы-таць.

Якія з іх правільна падзелены для пераносу?

- а) усе словы;
- б) 1, 5;
- в) 1, 2, 4, 6;
- г) 2, 6;
- д) 3, 5.

22. Выберыце правільна напісанае слова:

- а) дэлікатны;
- б) дэлекатны;
- в) дзелікатны;
- г) далікатны;
- д) далекатны.

23. Якое слова ў сучаснай беларускай мове ўжываецца як сінонім устарэлага слова *атрамант*?

- а) кніга;
- б) чарніла;
- в) сшытак;
- г) пенал;
- д) партфель.

24. Сымонка пісаў сачыненне пра сваю бабулю, яе майстэрства пячы смачныя булкі. Над адным сказам задумаўся: *Мая бабуля, каб атрымаліся смачныя булкі, на сваім уласным рэцэпце...* Дапамажыце хлопчыку закончыць сказ.

- а) расчыняе цеста;
- б) рашчыняе цеста;
- в) расшчапляе цеста;
- г) расчапляе цеста;
- д) шчыпае цеста.

25. Дадзены словы:

- 1) аловак;
- 2) пяро;
- 3) дом;
- 4) лілея;

- 5) верабей;
- 6) так;
- 7) геалаг;
- 8) праўда;
- 9) пяць;

10) радыус. Да якіх слоў нельга падабраць антонімы?

- а) 1, 2, 7, 8, 9;
- б) 2, 3, 5, 6, 10;
- в) да ўсіх слоў;
- г) да ўсіх слоў, акрамя 4, 7;
- д) да ўсіх слоў, акрамя 6, 8.

26. Вызначце галоўнае слова ў сінанімічным радзе: *умовы, абставіны, стасункі, акалічнасць, сітуацыя.*

- а) умовы;
- б) абставіны;
- в) стасункі;
- г) акалічнасць;
- д) сітуацыя.

27. Зычныя гукі ў беларускай мове класіфікуюцца...

- 1) паводле ўдзелу голасу;
  - 2) паводле ўдзелу голасу і шуму;
  - 3) паводле цвёрдасці і мяккасці;
  - 4) паводле спосабу ўтварэння;
  - 5) паводле месца ўтварэння;
  - 6) паводле месца знаходжання.
- а) усе сцвярджэнні правільныя;
 б) 1, 6;
 в) 1, 4, 5, 6;
 г) 2, 3, 4, 5;
 д) 3, 4, 5, 6.

28. Колькі літар увёў Кірыла ў славянскую азбуку для перадачы фанетычных асаблівасцяў стараславянскай мовы?

- а) 10;
- б) 15;
- в) 17;
- г) 19;
- д) 21.

29. Хто з вучоных XIX ст. распрацаваў асноўныя палажэнні пра фанемы і першым увёў у лінгвістычны ўжытак тэрмін *фанема*?

- а) С. Кавалеўская;
- б) К. Каганец;
- в) І. Бадуэн дэ Куртэнэ;
- г) Я. Лучына;
- д) Г. Суіт.

30. Якія словы з дадзеных адносяцца да няпоўных амонімаў?

1) *дысцыпліна* – цвёрда ўстаноўлены парадак; *дысцыпліна* – асобная галіна якой-небудзь навукі;

2) *слаць* – пасылаць куды-небудзь; *слаць* – класці, накрываючы паверхню чаго-небудзь чым-небудзь;

3) *нота* – умоўны знак, якім абазначаюць музычны гук;

нота – афіцыйны дыпламатычны зварот адной дзяржавы да другой.

- а) няма такіх слоў;
- б) 1, 2;
- в) 2, 3;
- г) 3;
- д) 1, 3.

КУЛЬТУРА БЕЛАРУСІ

Нацыянальная драматургія

Анатоль САБАЛЕЎСКІ

У ПАЧАТКУ ДРАМАТУРГІЧНА-ТЭАТРАЛЬНАГА ШЛЯХУ ПЕРШЫЯ П'ЕСЫ ЯКУБА КОЛАСА

Упершыню Якуб Колас пазнаёміўся з тэатральным мастацтвам 2 лютага 1912 г., калі праглядзеў спектакль Беларускага музычна-драматычнага гуртка ў Вільні – камедыю “Пашыліся ў дурні” Марка Крапіўніцкага. Праз некалькі дзён на старонках “Нашай Нівы” з’явіўся яго водгук пра ўбачанае на сцэне. У кароткай нататцы з нагоды даволі звычайнай, шараговай падзеі Я. Колас здолеў сказаць пра многае. І пра вялікую ролю і значэнне тэатра ў жыцці нацыі. І пра тое, што тэатральнае мастацтва трэба несці ў шырокія народныя масы – у мястэчкі, сёлы, у самыя аддаленыя мясціны. І пра здольнасць беларуса да сцэны. І пра важнасць нацыянальнай вопраткі на падмостках. І, урэшце, выказаў шкадаванне, што няма ўласнага рэпертуару.

У 1913 г. Максім Гарэцкі напісаў праграмны артыкул “Наш тэатр” – свайго роду маніфест, у якім знітаваныя погляды і думкі пра сцэнічнае мастацтва як найважнейшы фактар нацыянальнага адраджэння. Але гэта адбылося праз год, публікацыю ж Якуба Коласа можна разглядаць як папярэдніцу праграмы-маніфеста, у якой, можа, часам і інтуіцыйна, выказаны прыкладна тыя самыя ці блізкія думкі.

Бадай, агульным клопатам беларускіх пісьменнікаў 10-х гадоў мінулага стагоддзя было стварэнне нацыянальнага рэпертуару для тэатраў. Здаецца, не паспелі ўзяцца за драматургічнае пярэ толькі Цётка і Максім Багдановіч. У абавязкі ж Якуба Коласа ўваходзіў такі клопат. У лісце ў газету “Наша Ніва” ад 20 красавіка 1912 г., акурат пасля знаёмства з “жарцікам” “Пашыліся ў дурні”, пісьменнік паведамляў: “Калі буду мець час, пастараюся напісаць якую-небудзь камедыю...”

Камедыйнай п’есы Якуб Колас не стварыў. Ён працаваў у жанры выключна драмы. А завяршыў свой першы, гаворачы сучаснай тэрміналогіяй, праект у 1917 г., калі пад псеўданімам Тарас Гушча выдаў невялічкі зборнічак пад назвай “Сцэнічныя творы”. Заўважце: не драматычныя, а менавіта сцэнічныя, разлічаныя на тэатральныя падмосткі. У кніжцы змешчаны дзве п’есы – двухактовая драма “Антось Лата” і невялікі аразок у адной карціне “На дарозе жыцця”.

Апошні – сімвалісцка-алегарычны, і шукаць у ім псіхалагічнае апраўданне ўчынкаў герояў ці побытавае праўдападабенства, як гэта рабілі даследчыкі савецкага перыяду, – марная справа. Якуб Колас ёсць Якуб Колас і твор “На дарозе жыцця” густа замешвае, так бы мовіць, на народным цесце. Гэта выяўляецца і

ў мове персанажаў, і ў ладзе іх думак, і ў асобных рысачках-дэталях з народна-сялянскага ўжытку і побыту. І ўсё ж...

Зірнём на абставіны і ўчынкі, ці дакладней, паводзіны людзей. Вось Коласава апісанне абставінаў: “Шырокі шлях. Дарогі і сцежкі распаўзаюцца ва ўсе бакі. Пасярод дарогі стаіць стары сагнуты крыж. Збоку чарнее высокі лес. Па шляху калі-нікалі праходзяць падарожныя. Вечарэ, ноч паволі апускаецца на зямлю. На шлях ціха выходзіць жаночая постаць”. Гэта старая Кабета, яна ж Маці, якая бясконца блукае па дарозе “пакуты, пагарды, знявагі”. Мэта яе – знайсці сваіх дзетак, якія рассыпаліся па белым свеце, і зноў сабраць іх у адну сямейку. І толькі тады – так наканавана Богам – скончацца пакутныя блуканні і выйдзе яна на шырокую пуцявіну, толькі тады спазнае радасць доўгачаканага спачыну.

Не ведаючы, які ўзяць далейшы кірунак, Кабета прысела на прыдарожны камень. Неўзабаве падышла маладая пара – прыгожы, па-панску апрануты хлопец і такая ж прыгожая дзяўчына. Маці ў тым хлопцы пазнае свайго сына Васіля, але ён, прымаючы старую жанчыну за жабрачку, адпрэчваецца ад роднасці і спрабуе адкупіцца срэбранай манетай. Але ж Маці не жабрачка. А каб вывесці сына ў людзі, аддавала ўвесь свой набытак, не ашчаджала здароўя. І цяпер, глыбока абражаная, ціха плача.

Дзяўчына, якая жыве ў сельскай школьцы, хутчэй за ўсё вясковая настаўніца, бачачы такі ганебны ўчынак Васіля, праганяе яго і прапаноўвае прытулак старой, знямоглай жанчыне. Але Кабета адмаўляецца – ёй трэба рушыць далей. У яе, выяўляецца, была і дачка – надзвычай прыгожая Ганулька. Але не “сядзелася ёй дома, захацела лепшай долі, лягчэйшага жыцця, і збілася дзяўчына з тропу”. Яна загубіла прыгажосць, і цяпер пра яе Маці нічога не ведае.

Дарогі сустрэчных разыходзяцца. Але не паспела Кабета ступіць колькі крокаў, як пачула жаласліваю песню. Гэта ідзе насустрач Падарожны. Ён таксама бедна адзеты, з кіем і клункам за плячыма. Падарожнік пытаецца ў Кабеты дарогі, але яна, як і сваёй, не ведае.

У новых сустрэчных ёсць нешта агульнае: Падарожны таксама вечна блукае, шукае пшчасця, добрай долі. І пабываўшы ў розных краях, сустраўшыся з многімі людзьмі, нічога з гэтага не знайшоў. Усюды і ва ўсіх – бяда, гора, а пшчасце, калі яно ёсць, то ці далёка ўжо ззаду, ці гэтак жа далёка спераду, адно толькі ў думках.

Падарожны прызнае, што ў Кабеты-Маці “вялікая мэта, дзеля якой варта жыць” – сабраць сваіх

дзяцей у адну сям'ю. А сам з бадзёрай песняй выпраўляецца ў далейшую дарогу. Кабета ж, падышоўшы да крыжа, становіцца на камень і, злажыўшы рукі, звяртаецца з мальбою: “*Божа, распяты на крыжы! Знімі з мяне цяжкі крыж мой і пакажы мне дарогу ў сэрца маіх дзетак!*”

Тэатразнаўца Сяргей Пятровіч у кнізе “Якуб Колас і беларускі тэатр”, адыходзячы ад ацэнак твора вульгарна-сацыялагічнай крытыкай, бачыць у вобразе старэнькай Кабеты сімвал роднай Беларусі, а яе раскіданых дзетак – тагачасную беларускую інтэлігенцыю (Васіль – інтэлігент-рэнегат, Дзяўчына – інтэлігент-патрыёт). Можа, гэтыя вобразы і не сягаюць такой высокай сімволікі, прынамсі, у п’есе няма на яе і намёку і, думаецца, не праз цензурныя меркаванні. Але што яны не зводзяцца да побытавага ўзроўню, маюць сімвалічнае абагульненне, – то гэта несумненна.

Абразок “На дарозе жыцця” з-за свайго невялікага памеру не разлічаны на асобную самастойную пастаноўку, ён прыдатны для падключэння да іншых сцэнічных твораў. Вядома, напрыклад, што ў 1921 г. тэатральны гурток мінскага клуба моладзі “Беларуская хатка”, якім кіраваў знаны паэт і драматург Міхась Чарот, паставіў “На дарозе жыцця”, і імпрэза адкрывалася менавіта гэтым творам. Газета “Савецкая Беларусь” за 23 чэрвеня 1921 г. адзначыла добрую ігру М. Чарота ў ролі Падарожнага і Т. Бандарчык у ролі Кабеты (у газеце гэтыя вобразы названы дзядулем і бабуляй).

Але п’еса не набыла шырокага сцэнічнага жыцця, магчыма, і з-за свайго сімвалічна-абагульненага кірунку.

І “На дарозе жыцця”, і “Антось Лата” датуюцца 1917 г. Але над другім драматычным творам Якуб Колас пачаў працаваць раней – першы акт “Антось Латы” пад назвай “Чарка ўсё на свеце робіць” асобна выйшаў з друку ў 1916 г. з паведамленнем пра будучы яго працяг.

Мяркуючы па пачатковай назве, пісьменнік меў намер напісаць твор на антыалкагольную тэматыку: у першым акце даць карціну п’янства, у другім – давесці, што з гэтага атрымалася, паказаць расплату. Аднак, як гэта здараецца з вялікімі талентамі, твор выйшаў намнога больш багатым і змястоўным за тую утылітарную задачу, якую перад сабой ставіў яго творца.

Бедны з выгляду, брудны шынок у мястэчку, напэўна, невялікім, нешматлюдным. Ён патайны, і таму знаходзіцца не на бачным месцы, а, хутчэй за ўсё, на ўскрайку. Усё дзеецца ў паўзмроку, людзі выглядаюць і рэальнымі, і прывіднымі, усё адно як ценьмі. За столікам, унурывушыся ў кнігу, сядзіць гаспадар шынка Бэрка і шэптае, а часам і крыху голасна чытае кнігу. Тую кнігу Антось Лата будзе называць “бубляю”, няйкакш гэта талмуд. Непадалёку ад Бэркі знаходзіцца яго жонка Лэя, якая, калі няма наведвальнікаў, вяжа панчошу. Абое яны ўжо старыя, кволья.

За другім столікам, на якім стаіць ужо апарожненая бутэлька, сядзяць двое маладых сялян – Габрусь і Рыгор. Яны ўжо нападпінку, і па даўнім народным звычаі – біцца ці спяваць, – выбіраюць апошняе. Габрусь гарланіць сумную песню (“*зацягнуў як на хаўтурах!*”), бо не спяваюцца вяселья – дома nelaды, жонка хворае, шмат набралася нядоімкі. Рыгор жа, нібы ў процівагу, задзівае жартаўліва-бадзёрыя “*дадому хочацца – сядзі і гуляй; плакаць зажадалася – а ты песні спявай*”. Зрэдку тарокаюцца з Лэяй і Бэркам, адпускаючы ў іх адрас жарцікі, у тым ліку і частушачныя. Але яны не

Фларыян Ждановіч у ролі Антося Латы.

зласлівыя, а так, для смеху. Заказваюць яшчэ паўкварты, закуску: “*Чарка ўсё на свеце робіць...*”

Шумна расчыняюцца дзверы, і на парозе ў суконным пільчаку, уздетым у адзін рукаў, з’яўляецца Антось Лата. Надалей ён будзе займаць усю асноўную прастору шынка, хоць сама постаць і ад доўгіх гадоў, і ад страшэнна беднага жыцця не шырокая, сухаватая. Антось Лата таксама ўжо на добрым падпінку і пачынае бравурна-зычна: “*Здар-рова, пра-бят-а!*” Ніхто нічога Антосю не адказаў, нібыта і не пачулі яго раскацістага голасу. Як і не чакалі тут з ім сустрэцца.

Кожны заняты сваім. Бэрка як гаспадар шынка прысутнічае для парадку, працягвае чытаць талмуд, моліцца. Лэя, пакуль наведвальнікі нічога не заказваюць, каб не траціць часу, па-ранейшаму вяжа панчошу. Габрусь залівае сваю бяду-гора чарговай чаркай. Рыгор, ініцыятар прадоўжыць пагулянку, выпівае для бадзёрасці, веселасці.

Антось прынеслі ў шынок ногі, каб проста сустрэцца з людзьмі, знайсці разгарненне, аблегчыць сваю адзіноту. Але і тут, як і ўсюды, нікому ён не патрэбны. Антось гэта зразумеў адразу, і яго душу яшчэ больш агарнула страшэнная адзінота. Не звяжачы ні на каго, проста ўголос сам для сябе, з болем і гаркотаю прыпамінае сваіх кампанейцаў, якіх няма ўжо на гэтым свеце: “*Толькі я астаўся, як пеня яловы на пасецы*”.

Сэрца працяло адчуванне пустэчы. Антось на колькі імгненняў нібы здранцвеў. А потым, нібы ачуняўшы, каб неяк узбадзёрыць сябе, прычапіўся да Бэркі: “*Як маеіся, турэцкі рабін?*” У наступ ідзе напорыста, жарцікі больш з’едлівыя, чым Габрусе-

вы і Рыгоравы, за якія пазней папросіць прабачэння. Антося блазнуе і з Лэяй — то гадае па руцэ, то чапляецца з пацалункам. Ідзе свайго роду разрадка драматызму, характэрная і для высокіх трагедый.

Бэрка і Лэя бароняцца, Габрусь і Рыгор смяюцца.

Нарэшце, Габрусь запрашае Антося да стала, у кампанію. Але яму не патрэбная чужая чарка, і прыйшоў ён у шынок не па гэта.

Зноў драматызм набірае новую сілу і вышыню. Гэта ўсведамленне Антосем свайго становішча: ніхто з прысутных з ім нават не павітаўся, бо палічыў гэта брыдкім. Таму што Антося п'яніца, лайдак, камедыянт, дзеці на яго пальцамі паказваюць. Апазнаваў пякучы боль: *“Эх, каб я быў пісьменны! Напісаў бы я пра наша цёмнае мужычае жыццё, ды як напісаў бы: слязьмі і крою!”*

Віхуры розных пачуццяў спляліся ў адзін моцны драматычны вузел. Тут і праклёны ў адрас свайго горкага лёсу, долі сабачай. І самабічаванне за тое, што крыўдзіў жонку, без пары звёў яе ў магілу. І пакаянне за здзейснення бласлава ўчынкi. І над усім — зноў тэма страшэннай адзіноты: *“Хата мая спусташылася, вакруг усе павыміралі, а я адзін! Мне жудасна ў хаце маёй!..”*

Адзіны паратунак для Антося — гарэлка, яго пагібельніца. Вось і цяпер, знайшоўшы ў кішэні бутэльку з гарла, на першае не стае сілы, істотай завалодвае бязволе.

Антося, нарэшце, прысядае да стала і, сціснуўшы рукамі галаву, трасецца ад нягучнага, здушанага плачу. *“Чарка ўсё на свеце робіць”*. Але ці толькі яна, і што з'яўляецца першапрычынай? Далейшы ход развіцця драмы паглыбляюць і ўдакладняюць адказы на пытанні.

Калі першы акт “Антося Латы”, напісаны значна раней, грунтуецца на побытавых рэаліях, то другі насычаны містыкай. Цёмны начны лес. Гушчары. Трывожную ціш парушае кігіканне савы. Даносяцца і іншыя таемныя гукі. На небе то блісне месяц, то схваецца ў хмаркі. Па лесе брыдуць тры — вяртаюцца з шынкі Антося, Габрусь і Рыгор. Антося водзіць убакі, хлопцы стараюцца яго падтрымаць. Па той дарозе яны ідуць дадому ці збіліся з тропу? На Антосева запытанне Габрусь адказвае: *“А ці не ўсё роўна нам? Мы даўно бадзямся не па тых дарогах, кудую ходзяць добрыя людзі”*.

Антося зацягнуў песню. І калі Габрусь стараецца суняць яго, каб сваім выццём ваўкоў не наклакаў, той даводзіць: *“Гэ, брат, цяперашнім светам лепш з ваўкамі жыць, чым з людзьмі, бо што цяпер чалавек? Ноль! Пацярха!”*

Трывожная атмасфера згущаецца. Калі Габрусь адышоў некалькі крокаў наперад, каб праверыць да-

П'еса “Вайна вайне” ў пастаноўцы Другога беларускага тэатра. Салдат (злева) — Павел Іванюў, Алесь — Мікалай Звездачотаў. 1937 г.

рогу, перад ім са змроку паўстала таямнічая дзіўная постаць Невядомага. Той з торбаю і палкай рухаецца подскакам, аж зямля глуха дрыжыць ад яго крокаў. Адкуль ён? *“З багны-балота, з сухога чароту, дзе чэрці святых спакушаюць”*. А на пытанне, куды вядзе дарога, Невядомы адказвае, што на могілкі, адкуль ніхто ўжо не вяртаецца. І, паднёсшы пад нос Габрусю дулю, з ціхім рогатам памкнуўся далей.

Потым з ляснога гушчару ў вобразе жанчыны выйшла насустрач Здань. Антося, які ўбачыў яе першы, зразумеў, што гэта яго згуба. Здань патлумачыла, што з'явілася на суд Антося яна — Манаполька, Выпівоха, а яшчэ — Цвярозая пані. Апошняя ніхто не ўбачыў, яна толькі адзін раз падала голас з лесу. А вось першая з Антосем у кантакце, крочыць за ім неадступна. Яна ж і расказала пра матывы злomu, падзення Антося Латы: *“Хіба забыўся, да каго прыхіляўся ты, калі табе было горка на душы? Помніш — быў пажар? Усё пагарэла, сам выскачыў з хаты, у чым стаяў, чуць жывымі былі выхвачаны дзеці, не было за што рук зацяць, і ты хадзіў панурый, як бы на табе зямля ляжала. А людзі вакруг былі так чэрствы на тваё гора, так чэрствы! І душа твая ачарсцвелала, ацвярдзела тваё сэрца, божы свет стаў табе не мілы, і не рад быў ты жыццю. А хто ўсцешыў цябе? Хто адагрэў тваё сэрца? Цвярозым ты месца не знаходзіў сабе, а выціў — ты стаў другім чалавекам, і свет адмяніўся, і гора тваё паказалася жартамі”*.

Нібы ў нямым кінематографе пранесліся ў думках Антося Латы яго жыццёвыя шляхі-дарогі. Ці ёсць што добрае ўспомніць? Некалі ж быў чалавекам, стражнікаваў, з князямі на мядзвездзю хадзіў. А цяпер? Жонкі ўжо няма, сыны таксама паўміралі, унукі гібеюць. І такая жудасная адзінота... Каго вініць у гэтым? Самога сябе. Зноў пакаянне.

Але ж — дадамо мы — вінаваты і людзі, іх абьякаваць. Не падтрымалі ў бядзе-горы, не дапамаглі чалавеку зноў стаць на ногі. І пакайцеся таксама...

Здань, тая, што Манаполька, Выпівоха, прапаноўвае Антосю Лату зноў ісці з ёю разам. Ён з кулакамі

адчайна кідаецца на Здань, але падае на дол. Падб'ягаюць кампанейцы і ў жаху бачаць яго нежывым.

Твор завяршаецца нямой сцэнай: *“Пачынае світаць, у лесе шарэе... Антось ляжыць ніцма. Габрусь і Рыгор стаяць наабапал, пазіраюць адзін на другога”*.

Якуб Колас малое персанажы адным-двума мазкамі. А вобраз Антося Латы падае надзвычай аб'ёмна. Прытым раскрывае яго галоўным чынам праз маналогі героя – самым складаным прыёмам у драматургічным і тэатральным мастацтве.

У 1920-я г. пісьменнік напісаў двухактовую п'есу апавядальнага характару *“Забастоўшчыкі”*, у 1930-я – драму *“Вайна вайне”* (першы варыянт называўся *“Даволі грувастка і не надта літаратурна “Вайна да пабеднага канца”*) і паводле ўласнай аповесці *“Дрыгва”* – драму *“У пушчах Палесся”*. Два апошнія творы, якія набылі найбольшую вядомасць і тэатральны поспех, вызначаюцца коласаўскай шырынёй ахопу падзей і персанажаў, маштабнасцю, эпічнасцю. А вось вяршыннім дасягненнем у раскрыцці менавіта драматургічнага таленту пісьменніка застаўся *“Антось Лата”*.

П'еса пасля выхаду яе з друку была пастаўлена Фларыянам Ждановічам у Першым таварыстве беларускай драмы і камедыі. Калі ж на аснове гэтага калектыву ў 1920 г. паўстаў Беларускі дзяржаўны тэатр, цяперашні Купалаўскі, спектакль у дапрацаваным выглядзе быў перанесены на яго падмошкі. У ролі Антося Латы выступалі Фларыян Ждановіч і яго родны брат Антук Крыніца (Антон Ждановіч). У 1923 г. Уладзіслаў Галубок увасобіў коласаўскі твор у сваім тэатры і на працягу некалькіх сезонаў вазіў спектакль па гарадах і сёлах Беларусі. Даволі шырока ішла п'еса ў аматарскіх калектывах. Яе іграў тэатральны гурток Мінскага павятовага саюза, які паказваў свае спектаклі ў *“Беларускай хатцы”*, увасаблялі аматары г. Койданава (цяпер Дзяржынск), Дукорскі драматычны гурток пад кіраўніцтвам вядомага драматурга Васіля Гарбацэвіча, іншыя калектывы. Ставілі *“Антось Лату”* і ў Заходняй Беларусі, у тым ліку і беларускі драматычны гурток вёскі Загора на Карэліччыне, які арганізаваў Янка Брыль. Але звесткі пра спектаклі паводле коласаўскага твора крайне скупыя, а то і ўвогуле адсутнічаюць, і таму ў тэатральнай гісторыі яны асветленыя слаба.

Часопіс *“Польмя”* ў 1925 г. паведаміў, што Якуб Колас дапрацоўвае *“Антось Лату”*. Але ў якім кірунку вялася праца і якія яе вынікі невядома – новага варыянта п'есы не з'явілася. У 1934 г. на старонках газеты *“Літаратура і мастацтва”* быў надрукаваны артыкул Я. Коласа *“За драматургічную крытыку”*, у якім вялася гаворка пераважна пра яго стасункі з тэатрам. Ставячыся вельмі крытычна да ўласнай драматургічнай творчасці, пісьменнік нават не назваў абразка *“На дарозе жыцця”*, а п'есу *“Антось Лата”* расцаніў як малазначную рэч. І пры жыцці не ўключыў у паўторныя выданні. Але названых твораў, якія ў тагачасным друку ацэньваліся па-рознаму, ніхто ніколі не забараняў.

У 1970-я г. выдаваўся Збор твораў у чагырначцаці тамах Якуба Коласа, найбольш поўны з папярэдніх выпускаў. Не палічыце за няспіласць, але для абмалёўкі сітуацыі дазволу сказаць некалькі слоў і пра ўласнае дачыненне. Рэч у тым, што ў 1975 г. я падрыхтаваў да друку двухтомную *“Хрэстаматыю па гісторыі беларускага тэатра і драматургіі”*, у якую ўключыў цалкам п'есу *“Антось Лата”* (іншыя драматычныя творы пераважна падаваліся ва ўрыўках). І ад трэціх асобаў

даведаўся, што, так бы мовіць, літаратурны аэрапаг гэты твор выключыў з выдання ў Зборы твораў, лічыце, забараніў. З той самай матывацыяй, як і адносна *“Тутэйшых”*, – не зрабіць дрэннай паслугі аўтару. Што да Купалавага твора, то было, прынамсі, зразумела – паводле палітычных меркаванняў. А *“Антось Лата”* быў завершаны ў міжчассі, калі ўжо быў скінуты царызм, а бальшавікі ўладу яшчэ не ўзялі. Словам, твор не мог уяўляць якой-небудзь непрыемнасці ні для адной, ні для другой улады. І тым не менш...

На шчасце, кнігі выпускаліся ў розных выдавецтвах, дзе былі і іншыя рэдактары, цэнзары. І адны не ведалі пра *“Хрэстаматыю...”*, а другія – пра забарону п'есы. Інакш справы маглі б выкіравацца і на благое – у той час асабліва не цырымоніліся. Усё ж атрымалася даволі парадаксальна. У 1975 г. *“Антось Лата”* быў апублікаваны менавіта як хрэстаматыйны твор, рэкамендаваны для студэнтаў тэатральнага профілю. А чарговы, дзесяты том Збору твораў Якуба Коласа, дзе змешчаны п'есы, убачыў свет у 1976 г. У ім абразок *“На дарозе жыцця”* чамусьці аднесены ў *“Дадатак”* (ці то Коласавы, ці то і не яго?), адносна п'есы *“Антось Лата”* выкарыстана тагачасная завяздэнка – няўгоднае замоўчваць, нібыта яго ніколі і не існавала.

У 1978 г. апублікаваны зборнік п'ес *“Беларуская дакастрычніцкая драматургія”*, у які ўкладальнік Сцяпан Лаўшук уключыў абодва творы Якуба Коласа, у 1997 г. вайшаў першы том другога выдання *“Хрэстаматый па гісторыі беларускага тэатра і драматургіі”* з *“Антосем Латам”*. Цяпер ужо без ніякіх ускладненняў. Няма сумневу, што гэтая п'еса з годнымі каментарыямі ўвойдзе ў новы Збор твораў Якуба Коласа, выданне якога ўжо распачалося.

Пакуль больш складана з працягам тэатральнага жыцця. У 1982 г. п'есу *“Антось Лата”* паставіў у Баранавіцкім народным тэатры гарадскога Дома культуры Міхась Стрыжоў, ён жа ўвасобіў у ім галоўны вобраз. На аглядзе аматарскіх спектакляў, прысвечаных стогадоваму юбілею Янкі Купалы і Якуба Коласа, М. Стрыжоў быў ганараваны як найлепшы выканаўца мужчынскай ролі. У 2002 г. рэжысёр Раман Цыркін ажыццявіў пастаноўку ў Мазырскім драматычным тэатры імя Івана Мележа пад назвай *“Атрута”*, акцэнтуючы ў творы тэму пра шкоду п'янства.

“Антось Лата” бачыцца і на іншых падмошках тэатраў Беларусі. Раней у цэнтральнай ролі мроіўся славуці купалавец Генадзь Гарбук. Ён, як і ў маладыя гады ў вобразе Васіля Дзятла ў *“Людзях на балодзе”* паводле Івана Мележа, нібы і быў народжаны для гэтай ролі. Але, на жаль, з ёй не сустрэўся. Цяпер жа ўжо позна. Але бачыцца іншы выканаўца. Ці здзейсніцца?

Будзем спадзявацца.

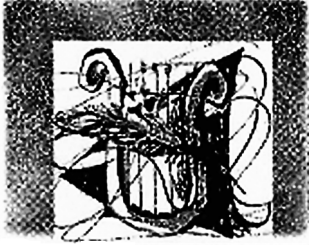
Літаратура

Беларуская дакастрычніцкая драматургія / Уклад., падрыхтоўка тэкстаў, уступ. арт. і камент. С. Лаўшука. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978. С. 497 – 514.

Пятровіч С. Якуб Колас і беларускі тэатр. – Мінск: Маст. літ., 1975.

Семяновіч А. Гісторыя беларускай драматургіі: XIX – пачатак XX ст. – Мінск: Выш. шк., 1985. С. 135 – 146.

Хрэстаматый па гісторыі беларускага тэатра і драматургіі: У 2 т. Т. 1. / Уклад., рэд. тэкстаў, уступ. арт. і камент. А. Сабалеўскага. – Мінск: Выш. шк., 1975. С. 257 – 269.

НА РОСТАНЯХ

На крыжавых дарогах

Эмануіл ІОФЕ

“СТАРЫЙ И ХИТРЫЙ ВРАГ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ”, АЛЬБО ЯК ПАЛЯВАЛІ НА ЯКУБА КОЛАСА

Да цяперашняга часу не створана поўнай біяграфіі Якуба Коласа. Нягледзячы на асобныя артыкулы, адной з маладаследаваных старонак яго жыццяпісу з’яўляюцца ўзаемаадносіны народнага песняра з савецкім таталітарным рэжымам 1920 – 1930-х гг., ціск гэтага рэжыму на асобу і творчасць паэта. Пры напісанні дадзенага артыкула аўтар выкарыстаў фонды Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь, Цэнтральнага архіва Камітэта дзяржаўнай бяспекі Рэспублікі Беларусь, Цэнтральнага архіва Нацыянальнай Акадэміі навук Беларусі, Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, Літаратурнага музея Якуба Коласа, успаміны родных і блізкіх пісьменніка.

Перад намі сакрэтная запіска намесніка паўнамоцнага прадстаўніка АДПУ* па Заходнім краі Іосіфа Апанскага першаму сакратару ЦК КП(б)Б ад 28 снежня 1924 г., у якой закранаюцца “негатыўныя працэсы” сярод літаратараў і творчай інтэлігенцыі БССР. Найбольш буйнымі дзеячамі беларускай літаратуры, якія вызначаюць яе кірунак, у запісцы названы Янка Купала, Якуб Колас, Язэп Лёсік, Змітрок Бядуля, Цішка Гартны, Міхась Чарот.

“Если Ц. Гартный и М. Чарот возглавляют собой революционное течение, отражая в своих произведениях настроения современной революционной эпохи, то первые четыре представляют собой попутчиков, интеллигентов-шовинистов, вносящих в литературу настроения, чуждые революции, а иногда и к-р. тенденции”, – пісаў І. Апанскі¹.

Значная частка гэтага паведамлення прысвечана ідэйнай пазіцыі Янкі Купалы, Якуба Коласа, Змітра Жылуновіча, Змітрака Бядулі, барацьбе “старых”, “нацыяналістычна настроеных” і маладых пралетарскіх пісьменнікаў. У гэтай сакрэтнай запісцы былі і такія радкі:

«...В издаваемых литературных произведениях Коласа и Лесика наиболее характерной чертой является перегиб в сторону национал-шовинизма, с религиозными, божественно-слащавыми настроениями, ничем не

* АДПУ – аб’яднанае дзяржаўнае палітычнае ўпраўленне, спецслужба, дзяржаўны орган, надзелены правам апераўна-вышуковай дзейнасці. Існавала ў 1922 – 1934 гг. Пераўтворана ва ўпраўленне дзяржбяспекі НКУС БССР. – *Зайвага рэд.*

прикрытыми, с полным отсутствием каких-либо отражений переживаемого революционного момента.

Такие настроения были отмечены еще в 1922 г. протоколом коллегии Главлита от 19/ХІІ-22 г. при рассмотрении рукописи Коласа “В полесской глуши”.

Независимо от такого решения Главлита, Колас до настоящего времени продолжает проводить старые тенденции, что подтверждается недавней его рукописью рассказа “Адгукнуўся”, которому могла бы позавидовать любая из старых хрестоматий для церковноприходских школ. Этот рассказ настолько проникнут религиозным благоговением к насхальной ночи, церковной службе, пению священнослужителей, что любой благочинный порекомендовал бы это для воспитания подростков. То же самое можно отметить и в отношении последнего произведения Коласа (8-2-24 г.) “Беларускія народныя казкі”»².

А вось што адзначалася ў спецыяльным дакладзе пра беларуска-эсэраўскі шавіністычны рух па матэрыялах сакрэтнага аддзела ДПУ БССР (па стане на 29 кастрычніка 1925 г.), дасланым у ЦК КП(б)Б, дзе, у прыватнасці, разглядалася “Слуцкая справа”: “Сутью этого дела такова: в конце прошлого учебного года из легального белорусского кружка, существовавшего на Слуцких общеобразовательных курсах, под влиянием учеников последнего курса Макареню и Мягельского, лично связанных с Якубом Коласом и притавившихся националистическим духом произведений последнего, выделился нелегальный кружок в составе до 10 человек. Возникшая организация крайне недовольна Соввластью и, считая таковую совершенно неприемлемой для белорусского крестьянства, решила начать подпольную работу для свержения ее”³.

Такім чынам, імя Коласа ўпамінаецца тут у сувязі з палітычнай справай “лістападаўшчыны”* – арыштам невялікай групы абвінавачаных у нелегальнай антысавецкай прапагандзе настаўнікаў і навучэнцаў Слуцкіх агульнаадукацыйных курсаў па беларусазнаўстве. У дакладзе робіцца намёк, што паэт быў “ідэолагам” групы. Сфабрыкаваны ДПУ судовы працэс праходзіў у сакавіку 1926 г. На яго Якуба Коласа запрасілі ў якасці сведкі. Уся “сувязь” зводзілася да таго, што адзін з падсудных даслаў яму свой верш на рэцэн-

* Ад прозвішча кіраўніка суполкі – настаўніка Юркі Лістапада (1897 – 1938), пазней рэпрэсаванага. – *Зайвага рэд.*

зію. Тым не менш падазрэнне ў прыналежнасці да “лістападаўскай арганізацыі”, эсэраўскага руху засталася надоўга.

У сакавіку 1926 г. ЦК КП(б)Б прыняў пастанову “Аб рабоце сярод інтэлігенцыі”, у адпаведнасці з якой уся інтэлігенцыя БССР па сваіх палітычных поглядах была падзелена на групы. Спецыяльная камісія па інтэлігенцыі пачала праверку і ачышчэнне ўстаноў ад класава чужых элементаў. Прапановы камісіі і спісы з характарыстыкамі работнікаў, складзенымі на падставе звестак ДПУ, прадстаўляліся ў бюро ЦК. У адным такім спісе, які разглядаўся на бюро ў снежні 1926 г., толькі па Інбелкульце налічвалася 14 прозвішчаў з “кампраметоўнымі дадзенымі”.

Адносна Я. Коласа было запісана:

“8. Мицкевич Константин (Якуб Колас) – национал-демократический уклон, под влиянием Лесика, член ИБК, член Прав. Термин. комиссии”¹⁴.

Усведамляючы вялікі аўтарытэт Якуба Коласа сярод творчай інтэлігенцыі БССР, Цэнтральны Камітэт Камуністычнай партыі (большавікоў) Беларусі і яго першы сакратар Аляксандр Крыніцкі надавалі асаблівае значэнне яго ідэйна-палітычнай пазіцыі. У адносінах да Я. Коласа была прыменена тактыка “бізуна і перніка”.

Прывядзем радкі з вельмі цікавага архіўнага дакумента – «Пастановы Бюро ЦК КП(б)Б “Аб дваццацігадовым юбілеі літаратурнай дзейнасці Якуба Коласа”» (15 кастрычніка 1926 г.):

“1. Провести юбилей Якуба Коласа как литературный, культурнический юбилей, не придавая ему общеполитического характера.

2. Объявить Якуба Коласа народным поэтом [БССР]. При этом в наших выступлениях подчеркнуть его последние политические заявления (осуждение листопадовщины, признание диктатуры пролетариата), возлагающие на него определенные политические обязательства...

Секретарь ЦК КП(б)Б А. Криницкий”¹⁵.

У другой палове 1920-х гг. асабліва жорсткай стала цензура літаратурных твораў. На працягу 1926–1928 гг. былі забаронены многія вершы вядомых беларускіх паэтаў: “Канцэрт” і “Бараны” Кандрата Крапівы як злая алегарычная сатыра на X з’езд Кампартыі Беларусі і палітыку партыі ў галіне друку, “Ваяцкі марш” Якуба Коласа, “Чужым”, “Над Нёманам” Янкі Купалы – за шавінізм і антысавецкі змест і іншае¹⁶.

1 студзеня 1927 г. беларускі драматург Францішак Аляхновіч быў арыштаваны ДПУ БССР па абвінавачванні ў шпіянажы на карысць буржуазнай Польшчы і асуджаны на 10 гадоў высылкі на Салавецкія астравы. Група сталічнай інтэлігенцыі, у якую ўваходзілі Максім Гарэцкі, Якуб Колас, Змітрок Бядуля, В. Друшчыц, Міхайла Грамыка, Янка Купала, Аркадзь Смоліч, Язэп Лёсік, Уладзімір Жылка, Браніслаў Эпімах-Шыпіла, звярнулася ў ЦВК БССР з просьбай паспрыяць вызваленню Францішка Аляхновіча, дакладней – амніставаць яго ў сувязі з святкаваннем 10-годдзя Кастрычніцкай рэвалюцыі. Старшыня ЦВК БССР Аляксандр Чарвякоў перадаў гэтую просьбу на абмеркаванне бюро ЦК Кампартыі Беларусі. Пастанова была прынятая такая: *“Лічыць немагчымым ставіць пытанне аб пераглядзе прыговору на справе Аляхновіча”*.

Гэтую пастанову падпісаў першы сакратар ЦК Вільгельм Кнорын¹⁷. 10 снежня 1928 г. была напісаная новая заява-хадайніцтва літаратараў і грамадскіх дзеячаў Беларусі, цяпер ужо на імя старшыні СНК БССР Мікалая Галадзёда. Яе падпісалі Янка Купала, Якуб Колас, Змітрок Бядуля, Вацлаў Ластоўскі, Сцяпан Некрашэвіч, Язэп Дыла, Уладзіслаў Галубок, Фларыян Ждановіч, Міхайла Грамыка, Максім Гарэцкі. 12 снежня 1928 г. дадзенае хадайніцтва з суправаджальнай запіскай М. Галадзёда было разгледжана на пасяджэнні Бюро ЦК КП(б)Б. За подпісам першага сакратара ЦК Кампартыі Беларусі Яна Гамарніка яно пастанавіла: *“Заяву аб памілаванні Аляхновіча адхіліць”¹⁸.*

У 1929 г. у Беларусь прыбыла камісія ЦКК ВКП(б) па абследаванні практыкі нацыянальнай работы ў БССР на чале з Уладзімірам Затонскім. Відавочным вынікам працы гэтай камісіі з’явілася тое, што ўжо ў другой палове 1929 г. у Беларусі рэзка ўзмацніліся жорсткія напады на так званы нацыянал-дэмакратызм, а таксама на яго “агентуру” ў партыі – нацыянал-апартунізм, у вобразе якога мроіўся класавы вораг. Дасталася, як выказаўся У. Затонскі, і “першым піянерам беларускага культурна-нацыянальнага руху” – Купалу, Коласу, Жылуновічу, Ігнатоеўскаму, Зарэцкаму, Глыбоцкаму, Дубоўку, Ждановічу, Лёсіку, – і многім іншым⁹.

Па “раскрытай” справе “СВБ” летам – восенню 1930 г. арыштавалі 108 чалавек, з якіх 90 асудзілі. У пачатку снежня 1930 г. спецыяльнай пастановай СНК БССР былі пазбаўлены звання акадэміка БАН ша-сцёра вядомых вучоных: Вацлаў Ластоўскі, Уладзімір Пічэта, Язэп Лёсік, Сцяпан Некрашэвіч, Гаўрыла Гарэцкі і Аляксандр Дубах. Усіх, акрамя У. Пічэты, абвінавачвалі ў прыналежнасці да контррэвалюцыйнай арганізацыі “Саюз вызвалення Беларусі”, якая нібыта канспірацыйна дзейнічала ў БССР. Напярэдадні прыняцця СНК рашэння аб пазбаўленні акадэмічных званняў некаторых навукоўцаў (“як ворагаў пралетарскай дыктатуры”) у бюро ЦК КП(б)Б пад грыфам “Сов. секретно” паступіў дакумент пад назвай “Список академиков БАН с указанием имеющих на них компрометирующих материалов”. Сярод 22 прозвішчаў знаходзім імёны Я. Коласа і Я. Купалы:

«Мицкевич Константин Михайлович (Якуб Колас).

Нацдемократ. Член ЦИКа БССР. По показаниям ряда арестованных по делу “СВБ” входил в руководящий центр организации. Бывал неоднократно на его заседаниях. В 1925 г. подозревался в принадлежности к листопадовской организации. Недавно поместил в печати открытое письмо, в котором указал на разрыв свой с нац. демократизмом. Однако недавно, по поводу написания при встрече с одним знакомым бросил фразу: “Решил написать, вернее, за меня решили”. Яркий показатель неискренности»¹⁰.

25 кастрычніка 1932 г. у ЦК КП(б)Б праходзіла літаратурная нарада, якая мела мэтай прааналізаваць стан літаратурнай справы ў рэспубліцы пасля прыняцця пастаноў ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)Б аб перабудове літаратурна-мастацкіх арганізацый. Значнае месца ў прамове сакратара ЦК Кампартыі Беларусі В. Жаброўскага (кіраўніка нарады) заняло вызначэнне палітычнай лініі, якую літаратары-камуністы павінны праводзіць у адносінах да пісьменнікаў старэйшага пакалення – Янкі Купалы, Якуба Коласа, Змітрака Бя-

дулі, Змітра Жылуновіча “ў мэтах іх перавыхавання і поўнага пераводу на савецкую платформу”. У сваім выступленні В. Жаброўскі адзначыў: “Купала і Колас рабілі не памылкі – тут справа не ў памылках, а ў лініі. Людзі займалі пэўную лінію, былі прадстаўнікамі на пэўным этапе варожых нам класаў”.

Сутнасць палітычнай лініі літаратараў-камуністаў у адносінах да Янкі Купалы, Якуба Коласа і іншых пісьменнікаў старэйшага пакалення вызначана апошняй фразай у прамове В. Жаброўскага: “Калі яны будуць ісці з намі, дапамагаць нам будаваць бяскласавы сацыялістычны грамадства – калі ласка, запрашаем, даем шырокую дарогу. Калі не, то той, хто не з намі, той супраць нас”¹¹.

На згаданай вышэй літаратурнай нарадзе ў ЦК КП(б)Б сакратар ЦК В. Жаброўскі афіцыйна заявіў, што ніякага “новага нэпа” ў літаратуры ў рэспубліцы не будзе, а ад пісьменнікаў патрабуецца адно – трывала стаць на шлях сацыялістычнага будаўніцтва. 25 студзеня 1933 г. бюро ЦК КП(б)Б прыняло разгорнутую пастанову “Аб фактах прасочвання класова варожых, нацыянал-дэмакратычных уплываў у мастацкай літаратуры БССР”. У гэтым дакуменце вызначаліся кірункі палітыкі партыі ў адносінах да пісьменнікаў і пісьменніцкай арганізацыі, якая стваралася. Аргкамітэту па стварэнні ССПБ і яго кіраўнікам указвалася на страту імі класавай пільнасці, праўленне палітычнай блізарукасці і гнілага лібералізму да канкрэтных носьбітаў “класавы варожых уплываў у літаратуры”.

Спраба прыцягнуць Я. Купалу і Я. Коласа на свой бок была прадпрынята першым сакратаром ЦК КП(б)Б Мікалаем Гікалам. 15 верасня 1934 г. на сустрэчы з пісьменнікамі – удзельнікамі першага Усесаюзнага з’езда савецкіх пісьменнікаў, сярод якіх былі Купала і Колас, – ён зрабіў такую заяву: “Возьмите сегодня Янку Купалу, Якуба Коласа, заслуженных старых писателей. Думаю, что имею право за них сказать: они другими людьми становятся в политических и иных отношениях. Это факт: на это закрыть глаза нельзя. Я, не стесняясь, говорю такую вещь в их присутствии. Сегодня Янка Купала – это человек другой, не тот, который был несколько лет тому назад. Политически для нас Янка Купала – неотъемлемая часть литературы и политики Советской Белоруссии. То же самое Якуб Колас. А вы думаете, только съезд сделал их такими? Это работа ваша – коммунистов-писателей, работа партии, воля и желание их самих перестроить, пересмотреть свой политический, творческий путь”¹². Ціск ЦК Кампартыі Беларусі і кіраўніцтва органаў бяспекі БССР, умелае правядзенне тактыкі “бізуна і перніка” не маглі не зрабіць пэўнага ўплыву на творчасць і ідэйную пазіцыю Якуба Коласа.

Нельга не згадзіцца з наступнай думкай вядомага беларускага літаратуразнаўцы Міхася Мушынскага: «Перыяд 30-х гг. аказаўся надзвычай складаным у жыцці і творчасці Якуба Коласа...»

Грамадска-палітычныя падзеі ў другой палове дзесяцігоддзя, неадпаведнасць паміж лозунгамі, публічнымі дэкларацыямі, з якімі выступалі афіцыйныя ўлады, і практычнай палітыкай у галіне літаратуры – усё гэта, безумоўна, уплывала на становішча і све-

таадчуванне творчай інтэлігенцыі, у тым ліку і народнага паэта...

І гэта пацвердзіў вопыт працы над паэмай “На шляхах волі”, якая, на жаль, і да гэтага часу не атры- мала належнай ацэнкі даследчыкаў...»¹³.

Міхась Мушынскі слухна заўважае, што пісьмен- нік не спрабуе зрабіць з Барыса Дзяжы гераічную асо- бу: рэалістычны раман такой трактоўкі вобраза і не патрабаваў. Галоўная ўвага аўтара засяроджана на вы- яўленні ўнутраных, асабістых перажыванняў асобы. А такі аспект мастацкага адлюстравання тагачаснага служба ідэалагічнага кантролю якраз і не падтрым- лівала. І на пэўным этапе працы над “Шляхамі...” Якуб Колас гэта адчуў і ўнёс у твор некаторыя карэ- ктывы. Аналізуючы твор, даследчык адзначае: “Яны [карэктывы] тлумачацца не мастацкімі прычынамі, а менавіта зменамі ў грамадска-палітычным жыцці краіны, той неспрыяльнай атмасферай, якая пачала пагрозліва згущацца вакол беларускай інтэлігенцыі, вучоных, дзеячаў культуры напрыканцы 20-х гг., на- прырэданні ганебнага працэсу над удзельнікамі т. зв. контррэвалюцыйнай, антысавецкай, а ў сапраўднасці міфічнай арганізацыі Саюза вызвалення Беларусі. На гэты моцны ідэалагічны прэсінг аўтар твора не мог не рэагаваць. І вось у XIII раздзеле з’яўляецца зусім нечаканы, але вельмі паказальны лірыка-публіцыс- тычны ўступ, дзе пісьменнік выказвае трывогу, глы- бокую заклапочанасць беспадстаўнымі, але небяспеч- нымі нападкамі вульгарна-сацыялагічнай крытыкі, якая абвінавчвала творцаў ва ўсіх смяротных грахах, гнеўна выкрывала іхні адрыв ад жыцця, ад практыкі сацыялістычнага будаўніцтва, прыпісвала ім палі- тычную нясталасць, ідэалагічныя ўхілы, няўменне даць вобраз станоўчага героя эпохі...”

Натуральна, што Колас паспрабаваў аспрэчыць магчымыя беспадстаўныя абвінавчванні, таму пад- крэслівае адметнасць літаратуры як сродку вобразна-га спасціжэння жыцця ў адрозненне ад агітацыі і прапаганды...

Вядома, пісьменнік не вельмі спадзяваўся на сілу ўласнай логікі і пераканальнасць аргументацыі: бяз-душная машына таталітарнай сістэмы не прызнавала дыялога... і дыскусіі расцэньвала як рэчы шкодныя. Таму Якуб Колас вымушаны быў улічваць жорсткія ідэалагічныя патрабаванні і ўносіць у даўно распа- чаты твор... пэўныя папраўкі”¹⁴.

Заканчэнне ў наступным нумары.

¹ Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 4, воп. 21, спр. 1394, арк. 117 – 118.

² НАРБ. Ф. 4, воп. 21, спр. 23, арк. 3.

³ НАРБ. Ф. 4-п, воп. 21, спр. 62, арк. 6.

⁴ НАРБ. Ф. 4, спр. 163, арк. 74.

⁵ НАРБ. Ф. 4-п, воп. 3, спр. 19, арк. 94.

⁶ Гл.: НАРБ. Ф. 4, воп. 16, арк. 939, 1029.

⁷ Гл.: НАРБ. Ф. 4, воп. 3, спр. 27, арк. 131.

⁸ НАРБ. Ф. 4, воп. 3, спр. 28, арк. 207.

⁹ Гл.: Неман. 1992. № 9. С. 130 – 135.

¹⁰ НАРБ. Ф. 4, воп. 3, спр. 41, ч. 1, арк. 81.

¹¹ НАРБ. Ф. 4-п, воп. 1, спр. 118, арк. 1 – 218.

¹² НАРБ. Ф. 4, воп. 21, спр. 707, арк. 28 – 29.

¹³ **Мушынскі М.** Свайму часу і вечнасці // Колас Я. Збор твораў: У 20 т. Т. 1. – Мінск: Маст. літ., 2007. С. 87 – 88.

¹⁴ Тамсама. С. 101 – 103.

Мікола ТРУС

СЛОНІМСКАЯ ЗАКЛАДКА Ў ЭПІСТАЛЯРНАЙ СПАДЧЫНЕ ЯКУБА КОЛАСА

Многія рэгіёны Беларусі ашчадна зберагаюць памяць пра народнага песняра Якуба Коласа. Вядома, цяжка ў гэтым спаборнічаць са стаўбоўскай зямлёй – радзімай пісьменніка, але тым даражэй рэдкія аскепкі мінулага, якія жыццёва, творча звязваюць класіка беларускай літаратуры з пэўнай мясцовасцю.

На Слонімскай і сёння з асаблівым гонарам вам прыгадваюць пра тое, што ў горадзе на Шчары жыла Ядвіга Бараноўская – прататып Ядвісі з трылогіі “На ростанях”. У цэнтральнай бібліятэцы горада, што носіць імя песняра, як галоўная рэліквія шануецца экзэмпляр кнігі “Адшчапенец” з дарагім аўтографам аўтара.

У сёлетнім юбілейным годзе, калі ўся краіна святкуе 125-годдзе з дня нараджэння класіка літаратуры, аўтару гэтых радкоў пашчасціла прыняць удзел у адной з імпрэз, якія праводзяцца ў розных рэгіёнах Беларусі ў памяць пра народнага песняра.

Вядома, што нашчадкі Коласа, сем’і яго сыноў Данілы і Міхася вельмі ашчадна і рупліва ставяцца да захавання памяці пра свайго вялікага продка, патрыярха сёння шматлікага роду Міцкевічаў. Аляўціна Цімафееўна Міцкевіч, удава Данілы Канстанцінавіча, са сваёй дачкой Верай падтрымліваюць даўнія сувязі з творчай інтэлігенцыяй Слоніма. У цэнтральную бібліятэку горада перасылаліся кнігі, фотаздамки з сямейнага архіва, якія сталі асновай бібліятэчнага музея. Ужо некалькі гадоў яны мелі запрашэнне наведаць горад, слаўны сваёй гісторыяй і культурнымі традыцыямі. Сёлетні юбілей стаў найлепшай нагодай для гэтага. У паездку Міцкевічы паклікалі з сабой пісьменнікаў, літаратуразнаўцаў, мастакоў.

9 верасня гэтага года пашанотная кампанія рушыла ў Слонім. Цэнтральным момантам паездкі мелася быць першая ў Беларусі прэзентацыя перакладу “Новай зямлі” Якуба Коласа на ўкраінскую мову. Сярод удзельнікаў: перакладчык твора Валерый Стралко, паэт Анатоль Вярцінскі (ён жа аўтар прадмовы да ўкраінскага выдання), скульптар Іван Міско, паэт Фёдар Баравой, ад сям’і класіка беларускай літаратуры – Аляўціна Цімафееўна і Вера Данілаўна Міцкевічы.

Фармаванню паэтычнага настрою, натхнёнасці на сустрэчу са слонімкамі падарожным з Мінска спрыяў і кароткі прыпынак-сняданне на беразе маляўнічай рачулки Лахазва, і зезд у Жыровіцкі манастыр, і кароткае гасцяванне ў доме паэта і вучонага Алега Лойкі.

Яшчэ па дарозе да Слоніма ўспаміналі славу тыя імёны і падзеі гэтай зямлі. Тым больш што двое з прысутных у гэтай кампаніі – Іван Міско і аўтар гэтых радкоў – адсюль родам.

Вера Данілаўна Міцкевіч, трымаючы зямляцкія ўспаміны былых слонімкаў у коласаўскай арбіце, прыгадала цікавы і вельмі дарэчны да гэтай нагоды факт: у 1954 г. дзяўчына са Слонімскага раёна запра-

шала Якуба Коласа да сябе на вяселле. Пісьменнік тады быў у лечкамісіі, прыехаць, натуральна, не мог – на запрашэнне адказаў цёплым лістом-віншаваннем. Калі я ўдакладніў, адкуль канкрэтна быў гэты ліст, Вера Данілаўна назвала вёску Ваўчуны і назвала імя і прозвішча адрасанта – Станіслава Дуброўская.

Як? Няўжо?! Гэта ж якіх 17 кіламетраў ад Слоніма, 6 – ад маёй роднай вёскі Ісаевічы, зусім блізка ад Дзераўной, куды я 10 гадоў хадзіў у школу. І прозвішча такое ў навакольных вёсках нярэдкае. Вось дык сюрпрыз! Вядома ж, у пераліку багатага ліставання Якуба Коласа гэты допіс асабліва нічым не вызначаўся, таму і асаблівай увагі даследчыкаў не выклікаў. Простыя людзі, не знаёмыя асабіста з пэтам, заўсёды звярталіся да песняра ў розных жыццёвых абставінах: віншавалі, прасілі, запрашалі. Але каб так усё сышлося! Іншым разам паверыш у волю лёсу і моц абставінаў.

Адразу пачалі вярэдзіць думкі. Хто гэта з маіх землякоў, ідуць да шлюбу, заручыўся дабрашаваннем класіка беларускай літаратуры? Як склалася жыццё таямнічай дзяўчыны? У школе, дзе я вучыўся, пра гэта ніколі не было ніякай погаласкі. А я ж тую жанчыну павінен ведаць у твар, можа вучыўся з кімсьці з яе дзяцей.

Маё натхненне краязнаўчага пошуку было яшчэ больш падагрэта самай сустрэчай у Слонімскай цэнтральнай раённай бібліятэцы імя Якуба Коласа, гасцінна арганізаванай яе супрацоўнікамі на чале з загадчыцай Ларысай Уладзіміраўнай Рэпінскай. Тэма падрабязнага асвятлення гэтай імпрэзы – прадмет асобнай гаворкі. У агульных рысах сустрэча асветлена самімі слонімкамі, у прыватнасці, журналісткай Ганнай Астап на старонках газеты “Слонімскі веснік” (№ 101 ад 15.09.2007 г.).

Слонімскія аматары творчасці Якуба Коласа першымі ў Беларусі змаглі пачуць двухмоўны варыянт гучання паэмы “Новая зямля” ў такім шанюўным выкананні: у арыгінале – з вуснаў унучкі пісьменніка Веры Міцкевіч, а ва ўкраінскай інтэрпрэтацыі і дэкламацыі ў выкананні перакладчыка Валерыя Стралко. Пра агульнаславянскае прызнанне творчасці Коласа веў гаворку аўтар гэтых радкоў. Паэтычную танальнасць мерапрыемству задавалі вершы Анатоля Вярцінскага і Фёдара Баравога. Ганаровы грамадзянін Слоніма і заўсёды жаданы госць горада скульптар Іван Міско дбаў пра захаванне культурнай спадчыны Слонімскай, годнае ўшанаванне слаўнага мінулага горада на Шчары, веў гаворку ў сваім вызначаным мастакоўскім дыяпазоне: і пра землякоў, і пра зямлянаў, паколькі яго ўлюбёная тэма – людзі космасу.

Прыемнай неспадзяванкай стала выступленне на заканчэнні сустрэчы адной з прысутных-слонімкаў. Зарэма Іванаўна Трафімовіч расказала пра Якуба Коласа са слоў сваёй маці, якая ў 1920-х гг. вучылася ў БДУ, дзе выкладаў пісьменнік. Яе таварышам па навучанні быў Паўлюк Трус, вельмі блізім чалавекам у жыцці – Кузьма Чорны. Маці Зарэмы Іванаўны з асаблівай цеплынёй распавядала ў сям’і пра “дзядзьку Коласа”, як

называлі яго між сабой па-свойску студэнты. Коласа любілі і як выкладчыка, і як проста добрага, спагадлівага чалавека, які ў тыя галодныя часы мог без лішніх слоў, па-бацькоўску даць студэнтам са сваёй кішэні грошы на кіно і ежу. Гэтыя аскепкі ўспамінаў маці Зарэма Іванаўна прадставіла ў сваёй кнізе “Імгненні радасці і смутку” (Слонім, 2006), жанр якой аўтарка вызначыла як “радавод у вершах”.

У Мінск я вяртаўся з неадкладным намерам адшукаць таямнічую Станіславу Дуброўскую з вёскі Ваўчуны. Вера Данілаўна Міцкевіч ласкава пагадзілася быць кансультантам і пасрэднай у кантактах з мусеем Якуба Коласа ў Мінску. Па маёй просьбе мае родзічы шукалі адрасантку ліста. У фондах музея песняра захаваўся ліст С. Дуброўскай на рускай мове, адасланы 6 чэрвеня 1954 г. Поўнасьцю гэты ліст не друкаваўся. Сёння ён успрымаецца як адметнае сведчанне часу: наўмысна вывераны стыль, палітычная акцэнтаўка і г. д. Відавочна, што тэкст шліфаваўся, стылізаваўся пад афіцыйную перапіску тых дзён. Вось яго тэкст у перакладзе на беларускую мову:

Шматпаважаны Канстанцін Міхайлавіч!

Піша Вам Беларуская дачка селяніна, калгасніца, якая любіць Вас. Дзя Беларускіх сыноў і дачок, якіх Вы праслаўляеце ў сваёй творчасці, Вы з'яўляецеся бацькам. Мой бацька Раманоўскі ў час панскай Польшчы падарваў сваё здароўе, прыкладаючы ўсе намаганні для выхавання дзяцей. Але, нягледзячы на тое, што я засталася без бацькі, дзякуючы клопам партыі і ўрада я шчаслівая.

З гэткай жа любоўю, з якой ставіцца да Вас увесь Беларускі народ, я запрашаю Вас як роднага бацьку быць на маім вяселлі 13 чэрвеня 1954 года.

Дарагі Канстанцін Міхайлавіч, вельмі прашу Вас быць на маім вяселлі пасаджоным бацькам.

Мой адрас: Гродзенская вобл., Казлоўшчынскі р-ён, Дзераўноўскі с/сав., в. Дзераўная. Раманоўская Станіслава Уладзіміраўна.

Лепі за ўсё Вам ехаць на горад Слонім. Ад Слоніма да Дзераўной 15 кіламетраў на шасейнай дарозе.

Адзначым, што па тагачасным адміністрацыйным дзяленні вёска Ваўчуны ўваходзіла ў Казлоўшчынскі раён, які тады яшчэ існаваў.

Адказ Якуб Колас напісаў 8 чэрвеня 1954 г. Гэты ліст надрукаваны ў апошнім томе Збору твораў пісьменніка ў 14 тамах (Мінск, 1978). Ён някідка “прытулены” ў суседстве вядомых суразмоўцаў пісьменніка. Ад нядаўняга часу для мяне асабіста Коласаў допіс зямлячцы стаў своеасаблівай слонімскай закладкай у эпістальнай спадчыне песняра. Прывядзём яго поўны тэкст:

8 чэрвеня 1954 г.

Дарагая Стасенька!

Учора мне даставілі сюды, у бальніцу, дзе я зараз знаходжуся, Ваша пісьмо. Ад усяго сэрца дзякую Вам, Стасенька, за Ваша сардэчнае пісьмо і за запрашэнне прыехаць на Ваша вяселле. І прыехаў бы, каб не быў хворы. Век мой ужо такі, што ездзіць мне цяжка. Дык дазволь, мая дарагая Станіслава Уладзіміраўна, ад усяго сэрца павішаваць Вас з Вашай асабістаю вялікаю ўрачыстасцю, з днём Вашага выхаду замуж. Няхай жа замужства Ваша будзе радасным і шчаслівым. Таксама вінішчу і Вашага мужа. Жывіце ў згодзе, у дружбе і шчасці.

Цалую Вас па-бацькоўску.

Усяго найлепшага.

У слонімскай раённай газеце “За перамогу камунізма” 15 снежня 1970 г. быў надрукаваны артыкул

Вера Лявоньчэўна і Уладзімір Іосіфавіч Раманоўскія са сваімі дзецьмі. Анастасія крайняя справа. Другая палова 40-х гг. XX ст.

Івана Міско “Збыліся коласаўскія пажаданні”, дзе паведамлялася пра гэтую гісторыю. У тым самым годзе спадарыня Дуброўская пераслала ліст Якуба Коласа ў музей пісьменніка ў Мінску. Ніякай дадатковай інфармацыі пры перасылцы яна не паведаміла.

Плён росшукаў маіх родных на Слонімшчыне прынёс свой плён. Маёй памочніцай, кразнаўцай-ахвотніцай вызвалася быць братавая Алена. Па тэлефоне яна паведаміла радасную навіну: Анастасія Уладзіміраўна Дуброўская (у лісце да Коласа яна прадставілася Станіславай) жыве ў вёсцы Дуброўшчына (недалёка ад Дзераўной – цэнтральнай сядзібы калгаса “Уперад”, побач вёскі Ваўчуны і Малышэвічы). Факт напісання ёю ліста таксама пацверджаны.

Узброіўшыся фотаапаратам, дыктафонам, спяшаюся па адкрыццё ў з дзяцінства добра вядомы край.

Да вёскі Дуброўшчына дабіраемся пешшу. Сёння гэта некалькі двароў, да якіх ушчыльную з усіх бакоў падыходзіць лес. Найкарацейшая дарога – па кладцы праз раку Іса. Мясціны сапраўды коласаўскія: рака, лес, каля самай хаты працякае бруістая крыніца. Дзверы адчыняе сталага веку жанчына з сівымі кучаравымі валасамі, запрашае ў хату.

Адразу ўразіў кантраст са стылем ліста, дасланага Коласу 53 гады таму. Анастасія Дуброўская аказалася вельмі прыветлівай, гаваркой жанчынай. Яе прыгожая беларуская мова (не ўтрымацца ад паэтычных параўнанняў), можна сказаць, шліфавалася роўным, ціхім плескатаннем ракі, ручая, што побач, шумам лесу, які шапаціць каля самых вокнаў. Паліліся ўспаміны, расповед пра сям’ю, дзе вырасла, і пра тую, якую стварыла разам з мужам Станіславам Казіміравічам. Ліст, адпраўлены Коласу, яна падпісала сваім дзясочым прозвішчам Раманоўская. Раманоўскай быў адрасаваны і адказ песняра. Дуброўскай Анастасія стала 13 чэрвеня 1954 г. у дзень вяселля. Гэты аспект варта ўлічыць сёння ўкладальнікам поўнага Збору твораў паэта пры атрыбутацыі яго эпістальнай спадчыны.

Гісторыя жыцця Анастасіі Дуброўскай, ёй самой пераказаная, – гэта праўдзівая гісторыя заходнебеларускай сям’і, пачынаючы ад 30-х гг. XX ст.

Анастасія Дуброўская. 2007 г.

Нарадзілася яна ў 1934 г. у вёсцы Дзераўная ў сям’і краўца. Маці – Вера Лявонцьеўна, бацька – Уладзімір Іосіфавіч Раманоўскі. Сёння век самой Анастасіі Уладзіміраўны ўжо на адзін год большы, чым Коласаў, калі ён у памятным пры гэтай нагодзе 1954-м дабраслаўляў маладую пару на шчаслівае жыццё.

На мае запытанні адносна атрыманай адукацыі ў адказ чуліся каларытныя, сакавітыя словы слонімскай гаворкі: *“Якое маё вучэнне было! Пры немцах жэ ш. Чатэры класы нат не кончыла”*. Успаміны пра дзяцінства, якое прыйшлося на час Вялікай Айчыннай вайны, сёння закланілі ў памяці Анастасіі Уладзіміраўны ўзгадка пра тагачасную школьную праграму. Назаўсёды зафіксаваліся тыя злыбеды, якія перажыла яе сям’я і ўвесь беларускі народ, памяць пра гаротніка-бацьку: *“Бацька бралі на вайну ў Германію. Шэсць раз бралі, але ні разу ні забралі. Завязлі яго ў Баранавічы і ён падаўся фахоўцам. Фаховец гэта трэба, каб нешто рабіў. Ён кравец быў. Фахоўцам яго пакінулі ў Баранавіч. Пакарміў вошай. Бывало дзье нядзелі раз прыходзіў. Я помню. Раздзяваўся ён у сенях. А маці паліла ўжэ ў печы і каб папарыць тыя вошы хаця. Недзя на вакзале нешто рабілі. А што яны там рабілі, Бог яго зная. Якая я тады была. Ужэ як сталі ў калхоз пісаць. Гэта ж было страшно ў калхоз ісці тады. Суткі трымалі ў сельсавеці. А што яны там яму рабілі? Ды прэнтко памёр. Якраз на Вялікдзень”*.

Хутчэй за ўсё, да Уладзіміра Іосіфавіча Раманоўскага, бацькі Анастасіі, прадстаўнікі ўлады мелі свае прэтэнзіі: нядрэнная хата (у якой потым амаль 20 гадоў была амбулаторыя, сям’я займала толькі кухню), двое коней, каровы, сам гаспадар – спраўны працаўнік, кравец. Яго не стала, калі Анастасіі было толькі 13 гадоў. Калгас “Уперад” быў арганізаваны ў 1949 г. Дуброўскай Анастасіі Уладзіміраўне суджана было ўсё жыццё працаваць у ім на даволі важных пасадах: спачатку звеннявой, а потым брыгадзірам. Адважылася яна на адказную працу па ўласным перакананні. Змушалі да такога кроку клопаты пра дзя-

цей, пра мужа, якому патрэбна было даць магчымасць вучыцца далей. Ён атрымаў вышэйшую адукацыю. Па тым часе з 12 рублямі заробку ў калгасе ў месяц гэта было рабіць неверагодна цяжка.

Пры гаворцы непасрэдна пра перапіску з Коласам Анастасія Уладзіміраўна наракала на тое, *“што ўжэ ў 55-ум я Янка свайго радзіла. Трэ было яшчэ мо што напісаць, але мне ні было калі перапісвацца”*. Вядома, клопат быў ужо іншы. Потым нарадзіліся дачкі Валянціна, Ірына. *“Як сталі мае дзеці расці, – працягвае свой расповед Анастасія Уладзіміраўна, – я больш нічога ні думала: каб яны як навывучваліся”*.

Аўтарам ідэі напісаць Якубу Коласу, па словах Анастасіі Дуброўскай, хутчэй за ўсё магла быць яе бабуля Фядора Адамаўна Случко (у дзявоцтве – Лукіянец). Яна была вельмі мудрым чалавекам, пражыла доўгае жыццё, дапамагла яшчэ маладой сям’і Дуброўскіх падгадаваць сына Янка. Анастасіі Уладзіміраўне запамніўся адзін эпізод з маленства. Калі яе маці нарадзіла двух хлопчыкаў-блізнятаў, вельмі бедавала: як іх дваіх выкарміць, выгадаваць. Роспачны стан сваёй дачкі цвёрдым словам перапыніла баба Фядора: *“Нянькаў табе мало?! Глянь, якая ўжэ дзеўчына! А я табе кепска нянька? Што табе лішне дзіця?!”*.

Разважліваць, уменне падтрымаць людзей перадаліся і Анастасіі Уладзіміраўне. Помніцца ёй і цяпер, як на выселлі надобразычлівыя словы блізкага чалавека моцна пакрыўдзілі яе маладога мужа Станіслава Казіміравіча. Маўляў, галота, як вы жыць будзеце і чорнага хлеба не мецьмеце. Гэтыя словы пакрыўджаны малады пераказаў сваёй абранніцы Анастасіі. Адказ маладой, але мудрай дзяўчыны сучаснаму, надаў упэўненасці: *“Ні бядуі. Ні будзе ў нас белага хлеба, будзя чорны. Ні будзя чорнаго – лебяды, крапіва нашы. Нек будзям жыць”*. Так і пачынала сваё жыццё маладая пара (абодва як падабраныя – кучаравыя, прыгожыя): моцныя духам, прывычныя з маленства да цяжкасцяў.

Ліст народнага песняра прыйшоў акурат перад выселлем. Бяседа была шматлюдная, у некалькі этапаў: у Львоўшчыне цётка накрывала свой стол (“давала абед”), потым застолле ў Дзераўной, потым на радзіме мужа ў вёсцы Ваўчуны (*“З Дзераўной пайшла за Ваўчунэ замуж”*). На вялікай сямейнай бяседзе ўрачыста быў зачытаны Коласаў ліст. Пяснярскае дабраслаўненне было замацавана дабраслаўненнем Божым. Вянчаліся маладыя ў касцёле ў вёсцы Дварэц, далекавата ад Дзераўной, паколькі тут ёсць толькі праваслаўная царква. На гэтую ўрачыстую нагоду муж раздабыў машыну.

Натуральнымі былі мае пытанні: як склалася Ваша сямейнае жыццё, ці спраўдзіліся пажаданні Якуба Коласа? Адказ Анастасіі Уладзіміраўны не запатрабаваў паўзы. Як не быць задаволенай жыццём? З мужам Станіславам Уладзіміравічам справілі “залатое выселле” (некалькі гадоў таму яго не стала), дзеці (Янак, Валя, Іра) атрымалі вышэйшую адукацыю, шасцёра ўнукаў, адзін праўнучак, хата разбудаваная, ёсць халодная і гарачая вада (*“сын Янак памог”*). Сямейны альбомы, “распухлыя” ад мноства фотакартак з сямейных урачыстасцяў, наглядна прадстаўляюць свой візуальны летапіс той дзяўчыны “Стасенькі”, якая ў далёкім 1954 годзе адважылася напісаць Якубу Коласу і якая на свой самастойны жыццёвы шлях была дабраслаўнена яго мудрым словам.

Лера РУБАШНАЯ

У ПАДАРОЖЖА — З АНДРЭЕМ ЛАБАНОВІЧАМ

Чытаючы літаратурныя творы, многія школьнікі не звяртаюць асаблівай увагі на пазасюжэтныя элементы: лірычныя адступленні, рознага кшталту апісанні.

Абмінаючы пейзажныя замалёўкі, мы пазбаўляем сябе магчымасці вучыцца бачыць і адчуваць красу роднай прыроды, якая часта з'яўляецца прадметам мастацкага асэнсавання. Для такіх чытачоў, напрыклад, сцвярдзенне крытыкаў, што Якуб Колас — першакласны майстар беларускай прозы, так і застаецца незразумелым і неасэнсаваным.

Паспрабуем уважліва прачытаць старонкі першай часткі трэцяй кнігі трылогіі Якуба Коласа “На ростанях” — “Верхань”, каб, па-першае, упэўніцца ў тым, што прырода — сапраўды “найцікавейшая кніга, якая разгорнута перад вачамі кожнага з нас”, трэба толькі ўмець яе чытаць; па-другое, пераканацца ў тым, што пейзаж Якуба Коласа расказвае пра гісторыю народа; па-трэцяе, прайсціся роўна праз стагоддзе сцяжынкамі пісьменніка і яго героя, Андрэя Лабановіча, па вёсцы Верхмень (Верхань) і яе ваколіцах, каб сказаць, што і сёння цікава запыняцца “на падарожжах Лабановіча і разглядаць разам з ім твая мясціны і малюнкi”, і адчуць, як “мінулае і цяперашняе моцна злучаны паміж сабой”.

Як вядома з біяграфіі Якуба Коласа, у лістападзе 1905 г. Канстанцін Міцкевіч прыняў удзел у выступленнях сялян вёскі Пінкавічы супраць пана Скірмунта. На пачатку 1906 г. малады паэт у якасці пакарання быў пераведзены ў Верхменскае народнае вучылішча Ігуменскага павета. Пішучы пасля вялікага перапынку трэцюю кнігу — “На ростанях”, Я. Колас зазначаў: “Быць можа, шмат каму з вас, дарагія сябры, нецікава запыняцца такі доўгі час на падарожжах Лабановіча і разглядаць разам з ім твая малюнкi і твая мясціны, што даўно прыгледзеліся вашым вачам, бо гэта ўжо старадаўнія дарогі і не новыя малюнкi. Калі б сягоння давялося мне яшчэ раз прайсціся па іх, дык я і не пазнаў бы ні тых дарог, ні мясцін, ні малюнкаў, што разгортваліся перад вачамі паўвека таму назад. Усё карэнным чынам змянілася, адышло ў прошласць і захавалася толькі ў памяці як успаміны аб далёкіх днях юнацтва. Мне ж так прыемна ўспомніць і хоць у мыслях перажыць іх яшчэ раз”.

І сёння цікава падарожнічаць разам з Лабановічам і разглядаць твая краявіды. Многае ў гэтых мясцінах за стагоддзе сапраўды змянілася, адышло ў нябыт, але многае і захавалася.

Як і сто гадоў таму, тая самая дарога на Верхмень мінае месца, дзе быў панскі двор са старым паркам. “Мінуўшы панскі двор са старасвецкім паркам, з будынкамі, дарога апошні раз спуцілася з горкі ў шырокую раўчавіну, заросіую дробным алейнікам, прабегла цераз масток — тут цякла невялікая рачулка — ды зноў пашибавала ўгору на процілеглы бераг раўчавіны. Тут, на высокай і даволі прасторнай пляцоўцы і знайшло сабе ціхі прытулак сяло Верхань”.

Цяпер дарога ў гэтым месцы выглядае так (Фота 1).

Фота 1.

Як вядома, час і людзі пакідаюць на зямлі свае сляды. Якраз у пейзажы і жыве народная памяць. На старонках твора мы сустракаем апісанне тагачаснага знешняга выгляду вёскі Верхань, яе ваколіц, якімі часта любавалася Лабановіч. “На гэты раз Лабановіч пайшоў у другі бок сяла. Шырокая бітая дарога падымалася ўгору. А потым пайшла па роўным і прасторным узвышшы, адкуль расчынялася шырокая панарама Верхня, далёкіх палеткаў, гайкоў і кудзерак дрэваў, ледзь праглядаўшых з сіняватай тонкай смугі. Часамі адзінокі вандроўнік прыпыняўся, каб палюбавацца далёкімі купкамі бяроз, хвоямі сярод поля і людскімі слябіамі. Як хораша выглядалі яны здалёку!”

І цяпер гэтыя ваколіцы вабяць вока сваімі прасторами (Фота 2).

Якуб Колас падкрэсліваў убогасць і беднасць сялянскіх хат: “Прайшоўшы яшчэ некалькі крокаў, ён прыпыніўся, акінуў вокам бедныя верханскія хаты. На фоне адноўленай і памаладзеўшай зямлі яны выглядалі яшчэ болей убогімі і запушчанымі. Саламяныя стрэхі, крытыя шмат гадоў назад, асунуліся, паразлазіліся, паказвалі свае збуцвелыя рэбры і цёмныя правалы”.

Сёння на месцы гнілых, струхлелых хат у Верхмені пабудаваны новыя дамы. Новая вёска, іншыя людзі, але тая самая зямля, палі і лес (Фота 3, Фота 4).

Некалькі разоў у творы звяртаецца ўвага на галоўныя будынкi — валаснога праўлення, школы, царквы:

Лера Мікітаўна Рубашная — настаўніца вышэйшай катэгорыі. Закончыла філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1972). Працавала ў сярэдніх школах №№ 111, 97 г. Мінска. Апошнія 18 гадоў выкладае беларускую мову і літаратуру ў ліцэі БДУ.

“Сяло расцягнулася ў адну доўгую лінію кіламетра на паўтара. На адным яго канцы, тут жа непадалёку, узнімаліся школьныя будыніны, а насупраць, цераз вуліцу, яшчэ большы дом валаснога праўлення. Крыху ў баку ад яго стаяла простая, але досыць стройная царкаўка ў густым вянку высокіх белых бяроз”.

На жаль, ні царква, ні школа, ні будынак валаснога праўлення не захаваліся. Верхменская сярэдняя школа знаходзіцца ў вёсцы Алесіна і носіць імя Героя Савецкага Саюза Віктара Тумара. 11 верасня 1969 г. там быў адкрыты музей Якуба Коласа, дзе шмат экспанатаў, фотакопій, запісаў успамінаў мясцовых жыхароў пра славутага песняра.

Як мы ведаем, пісьменнік з дзяцінства вельмі любіў прыроду, знаходзіў на яе ўлонні душэўнае супакоенне, як і яго герой Лабановіч: *“Між будынкамі валаснога праўлення і школы пралагала шырокая дарога. Мінучы справа царкву ў зялёным вянку купчастых бяроз, дарога ішла міма верханскіх могілак і зараз жа хавалася ў густым лесе. Гэта дарога, могілкі і лес ужо не адзін раз прыцягвалі ўвагу настаўніка і вабілі яго да сябе. І вось аднойчы, у вольную хвіліну, сабраўся ён у вандроўку, агледзець навакольную мясціну. Ён узяў кірунак у бок лесу, маўклівага і мудрага ў сваёй замкнёнасці. Апошнія будынкi і агароджы каля іх засталіся ззаду. Ціхая сельская ваколіца і прасторы неба і зямлі жычліва прынялі настаўніка на сваё ўлонне, атулілі яго цішынёй і спакоем”* (Фота 5).

Коласаўскія пейзажныя малюнкi вызначаюцца рэалістычнасцю зместу, жыццёвай натуральнасцю: *“Лабановіч пайшоў на могілкі. Невялікая роўная пляцоўка, заросшая кустамі, устаўленая драўлянымі крыжамі, дзе новымі, а дзе і зусім струхлелымі ад часу, была ціхая, сумотная. Журботныя думкі навявалі могілкі сваёй закінутасцю і адзіноцтвам... На могілках было ціха. Глуха і маркотна... Струхлелыя драўляныя крыжы, пахіленыя над зямлёю, сівыя купінкі моху на іх, надмагільныя пліты, уросшыя ў дол, – як усё тут закінута, забыта і запушчана, усё ўбога і журботна!”* Дарэчы, гэтыя старыя могілкі Я. Колас, пэўна, пазнаў бы і сёння, бо тут, здаецца, з тых часоў нічога не змянілася (Фота 6, Фота 7).

Пра будзённае і вядомае пісьменнік раскажаў як мастак, надаючы кожнай дэталі, кожнаму малюнку значнасць, вобразнасць. Каб упэўніцца ў гэтым, прачытаем наступныя радкі: *“Вясна ўваходзіла ў поўную сілу. Якія прыгожыя былі раніцы да ўсходу і на ўсходзе сонца! Яснае неба распрасцірала над адноўленаю зямлёю свой бяздонны купал, абанёрыў яго берагі па акружыне кругавіду. Чыстае, свежшае ранішняе паветра разносіла па невідомых струнах песні жаваранкаў, шчэбет сумятлівых вераб’ёў, гагатак гусей і гарластае ку-ка-рэ-ку верханскіх пеўняў”.*

Часам здзіўляешся пільнасці, вастрыні пісьменніцкага зроку. Кожная дэталі, кожны рух, здавалася, няўлоўны і нязначны, не аказваўся па-за яго ўвагай, яму быў цікавы ўвесь свет: *“Да Грабёнкі было вёрст дванаццаць. Дарога спачатку ішла полем, а потым пашыбавала на масток праз рэчку Усу; далей, амаль да самай Грабёнкі, ехалі старасвецкім лесам...”*

Не даязджаючы да рэчкі, усе навілазілі з фурманкі, каб запыніцца на мастку, палюбавацца двухпавярховым млыном і струменем вады, якая падала ўніз з запруды на вышыні некалькіх сажняў. Пад мастком быў зроблены шлюз, праз які час ад часу прапускалі пліты... Цікава было паглядзець, як плытнік, стаячы ў галаве плыта, заганяў у калоду бусак і моцна трымаў, налёгшы на яго ўсім целам. Калі галава плыта спаўзала са шлюза, яна тарчма спускалася ў букту, выбітую пlynню, і тады плытнік па самыя грудзі апускаўся ў ваду. Быстрая пlynь борздзенька выкідала галаву плыта разам з плытнікам на роўнае і спакойнае люстра рэчкі”.

“...Стары млын стаяў нерухома. Не было каля яго ні людзей, ні фурманак. Не рухалася і велічэзнае, многаступнянёвае кола, ажыўляўшае млын і ўвесь яго нескладаны механізм. Толькі дзесь з непрыкметнай шчылінкі прабіваўся струменьчык вады і аднастайным цурчаннем парушаў спакой анямеўшай будыніны”.

Сёння лёгка адшукаць тое месца, “дзе быў ставок і старасвецкі двухпавярховы млын”, куды “часта хадзіў Лабановіч у вольныя хвіліны на пагулянку” (Фота 8, Фота 9).

“З-пад гаці спакойна цякла рэчка, несучы далей тую порцыю вады, якую прызначалі ёй будаўнікі. Зараз жа за млыном яна апісвала прыгожую дужку, падаючыся наўперад управа, а потым, забіраючы ў бок поля, хавалася пад навісцю старых вербаў, што схіліліся над вадой, і потым зусім знікала з вачэй. І рэчка, і крывыя вербы над ёю яшчэ болей падкрэслівалі спакой і цішыню аднаго з закінутых і малавядомых утульных куткоў старажытнай Беларусі”.

Цячэ з-пад гаці і цяпер тая рэчка, над якой растуць пахілыя дрэвы. Месца і сапраўды ціхае, закінутае, мала каму вядомае, але затое вельмі ўтульнае (Фота 10).

Фота 5.

Проза Якуба Коласа не можа не прыцягваць маляўнічасцю, пластыкай, унутранай гармоніяй. І толькі ўважлівае прачытанне і перачытванне коласаўскіх пейзажных замалёвак дае магчымасць убачыць гэтую маляўнічасць, адчуць сапраўдную гармонію. Пацвярджэннем могуць быць наступныя радкі: “Канчалася лета, замірала прырода, затухалі яркія агні ясных праменьняў сонца. Лёгкаю, цёплаю смугою, нібы сумам, засцілаліся ціхія далечы з іх лясамі і сіняватымі кудзеркамі далёкіх гаёў і пералескаў”.

Пейзажныя малюнкi нясуць на сабе адзнакі непаўторнага коласаўскага таленту, душэўнай шчодрасці пісьменніка-жыццялюба. Вось адзін з такіх малюнкаў: “Ачысцілася ад снегу зямля, прашумелі ручаі і рэкі ды зноў увайшлі ў свае берагі. Новай пахучай траўкаю зазеленелі дарогі і сцежкі ў полі. Памаладзелі гаі і лясы. Тысячы рознагалосых птушак напоўнілі паветра свістам, шчэбетам і спевамі. Вакол гаманіла адноўленае, маладае жыццё”.

Пісьменнік імкнуўся, каб чытачы не толькі ўбачылі хараво абуджанай зямлі, але і адчулі пах маладой

Фота 6.

траўкі, зачараваліся птушыным рознагалоссем, каб душа наша поўнілася прагай жыцця і здзяйсненняў.

Якуб Колас умеў глядзець на свет па-свойму, з любоўю да зямлі, да мясцін, якія добра ведаў, і гэтае бачанне свету яскрава адбілася ў яго творах. Нельга не адчуць радасці жыцця, калі чытаеш такія радкі: “Ідзеш сабе і радуешся, што жывеш на свеце, радуешся, што ў цябе ёсць вочы, каб аглядаць прасторы і малюнкi зямлі. І вушы, каб слухаць разнастайныя гукі, несціханую музыку жыцця. Радуешся небу і сонцу, кучаравым хмарам, лагоднаму ветру і людзям, што сустракаюцца на шляху”.

І, можа быць, натрапіўшы ў лесе на грыбную мясціну, мы будзем з асаблівай любоўю і асцярожнасцю браць кожны грыбок, як гэта рабіў Лабановіч: “Налюбаваўшыся баравікамі, Лабановіч, не спяшаючы, прыступіў да збору. Ён прысядаў каля кожнага грыба, падразаў ножыкам карэньчык, саскрабаў пясок і рознае смецце, прыліпшае да корня”. Пісьменнік вельмі ўдала перадае адчуванні Лабановіча. Яму быццам боязна парушыць нешта важнае, кволае, патэмнае на гэтай грыбной мясцінцы, і разам з тым ён зачараваны баравіковым царствам.

А пачуўшы аднойчы голас завірухі, мы зможам па-свойму ўспрымаць яе музыку, як гэта ўдавалася рабіць Лабановічу: “На ўсе галасы гула за вокнамі бязладная музыка. І трэба было моцна ўслухоўвацца ў яе, каб адрозніць паасобныя гукі, з якіх яна складалася. Аголеныя дрэвы шумелі глуха, надрыўна. Шалёна

Фота 7.

Фота 8.

біліся аб сцены аканіцы, сумотна скуголілі завескі, на якіх яны трымаліся... Бура налятала парывамі, як дзікі звер, які вырваўся на волю з жалезнай клеткі, усім цяжарам налягала на стрэхі будынін, з шумам ганяючы па іх патакі снегу. Пад яе напорам рыпелі кроквы і глуха стагналі сцены. А за вугламі хат, у цесных завулках стаяў свят і галёканне, нібы нехта магутны, страшны і няўмольны ішоў па зямлі і прыводзіў у рух усе яе струны”.

Разам з пісьменнікам мы нібы адкрываем для сябе невядомыя, здавалася б, непрыкметныя, звычайныя мясціны нашага краю. Часта шукаючы экзотыку ў іншаземных краінах, мы не заўважаем прыгажосці і непаўторнасці нашай зямлі. Чытаючы творы Якуба Коласа, мы вучымся тым самым па-іншаму, па-коласаўску глядзець на тое, што вакол нас, бачыць незвычайнае ў самым будзённым, як гэта ўмеў заўважаць

Фота 9.

і перадаваць сваім неўміручым словам наш вялікі пясняр. І тады не будзе здавацца сумнай і нецікавай вандроўка разам з яго героем Андрэем Лабановічам дарогамі нашай Бацькаўшчыны. І не раз успомняцца словы: *“А колькі ёсць малюнкаў, яшчэ не бачаных ні разу! А колькі ў іх прывабнага, заспакойваючага душу характава!”*

Можна сказаць, што апісанні Я. Коласа знаходзяцца на мяжы паміж паэзіяй і прозай. Сказ пісьменніка вызначаецца сэнсавай выразнасцю, дакладнасцю, а кожнае слова пераліваецца разнастайнымі адценнямі сэнсавага значэння, паказваючы тым самым выключную маляўнічасць і пластычнасць беларускай мовы.

Фота 10.

Вось характэрны прыклад: *“На далёкім захадзе, з-за зубчастых пералескаў выплывалі, як медзяныя горы, клубястыя хмары, пафарбаваныя сонцам у чырванаваты колер. Як прыгожа і велічна выступалі яны над краем зямлі, уздымаючыся ўсё вышэй і вышэй! У іх звільстых клубках, у вычварных і невыразных абрысах таілася магутная сіла зямлі і сонца, гатовая рушыць на мірныя нівы, лясы і даліны стрэлы маланак і рэкі дажджу”.*

Моцная сувязь з жыццём народа, рэалістычная пластычнасць вобразаў, высокая апавядальная культура, задушэўны лірызм, сціпласць і прастата мовы – усе гэтыя якасці Коласавай прозы яскрава выявіліся ў яго трылогіі “На ростанях”. Цяплом шчырага чалавечага замілавання і мудрасці прасякнуты яе пейзажныя старонкі, уважліва прачытаўшы якія, упэўніваешся ў тым, што Якуб Колас – сапраўдны пясняр святла і гармоніі, што “яго мастацтва – цудадзейны сад, у які кожны можа ўваходзіць, як у свой родны дом, каб наталіць прагу духоўнага ачышчэння і супакаення”.

Фотаздымкі Пайла Агароднага, вучня XI М-2 класа Ліцэя БДУ.

МУЗЕЙНЫЯ КЛОПАТЫ ЗІНАІДЫ КАМАРОЎСКАЙ

Шчаслівы той чалавек, для каго абраная справа становіцца асноўнай дарогай жыцця, па якой можна з радасцю ісці праз нягоды і перамогі да вызначанай мэты.

Юнай выпускніцай філфака Белдзяржуніверсітэта прыйшла ў 1974 г. Зінаіда Камароўская на першае сваё месца працы – у літаратурную Мекку Беларусі – Літаратурны музей Янкі Купалы. А марыла ж працаваць у школе! Аднак музейная стыхія захапіла: кожны дзень працы прыносіў столькі адкрыццяў, новых знаёмстваў з цікавымі людзьмі. І не толькі напачатку, год ад году задавальненне ад працы не знікала, а толькі шырылася.

Неўзабаве маладому спецыялісту музея даручылі адказную пасаду вучонага сакратара. Да навуковай работы прыбавілася не такая цікавая адміністрацыйная. Аднак Зінаіда і да яе ставілася з творчым імпульсам – сапраўды, таленавіты чалавек таленавіты ва ўсім! Прага да самаўдасканалення і дапамагала па тым часе атрымліваць задавальненне ад дзесяткаў напісаных за дзень загадаў, распараджэнняў, іншай, часта нуднай, дзелавой перапіскі. Але то былі гады яе прафесійнага сталення, калі закладваўся падмурак сённяшняй паспяховай працы.

Самымі шчырымі словамі ўспамінае Зінаіда Камароўская сваіх настаўнікаў у музейнай справе – былых дырэктараў Купалаўскага музея Жанну Дапкюнас і Аляксея Кулакоўскага, сапраўдных таленавітых педагогаў і прызнаных спецыялістаў, пад чьім творчым крылом ёй давялося набірацца вопыту. Загартоўка, атрыманая ў “купалаўскай школе”, засталася на ўсё жыццё.

Лёс быццам выпрабавваў Зінаіду Мікалаеўну. Роўна на год яна змяніла месца працы – загадвала аргадзелам у апарце Мінскага абкама прафсаюзаў работнікаў культуры.

Тым не менш, абставіны і людзі праз некаторы час вярнулі яе ў родны і блізкі сэрцу музейны свет. У 1987 г. Зінаіда Камароўская прыняла прапанову Міністэрства

культуры аб прызначэнні яе дырэктарам другога вядомага музея – Літаратурна-мемарыяльнага музея Якуба Коласа. Адзіны па тым часе мемарыяльны монамузей краіны быў школай навукова-даследчай працы ў рэчышчы даследавання жыццяпісу і творчай спадчыны народнага паэта. Асноўныя кірункі дзейнасці заклаў былы дырэктар – сын паэта Даніла Канстанцінавіч Міцкевіч. Гэта дадала вялікую адказнасць і адначасова стала стымулам да прафесійнага самаўдасканалення. Дзякуючы лідэрскім якасцям свайго характару і пастаяннаму творчаму пошуку Зінаіда Мікалаеўна больш за дваццаць гадоў кіруе даверанай ёй установай. На яе працоўным рахунку шматлікія важкія праекты музея – рэспубліканская навуковая канферэнцыя “Каласавіны”, больш як дваццаць зборнікаў дакладаў гэтага літаратурнага форуму, маштабныя святы, якія ўвайшлі ў сталую традыцыю музея, – “Каласавіны” (да дня нараджэння Якуба Коласа), фестываль юных талентаў “Сымон-музыка”, дзіцячыя святы “Песняй вітаю я вас” (да Дня ведаў), “Казкі жыцця”, “Калядныя сустрэчы ў доме дзядзькі Якуба” і многія-многія іншыя. Падтрымліваецца традыцыя штотыднёвых літаратурных чацвяргоў, падчас якіх абмяркоўваюцца апошнія кніжныя навінкі.

Шмат душы і гаспадарскага клопату аддае Зінаіда Камароўская філіялу “Мікалаеўшчына”. Пры самым непасрэдным яе ўдзеле музейфікаваны мемарыяльныя сядзібы Альбуць і Ласток, дзе жыла сям’я паэта, шляхі-дарогі Коласаўскага заказніка ўпрыгожаны драўлянымі скульптурамі літаратурна-мастацкай экспазіцыі “Шлях Коласа”, пастаянна вядзецца навукова-пошукавая праца, штогод фонды камплектуюцца сотнямі цікавых і часта малавядомых экспанатаў, вядуцца рамонтна-рэстаўрацыйныя работы на мемарыяльных аб’ектах.

Зінаіда Камароўская ініцыюе развіццё міжнародных сувязяў музея. Год ад году шырыцца геаграфія выставачнай дзейнасці. Толькі за апошні год выстаўкі паводле фондавых матэрыялаў пабывалі ў Польшчы, Украіне, Літве, абласных цэнтрах Беларусі. За апошнія гады музей Коласа ўсталяваў творчыя сяброўскія сувязі з літаратурнымі музеямі Украіны. Наколькі яны трывалыя, неабходныя і запатрабаваныя сёння засведчыла міжнародная вечарына “Нашчадкі славурых людзей”, якая сёлета ў красавіку сабрала пад дахам Коласавага дому родных беларускага песняра, украінскіх паэтаў Максіма Рыльскага, Паўла Тычыны і Тараса Шаўчэнкі (Украіна).

Зінаіда Мікалаеўна – аўтар шэрагу навуковых артыкулаў па коласазнаўстве і практычным музейзнаўстве. Як вопытны музейшчык яна чацвёрты год узначальвае Раду дырэктараў музеяў рэспубліканскага падпарадкавання Беларусі. З ёй раецца сталыя і просяць парады і прафесійнай падказкі маладзейшыя калегі.

Ганна ЗАЙЦАВА,
намеснік дырэктара Дзяржаўнага
літаратурна-мемарыяльнага музея Якуба Коласа.

Зінаіда КАМАРОЎСКАЯ

...А ПАЗНАЁМІЛІСЯ Ў ТАШКЕНЦЕ

ЯКУБ КОЛАС І СВЯТЛАНА СОМАВА

“Відавочна, патрэбна пэўнае аддаленне ў часе і прасторы, тады здалёку ўсё здаецца зусім іншым у адносінах чалавека да чалавека”, – пісаў Якуб Колас у адным з лістоў да знаёмай.

Спасціжэнне таямніцы жыцця – Божы дар паэта. Яму дадзена адчуваць загаворную прастору не напісанага яшчэ твора, разглядзець абрысы далечы не толькі свайго жыцця, свайго лёсу, але і лёсу блізкіх людзей, свайго краіны, бо паэт – гэта прарок, чый стан душы, думкі, учынкi адметныя, чый унутраны змест часам нам не зразумелы. Ён больш чулівы, узнёслы, можна сказаць, крылаты, бо нібыта знаходзіцца над усім зямным. Яго душа, як мембрана, адгукаецца на ўсе падзеі зямнога быцця. І жыццё прыхільнае да паэта, магчыма, таму, што на яго долгу часцей выпадаюць выпрабаванні. Ці не таму вельмі часта паэт адчувае адзіноту.

Як прыклад могуць быць лісты Якуба Коласа рознага перыяду, дзе між радкоў прачытваецца гэты стан душы. У фондах музея захоўваецца запіс на невялікім кавалачку паперы, зроблены пісьменнікам 2 красавіка 1946 г., мабыць, у хвіліны роздуму, трывогі і, пэўна ж, шчырасці.

“Я – рыба, выкінутая на пясок. Калі б хто захацеў, каб рыбу пакінуць живою, то ён, ці той, дагадаўся б зараз жа кінуць у вядро з чыстаю, халоднаю вадою гэту рыбу. Такіх добрых душ няма. А я і не крыўджуся: я – часовы вандроўнік, чые гадзіны адлічаны. Я – той, каму пара сказаць: я – ваш нядоўгі госьць... Надыходзіць вясна. Жыццё абуджаецца з новаю сілаю, а я так моцна звязаны з жыццём, што мне не хочацца пакідаць Вас, мае сябры, мае лясы, мае лугі, мае рэчкі, мае крыніцы і чорнагаловыя баравікі...”

Знешне спакойны, нават крыху суровы, Я. Колас меў чулую душу, унутраны лірычны задатак, які здольны вярэдзіць сэрца і выклікаць высокія пачуцці ў людзей рознага ўзросту і поглядаў.

Паэтычнасць, тонкасць натуры Якуба Коласа адчуваецца ва ўсіх яго творах. Яго лірычны адступленні – як чыстыя крынічкі, што наталяюць смагу душы.

Зямное быццё Я. Коласа з’яўляецца не толькі біяграфічным фактам, дзе, як у кожнага, былі і роздум, і сумненні, і каханне, але галоўнае – ён мог захаваць адданасць справе, людзям, вернасць сабе, што з’яўляецца адметнай якасцю сапраўднага паэта.

На лёс Канстанціна Міцкевіча выпала шмат выпрабаванняў, і асабліва балючай была страта ў першыя дні вайны сына Юркі, які загінуў у адным з першых баёў з фашысцкай навалай, хвароба, а потым і смерць любімай спадарожніцы жыцця Марыі Дзмітраўны.

Яго душа, як нацягнутая струна, ледзь вытрымлівала цяжар клопатаў і трывог, боль за пакінутую

радзіму. У першыя дні ваеннага ліхалецця, жывучы ў далёкім Ташкенце, у выгнанні (1941 – 1943), народны паэт сутыкнуўся з праблемамі жыцця, харчавання, матэрыяльнай нястачы, клопатамі пра здароўе дарагой Марыі Дзмітраўны. Душэўныя парывы выліваюцца ў радкі-прысвячэнні:

Прысвячаю М. Д. М.

*Мой верны друг! Прайшлі мы крок у крок
Крывых дарог-пуцін ужо нямала.
Канчаецца наш шлях, наш вечар недалёк,
І ноч нам тчэ густое пакрывала.
На схіле дзён я мару аб адным:
Ўзысці з табой на нашы гоні, доли,
Зямлі свайго усім нутром зямным
Паклон аддаць, схіліўшы нізка чала.*

Мае мары.

Бяда звычайна аб’ядноўвае людзей нават зусім незнаёмых, рознай веры, розных нацыянальнасцяў.

Тут, за тысячы кіламетраў ад параненай, акупаванай Беларусі, Якуб Колас знайшоў шчырае спачуванне з боку многіх мясцовых насельнікаў, і асаблівую сардэчнасць і дапамогу літкансультанта Саюза пісьменнікаў Узбекістана Святланы Сомавай (1911 – 1989)*.

Святлана Аляксандраўна нарадзілася ў Пецярбургу, разам з бацькамі ў раннім узросце пераехала ў Ташкент.

Тут раскрыўся яе паэтычны талент, і ўжо ў 1943 г. была выдадзена кніга вершаў пад назвай “Ташкент”. Маладая таленавітая аўтарка брала актыўны ўдзел у літаратурных вечарах і сустрэчах разам з вядомымі паэтамі. А ваеннае ліхалецце закінула сюды пісьменнікаў розных рэспублік. Тут жылі рускія пісьменнікі – Аляксей Талстой, Сяргей Гарадзецкі, Ганна Ахматава, Уладзімір Лугаўскай, Карней Чукоўскі, Барыс Лаўранёў, Мікалай Ушакоў, Міхаіл Галодны, Аляксандр Ціханаў, Дзмітрый Благой, Сямён Кірсанаў, Віктар Гусеў, з украінскіх пісьменнікаў – Мікалай Тарэшчанка, беларускія – Эдзі Агняцвет, Уладзімір Агіевіч, Міхась Модэль.

Добразыхлінасць, сардэчнасць і, безумоўна, талент маладой паэтэсы імпанавалі Я. Коласу, чыё сэрца было перапоўнена скрухай у далёкім узбекскім горадзе. Якуба Коласа і Святлану Сомаву звязала чыстае моцнае сяброўства, якое доўжылася да апошніх гадоў жыцця паэта. Сведкамі іх шчырых адносін наў з’яўляюцца вершы-прысвячэнні, змешчаныя ў

* У нашым часопісе (1988, № 9) з прадмовай Вячаслава Рагойшы друкаваліся ўспаміны Святланы Сомавай “Таямніца старога здымка”. Вершы Я. Коласа, прысвечаныя С. Сомавай, разглядаліся В. Рагойшам у артыкуле «“Душою і сэрцам мы з вамі, героі...”»: Лірыка Якуба Коласа часу Вялікай Айчыннай вайны» (2006, № 8). – *Зайвага рэд.*

выданнях твораў беларускага паэта, перапіска, якая захоўваецца ў яго музеі.

Пасля прыезду народнага песняра з Ташкента ў Маскву, а потым вяртання ў Мінск Я. Колас і С. Сомава перапісваліся, а часам, бываючы па службовых пытаннях у Маскве, сустракаліся, дзяліліся навінамі як у творчых справах, так і асабістым жыццём.

Дарчыя надпісы на кнігах, зробленыя ўжо ў пасляваенны час, сведчаць пра трапяткое пачуццё маладой паэтэсы да свайго старэйшага Сябра-Настаўніка. Так, на кнізе “Стихи и переводы” С. Сомавай – кранальны надпіс “Доброму другу – издали. Светлана. 21 февраля 1948 г.”, на кнізе “Огни Сталинграда. Стихи”: “Милому Константину Михайловичу – в память о весне. 27.V.54 г. Светлана”.

Якуб Колас пісаў, што ён вельмі прывязваецца да людзей, якія яму падабаюцца і з якімі так ці інакш звязвае жыццё.

Іх звязала роднасць душ, нягледзячы на ўзроставую розніцу. Пра гэта сведчаць узаемныя вершы-прывітанні, асобныя з якіх прапаноўваюцца ўвазе чытача.

Светлана Сомава
1944, Ташкент

КОГДА ЗАЦВЕТАЛИ ВИШНИ

Якубу Коласу

*Тишина, тишина, тишина...
Слышно, как раздвигает ограду
И качает деревья весна,
Проходя по вишневому саду.*

*Тронет ветку она на пути,
И на деревце, тоненьком, голом,
Начинает внезапно цвести
Белоснежный цветок новоселом.*

*Сколько ночью цветет их кругом,
На рассвете осыплется сколько!..
Это белым своим рукавом
Машет, машет весна издали.*

*Добрый друг мой! Двенадцать часов.
Может быть, Вы за книгой сидите.
Может, белый полет лепестков
У распахнутой двери следите.*

*В предвесенней встречаете мгле
Белорусскую ночь, не такую.
...О невиданной мною земле,
Вспомнив Вас, я сегодня тоскую.*

*Вешний ветер пускай понесет
Эту песню по дальней дороге,
Пусть внезапно она опадет
Лепестками на Вашем пороге.*

*Сколько ночью цвело их кругом,
На рассвете осыпалось сколько...
Это белым своим рукавом
Прошумела весна издали.*

Якуб Колас, 1945

*Бывает музыка и ў стуку,
Хоць можа гэта і дзіўно –
Благаслаўляю тую руку,
Што мне пастукала ў акно.*

Якуб Колас. 1947 г.

*Жывуць яшчэ той усмах, бровы,
І вочы-зоркі з-пад брывей,
І той агеньчык, ветлы, новы,
Што заструменіўся з вачэй.*

*Не варта, можа быць, аб гэтым
Ні ўспамінаць, ні гаварыць:
Ці мала песень непранетых,
Ці мала іх, агнёў, гарыць!*

*Сустрэне хваля хвалю ў моры,
Ды зноў пльывуць за рубяжы;
І сумна станецца ў прасторы.
Чаму ёй сумна? Адкажы.*

*Я паплыву, як тая хваля,
Агні і песні прытаю,
Я прывітаю песняй здаля
Яе, красу-вясну маю.*

У музеі захоўваюцца неапублікаваныя лісты Святланы Аляксандраўны, дасланыя Якубу Коласу ў розныя гады. У іх сардэчны клопат і занепакоенасць станам здароўя Я. Коласа, апавед пра будзённыя справы на працы і ў сям’і. У лісце ад 22.04.44 г. яна напісала:

“Опять давно нет писем от Вас, дорогой мой друг, и я скучаю. Хоть бы открытку, хоть бы телеграмму прислали. Сейчас опять ночь. Спят в кроватках мои беленькие мальчики. Игорь сидит за круглым столом и высчитывает на логарифмической линейке свои быстротоки, а я кончаю рабочий день письмом к Вам.

На столе моем стоят чудесные поленовские розы и мне жаль, что нельзя подарить их Вам. Я так любила приносить Вам цветы... Когда мне удастся сделать это? А в Ташкенте почти весь апрель идут дожди. Вчера днем и ночью шел настоящий ливень, а после него все небо было в облаках, и я, глядя на них, опять вспоминала Вас.

Эдзі Агняцвет, Святлана Сомава, Зульфія. Ташкент, 1943 г.

Жизнь моя, кажется, понемногу налаживается. Брат поступил на работу, мама тоже устраивается служить, Игорь уезжает на полевые работы. Так что мои иждивенцы разбредаются в разные стороны, и остаюсь я только с ребятами, которые с мая начнут ходить в детский сад.

Как хочется увидеть Вас, послушать Ваши стихи и почитать свои, совсем не похожие на те, что писались раньше. Мне кажется, только теперь, в этом году я становлюсь поэтом.

Привет Марии Дмитриевне. Светлана”.

Надасланай у Клязьму паштовай картцы (29.01.45 г.) С. Сомава прызналася: «Милый Константин Михайлович! ...Очень тревожусь за Вас и М. Д. От всей души желаю ей скорейшего выздоровления, а Вам спокойствия душевного. Я очень тоскую по Вас. Не писала потому, что потеряла Вас между Москвой и Минском. В январе буду в Москве. Увидимся. Спасибо за прекрасные стихи — “Курганы” и “На перелетах”».

Трывога за стан здароўя старэйшага сябра гучыць і ў лісце з Ташкента, які датуецца кастрычнікам 1948 г.:

«Милый Константин Михайлович! Читаю Ваше письмо, и мне тепло, словно далекое дыхание Ваше гладит мне щеки. Спасибо за память... А я не забывала Вас, право, грешно Вам даже думать об этом, не писала же потому, что в приезд свой последний в Москву почувствовала: Вам не до меня — жизнь сложна и свои заботы-хлопоты одолевают каждого человека. Пишу это не в упрек, а для объяснения своего молчания. Очень мне жаль Вас, болит за Вас сердце, горько, что Вы болеете, тоскуете и совсем не разрешаете себе пожить легко, радостно и удобно. Право, аскетизм хорош до какого-то предела, а злоупотребление работой и “спартанским” бытом приводит к человеческой неполноценности. Это я знаю и по себе. О том, что Вы перенесли воспаление легких, мне говорил один наш ташкентский минчанин, некто Лиходзиевский, посетивший Вас летом. Оставили бы Вы свои сумерки и холода, приехали бы хоть на месяц в Ташкент. В Ташкенте стоит золотая виноградная пора, тепло, солнечно, зацветают

хризантемы. Все вспоминают Вас с нежностью.

Мои домашние благодарят за привет. Все здоровы.

“...А душа полна все тем же — стихами и детьми. И те и другие радуют ее, несмотря на все трудности этого беспокойного хозяйства”.

Целую Вас тепло. Светлана».

А ў 1947 г. у лісце да знаёмай Якуб Колас пісаў:

“Во мне живет человек беспокойный, требовательный, взыскательный. Я так привыкаю, так привязываюсь к людям, так преисполнен по отношению к ним благожелательства, стремления сделать для них все, чтобы доставить им хоть некоторую радость”.

Добразычліваць паэта заставалася назаўсёды ў душы тых, каму даводзілася сутыкацца з песняром. Гэта яскрава пацвярджаюць радкі з ліста С. Сомавай да Якуба Коласа ад 16.02.52 г.:

“Милый Константин Михайлович, добрый и прекрасный друг мой! Сегодня я целый вечер думала о Вас, и сержусь на себя за то, что как-то отдалась от Вас за последние годы. Ведь мы могли бы справлять десятилетие нашей дружбы, маленький тихий юбилей общих дум, стихов, хороших человеческих чувств.

Это могло бы быть, а на деле я о Вас ничего не знаю: как Вы живете, с кем дружите, что пишете, о чем думаете? И очень хочу я, чтобы Вы простили меня, чтобы Вы снова писали мне часто, чтобы Вы знали, что есть на земле человек, пусть не всегда правильный в своих поступках, но душой искренне к Вам привязанный.

Знаете, до того я растосковалась, что начала рыться в своих архивах, вытаскала все Ваши старые письма, стихи — и стала перечитывать.

Помнится, Вы просили найти эти стихи, говорили, что у Вас они не сохранились. Я их нашла. И знаете, их много — 30 стихотворений. Это целая книга, нежная и грустная, но светлая, — совершенно прозрачная по своему рисунку, как солнечный день осенью...

И вспомнила я, как приносили или присылали Вы мне их, в разные годы, каждое отдельно, как цветков.

И каждое из них — действительно цветков Вашей чуткой и молодой, и родной мне души. Спасибо Вам за них...”

Сярод вершаў Якуба Коласа, прысвечаных С. Сомавай, ёсць акаверш “Слова”:

Слова — радасць, слова — чары,
Вобраз вечна юных вёсен,
Ёсць ты ўсюды: ў сонцы, ў хмары,
Ты глядзіш праз неба просінь.
Лашчыш слух мой, слова-ззянне,
Атуляеш сэрца ласкай,
Ноч і вечар, дзень, світанне
Абняло ты, слова-краска.
23 чэрвеня 1943

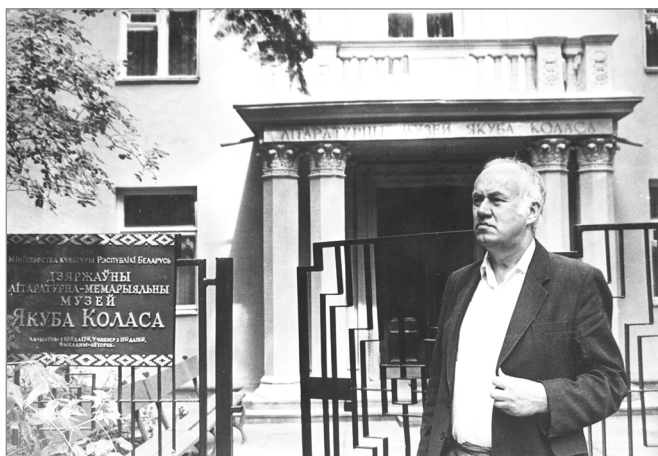
Іван КУРБЕКА

МУЗЕЙЦАМ - КОЛАСАЎЦАМ

Я – вечны музейца. Пасля заканчэння ў 1958 г. Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта апынуўся ў музеі Янкі Купалы. Там 6 гадоў прапрацаваў. Першыя два – пад кіраўніцтвам Купаліхі – Уладзіслава Францаўны Луцэвіч, жонкі народнага песняра Янкі Купалы. Калі яна памерла, я стаў пазіраць на Коласаву сядзібу. І калі там з’явілася вакантнае месца, Даніла Канстанцінавіч Міцкевіч, з якім мы добра ведаліся, прыслаў свайго супрацоўніка і той сказаў мне: “Прыходзь. Напішаш заяву. Даніла хоча цябе ўзяць на працу”. Ну, я і пагадзіўся. Мне вельмі хацелася там працаваць. І вось з 1964 г. я нязменна тапчуся на гэтай сядзібе – працую ў музеі Якуба Коласа, хоць ужо і на пенсіі.

За гэты час я многа напісаў рыфмаваных радкоў, прысвечаных сваім калегам ці нейкім святочным дням. Большасць з іх захоўваюцца ў маім тоўстым штытку. Гэта альбомныя вершы (некаторыя з іх надрукаваны ў “Родным слове”, 2001, № 5).

Сёлета, калі адзначаецца 125-годдзе з дня нараджэння Якуба Коласа, я вырашыў пахваліць людзей, якія даўным-даўно працуюць у музеі песняра і ўнеслі адпаведны ўклад у яго развіццё. Напрыклад, Мікола Жыгоцкі пачаў працаваць яшчэ з Данілам Канстанцінавічам у 1957 г., да адкрыцця музея. У 1958 г. прыйшлі Мікола Базарэвіч і Міхась Пратасевіч, таксама да адкрыцця (а адчыніў дзверы для наведвальнікаў музей 4 снежня 1959 г.). Базарэвіч цяпер пенсіянер, а Пратасевіч пабыў у Музеі гісторыі беларускай літаратуры, цяпер працуе ў музеі Петруся Броўкі. Ён, як і я, таксама вечны музейца.

**МІХАСЮ ПРАТАСЕВІЧУ
Ў ДЗЕНЬ 40-ГОДДЗЯ**

*Пара святочная настала –
Вінішум мы свайго Міхала:
Яму і тосты, і хвала,
І цэнтр музейнага стала.*

*“Чацвёрка” “тройку” замяніла
І ў свет сталейшы заманіла.
Куды падзенешся, браток! –
Такі гадоў і дзён паток.*

*Як глянеш са свайго амбону –
Відаць, ужо не да разгону.
Але ж і вешаць нос не трэ –
Жыццё нягоды ператрэ.*

*Яшчэ ў тваім, Міхал, узросце
Ніхто ў цяпле не грэе косці,
А як на польскі той манер –
Дзяўчыну сватаў кавалер.*

*Няхай вяршынь ты не дамогся
І ў клапатлівасці знямогся,
Але ніколі не тужыў –
Для справы людскае ты жыў.*

*Работнік, мусібыць, не ўсякі
Ахвотна прыме сан вучсак*.
Ты ж ім, Міхал, пакорна стаў,
Магчыма, і не без падстаў...*

*Ты паміж Сцылай і Харыбдай:
Адзін з пытаннем, другі з крыўдай
На кансультацыю ідзе.
І не схавашся нідзе!*

*А трэба ўважна разабрацца,
Бо ўсе свае, калегі-братцы.
І каб не гневаўся ДК**:
Яго ж ты правая рука.*

*Шануй нервовую сістэму,
Паціху, дружа, цісні тэму –
Узрост твой самы-самы раз,
Як чатырохрублёвы “квас”***.*
1973

НЕ БЯДУЙ!

Міколу Базарэвічу
ў дзень 40-годдзя

*Не бядуі, што роўна сорак
Пратрымцеў на свеце ты,
Не ўзышоў на славы ўзгорак,
Змарнаваў свае гады.*

*Не бядуі, што валасоцце
Пакідае галаву,
Не нясеш дадому соцень...
І паскардзішся каму?..*

*Будзе час, і ўсё мінецца
(Хопіць кланяцца журбе!) –
Зоймеш ты ў грамадстве месца
Ці грамадства – у табе.*

* Вучсак – вучоны сакратар.

** ДК – Даніла Канстанцінавіч.

*** “Квас” – гарэлка.

Не бядуі, брат, што ў жыцці ты
Не займеў начсакваяж*:
Не вялікі, не масціты –
Проста прозвішчам Кірмаш**.

Дымам пойдзе ўсё ліхое,
Усё, што дужа шкодзіць нам.
Вер, брат, жыцце залатое
Будзе, мусіць, ужо там...
1974

МІКОЛУ ЖЫГОЦКАМУ Ў ДЗЕНЬ 50-ГОДДЗЯ

Дарагі Мікола Рыгоравіч!
Будзь сёння добры і нягорды,
Уважна слухай, не драмі –
Ад нашай дружнае кагорты
Вітанне свайскае прымі.

Ты распачаў тут службу рана
(Пра гэта шэпча кожны куст) –
Табе, музея ветэрану,
Хоць на радзіме пастаў бюст!..

Ты ўжо гісторыя музея,
Яго нязменны “экспанат”.
Твой юбілей для ўсіх падзея,
Адно з шаноўных нашых свят.

Амаль палову свайго веку
(Так пратрываць ці змог бы хто?)
Нясеш клапотную апеку
Над гэтым памятным кутом.

І ведаюць напэўна, дзе ты
Працуеш рупна і даўно,
Усе раённыя газеты
І шматтыражнае звяно.

Табе, нястомны інфарматар,
Чыё не тупіцца пярэ,
Калісь зайздросціць мог бы Татур***
І ўсё ягонае Бюро.

Перамагаеш скруху, стому,
Каб захаваць рабочы стан.
Ты ж, як сямю-таму вядома, –
Салдат не просты – капітан.

А у цябе ж яшчэ і хатні
Такі няспраўны карабель.
Яго вядзеш ты акуратна,
Каб не усунуцца на мель.

Куды б ты позірк свой ні кінуў,
На ўсё знаходзіш час, пару, –
Не забываеш на хвіліну
І Безвалосую гару****.

Напоўнім, людцы, дружна тару
І апетытна ўсё кульнём –
За дарагога юбіляра,
За лічбу мудрую з нулём!
1981

* Начсакваяж – начальніцкі сакваяж.

** Міколу Базарэвіча мы скарочана звалі – Базар.
Адсюль і Кірмаш.

*** Мікола Татур быў дырэктарам Бюро прапаганды
мастацкай літаратуры СП БССР (1970 – 1979).

**** Безвалосая гара – славутая Лысая Гара, пасялен-
цам на якой быў і застаецца М. Жыгоцкі.

МАРЫН ДАЛІДОВІЧ У ДЗЕНЬ 50-ГОДДЗЯ

Сябры! Дазвольце мне таксама
Паўстаць прад вамі ў поўны рост –
За найшаноўную тут даму
Падняць мужчынскі цёплы тост.

Зірні направа і налева:
Застольцы – людзі ўсе свае,
Ты сёння, Маіша, – каралева,
А мы падданыя твае.

І ўсе гатовы паддавацца
І не бяром сабе за здзек –
Нам даспадобы гэта праца,
А працай славен чалавек.

Ты наважанне заслужыла
Ці ля святочнага стала? –
Ты службу несла клапатліва,
Дзе б і калі б ты ні была.

Даўно табе раднюткім домам
Стаў гэты мінскі кут святы –
І адыходзяць скруха, стома,
Калі працуеш побач ты.

Свайёй прысутнасцю ў пакоі
Ствараеш людскасці настрой.
Таму адзінства ў нас такое,
Таму жывём, як брат з сястрой.

Не ведае аддзел наш сварак,
Не падымаецца тут гам –
Ты ж падстаўляеш першай карак,
Пасля ўжо часам “мыляць” нам.

Пераадольваеш нямогу,
Вядзеш і ў хаце спраўна рэй –
Сіл на дзяцей кладзеш ты многа,
Каб ім жылося лепш. Мудрэй.

Што да самога творцы мужа –
Ці меў бы ён такі развой?
Ці меў бы статус гэтка мужны,
Калі б свой лёс дзяліў з другой?..

Усё ідзеца у суладдзі.
Сказаць не лішне тут зусім –
Расце на ўцеху бабцы Уладзік
І Далідовічам усім.

Мацунку, Маіша дарагая!
Хай Бог цябе аберагае!
1999

МІХАСЮ МІЦКЕВІЧУ Ў ДЗЕНЬ 75-ГОДДЗЯ

Былі у бацькі тры сыны.
І ўсе разумныя яны.
Даўно на фронце за Айчыну
Сярэдні сын яго загінуў.
Няма старэйшага, Данілы.
Цяпер напружваць свае сілы,
За ўсё адказнасць несці ўсю –
Малодшаму з іх, Міхасю.
Да Коласа з людзей найблізкі,
Паклон прыміце нізкі-нізкі.
2001

ШКОЛЬНЫЯ ЛІТАРАТУРНЫЯ МУЗЕІ ЯКУБА КОЛАСА

МУЗЕЙ “ЯКУБ КОЛАС І ПАЛЕССЕ” СІНКЕВІЦКАЙ СШ

Музей адчынены ў Сінкевіцкай сярэдняй школе Лунінецкага раёна ў кастрычніку 1992 г. да 110-й гадавіны з дня нараджэння Якуба Коласа. Ініцыятарам стварэння быў тагачасны дырэктар школы Іван Васілевіч Цімашоў.

Імя Якуба Коласа і цяпер з павагай і цеплынёй успамінаюць старэйшыя жыхары нашай вёскі, каму пашчасціла вучыцца ў дыхтоўным па тым часе будынку двухпавярховай школы.

У студзені 1947 г. настаўнікі Ленінскага раёна Пінскай вобласці вылучылі Якуба Коласа кандыдатам у дэпутаты Вярхоўнага Савета БССР па 333 выбарчай акрузе ад Мікашэвіцкага фанернага завода. 1 лютага таго года пісьменнік наведаў Сінкевічы. У доме настаўніка Уладзіміра Саўчука размяшчалася тады сямігадовая школа. Народу сабралася шмат, таму сустрэчу вырашылі правесці на вуліцы. Якуб Колас раскажаў пра міжнароднае і ўнутранае становішча, цікавіўся праблемамі вёскі. Асабліва зацікаўлена паставіўся да просьбы дапамагчы пабудаваць школу. Потым на бланку з грыфам “Дэпутат Вярхоўнага Савета БССР” даў адказ (копія ліста экспануецца ў музеі), што быў у міністра асветы і той паабяцаў уключыць Сінкевічы ў план школьнага будаўніцтва. І ўжо ў 1949 г. адбылося ўрачыстае адкрыццё Сінкевіцкай сярэдняй школы.

Музей школы – літаратурна-краязнаўчы, мае тры раздзелы экспазіцыі: краязнаўчы, народныя промыслы, літаратурная Беларусь.

Экспазіцыя, прысвечаная жыццю і творчасці Якуба Коласа, знаходзіцца на калідоры трэцяга паверха школы. На жаль, ніякіх асабістых рэчаў пісьменніка няма. У цэнтры экспазіцыі знаходзіцца партрэт Я. Коласа, выкананы мясцовым мастаком. На вітражах і подыумах размешчаны копіі дакументаў і фотаздымкаў, якія распавядаюць пра сувязь паэта з Лунінецчынай.

Працяг экспазіцыі знаходзіцца ў класным пакоі. Тут можна пазнаёміцца з краязнаўчым матэрыялам, народнымі промысламі. Музей мае каля 70 арыгінальных экспанатаў, якія знаходзяцца ў адмысловых шафах.

МУЗЕЙ ЛЮСІНСКАГА ДЗІЦЯЧАГА САДА-СЯРЭДНЯЙ ШКОЛЫ

Невялікая дарэвалюцыйная вёска Люсіна, яе жыхары і падзеі пачатку ХХ ст. апісаны вялікім песняром Якубам Коласам у апавесці “У палескай глушы”. Менавіта тут пасля заканчэння навучання ў Нясвіжскай настаўніцкай семінары пачынаў пісаць працоўную біяграфію Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч.

24 красавіка 1982 г. калектыў Люсінскай сярэдняй школы Ганцавіцкага раёна здзейсніў сваю даўнюю мару: у сувязі са святкаваннем стагоддзя з дня

Асобны раздзел прысвечаны пісьменнікам Беларусі, зберагаецца вялікая колькасць ілюстрацый да твораў Якуба Коласа, сачыненні школьнікаў, сцэнарыі “Каласавін”, літаратурных чытанняў, чытацкіх канферэнцый, сустрэч з пісьменнікамі. У розны час гасцямі школы былі сын, нявестка і ўнучка Якуба Коласа, паэты Мікола Пракаповіч, Міхась Скобла, Эдуард Акулін, Васіль Жуковіч, Ніна Мацяш, тагачасны галоўны рэдактар часопіса “Роднае слова” Міхась Шавыркін.

Бібліятэка музея мае кнігі беларускіх празаікаў і паэтаў, у тым ліку з іх дарчымі надпісамі.

Кіраўнік музея – настаўніца беларускай мовы і літаратуры Кацярына Смагрова.

Экскурсіі ладзяцца паводле папярэдняй дамоўленасці. Штогод у лістападзе праводзяцца “Каласавіны”.

Адрас: 225686, Брэсцкая вобласць, Лунінецкі раён, вёска Сінкевічы, вул. Школьная, 6. Тэл. (8-01647)-98-295.

Даехаць са сталіцы можна аўтобусам да Мікашэвічаў, а далей – дызель-поездам да Сінкевічаў або цягніком з любых рэгіёнаў да станцыі “Сінкевічы”.

нараджэння народнага паэта Беларусі Якуба Коласа быў адкрыты літаратурна-этнаграфічны музей. Ён мае 19 раздзелаў і больш за 300 экспанатаў, у тым ліку 174 арыгінальныя. Экспазіцыя прысвечаная жыццю, літаратурнай і грамадскай дзейнасці Якуба Коласа. У 18 раздзелах – “Дзяцінства і юнацтва Якуба Коласа”, “Якуб Колас і Беларускае Палессе”, “Літаратурная творчасць Якуба Коласа”, “Якуб Колас – паэт, вучоны, грамадзянін” і іншых – рас-

казваецца пра дзіцячыя і юнацкія гады будучага паэта, пра яго працу настаўнікам у 1902 – 1904 гг. у Люсіне і ў 1904 – 1906 гг. – у Пінкавічах, удзел у рэвалюцыйных падзеях, пра дарэвалюцыйны і савецкі перыяды творчасці, грамадскую і навуковую дзейнасць, яго сувязі з літаратурамі народаў СССР і іншых краін. Экспануюцца дакументы, архіўныя матэрыялы, перапіска, успаміны старажылаў-люсінцаў пра Якуба Коласа, фотаздымкі песняра, вучняў таго часу, фотакопія ліста народнага паэта да люсінцаў.

У экспазіцыі – асабістыя рэчы пісьменніка, макет школы, у якой настаўнічаў Я. Колас, матэрыялы пра паўстанне люсінцаў у 1911 г. Зберагаюцца таксама творы Якуба Коласа, шмат кніг яго сучаснікаў – беларускіх пісьменнікаў з дарчымі надпісамі музея.

Дзевятнаццаты раздзел – “Хата палешука”. Тут размешчаны этнаграфічны матэрыял: сляянскае адзенне, прылады працы і прадметы побыту, якімі карысталіся палешукі ў той час, калі Якуб Колас працаваў у Люсіне. Найбольш цікавыя з іх – ткацкі станок, саха, жорны, драўляныя вілы, гліняны, драўляны, алюмініевы і медны посуд, цэп, рэшата, каромысел, калаўрот, матавіла.

У музеі створаны пастаянныя і зменныя экспазіцыі, якія афармляюцца па меры назапашвання матэрыялу. Знаёмства з музейнымі экспанатамі актывізуе мысленне вучняў, выклікае асаблівае адчуванне дакранання да мінуўшчыны, да гісторыі.

Музейны матэрыял актыўна ўключаецца ў навучальны працэс. А эфектыўнасць выкарыстання экспанатаў у навучанні і выхаванні вызначаецца разнастайнасцю формаў і метадаў урочнай і пазакласнай працы. У літаратурна-этнаграфічным музеі Якуба Коласа праводзяцца навучальна-тэматычныя экскурсіі, урокі-экскурсіі, падрыхтоўка дакладаў і паведамленняў вучняў да ўрокаў на аснове самастойнай працы ў музеі, а таксама заняткі школьных факультатываў, гурткоў, прадметных тыдняў. Ладзяцца і літаратурныя вечарыны, дні паэзіі.

МУЗЕЙ ВЕРХМЕНСКОЙ СШ

Школьны літаратурны музей Якуба Коласа створаны ў Верхменскай школе Смалявіцкага раёна (загад № 59 ад 22.10.1970 г.) у адпаведнасці з рашэннем Выканаўчага камітэта Мінскага абласнога Савета дэпутатаў ад 22.05.1969 г.

На будынку школы ўстаноўлена мемарыяльная дошка: “У нашай вёсцы ў 1906 годзе працаваў настаўнікам народны паэт Беларусі Якуб Колас (Жанстанцін Міхайлавіч Міцкевіч)”.

Ідэя стварэння музея належыць цудоўнаму чалавеку, творчаму настаўніку беларускай мовы і літаратуры краязнаўцу Аляксандру Русаку.

Метадычную дапамогу ў адкрыцці, афармленні і папаўненні экспазіцыі аказваюць Дзяржаўны літаратурна-мемарыяльны музей Якуба Коласа, Мінскі абласны краязнаўчы музей, жыхары навакольных вёсак. Супрацоўнічае з музеем і Міхась Міцкевіч – сын Якуба Коласа.

Змест музейных экспазіцый дазваляе праводзіць для вучняў розныя тыпы экскурсій: навучальныя і аглядавыя. Тэматыка распрацоўваецца па кожным прадмеце з улікам навучальных праграм сярэдняй агульнаадукацыйнай школы.

Пры музеі дзейнічае гурток “Спадчына”, які наведваюць вучні V – X класаў. Акрамя матэрыялаў пра жыццё і дзейнасць Я. Коласа і этнаграфічнага матэрыялу, гурткоўцы збіраюць экспанаты па тэмах “Нашы землякі – удзельнікі Вялікай Айчыннай вайны”, “Яны вучыліся ў нашай школе”, матэрыялы па гісторыі вёскі Люсіна, гісторыі школы і г. д.

У зменнай экспазіцыі выстаўляюцца вырабы і малюнкi вучняў да твораў Якуба Коласа.

Музей працуе ўсе дні, акрамя нядзелі. Экскурсіі – паводле папярэдняй дамоўленасці. Кіраўнік музея – Валянціна Занька.

Адрас: 225430, Брэсцкая вобласць, Ганцавіцкі раён, вёска Люсіна, вул. Школьная, 1. Тэл. (8-01646) 54-2-38.

Даехаць можна цягнікамі “Баранавічы – Лунінец” да прыпынку “Якуба Коласа”.

лішчы. Ужо адзін толькі гэты падыход дазваляе музею лічыцца неардынарным, непадобным на астатнія, бо гэтая тэма нідзе больш не асвятляецца, а дзяржаўныя музеі проста не маюць магчымасцяў так падрабязна паказаць жыццёвы і творчы шлях Я. Коласа. У дадатак да гэтай вельмі вузкай тэмы раскрываецца ўвогуле тэма настаўніцтва Якуба Коласа.

Пры стварэнні экспазіцыі часткова выкарыстаны ансамблевы метады, які ў школьных грамадскіх музеях Мінскай вобласці амаль не ўжываецца. І менавіта праз гэты метады пабудовы экспазіцыі раскрываецца Верхменскі этап жыццёвага шляху Я. Коласа.

У экспазіцыі створаны інтэр'ер вучнёўскага пакоя ў сялянскай хаце, дзе праходзілі заняткі дзяцей, – сталы і лаўкі, школьная дошка, вучнёўскія прылады і г. д., а таксама пакойчык пры школе, дзе жыў сам настаўнік.

Гэты музейны ансамбль не можа прэтэндаваць на падабенства з арыгіналам, але ён дае агульнае ўяўленне пра такія ўстановы ў розных месцах.

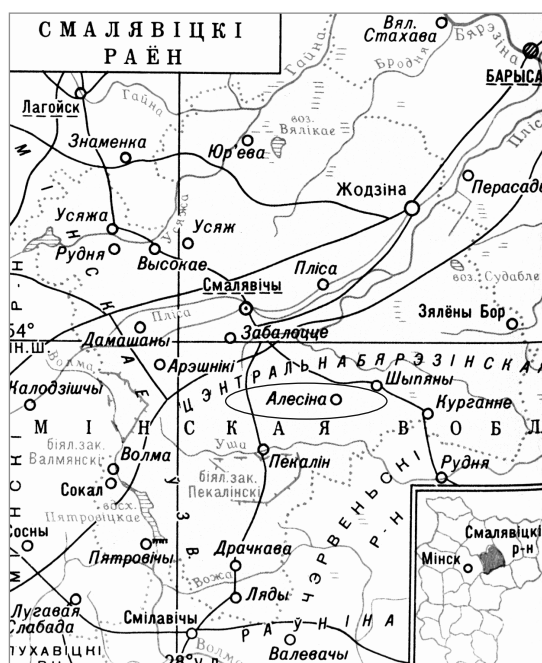
Уведзены ў музеі яшчэ адзін новы элемент, які раней у музейнай практыцы нідзе не сустракаўся: спалучэнне музея і тэатра. Гэта дапамагае ажывіць інтэр'ер сялянскай школы. Зала падчас экскурсіі з дапамогай маладых артыстаў (школьнікаў) ператвараецца ў сцэнічную пляцоўку, на якой дэманструюцца асобныя эпизоды тагачаснага жыцця. Але найбольш эфектыўна такую пляцоўку можна выкарыстоўваць для інсцэнізацыі твораў Якуба Коласа, што дапамагае вучням больш глыбока авалодаць літаратурнай спадчынай пісьменніка.

Пры правядзенні такой экскурсіі-спектакля экскурсаводамі-школьнікамі настаўнік можа правесці валоўданне імі роднай мовай, тое, наколькі яны пранікліся твораў Я. Коласа і тымі народнымі звычаямі, традыцыямі і абрадамі, якія сталі асновай паэтычных і драматычных твораў вялікага пісьменніка.

Такі падыход стварае новыя магчымасці да камплектавання фондаў, пашырае тэматыку збору. У музейнай экспазіцыі і фондах знайшлі месца розныя прадметы народнага побыту: мэбля, рэчы этнаграфіі і ткацтва, вырабы з дрэва, гліны, саломы і інш. Усе гэтыя экспанаты ўвесь час будуць ва ўжытку, з іх дапамогай сіламі школьнікаў мяняюцца мізансцэны музея-тэатра, і экскурсія падаецца ўжо па-новаму. А гэтая вельмі важная, асабліва ва ўмовах грамадскага музея, бо школьнікі на працягу года па некалькі разоў наведваюць такі музей і кожны раз атрымліваюць усё новае і новае веды і эмоцыі.

Пастаяннымі наведвальнікамі музея з'яўляюцца вучні і іх бацькі, мясцовыя жыхары. Музей наведвалі і настаўнікі – удзельнікі метадычных прадметных аб'яднанняў і семінараў, і дзяржаўныя служачыя Міністэрства прыроды і аховы навакольнага асяроддзя.

У музеі настаўнікі нашай школы праводзяць урокі беларускай мовы, беларускай літаратуры і гісторыі для вучняў усіх класаў, асабліва калі ідзе вывучэнне праграмага матэрыялу. У пазакласны час – “Каласавіны”, літаратурныя чытанні, літаратурна-музыч-

ныя кампазіцыі і літаратурныя чытанні да дня нараджэння Якуба Коласа.

Літаратурны музей – гэта месца сустрэчы літаратараў, мастакоў, журналістаў, настаўнікаў.

Сёння ў школьным музеі можна пачуць не толькі беларускую мову, але рускую і англійскую. Музей наведваюць вучні і настаўнікі беларускіх школ і гімназій, а таксама госці з Польшчы, Галандыі, Нарвегіі, Японіі, Англіі. Вучні арганізавалі экскурсіі на англійскай мове для такіх дэлегацый.

Музей наладжвае тэматычныя выставы дзіцячай творчасці. Ужо стала традыцыяй праводзіць фотавыставу “Па коласаўскіх мясцінах”.

На базе літаратурнага музея арганізуецца прэзентацыя краянаўчых праектаў “У гармоніі з прыродай”, “Гісторыя і культура сядзібна-паркавых комплексаў”, “Гісторыя ў падзеях і асобах”.

Школьны літаратурны музей Якуба Коласа – адзін з культурных цэнтраў смалявіцкай зямлі. Дзякуючы даследчай дзейнасці навучэнцы адкрываюць для сябе ўсё новае і новае старонкі з жыцця, літаратурнай і грамадскай дзейнасці Я. Коласа. Менавіта таму музей мае актуальнасць і ў XXI ст.

Кіраўнік музея – настаўніца беларускай мовы і літаратуры Святлана Лютарэвіч. Экскурсіі праводзяцца паводле папярэдняй дамоўленасці. Выхадны – нядзеля.

Адрас: 222228, Мінская вобласць, Смалявіцкі раён, вёска Алесіна, вул. Школьная, 14 А. Тэл. (8-01776) 41-3-20.

Даехаць можна цягніком да горада Смалявічы, потым маршрутнымі аўтобусамі “Смалявічы – Пацічова”, “Смалявічы – Рудня” да прыпынку “Алесіна”.

**Соф’я УРУБЛЕЎСКАЯ,
Валянціна ЗАНЬКА,
Святлана ЛЮТАРЭВІЧ.**

БЕЛАРУСКІЯ МУДРАГЕЛІНКІ

Фальклор – першая форма выяўлення народнай свядомасці і чалавечай духоўнасці ўвогуле. Ён быў на пачатку мастацкай культуры чалавецтва. А пачатак, як вядома, уваходзіць і ў завяршэнне. Бо такі пачатак – “аснова, той краевугольны камень, на якім трымаецца храм людскай духоўнасці”. Гэтыя словы Уладзіміра Конана вельмі правільна вызначаюць ролю фальклорнага бачання для стварэння, развіцця і далейшага ўзбагачэння ўсёй духоўнай культуры чалавецтва.

Глыбокае вивучэнне фальклорнай спадчыны беларусаў набывае асабліва вялікае значэнне сёння, у перыяд складаных працэсаў у развіцці нацыянальнай духоўнай культуры, калі родная мова недастаткова выкарыстоўваецца ў грамадска-палітычным і сямейным жыцці. Народная творчасць – гэта найбагацейшы ідэйна-эстэтычны скарб, назаваны многімі пакаленнямі, выток спрадвечнай жыццёвай мудрасці, абагульнены і замацаваны працоўны, сацыяльны і духоўны вопыт народа. Фальклор адыгрывае важную ролю ў патрыятычным і культурным выхаванні маладога пакалення, фарміруе пачуццё годнасці, гонару за свой народ, дзяржаву, гадуе любоў і пашану да роднай культуры, павагу да працы, аптымізм, гуманізм, патрыятызм, імкненне да свабоды, справядлівасці, сумленнасці, крышталізуе пачуццё прыгожага.

Як і мова, традыцыйная культура з’яўляецца перахоўніцай генетычнага кода нацыі. Беларусы – вельмі мудры народ, працавіты, шчыры, гасцінны, сціплы, добразычлівы, талерантны, памяркоўны. Новая рубрыка часопіса нездарма названа “**Беларускія мудрагелінкі**”. Мы прапануем чытачам вучыцца ў народа, чэрпаць мудрасць жыццёвую з жыватворнай крыніцы трапнага, дасціпнага, глыбокага роднага слова, пераймаць жыццёвы вопыт нашых дзядоў і бацькоў, адчыніць скарбонку беларускай народнай культуры, у якой знойдуцца парады на ўсе выпадкі жыцця.

Напрыклад, беларуская сістэма выхавання дзяцей у многім падобна да ўсходняй, галоўны тэзіс якой: “Не бывае дрэнных дзяцей. Дзеці бываюць толькі добрыя і вельмі добрыя”. Беларускі народ сцвярджае ў прыказцы: “Да пяці год пястуй дзіця, як яечка, з сямі – пасі, як авечку: тады выйдзе чалавечка”. Сапраўды, гэта нагадвае цікавую разгалінаваную японскую сістэму выхавання дзяцей.

У гэтай рубрыцы мы будзем змяшчаць рэцэпты народнай медыцыны (знахарства), традыцыйныя кулінарныя рэцэпты, прыкметы і павер’і, тэксты народных песняў, прысвечаныя каляндарным і сямейным святам, раскрыем сакрэты прыгажосці, дамо народныя парады пра тое, як зрабіць свой дом утульным, шчаслівым, як жыць у гармоніі з сабой і сусветам...

Беларускія мудрагелінкі

ВОСЕНЬ – ПАРА ВЯСЕЛЛЯЎ

Па народных уяўленнях, самая шчаслівая вяселлі гуляюцца менавіта ўвосень. Добра, калі і дзіця будзе зачата восенню: лічыцца, што яно народзіцца здаровым і будзе багатым і шчаслівым. Гэтыя народныя погляды маюць пад сабой разумную падставу. Сапраўды, пасля лета, калі чалавек больш бывае на свежым паветры, на сонцы, арганізм насычаны вітамінамі, ён становіцца больш моцным і здаровым, таму і дзеці ў такіх людзей будуць больш здаровымі, а значыць, і больш прыгожымі, разумнымі і шчаслівымі.

Прывядзём прыклад традыцыйнай беларускай вясельнай песні.

Непраўдзівая каліна казала: цвісці не буду.

Белага цвету не пушчу,

Буйных ягадак не ўзрашчу.

Як прыйшла пара, расцвіла:

Буйны кветачкі пусціла,

Буйны ягады ўзрадзіла.

Непраўдзівая Леначка (імя нявесты) казала:

замуж не пайду,

Маладога Ванечку (імя жаніха) не злюблю.

Як прыйшла пара, дык пайшла,

Маладога Ванечку (імя жаніха) злюбіла,

На яго слядок ступіла¹.

(Кожны радок спяваецца па 2 разы.)

Беларускае вяселле было і застаецца да сёння вялікім урачыстым святам. Застолле заўсёды праходзіць весела, яно напоўнена гумарам, віншаваннямі, наказамі і пажаданнямі. Стол пышны і багаты. Падаюць традыцыйныя кулінарныя далікатэсныя стравы: пячысты, смажаную птушку, парася, клінковы сыр, каўбасныя вырабы, студзень, розныя напоі.

Але галоўным упрыгожаннем вясельнага стала і галоўным атрыбутам вяселля з’яўляецца каравай.

Традыцыйны рэцэпт прыгатавання вясельнага каравая

Прыгатаваць рошчыну: дрожжы развесці ў цёплым малаці, дадаць соль, усыпаць палову нормы мукі, старанна перамяшаць і паставіць у цёплае месца на 2 гадзіны. Калі рошчына пачне ападаць, пакласці ў яе мёд, яйкі, разынкі, смятану, масла, другую палову мукі і вымешваць да таго часу, пакуль цеста не пачне адставаць ад сценак посуду. Потым зноў паставіць у цёплае месца. Калі аб’ём цеста павялічыцца ў 2 разы, абмяць яго і зноў пакінуць для ўзняцця, тады добра вымесіць і пакласці ў форму, змазаную тлушчам. Паверхню каравая ўпрыгожваюць фігуркамі з цеста: каймой з шышчак, сонцам, зоркамі і месяцам ці дзвюма птушкамі. Праз 30 – 40 хвілін цеста выпякаюць у печы або нагрэтай духоўцы, змазаўшы паверхню каравая ўзбітымі яйкамі для ўтварэння румянай скарыначкі.

Прадукты: 10 шклянак мукі, 80 г дражджэй, 1 л малака, 8 яек, 200 г смятаны, 100 г масла, 100 г разынак, 1 ст. лыжка вады, соль.

Падчас прыгатавання каравая трэба быць здаровым, у добрым настроі, шчыра зычыць шчасця маладым, спяваць каравайныя або проста вясельныя песні.

¹ **Казакова І.** Этнічныя традыцыі ў духоўнай культуры беларусаў. – Мінск, 1995. С. 44.

Ірына КАЗАКОВА,
доктар філалагічных навук.

У наступным годзе рубрыка “Беларускія мудрагелінкі” прадоўжыцца.

ЦІШКА ГАРТНЫ – ШМАТАБЛІЧНЫ І ЗАГАДКАВЫ

Гэты чалавек вядомы нам пераважна ў дзвюх іпастасях: як пісьменнік ён падпісваўся Цішка Гартны, а як грамадска-палітычны дзеяч выступаў пад сапраўдным імем і прозвішчам – Зміцер Жылуновіч. У Мінску нейкі час былі нават дзве вуліцы: і Жылуновіча, і Цішкі Гартнага. Праўда, апошняю з іх у 2004 г. усё ж перайменавалі ў Ельніцкую...

Але калі зазірнуць у біяграфію Жылуновіча-Гартнага глыбей, то высветліцца, што іпастасяў у яго нашмат болей, і ўвогуле сярод беларускіх пісьменнікаў ён – абсалютны рэкардсмен па колькасці псеўданімаў і крыптанімаў. Паводле падлікаў літаратуразнаўцы Янкі Саламевіча, іх у Змітра Жылуновіча было больш за 120! Гэта і Авадзень, і Аглядальнік, і Паўлюк Вартавы, і Сымон Друк, і Мужык, і Язэп Чырвонь, і Шулятнік... І яшчэ не факт, што ўсе яго прыдуманія імёны расшыфраваныя: Ц. Гартны і праз 70 гадоў пасля смерці працягвае падкідваць даследчыкам літаратуры новыя загадкі. Напрыклад, зусім нядаўна Юрась Пацюпа давёў, што Цішку Гартнаму належыць верш “Стэп”, надрукаваны ў часопісе “Вольны сыцяг” (1921, № 3) пад псеўданімам Стручок, і што, мала таго, гэта – “найлепшы верш Цішкі Гартнага” (Arche, 2006, № 9). Твор і сапраўды ўражае:

*Я таплюся у шопатах ліп і бяроз,
Ў глухім шуме дубовых гальлёў.
Ў ціхім шопаце траваў і лісьцікаў лоз
Ля канаў прыдарожных ды зыку шмялёў.
І мне хочацца ўзяць
Стэпу грудзі абняць;
Між вецьця
І квецьця
Я заснуць, як дзіцятка, гатоў!*

У нашым часопісе апублікаваныя артыкулы «Новы герой у рамане Ц. Гартнага “Сокі цаліны”» (1989, № 5) і “Пясняр працы і змагання: Літаратурны партрэт Цішкі Гартнага” (1997, № 11) **Таццяны Дасаевай**, «“У васкросшую верыць краіну...”»: Вывучэнне паэзіі Цішкі Гартнага ў IX класе» (1993, № 1) і «Гоман і зьяне зарніц: Вывучэнне рамана Цішкі Гартнага “Сокі цаліны ў школе” (1993, №№ 4, 5) **Аляксея Майсейчыка**. Надрукаваныя і вершы паэта: “Песня жніі”, “Касьба”, “Каваль”, “Бяздолны”, “Да надзеі”, “З песняў гарбара”, “Званар” і “Роднай краіне” (1993, № 1), “Восень” (1994, № 10), “Бяздолны” (1997, № 11; тамсама змешчаны фотапартрэт на вокладцы).

Акрамя паэзіі, Цішка Гартны звяртаўся і да прозы, і да крытыкі, і да публіцыстыкі. Яму належыць таксама пераклады твораў рускіх (А. Фадзееў), славацкіх (М. Марковіч) і ўкраінскіх (М. Хвylёвы) празаікаў і толькі адно паэтычнае перастварэнне – верш “Чаму пазбыцца – й рабіць тое...” расійскага паэта Уладзіміра Рычыеці (1899 – 1939), актыўнага ўдзельніка петраградскага “Воинствующего ордена имажинистов”. Дзіўны выбар – калі ўлічыць, што Ц. Гартны негатыўна ставіўся да ўсялякіх авангардных праяваў у літаратуры.

І пры ўсім гэтым яго самога можна назваць наватарам. Гэта ён адным з першых – на пачатку 1910-х гг. – увёў у “справедчна сялянскую” беларускую паэзію новага лірычнага героя – рабочага, рамесніка, а пазней закрунуў і урбаністычную тэматыку (вершы з цыкла “Горад”, 1924). Менавіта Ц. Гартны ўзяўся за напісанне рамана “Сокі цаліны” ў 1916 г. – тады, калі да гэтага буйнога эпічнага жанру ніхто з беларускіх пісьменнікаў (за выняткам хіба Якуба Коласа ды Якуба Брайцава) яшчэ не звяртаўся.

Лёс адмерыў Змітру Жылуновічу няпоўных 50 гадоў: нарадзіўся ён 4 лістапада 1887 г. у Капылі, а закончыў жыццё 11 красавіка 1937 г. у псіхіятрычнай лячэбніцы пад Магілёвам, куды патрапіў пасля допытаў у сталінскіх вязніцах...

МНЕ Ў СЭРЦА РАНИЛА СТРАЛА

*Мне ў сэрца раніла страла
І каплю яду зараніла.
Ці знойдзе сэрца маё сілу,
Якая б рану зажыла?*

*Ці кроў гарачая ў хадзе,
Ў нястрымным вёрткім павароце
Атруты гэтай не звядзе
З нутра ў халодным лёгкім поце?*

*І будзе постаць, як раней,
Жывой бурліваю крыніцай
Паіць наніз маіх надзей
І сеяць думкі бліскавіцай?*

*Я чую-чую, хопе сіл –
Ў крыві гарачай многа жацяя –
Разгорне дух мой цёмны пыл
Пры стрэчы к радаснаму выйсцю.*

*Памкне нястрыманай ракой,
Бурлівай хваляю пагоніць
Пазыў да сонца; й буйны бой
Зноў сэрца палкае зазвоніць...*
1924

Падрыхтаваў **Віктар ЖЫБУЛЬ**.

“ХОДЗІЦЬ КОТ ПА СЕНАЖАЦІ...”

КОТ І СФЕРА ДЗЯЦІНСТВА Ў БЕЛАРУСКІМ І НЯМЕЦКІМ ФАЛЬКЛОРЫ

У сістэме традыцыйных народных уяўленняў пра навакольны свет жывёлы выступаюць як вобразы міфалагічнай карціны свету, як асабліва разнавіднасць міфалагічных персанажаў з адпаведнымі рысамі, часам вобраз дэманізуецца.

Кот – адна з першых прыручаных чалавекам свойскіх жывёл. Жыццё побач з чалавекам, непасрэдна ў сялянскай хаце, паўплывала на тое, як успрымаецца жывёла, на яе своеасаблівую семантыку. Кот надзяляецца функцыямі правадніка паміж светам людзей і іншасветам і адначасова мае рысы ахоўніка, а таксама выконвае ролю хатняга духа. Вобраз ката ў фальклоры беларусаў і немцаў мае пэўныя адрозненні. Асабліва яскрава гэта выяўляецца ў сферы дачыненняў кот – дзеці і адлюстраванняў у жанрах дзіцячага фальклору, а таксама ў павер’ях і абрадах.

У беларусаў кот – улюбёны персанаж калыханак, нават значэнне ‘спяваць калыханку’ перадаецца праз выраз “*спяваць ката*”. Ката трымалі ў кожнай сялянскай хаце, ён быў першай свойскай жывёлай, з якой знаёмілася дзіця. У пэўнай ступені папулярнасць вобраза ката абаянаецца на народныя перакананні, быццам манатоннае вуркатанне спрыяе спакойнаму сну [1, 12]. У калыханках гэты вобраз даволі супярэчлівы, кот і супакойвае, і шкодзіць адначасова, за што ў адных сюжэтах атрымлівае ўзнагароду (“*Дам кусочак піражка / І кушынчык малачка*”; 1, 136, № 182), у другіх – пакаранне (“*Біці ката, біці, / К сталбу прывязаўшы, / Хлеба лусту даўшы*”; 1, 89, № 54).

Такія рысы жывёліны, як лагоднасць і ўтульнае вуркатанне праекцыяваліся на дзіця, малому імкнуліся забяспечыць спакойны сон, часам менавіта праз зварот па дапамогу да ката, каб той “*прыспаў*” малога: “*Калі дзіця не спіць у калышыцы, та к яму ў ножкі трэба палажыць ката да й калыхаць патуль, пакуль кот не затурчыць і зажмурыць вочы, тагды дзіця будзе плюшчыць вочкі, як толькі яго паложуць у калышкы, й зараз жэ спаць, як запаюць “ката”*» [16, 181, № 1610]. У беларускіх калыханках кот – найпершы гаспадар сну: “*Ходзіць кот па сенажаці, / Кліча сон ён да дзіцяці*” [1, 68, № 14]; “*Ходзіць каток па сяле, / Носіць сон дзяцей у кашале. / Бабы катка злупалі, / Сон для дзетак забралі*” [1, 70, № 17]. Бацькі самі клічуць ката ў хату: “*Каток серы, каток серы, / Прыбяжы да нас у сені. / Будзеш у нас начаваць / І дзіціну калыхаць*” [1, 72, № 24], “*Ой, ты коце сівы, / Просім цябе ў сені. / А ты коце стракаты, / Просім цябе дахаты*” [1, 72, № 26].

Ката ў калыханках папярэджваюць, каб не будзіў дзіця, часам ён нават бывае пакараны: “*Не хадзі, кот, па хаце, / Не будзі майго дзіцяці. / Не хадзі, кот, па скрыне, / Буду біць па спіне. / Не хадзі, кот, па печы, / Буду біць у плечы. / Не хадзі, кот, па лаўцы, / Буду біць па лапцы, / Не хадзі, кот, па паліцы, / Буду біць*

па патыліцы”. Але адразу ж за пагрозамі выказваецца і жаль да ката, адначасова з якім дзеянне праекцыянуецца на дзіця і ўтрымлівае элемент выхавання: “*Не лезь, кот, на калодку, / Разаб’еш галоўку. / Будзе галоўка балець / І некаму будзе жалець*” [1, 85, № 54]. Кат у абаяюць пакаранне, калі ён будзе спаць з чужымі дзецьмі: “*Біць ката качалкай, / Каб не спаў з Наталкай. / Біць ката аброткай, / Каб ён спаў з Аўдоткай*” [1, 89, № 65]. У беларускай калыханцы стаўленне да ката перадусім спачувальнае. Вельмі часта ён пакараны ні за што, і песня ў гэтым выпадку паказвае малому несправядлівасць, імкнецца выклікаць шкадаванне. Напрыклад, Марысіна маці перабіла катку лапку, бо “*ён прыходзіў, прыходзіў, / Чаравічкі прыносіў. / Марысечка збаялася, / У камораньку схавалася. / Каток шукаў, не знайшоў, / Сам заплакаў ды пайшоў*” [1, 100, № 94]. Кот адказвае за ўчынкi іншых: “*Біці ката біці, / На што украў ніці? / Сама бабка схавала, / На коціка сказала*” [1, 91, № 69]; “*Сядзіць коцік, плача. / Чаго, коця, плачаш, / Ай, естачкі хочаш? / Піці, есці не хачу, / Па сваёй долі плачу. / Кухар... сам мёд палізаў, / На мяне коціка сказаў*” [1, 97, № 86].

Кот – надзейны памочнік бацькоў і ахоўнік дзіцяці. Ён дапамагае ў гаспадарцы і прыносіць малому каштоўныя рэчы: “*На што катка біці, / Будзе малаціці. / За чатыры злоты / Купім яму боты*” [1, 140, № 192]; “*Пайшоў каток у лясок, / Прынёс каток паясок. / Пайшоў каток на ганчак, / Прынёс каток баранчак. / Пайшоў каток у лавачку, / Прынёс каток булавачку*” [1, 110, № 115].

У нямецкай традыцыі ў адрозненне ад беларускай дзіця ні ў якім разе не павінна было засынаць, а тым больш спаць з катом. У павер’ях кот у сне нібыта забіраў у чалавека дыханне [7, 92]. Непажаданым лічылася нават пакідаць дзіця адно з катом у хаце, бо кот мог зачараваць малога, наслаць сурокі. Увогуле не дапускалася, каб у хаце былі каты ці сабакі аднаго з дзіцем веку. Верылі, што калі дзіця выпадкова праглыне кашэчы волас, яно больш не будзе расці, хвароба чакае ў такім выпадку нават дарослага. Калі кот укусіць малога за палец, то палец не вырасце. Спаць з катом дазвалялася толькі ў выпадку хваробы, верылі, што хвароба пераходзіць на ката; для гэтага таксама давалі кату трохі дзіцячай ежы [8, 1112]. Падобныя магічна-медыцынскія рытуалы вядомыя і ўсходнім славянам. Перанясенне хваробы з дзіцяці на ката сустракаецца і ў калыханках, і ў замовах, і ў абрадавых дзеяннях. Часам калыханка ўтрымлівае элементы замоў. У гэтым выпадку альбо кот прыносіць малому здароўе, альбо хваробы і няшчасці павінны перанесціся на яго: “*Ішоў коцік па лаўкі, / Нёс малютку баранкі, / Ішоў на дарожкі, / Нёс сапожкі, / Ішоў коцік з замор’я, / Нёс малютку здароў’я*” [1, 74,

№ 28]; *“Пайдзі, коця, на вулку, / А дзіця ў люльку. / На ката варкота, / На дзіця дрымота. / На ката безга-лоўе, / А на дзіця здароўе. / На ката ўсё ліха, / А ты, дзіця, спі ціха”* [1, 76, № 33]. У апошнім прыкладзе назіраецца дваістае стаўленне да ката – перад тым, як дзіця засне, ката трэба выгнаць з хаты, а разам з ім пойдзе і ўсё ліхо.

Адлюстравана ў павер’ях, што кот у беларускай традыцыі звязваецца з дзецьмі нават да іх нараджэння: *“Як жанчына зачараваеце ды яшчэ першым дзіцём, да яе вельмі лаічацца каты ды сабакі”* [5, 71]; *“жанчына ў стане не павінна штырхаць ці біць ката, бо яе дзіця будзе такое збродлівае, як кот”* [6, 167, № 1467]; калі дзяўчына спіць з катом, у яе не будзе дзяцей (запіс аўтара ў г. Крычаве). Каб дзіця добра спала ў калысцы, туды раілі найперш пакласці чорнага ката і калыхаць яго да тых часоў, пакуль ён не *“запяець хурны і не заплюсніць вочы”*. Тады такога ката трэба адразу ж выгнаць з хаты.

Па меры падростання дзіцяці вобраз ката ў суправаджальных фальклорных тэкстах набывае новыя фарбы. Кот – персанаж забаўлянак, гульняў і казак. *“Люлі-люлі, гута-та, / Выйшла кошка за ката. / За катом добра жыць, / Не нада тапкі шыць”* [1, 205, № 347].

Часта ў гульнях кот выступае са сваім нязменным супраціўнікам і ахвяраю – з мышшу. У гульні *“У ката і мышку”* кот застаецца па-за кругам дзяцей, што ўзяліся за рукі, і стараецца злавіць мыш [1, 514, № 1035]. Калі гуляюць *“У ката”*, дзеці становяцца ў рад і прамаўляюць *“Тра-та-та, не баімся мы ката”*. Калі кот скокне, усе заміраюць. Той, хто зварухнецца, пераходзіць да ката [1, 550, № 1116]. Доўгімі перадакаляднымі вечарамі і дарослыя гулялі ў *“Пячы ката”*: *“У вёсцы Дуброва... перад Калядамі на свята Варвары... пеклі з цеста ката і надзявалі на паталок. Пад’язджалі на ёмашніку (доўгая палка ці качарга) грызці ката”* [4, 12].

У казачным фальклоры беларусаў кот, як правіла, мае станоўчую характарыстыку. Ён выступае як хітрая, увішная і кемлівая жывёла, верная гаспадару, і дапамагае яму ў крытычныя моманты жыцця. Як і ў нямецкай казцы пра ката ў ботах, гэта – добры дух дому. У шэрагу казак (*“Кот і лісіца”*, *“Казка пра старога ката”*, *“Ліса і кот”*, *“Як коцік велькія звяры напалохаў”* і інш.) старога ці свавольнага ката гаспадар выганяе з дому і той бярэ ў жонкі лісу. Яго баяцца вялікія звяры, а ў лісіцыну хату прыходзіць дабрабыт. Вельмі падобныя паміж сабою нямецкія і беларускія казкі, дзе кот дапамагае гаспадару, які не вызначаецца ні розумам, ні кемлівасцю, ажаніцца з царэўнаю ці атрымаць багацце. У казцы *“Кот Максім – сват, зайцы, ваўкі”* [2, 305, № 146] герой *“навучыўся гаварыць па-кацінаму, а кот па-чалавечаму”*, у казцы *“Кот і дурань”* [2, 310, № 147] герой атрымлівае ў спадчыну ката і печ, што ўскосна паказвае на сувязь ката з дамавіком.

Пра судачыненне ката з дамавіком сведчыць шэраг народных вераванняў. Нават у калыханках ён выконвае функцыю хоць і прызнага хатняга духа, але

ж істоты іншага свету, таму і ставяцца да яго часам насцярожана і з недаверам. На Палессі і сёння шырока распаўсюджаныя ўяўленні пра пераўвасабленне дамавіка ў ката: *“Найчасцей дамавы паяўляецца пахожым на серага ката, які любіць уночы пагуляцца з валасамі хазяікі хаты”* (в. Перавалока Рэчыцкага р-на; 3, 121); часам дамавік у выглядзе ката ахоўвае свойскую жывёлу ад паморку: *“Пайшоў паморак у дзярэўні. Да кожнай хаты прыбіўся, а да нас не завітаў, бо дамавік не пушчаў. У той час кот енты заўсёды на парозе спаў, ці ў сенцах, на полі”* [3, 144]. Верылі, што кот можа пабачыць дамавіка: *“Кот адзін раз сядзіць пад сталом, а тады як мяўкне, закрычыць і з хаты пабег уцякаць. Гэта яго спужаў дамавы, бо кот выпіў яго малако”* (в. Хуснае Петрыкаўскага р-на; 3, 158). У выглядзе ката дамавік згадваецца і ў нямецкіх народных вераваннях, часам гэты дух нават мае назву, утвораную ад асновы *kater, katze* (кот, кошка) – *Katzenveit, Katermann*. Казачны кот у ботах – гэта хатні дух, памочнік чалавека. Боты, пра якія расказвае казка, маюць непасрэдную сувязь з чароўнымі чаравікамі, што згадваюцца ў старажытных нямецкіх сагах, з іх дапамогаю герой атрымлівае магчымасць лятаць у паветры. Магчыма, гэты чароўны абутак мае сувязь з крылатымі чаравікамі Гермеса.

Такім чынам, у беларускай традыцыі ў адрозненне ад нямецкай кот перадусім звязаны з дзецьмі, што адбілася ў першую чаргу ў дзіцячым фальклоры. Кот у традыцыйным уяўленні мае дачыненне да іншасвету і часта з’яўляецца медыятарам паміж светам людзей і светам звышнатуральных істот, але ў большасці выпадкаў у стаўленні да дзяцей ён іграе ахоўную ролю і мае станоўчую канатацыю.

Літаратура

1. **Дзіцячы фальклор** // Рэд. К. Кабашнікаў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972 (Бел. нар. творчасць).
2. **Казкі пра жывёл і чарадзейныя казкі** // Рэд. В. Бандарчык. – Мінск: Навука і тэхніка, 1971 (Бел. нар. творчасць).
3. **Новак В.** Міфалогія беларусаў. – Гомель: Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт, 2005.
4. **Новак В.** Мясцовая спецыфіка каляндарна-абрадавай паэзіі // Фальклорна-этнаграфічная і літаратурная спадчына Рэчыцкага раёна. – Мінск: ЛФМ Нёман, 2002.
5. **Радзіны:** Абрад. Песні. – Мінск: Бел. навука, 1998 (Бел. нар. творчасць).
6. **Сержпугоўскі А.** Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў. – Мінск: Універсітэцкае, 1998.
7. **Herrmann P.** Deutsche Mythologie. – Berlin, 2002.
8. **Hoffman-Krayer E.** Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Bd. 8. – Berlin und Leipzig, 1937.

Ірына ВЫРВА,

аспірант Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАН Беларусі.

У чэрвеньскім нумары Ірына Вырва распавядала пра вобраз каня ў беларускім і нямецкім фальклоры.

АРГАНІЗАТАР ФІЛАЛАГІЧНАЙ НАВУКІ

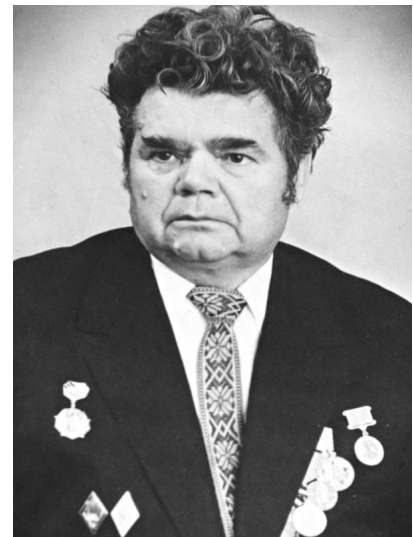
ПАМЯЦЬ ПРА НАСТАЎНІКА МІХАСЯ ЛАРЧАНКУ

У 1943 г., калі адбыўся кардынальны пералом у ходзе Вялікай Айчыннай вайны, на станцыі Сходня пад Масквой была ўзноўлена дзейнасць Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, у тым ліку філалагічнага факультэта. Яго ўзначаліў – як і кафедру беларускай мовы і літаратуры – франтавік Міхась Рыгоравіч Ларчанка [14.11.1907 – в. Хварасцяны Быхаўскага павета (цяпер Слаўгарадскага раёна) – 31.07.1981, Мінск, пахаваны на Паўночных могілках]. Студэнтка таго часу, ветэран кафедры Вольга Васілеўна Казлова ўспамінае: “У прамерзлым драўляным будынку нас сустрэў Міхась Рыгоравіч Ларчанка – дэкан філфака, які быў апрануты ў падшыты ветрам шынялёк, пашкоджаныя ў франтавых акопах боты, вайсковую гімнасцёрку і нагадваў службоўца мясцовага ваенкамата. Кінулася ў вочы яго прыгожая кучаравая чупрына, жвавыя вочы, цёпла ветлівая ўсмішка. З гадамі знешні партрэт Міхася Рыгоравіча не мяняўся, мяняўся апратковы выгляд, ён набыў цывільную далікатнасць, інтэлігенцкую імпазантасць, з’явіліся дэталі нацыянальнага адзення – гальштукі з каларытнымі ўзорамі случкі паясоў”.

Станаўленне філалагічнай адукацыі ў Беларусі немагчыма ўявіць без Міхася Ларчанкі – найкаларытнейшай асобы, выдатнага даследчыка літаратуры і арганізатара навукі.

Міхась Рыгоравіч паспеў павучыцца на літаратурна-лінгвістычным аддзяленні БДУ ў 1929 – 1931 гг., але заканчваў ужо літфак Беларускага Вышэйшага педінстытута (1932). Навучанне ў аспірантуры Інстытута літаратуры і мастацтва Акадэміі навук Беларусі малады даследчык завяршыў паспяхова абаронай кандыдацкай дысертацыі на тэму “Лірыка Якуба Коласа” (1936). Да вайны Міхась Рыгоравіч працаваў у гэтым інстытуце і адначасова чытаў лекцыі ў БДУ.

Арганізаваўшы філалагічны факультэт у неверагодна цяжкіх ваенных умовах, Міхась Ларчанка прывёз студэнтаў і выкладчыкаў у Мінск адразу пасля яго вызвалення ў 1944 г. і распачаў плённую працу па наладжванні жыцця і навучання ва ўніверсітэце. Цяжка пераацаніць заслугу М. Ларчанкі ў выхаванні кадраў вышэйшай кваліфікацыі. На яго кафедры вучыўся ў аспірантуры і некаторы час працаваў найвыдатнейшы беларускі пісьменнік Іван Мележ. “Шматлікім сучасным народным, заслужаным і шараговым членам Саюза пісьменнікаў – выхаванцам філфака – Міхась Рыгоравіч пракладваў сцежку на Алімп, ганарыўся іх поспехамі, а кафедральным членам Саюза пісьменнікаў ствараў умовы для творчай працы”, – згадвае Вольга Казлова.

У пачатку 1956 – 1957 навучальнага года кафедра беларускай мовы і літаратуры падзялілася на дзве: адпаведна беларускай мовы і беларускай літаратуры. Міхась Ларчанка, ужо доктар навук (1956), узначаліў кафедру беларускай літаратуры і застаўся дэканам факультэта. Спачатку кафедра складалася з пяці чалавек: Міхась Ларчанка, Іван Навуменка, Алег Лойка, Дыяна Багрова, Вольга Казлова. Неўзабаве прыйшлі Ніл Гілевіч, Сцяпан Александровіч, Дзмітрый Бугаёў, Кузьма Хромчанка. Алег Лойка ўспамінае: “Калі нас на кафедры было пяцёра, то гэта быў, мусіць, залаты век кафедры”. Згадваючы розныя выпадкі са сваёй універсітэцкай маладосці, А. Лойка нязменна звяртае ўвагу на дабрыню Міхася Рыгоравіча: «Па-бацькоўску ён ставіўся да ўсіх нас траіх – Івана Якаўлевіча, Ніла Сямёнавіча і мяне. Той жа расклад заняткаў ён нам рабіў такі, што кожны з нас па паўгода гуляў без лекцый. “Пішыце, хлопцы, пішыце...” – быў яго сказ».

Мне таксама пашчасціла вучыцца ў Міхася Рыгоравіча і працаваць з ім разам на кафедры беларускай літаратуры.

Міхась Ларчанка нам, студэнткам другога курса, здаваўся Зеўсам. Вельмі каларытная ў яго была знешнасць: магутны целам нават у сталым узросце, з шырокім тварам і вялікай галавой, увенчанай шыкоўнай шапкай курчавых сіваватых валасоў. Па характары, аднак, Міхась Рыгоравіч выявіўся зусім не грозным богам, а якраз поўнай яго супрацьлегласцю. Вельмі хутка мы пачалі карыстацца яго мяккім характарам, але ставіліся да яго без іроніі. Палюбіў яго наш курс. І ён нас любіў. Курс, можна сказаць, быў унікальны. Толькі пісьменніцкіх дзяцей некалькі: дачкі Пімена Панчанкі, Міхася Калачынскага, Юльяна Пшыркова, Уладзіміра Карпава, Івана Шамякіна,

сын Міколы Хведаровіча (Чарнушэвіча). Але галоўнае – выкладчыкі кафедры беларускай літаратуры, якую ўзначальваў Міхась Ларчанка, здолелі ўбачыць і прыняць у БДУ сапраўдныя таленты – будучых вядомых паэтаў і празаікаў: Жэню Янішчыц, Алеся Разанава, Лену Ручкую, Віктара Ярца, Толю Бутэвіча, Гену Пашкова, Жэню Хвалея. Называю толькі тых, хто праславіўся, стаў вядомы ў краіне. А пісалі мы тады ледзь не ўсе.

А як, напрыклад, праходзілі лекцыі Міхася Рыгоравіча!.. Часта ўжо праз некалькі слоў у яго ўзнікала нейкая асацыяцыя, і ён на адпаведную тэму пачынаў чытаць верш, які, у сваю чаргу, выклікаў ланцужок іншых вершаў – і на беларускай мове, і на рускай. Вельмі любіў Міхась Рыгоравіч чытаць Янку Купалу, Максіма Багдановіча, Максіма Танка (ледзь не на кожнай лекцыі чытаў па нашай просьбе “Аве, Магія!”), Міхаіла Лермантава, Сяргея Ясеніна. Чытаў ён выключна – як птушка спявае: адчувалася, што яму гучанне слоў, сказаў дастаўляе не толькі эстэтычную, але літаральна фізіялагічную асалоду. Некаторыя фразы вымаўляў ён асабліва пафасна, выразна – мы вучыліся ў яго рыторыцы, правільнаму чытанню, разуменню твораў.

Памятаю, як ён здзівіўся на першай лекцыі, што мы не рэагуем, прасіў нас не саромецца (а мы менавіта і не ведалі, ці можна на лекцыі пляскаць у далоні). З таго часу наш курс нязменна бурна сустракаў кожнае прачытанне – нават ужо і знаёмых твораў. Які ж мудры быў Міхась Рыгоравіч! Даючы нам быццам адпачынак, ён на самай справе стымуляваў мазгавыя структуры (не кажучы ўжо пра развіццё нашага густу). Міхась Ларчанка лічыў, што на лекцыі павінна гучаць жывое паэтычнае слова, асабліва на лекцыі па літаратуры, бо сухіх навуковых звестак, дыскурсаў хапае і ў іншых выкладчыкаў. І мы любілі яго лекцыі, любілі нават проста назіраць яго каларытную постаць, жывую міміку, такія частыя мільня ўсмешкі.

Калі мы на пятым курсе абаранялі дыпломныя работы, Міхась Рыгоравіч яшчэ заставаўся загадчыкам кафедры. І быў старшынёй дзяржаўнай экзаменацыйнай камісіі. Мы, безумоўна, трымцелі як ніколі. Але М. Ларчанка ўмеў ператварыць самы страшны экзамен у сапраўднае свята для студэнтаў і выкладчыкаў. Па-першае, сам працэс абароны праходзіў пры ім дэмакратычна: абавязкова давалася слова кіраўніку дыплама. Сапраўды, часта ад кіраўніка на пяцьдзсят працэнтаў залежыць поспех работы. А па-другое, хто як не ён найлепш ведае свайго студэнта, можа ацаніць не столькі саму дыпломную працу, колькі дыпломніка як чала-

Загадчык кафедры беларускай літаратуры Міхась Ларчанка прымае на філфаку БДУ народнага пісьменніка Беларусі Міхася Лынькова. Мінск, 1965 г.

Фота Вольгі Казловай.

века, як маладога калегу ў навуцы. Акрамя таго, на абароне ў 1971 г. сам старшыня ДЭКА не толькі задаваў цікавыя і арыгінальныя пытанні (прычым зусім не зніжаючы адзнакі, калі на іх не адказвалі), але і даваў характарыстыку кожнай рабоце, прагледзеўшы іх не на самой абароне, як цяпер, а яшчэ раней, калі дыпломнае даследаванне падавалася на кафедру. Будучым літаратарам ён даў надзвычай разумныя парады.

Міхась Рыгоравіч ніколі ні на каго не крычаў, не лаяўся, нават не спрачаўся, заўсёды вызначаўся добразычліваасцю да людзей. Ён уяўляў з сябе яскравы прыклад рахманага беларуса. Як жа цёпла было працаваць разам з ім! Тая атмасфера, што стварыў Міхась Ларчанка, надоўга вызначыла аблічча кафедры беларускай літаратуры, супрацоўнікі якой заўсёды славіліся сваім лібералізмам, дабрынёй, узаемнай прыязнасцю, выключнай увагай да студэнтаў і аспірантаў. Твар гэтай кафедры, у сваю чаргу, вызначаў аблічча ўсяго факультэта.

У апошні год Міхась Рыгоравіч любіў з намі, маладымі выкладчыцамі, гаварыць пра жыццё, расказваў пра сваю сям'ю, пра сваю ўнучку, якая заканчвала наш факультэт.

...Надоўга выбіла з каляіны смерць любімага настаўніка. Аднак на філалагічным факультэце шануюць яго памяць. Пасяджэнні вучонага савета, абароны дысертацый, канферэнцыі і ўсе важныя мерапрыемствы праходзяць у нас у аўдыторыі імя Міхася Ларчанкі. Яго працы шырока выкарыстоўваюцца ў навучальным працэсе. Мы, яго вучні, часта згадваем Міхася Рыгоравіча ў лекцыях.

Таццяна ШАМЯКІНА,
доктар філалагічных навук, прафесар.

У лістападаўскім нумары нашага часопіса за 1997 г. змешчана нататка “Слова пра Міхася Ларчанку” Уладзіміра Навумовіча.

Насустрач дваццацігоддзю

Паважаныя чытачы і аўтары! На пачатку наступнага года наш з вамі часопіс адсвяткуе сваё дваццацігоддзе. Увесь гэты час кожны роднаслоўаўскі нумар, падрыхтаваны калектывам рэдакцыі, быў адрасаваны найперш настаўнікам, якія імкнуліся і імкнуцца выкладаць беларускую мову і літаратуру ў арганічнай сувязі з нацыянальнай і сусветнай культурай, педагогам, якія дбалі і дбаюць пра свой творчы і прафесійны рост, дзеля якаснага, натхнёнага выхавання грамадзянскіх і патрыятычных пачуццяў у школьнікаў, навучэнцаў гімназій, каледжаў, ліцэяў, студэнтаў ВНУ, развіцця іх нацыянальнай самасвядомасці, эстэтычна-этычнай культуры.

У рэчшчы такой канцэпцыі, сфармаванай за папярэднія дзесяцігоддзі, з улікам патрабаванняў сучаснасці мы намераны працаваць для вас і надалей.

Так, у раздзеле **“Літаратура”** на старонках часопіса ў першую чаргу знойдуць месца арыгінальныя матэрыялы, падрыхтаваныя вядучымі літаратуразнаўцамі і метадыстамі пра творчасць айчынных і замежных пісьменнікаў, уключаных у праграмы для сярэдніх, сярэдне-спецыяльных і вышэйшых устаноў краіны.

Раздзел **“Мова”** будзе прадстаўлены публікацыямі пра беларускіх мовазнаўцаў, іх спадчыну, метадычнымі распрацоўкамі ўрокаў, навуковымі даследаваннямі, тэматычнымі матэрыяламі для профільнага і паглыбленага навучання, падрыхтоўкі да цэнтралізаванага тэсціравання.

У раздзеле **“Нацыянальная і сусветная культура”** будуць друкавацца матэрыялы па фальклору, міфалогіі, музыцы, тэатры, кіно, выяўленчым мастацтве, дойлідстве — усё тое, што з поспехам можна выкарыстаць як на ўроках беларускай і рускай мовы і літаратуры, так і гісторыі, геаграфіі, іншых дысцыплін.

Раздзел **“Конкурсы і алімпіяды”** будзе прысвечаны асвятленню конкурсных выпрабаванняў (алімпіяды па беларускай мове, навуковыя канферэнцыі школьнікаў і студэнтаў), праводзімых Міністэрствам адукацыі, Грамадскім аб’яднаннем «Беларуская асацыяцыя “Конкурс”», абласнымі ўпраўленнямі адукацыі, часопісам “Роднае слова”.

У раздзеле **“Калі закончыўся ўрок”** плануецца змяшчаць тэксты песняў і ноты, тэматычныя сцэнарыі для правядзення пазакласных мерапрыемстваў, апісанні маршрутаў для вандровак па родным краі і многае іншае, што павінна дапамагчы арганізатарам падобных мерапрыемстваў зрабіць іх беларускімі не толькі па форме, але і па змесце.

Раздзел з рабочай назвай **“Будзень педагога”** будзе ўключаць матэрыялы для *“Псіхалагічнага ўніверсітэта”*, праграмы факультатывных заняткаў, матэрыялы з вопыту арганізацыйнай работы раённых, абласных і рэспубліканскіх устаноў адукацыі.

І яшчэ... На працягу 2008 г. плануецца друкаваць часопіс з каляровымі ўклейкамі, на якіх будуць змешчаны наглядныя матэрыялы для правядзення ўрокаў і пазакласных мерапрыемстваў.

Вы выніках падпісной кампаніі наступнага года мы мяркуем узнагародзіць кожнага індывідуальнага падпісчыка, хто дашле ў рэдакцыю копіі падпісных квіткаў на 12 месяцаў 2008 г. У якасці падарункаў будуць прапанаваныя электронныя версіі тэматычных дадаткаў да часопіса.

Шаноўныя аднадумцы! Запрашаем вас быць з “Родным словам”, удасканальваць “Роднае слова” дзеля нас сённяшніх і будучых, дзеля высакароднага служэння беларускасці.

Нагадваем, што падпісання на часопіс можна ў любым паштовым аддзяленні. Індэкс выдання – 74823 (для індывідуальных падпісчыкаў), 748232 (для ведамасных падпісчыкаў).

Уладзімір Куліковіч на курсах павышэння кваліфікацыі і настаўнікамі горада Мінска.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”». Заснавальнік – Міністэрства адукацыі. Рэгістрацыйны нумар часопіса 346. 220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + званок). Р/р № 3015211190012 у Сталічным аддз. ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 112, УНН 190241571, ОКПО 37551965.

Тэлефоны:

галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара і рэдактараў (017) 203-34-79, адказнага сакратара (017) 203-07-40, галоўнага бухгалтара і справавода (017) 203-24-69. Факс (017) 203-24-69.
E-mail: rodnaje_slova@tut.by

Падп. да друку 05.11.2007. Фармат 60x84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура «Times». Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 13,02. Ум.-фарб. адбіт. 14,07. Ул.-выд. арк. 14,8. Тыраж 3667 экз. Зак. 2790.
Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку”». 220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79.